

ל ש ו נ ו

16208

רבעון לעניני הלשון העברית
מוצא ע"י ועד הלשון העברית
בארץ ישראל

נערך תרס"ח—תרצ"ג על-ידי ד"ר א. צפרוני ז"ל

העורך:

נ. ה. טורטשינר

כרך ט'

יוצא לאור בסיוע מוסד ביאליק
שעל יד הסוכנות היהודית לארץ ישראל

ירושלים תרצ"ח

נדפס בארץ-ישראל

Printed in Palestine

תוכן הענינים

- מ. ב. שנידרר: לנקוד השמות
207—202 המלעילים משרשי לוי
יעקב בניאל: עקב = חתעכב,
210—208 חמתין
ד"ר אפרים הראובני: המרור
272—269 והמרורים

ד. להרחבת הלשון ותקונה

- מ. ב. שנידרר: מהלך חדש בעברית
98—76 החדשה
ד"ר י. פ. גוסמרץ: לסבא
109—99 הספרדי בפי עולי גרמניה
יעקב בניאל (ברלינר): חדושי
217—211, 113—110 לשון
י. א. זידמן: חדושי מלים
117—114 י. ח. רבניצקי: ירושת המליצה
220—218 אמציה ברלס: אלה שמות...
225—221 נ. ה. מורטשינר: כבר
280—273 מ. אשר: מונחים בכלכלה
286—281 שבנא: הערות בלשניות
298—287 ז. בן-חיים: הערות להערות
304—299

ה. בקורת וביבליוגרפיה

- ספרים שנתקבלו במערכת 121—118, 228—226
א. אברונין: אליעזר בן יהודה,
מלון הלשון העברית הישנה
234—229 והחדשה, כך שמיני
ד"ר מנחם אפרתי: הרוסא
243—235 העברי

א. אליעזר בןיהודה ז"ל

- הקדמה למלון הלשון העברית הישנה
268—251 והחדשה

ב. פרקי לשון לעם

- נ. ה. מורטשינר. מלים שאולות
30—5 בלשוננו (סוף)

ג. חקירות בלשון

- י. א. זידמן: שרמומים לסגנונו
44—31 של אחר העם (המשך)
מ. צ. סגל: בפחי נפש
48—45 נ. ה. מורטשינר: שיר סעודה
55—49 מאימליה
נ. ה. מורטשינר: לשאלת הקרי
56 והכתיב במלון העברי
יעקב בן שלמה זלוטניק: לוחי
החבית
60—57 ד"ר אפרים הראובני: המחוק
64—61 ד"ר י. מסמון כהן: העברית אחרי
75—65 גלות בבל (המשך)
נ. ה. מורטשינר: לגבולות המלים
194—163 והצורות בלשון
הרב מנחם ו. ברעסלויער:
והחבור קמוצה לשם ולתאר 199—195
י. יעקובוביץ: דוקיפת וחוכי 201—200

ז. מפעולות ועד הלשון

	פרופ' יוסף קלוזנר: סימני
132—127	פיסוק בעברית
147—133	רשימת מונחי הרדיו
149—148	רשימת מונחים שונים
150	מישיבות הועד המרכזי
152—151	חברי הועד והועדות
	דין וחשבון של ועד הלשון העברית
160—153	(אלול תרצ"ז—אדר א' תרצ"ח)
	רשימת הווחלים והדו"חיים המצויים
248—245	בארץ
332—322	רשימת מונחים בפתחמטיקה הנבונה

244	פרופ' ש. קליין: מכתב למערכת
	מ. בירמן: מלון למונחי רפואה
306—305	השנים
316—307	ד"ר א. י. לוי: מונחים רפואיים

ז. הערות והצעות

123—122	בן יצחק: שלוש הצעות קטנות
	מיכאל וילנסקי: טעות
125—124	שנשתרשה
126	יעקב בניאל: זקף—זקף
321—317	יעקב בניאל: הערות להצעות



לְשׁוֹנֵנוּ

רבעון לשכלול הלשון העברית
בהוצאת ועד הלשון העברית
בארץ ישראל

נערך תרס"ח-תרצ"ג על-ידי ד"ר א. צפרוני ז"ל

חזורך:

נ. ה. טורטשינר

כרך ט' חוברת א'—ב'

יוצא לאור בסיוע מוסד ביאליק
שעל יד תסוכנות היהודית לארץ ישראל

אבינעם ילין ז"ל

אבינעם ילין ז"ל נולד בירושלים לאביו, נשיא ועד הלשון העברית, ר' דוד ילין ולאמו איטה ילין לבית פינס, ביום ערב ראש חודש אדר שני תר"ס. מראשית נעוריו התחנך על מסורת הלשון והתרבות העברית והצטיין ביפי הסגנון ובנטיה נפשית לחקר הלשון. אחרי גמרו את חוק למודיו בבית הספר למל ובבית המדרש למורים העברי הלך אחרי המלחמה העולמית להשתלם בשפות שמיות באוניברסיטה שבקמבריג' וגמר את חוק למודיו בהצלחה ושנתים אחר כך כבדתו האוניברסיטה בתואר M. A.

בשנת תרפ"ג פרסם את תרגומו לספר אחיקר החכם בצירוף מבוא מחקרי והערות לשוניות.

בשנת תרפ"ה נכנס לכהן בתור מפקח על בתי הספר העבריים מטעם ממשלת ארץ ישראל.

בשנת תרצ"ד נבחר לחבר ועד הלשון העברית. בשנת תרצ"ה לחבר הועד הפועל ולגזבר הועד. ובשנת תרצ"ז לחבר הועד האדמיניסטרטיבי. הוא השתתף באופן פעיל ובדיקנות מרובה בעבודת הועד והועדות המקצועיות (ועדה למונחי הדקדוק, ועדה למונחי הפיסוק) וידיעותיו היסודיות בשפה הערבית ובשפות שמיות אחרות היו לברכה לועד.

בתוך עצם פעולתו בשדה הלשון והחנוך נפל בידי מרצחים במעלה הר ציון בירושלים ביום ט"ז חשוון תרצ"ח ונפטר ביום י"ט בו אחרי סבל יסורים קשים.

יהי זכרו ברוך!

פרקי לשון לעם

נ. ה. טורטשינר

מלים שאולות בלשוננו⁽¹⁾

VIII

מלכות פרס ירשה את ממשלת בבל והשתלטה במקומה גם על ארץ ישראל, אשר שמה שב בעזרתה חלק מן הגולים, ושלטונה הלך והתרחב על שבע ועשרים ומאה מדינה מהדו ועד כוש, וגם לשון פרס השפיעה על לשוננו שפע של מלים ומונחים, השפעה שעקבותיה ניכרות במדה מרובה עד ימינו אלה. אמנם לשונם של המושלים החדשים לא השתלטה מיד על המדינות הנכבשות במדה ניכרת. רק הפקידות העליונה שהשגיחה על הארצות האחרות נמסרה לפרסיים, וכן אנו מוצאים שמות פרסיים של פקידים עליונים גם במצרים וגם בארץ ישראל ובבל, ופה ושם נקראה גם עצם פקידותם במלה פרסית: „התְרִשְׁתָּא“, בתאר פרסי זה נקרא למשל הנציב העליון של יהודה בתקופה זו. אבל אפילו מונחי פקידות אלו בארץ ישראל נשארו בחלקם הגדול המונחים הבבליים ששמשו במלכות בבל, ודוקא בתקופה זו אנו מוצאים את המלים הבבליות המציינות פחות וסגנים מסים ומדות בפי עזרא ונחמיה ובני זמנם. ועצם הלשון המשמשת בתעודות שנמצאו מתקופה זו היא בעיקר הלשון הארמית — בבבל על יד הלשון הבבלית, והתעודות הכתובות בה על לוחות חומר נשמרו יותר מן המגלות הכתובות ארמית על קלף או פפירוס. ארמית כותבים גם היהודים במצרים העליונה, וכתובת הנצחון הפרסית של דריוש הראשון נקראת אצלם בתרגום ארמי, ומכתבי מלכות רשמיים נשלחים אליהם בלשון זו. אמנם גם

(1) הרצאות אלו על „מלים שאולות בעברית“ מופיעות גם כספר מיוחד בתוספת מפתח חמליק

בהוצאת ראובן מס, ירושלים,

פרקי ספר דניאל הארמיים, אפילו בתארום את חצר המלך נבוכדנצר הבבלי, אוהבים הם למנות את פקידי המלך בתאריהם הפרסיים דוקא: אחשדרפניא... אדרגוריא גדבריא דתבריא תפתיא (ביניהם התארים הכבליים: סגניא, פחותא) הידועים למחברם; אבל עצם הספור, בין שהוא בעברית ובין שהוא ניתן בארמית, אינו מושפע במדה ניכרת מלשון המלכות, לשון פרס.

ורק במונחי תרבות ידועים שעברו מפרס לארצות אחרות מצד אחד ובמונחי שלטון וקשרות שבספר אסתר, ספר המתאר את שלטונו של מלך פרס ממש, עם שמותיהם של אחשורוש וושת, של המן ובניו, אשתו וחבריו, רק בהם ניכרים עקבות השפעתה של לשון הפרסיים על לשוננו בתקופת הבית השני. וחלק מן המלים הפרסיות האלה המצויות שם גם הוא חדר ללשוננו לא באופן ישר, אלא בתווך לשון אחרת. מלים פרסיות ידועות כמו „אפדן, דת, פרס, פרתמים” שעברו לעברית, היו שגורות כמלים שאולות גם בלשון הבבלית המאוחרת, ומתוך לשון זו, ואפילו מתוך הלשון הארמית — המושפעת בעצמה השפעת שני ושלישי מן הבבלית המושפעת מפרסית — מצאו סוף סוף את דרכן אל העברית.

הלשון הפרסית עצמה איננה לשון שמית, ואין לה כל יחס ישר לא אל העברית ואפילו לא אל הערבית, אף על פי שהפרסית החדשה משתמשת בכתב הערבי, ועם דת האסלאם עברו מלים ערביות הרבה גם לפרסית. הלשון הפרסית היא לשון הדו-אירופית כלשונות אירופה העתיקות, היונית והרומית (וקרובה אליהן לשון החתים של אסיה הקטנה וסוריה), והלשונות הרומניות, הגרמניות והסלביות החדשות, וכלשון ההדית העתיקה והחדשה בבנותיה השונות. ועל פי החלוקה המבדילה מבין לשונות הדו-אירופיות אלו שפות המבטאות הגאי שריקה במקום הגאים סותמים ידועים (סְתֶם בהודית = 100, במקום (he)katon, centum ביונית ורומית), קרובה היא לשון הפרסיים יותר אל לשון הדו ואל הלשונות הסלביות.

זרה היא אפוא לשון הפרסיים ללשוננו גם במבנה צורותיה וגם באוצר מליה, ומשום כך לא הסתגל אלא מספר קטן מהן לצורות לשוננו להיות תושבות ביניהן. ועל כן אין גם ענין בבאור השמות והמלים הפרסיות עצמן לשם הרחבת הבנתנו של לשוננו העברית. ודי לנו כאן להבליט את עצם העובדה שמלים אלו ואלו זרות הן, שאולות מפרסית, מבלי שנאריך בפירושן המפורט בתוך הלשון הנכריה. זהו מחקר בפני עצמו, שענינו למומחים בהתפתחות השפות האירניות. שכן אין הפרסית החדשה המדוברת היום אלא אחד הענפים המאוחרים של השפות האירניות, שראשית ידיעתנו עליהן מתוך כתבי היתדות של מלכי פרס העתיקים, ואחרי כן מספרות עשירה מראשית ימי הבינים בדיאלקטים ובמיני כתב שונים ומשונים. וכדאי לציין מחוכם רק את בת הלשון הנקראת פֶּחְלִי, אשר בכתבה

השתמשו במדה מרובה בכתיבת מלים ארמיות, שקריאתן היתה באירנית, מעין כתיב וקרי בשתי שפות שונות. ועצם הלשונית והדיאלקטים העתיקים האלה אינם ידועים לנו בכל היקפם, ויש שרק מתוך הצורות הקרובות בשפות אחרות אפשר לעמוד על מציאותן וצורתן של מלים בפרסית הקדומה או הבינונית של ימי הבינים.

מן המלים הפרסיות הראשונות המצויות בלשוננו מימי המקרא ידועות ביחוד המלים "גִּזְרִי, דָּת, פֶּרְדָּס, פֶּרְזִי (פרבר), פֶּתְגָם, המשמשות עד היום כמלים רגילות אצלנו. "גזבר" = פקיד האוצר (גנזי המלך); "דת" = פקודה, פקודת המלך; "פרדס", בעיקר = גדר, מקום גדור, גן גדור; "פרור" בעיקר כנראה: בנין (נוסף) בפני הבית או העיר; "פתגם" בעצם: הדבר הבא ליד פ', המגיע אל פ', הוראות המלים האלה התפתחה בעברית התפתחות מיוחדת. "הגזבר" הוא המופקד על הקופה; "דת" בלשוננו היום היא religio², כל היקף המושגים הקשורים באמונה באלהים ובעבודתו; המלה "פרדס", אשר עוד לפני עשרות שנים השתמשו בה כפי הוראתה העיקרית והמקראית רק ל"גן נאה ומסודר" (park, Park), היתה בארצנו למונח בעד כרם עצי הדר, והמלים "פרדסן" ו"פרדסנות" מובנות לכל. וידועה התפתחות אותה המלה מתוך שמושה ביונית (paradeisos) בתרגום המקרא בעד הגן בעדן, שהיה לגן-עדן של מעלה (paradise, Paradies) בהשקפת עמים רבים; "פרור העיר" הוא סביבת העיר, וה"פתגם" הוא בשימושו היום ביחוד המשל המלוטש והמחודד (Epigramm). מלים אלו תושבות הן בשפתנו, ואנו בונים צורות מורחבות מהן כמו: "גזברות, דתי, דתיות, פרדסנות" וכו'. ובתוך השמות הפרסיים זכור לטוב שמה הפרסי של המלכה אסתר (היא הדסה), אשר פירושו אמנם שנוי במחלוקת.

הספרים הנזכרים מתקופת מלכות פרס, אסתר, דניאל, עזרא ונחמיה, גם בחלקיהם הכתובים עברית, מוסיפים עוד כמה מלים על אלה, כמו "אחשדרפנים, אחשתרנים, אפדן, גנזי המלך, כרפס (ארג), נשתון, סרבל, פת-בג, פתשגן, רמכים". אבל מלים אלו אין מקומן אלא בתוך הפסוקים, ואין אנו משתמשים בהן בדרך כלל אלא בשעה שאנו מדברים על הפסוקים או על הזמנים שעברו. בשירה ובאגדות יש שאנו מזכירים את גנזי המלכים, את חדר האוצרות שנצטברו שם ממנחת עמים ומדינות, ובמליצה נושנת יזכיר אולי מחבר "מושך בשבט סופר" את עבדי המלך אוכלי פת-בג; אבל בחיינו אנו אין המלים האלה מצויות, ולא כדאי להחיות

1. ע"פ הפירוש הניתן כעת ע"י ב. גייגר בספר "תוספת הערוך" של ש. קרויס (וינא

תרצ"ו) ע' 33.

2. ביחוד כנראה מתוך הדרוש של המלה אש-דת (כפי דעת חוקרים מלה אחת משורש

אשר) בדברים לג, ב.

בריות מתות אלו, שמבנה צורתן אינו כחוקי השפה העברית שאותה החיינו. אמנם גם במלים אלו פעל הדרוש, שרצה לבארן כפי האפשר מתוך לשוננו. קדמונינו דרשו „כתב הנשתון“ „כתב שנשתנה“, חלקו את המלה „פת-בג“ לשתיים ומצאו בה את המלה העברית „פת“=לחם, וכדומה. דרשות אלו רחוקות הן מן האמת הבלשנית כמו הדרשות שטיפלו גם בשמות הפרטיים הפרסיים שבתורה, עד שנעשה שם בנו של המן הרשע פרשנדאט לשם תפארת בשביל רש"י „פרשן הדת“ המפורסם. אין אלא אלא משחקי מליצות ולא לשון חיה ואמתית. ואפילו המלה „זן“, בהוראת „מין, סוג“ („מזן אל זן“, תהלים קמ"ד, יג; „וְזָנִים מִרְקָחִים“, ד"ה יב, טז, יד, ובארמית „זני זמרא“, דניאל ג, ה, ז, י, טו) שמקורה בפרסית, לא שמשה שמוש חי בשפתנו, עד שהצורך במלה מיוחדת ל„זני“ הפרות גרם להעלאתה מתהום הנשיה.

ופרקי המקרא שבארמית מוסיפים עוד מלים פרסיות כאלה, והבנת מלים אלו חשובה היא להבנת התנ"ך, אבל ללשוננו העברית לא עברו מתוך פרקים אלו, ומה גם שלא התאזרחו בלשוננו החיה. עובדה היא, שרק תוכנם של פרקים אלה היה לחלק מתודעת עמנו, ולא לשונם. לעומת בטיים ומאמרים שלמים מתוך הספרות המאוחרת למקרא – תפלות, מימרות תלמודיות וכדומה – שחדרו ללשוננו והיו לחלק עצמי מאוצר בטייה, נשארה הלשון הארמית שבמקרא ומלותיה הזרות שבתוכה אתה – מחוץ לעברית המורחבת.

מובן הדבר, תודעת העם זכרה בחבה יתרה את הנחון לה לצרכי האמונה והעבודה, ולשוננו החיה בנויה בעצם על חלק זה של ספרותנו ששמש בתפקיד חי בחיים הדתיים-לאומיים, בין שהוא מקראי, משנתי, תלמודי או פרשני ופילוסופי, ואפילו בין שהוא עברי או ארמי במקורו, וגם המלים הזרות הנזכרות במקורות לשוננו נתאזרחו בה אך במדה שהמקור עצמו נכנס כנכנס חי לתוך הלשון השמורה בתפלה, בקריאה ובלימוד עד להחיאנה בדבור.

ומכאן גם עמדתנו למלים הפרסיות השכיחות בספרות התלמודית. יש גם בספרות התלמודית חטיבות גדולות וחשובות שהשפעתן הלשונית קטנה עד מאד. גדולה היא ביחוד השפעתם של פרקי המשנה שמצאו מקום בתוך התפלה, כ„איוהו מקומן שלובחים“ או „במה מדליקין“, או על ידה כ„פרקי האבות“. חשובה גם השפעת פרקי משנה וגמרה אלה, שהרבו ללמוד אותם, משום שערך מעשי להם להלכות החיים. אבל קטנה מאד היא למשל השפעת האגדה התלמודית, מלבד פרשות ידועות שנהגו לחזור עליהן בעתים מזומנות. בפרשות האגדה שבתלמוד בבל ניכרת השפעה לא מעטה של הפרסית שנהגה בימי הבינים, אבל לומדי הלכות היו נוהגים לדלג

עליה כעל דבר חסר-ערך, ודברי האגדה, ואפילו הפתגמים השגורים בפי העם, נזכרים יותר מתוך פירוש רש"י לתורה מאשר מתוך המקורות התלמודיים ואפילו המדרשיים עצמם. ומתוך המלים האירניות הרבות המובאות בתוכם, שחוקר התלמוד עוסק בהן, אין לנו ענין כאן אלא במספר מועט של מלים ובטויים שעברו אל לשוננו החיה.

ואף על פי כן מלמדת אותנו סקירה על החלק הקיים מתוך המלים הפרסיות שבספרות התלמוד, שהשפעת הפרסית, ראשית בואה „כמי השילוח ההולכים לאט“, פעלה בכל זאת פעולה עצומה, פעולה לדורות, באוצר המלים של לשוננו.

IX

המלים הפרסיות הנמצאות בספרות התלמודית ושחדרו מתוכה ללשוננו החיה¹, אינן באמת בנות תקופה אחת. יש ביניהן מלים אחדות, וחלק מהן מצוי גם בדברי התנאים, אשר בודאי עוד בתקופת הבית השני ובארץ ישראל עצמה, בשלוט בה מלכות פרס העתיקה, נכנסו גם לארמית וגם לעברית המדוברת אז בפי אבותינו, ואך מקרה הוא שלא נשמרו מלים אלו בשרידי הספרות המעטים מתקופה זו. ויש ביניהן בטויים ומלים אשר מקורן מתקופה מאוחרת ומארץ אחרת. הרי מלכות פרס הקדומה נכבשה על ידי אלכסנדר מוקדון. ורק אחרי התפורר ממשלת יורשי אלכסנדר היוונים ואחרי שנכבשה ארץ ישראל על ידי הרומאים, יסדה שושלת האַרְסֶקִידִים מלכות חדשה בפרס, שמשלה גם בבבל בימי יצירת התלמוד הבבלי. כשש מאות שנה ויותר בין כניסת המלים הפרסיות הראשונות ללשון ארץ ישראל ובין המלים המאוחרות שאותן למדו גולי בבל בגלות השניה בסורא ובפומבדיתא.

לכמה מלים פרסיות קדומות שבעברית יש גם עדות ידועה על קדמותן. מלה פרסית כזאת היא למשל שם הפקידות „אמרכל“. הרי שם זה משמש במשנה ובספרות התנאים בכלל במקומות שונים על יד השם „גזבר“, שהוא מצדו מצוי גם במקרא. כן למשל שקלים, ה, ב: „אין פוחתין משלושה גזברין ומשבעה אמרכלין“. השם אמרכל (אשר במקומו נמצא גם הכתיב מרכל) פורש אמנם בספרות התלמודית באור עממי מתוך העברית והארמית, למשל בדרך זו: מאי אמרכל? אמר רב חסדא: „אמר כולא“ (האומר הכל)². אבל מובן הדבר שאין כאן אלא אטימולוגיה עממית הבאה לקרב מלה זו אל העברית. באמת מלה פרסית היא שהוראתה: „הממונה על האוצר“, ואשר בה השתנה הסיום הפרסי הרגיל kar שנוי פוניטי ל-kal: אַמְרַכְל. והנה חברתה של מלה זו הבאה אתה (גזברין—אמרכלין) המקראית מעידה גם על קדמותה של המלה אמרכל. וכן נמצא שם פקידות זה בצורה מדויקת יותר גם בתעודות הארמיות של יהודי מצרים העליונה מימי מלכות פרס הקדומה.

ותעודות אלו, נירות הגומא שנמצאו בִּיב (אֶלְפִּנְטִינָה), מעידות גם על קדמותן של מלים פרסיות אחרות הנמצאות כתושבות בעברית ובארמית אך

1. על פרטי פירושן של מלים פרסיות אלו שבספרות התלמודית ע"י בדברי ידידי פרוס'

ב. גייגר בספר תוספת הערוך הנ"ל.

2. הוריות יג, ע"א ודומה לזה במקומות אחרים.

מאות שנים אחר כך בספרות התנאים והאמוראים. ביניהן המלה „אַרְדִּיקָל“, גם היא בעצם מלה פרסית, שפירושה: הבונה קירות ובתים¹. וגם בה נשתנה הסיום הפרסי kar ל־kal כמו במלה אמרכל הנזכרת. גם המלה „זרניך“ (arsenikon ביוונית, arsenic באנגלית), מוצאה כנראה מפרסית העתיקה². וגם היא נמצאת בתעודות יב, שש מאות שנים לפני המשנה, בשימוש היהודים.

וגם בדרך כלל אפשר לקבוע שמלים אלו הנזכרות בספרות התנאית הארץ־ישראלית חדרו לעברית לא אחרי חורבן הבית וגם לא אחרי חדירת היוונים והיוונית לארץ, אלא שרידים גם הן מימי שלטון פרס בארץ ישראל, שנשמרו ונשארו על אף השפעת היוונים והרומאים על תרבות הארץ. ולזה אפשר לצרף חלק מחומר התרגומים העתיקים שראשיתם גם היא בארץ ישראל, אף על פי שעובדו והורחבו אחר כך גם בבבל. אבל עם כל הקשיים שבברור זמנם ומקומם של מקורות ומלים צריך להתחשב עם העובדה, שהארמית הבבלית היהודית והנוצרית (הנקראת סורית), אשר מקומה קרוב לפרס יותר מן העברית והארמית של ארץ ישראל, הושפעה השפעה חזקה וארוכה יותר ע"י לשון הפרסים, וגם מתוכה חדרו מלים פרסיות לארץ ישראל אפילו אחרי כלות שלטון פרס בה.

מלים פרסיות כאלה, ידועות לנו בעברית עוד מתוך מקורות מתקופת התנאים, ואשר משום כך אפשר לחשוב אותן לתושבות בלשוננו מזמן מלך הפרסים על ארץ ישראל בימי הבית השני, הן למשל: „אתרוג, בזיך (בזך), גָּזֶן, גִּנּוּ, דרגש, המיין (=אבנט, חגורה), נָרְד, זגדיס³, וזו (המטבע), זין (כלי נשק), כוורת (כלוב הדבורים), פָּלָךְ (מין סיבים דומה לצמר), כרכום (הצמח), שרוול“.

בין המלים האלה יש אחדות שהתאזרחו כל כך בעברית, עד שנבנו מהן צורות חדשות רבות ואין אנו מרגישים עוד את מקורן הזר. ה„אתרוג“ הוא השם אשר בו כולנו קוראים לפרי עץ ההדר שבו אנו משתמשים במצות נטילת לולב. המלה „גָּזֶן“=צבע, לכמה צורות וצירופים משמשת היא בלשוננו! נזכיר אך „מִגְזָן, פָּגֶן, חֲדָגֶגֶן, רִב־גֶּגֶן, חֲדָגֶגֶת“ וכיוצא בהן. הפועל „גָּזַן“ עם כל הצורות של גניזה שנגזרו ממנו, מי יזכור בשעת השתמשו בו, שפועל זה נגזר בארמית ובעברית מן השם „גנזא“=אוצר, שאותו מצאנו עוד בתקופת המקרא כמלה פרסית שאולה לעברית? מן המלה הפרסית ביסודה „זין“ נבנה פועל מרובה־צורות כמו „זִין, הזדיין, לסטס מזוין, זִיוֹן“ וכו'. מן „כוורת“ רגילות אצלנו היום מלים מחדשות כמו „פִּנְרָן, פִּנְרָנוֹת“ למגדל דבורים ומלאכתו; משם הצמח „כרכום“ נוצר בתקופה

1. לפירוש מדויק ע"י דברי גייגר בספר הנ"ל. אין המלה ארדיכל בבליית במקורה.

2. מלבד גייגר במקום הנ"ל השווה גם את דברי Cowley בהערותיו לפירוט 26, שורה

17 של תעודות יב.

3. כך הגירסה הנכונה, וע' גייגר במקום הנ"ל גם להוראת המלה וגם לצורתה.

התנאית הפועל „התכרכם“ („נתכרכמו פניו“), מלשון „שרוול“ יצרנו גם „שָׁרוּלִית“ Manchette ורבות כאלה.

יש גם שמלים אלו נתפרשו בטעות או בדרוש כמלים עבריות. על פי המלה השאולה „זין“ ניסו לבאר את שם האות זי"ן, אבל צורת שם זה הקדומה היא זי, וביבנית זיַת ואולי „זיַת“, עץ הוית, היא הוראת השם הראשונה, ועל כל פנים אין לבאר שם עברי-כנעני קדום, שעבר משם ליון מאות שנים לפני בוא פרסיים לארץ ישראל, מתוך מלה פרסית. וכמו כן אין ערך לפרושים ולדרושים הבאים לבאר את המלה העברית „אזן“ בדברים כג. יד: „ויתד תהיה לך על אָזְנֶךָ“ מתוך המלה „זין“ הזרה והמאוחרת בעברית. „אזן“ זו לפי דעתי מלה עברית טהורה המקבילה באכדית (אשורית-בבלית) – למלה „אָזְנַת“ (רבו) שהוראתה „כלי, בית קבול“. פירושים אלו מראים לנו עד כמה התאזרחו מלים אלו בלשוננו. לעומת זאת מעטות הן המלים הפרסיות של התקופות המאוחרות, הידועות לנו מתוך ספרות התרגומים המאוחרים ומתוך תלמוד בבל, שחדרו ללשוננו והצליחו להתאזרח בה. הרי עצם העובדה שתרגומים אלו וספורי האגדה של התלמוד הבבלי כתובים בארמית ולא בעברית, היה בה משום סיג, שמנע את הזרים האלה מהסתפח בנחלת לשוננו. ורק במקום שטעמים מיוחדים גרמו לכך, נתקבלה מלה זו או זו מתוך הדוגמאות הרבות של הפרסית שבתלמוד בבל ובתרגומים לתוך אוצר הלשון העברית.

במקרים ידועים נזכרה המלה מתוך פתגם שגור בפי העם; כך המלה „פרונק“ „ההולך בראש“ מתוך הפתגם „קריינא דאיגרתא איהו ליהוי פרוונקא“: „קורא המכתב הוא ילך בראש“ (סנהדרין פ"ב, ע"א ועוד). „אפריין“ (= ישר כח) בתוך הבטוי „אפריין נמטי (לרבי)“ (בבא מציעא קט, ע"א); המלה חיה בצורת afarim = „ישר כח“ עד היום גם בתורכית ובערבית.

מלים כמו „גושפנקא“ במקום „טבעת, חותמת“ משמשות בכח זרותן גופא כמלים בעלות תקיפות יתרה תחת המלים הפשוטות העבריות. הוא הדין גם במלה „הרפתקא“ (כמה הרפתקי עדו עליהו = כמה הרפתקאות עברו עליהם), שעצם צורתה הבלתי מובנת לעברי גרמה לה, שיראו בה תלאות, שאין לשוננו מספיקה לתארן. המלה „הורמנא“ = „רשיון“ נתיחדה בשמושה הרבני, וכן נזכרה „אושפיון“ בשמושם בסדרי הסוכה וכו'.

מלים אחרות החיינו ראשונה לחיים ספרותיים ואחר כך גם לחיים שלמים בדבור ובכתב מתוך הספרות התלמודית, משום שלא מצאנו מלה עברית ממש לשמש בהוראתה; ביניהן שמות חמרים וצמחים כמו „נשדור“ = אמוניאק, הפרחים „רִסְמִין ו-נָדָה“ – שכן אין ה„שושנה“ שבמקרא Rosa, אלא שם למיני ה-lilia, שהם ולא הנָדָה גדלו בארץ ישראל בימי המקרא, שם הצמח „כרפס“ בהוראותיו

השונות. ועוד. גם „הספסר והספסרות (סרסרות)“ אינם מלים עבריות למושג עברי אלא מלים פרסיות למושג שאינו יהודי. ועוד כמה מלים אחרות מקורן הפרסי ודאי או קרוב לודאי, אבל לא תמיד תולדות המלה ברורות כל צרכן. ומלים אחרות, אף על פי שחשובה ידיעתן ללומד התלמוד (כמו „אוגדא, אמגושא, דיפתרא, טנדו“ ועוד ועוד), אין להן מקום בחיי לשוננו, כשם שאין זכות חיים אצלנו ל„הורמיו ואהורמין“, אלהי פרס הנזכרים בתלמוד. יש שחשבו גם מלים כאלה לעברית, כמלה הפרסית „טצדקי“=תחבולה, שצורתה הנכונה טצק ברי"ש בבטוי האותיות טצ כהגה אחד צ' (טש), שגזרה בטעות מלשון „צדק“ (הצטדקות), אבל בחיים אין מקומה. ואפילו שמות המטבעות הפרסיות, בין שמוצאם מתקופת המקרא כ„אדרכונים“ (Dareikoi) של זהב וה„דרכמונים“ (drachmai, ומכאן בערבית dirham, darahim) של כסף, ובין שהם רגילים בסוגית הגמרא כ„דנקא“ (ששית הזון) הזולה, מי יזכור אותן בלשון החיים? ומי יודע אם היו זוכרים אפילו את „זוויים“, אלמלא אותו גדי שקנהו אבא בשני זוויים.

אבל כדאי להזכיר, שעל ידי הפרסית (אשר גם היא השפיעה על העברית באמצעות הארמית) נכנסו לעברית גם מלים אחרות משפות ובנות לשון אחרות. מלכות פרס הקדומה השתרעה מהדו ועד כוש, ומלים הדיות עברו דרך זו למערב. כך עבר ללשוננו שם הצמח והתבלין „זנגביל“ (ginger, Ingwer) ההדי דרך הפרסית והארמית; גם שם ה„כוסבר“ (coriander) עבר בדרך זו לעברית. מהדו בא שם האבן „אזמרגד“ (smaragd) ושמות חמרים אחרים עם עצם הסחורה המובאה משם דרך פרס ובבל לחוף הים התכון.

ולסוף דברי על תקופה זו אוכיר עוד את הפרי שהרומאים והיוונים היו קוראים לו „תפוח פרסי“ (malum Persicum), ומכאן שמוש שם זה לשני מינים, ה„(א)פרסק“ (peach, Pfirsich) וה„משמש“ (apricot, Aprikose), וז"א „אפרקס“ במקום „אפרסק“. וגם דרך היונית עצמה עברו מלים פרסיות לעברית, כמלה „אורז“ שנתקבלה בצורתה היונית oryza ולא מתוך המקור הפרסי.

אחרי חורבן הישיבות בבבל חדלו שרידי היהדות בבבל ובפרס להשפיע על התרבות העברית ועל התפתחות לשוננו. מרכז היהדות עבר לארצות המערב. ולשונות המזרח נשכחו מפי רוב עמנו. אבל גם במערב (ספרד) וגם באפריקה נוצרו קשרים חדשים לשפות אחרות, וביחוד ללשון הערבית אשר ממנה למדו אבותינו בימי הביניים דברי מדע וחכמה. ותחית לשוננו בארץ בימינו אלה, אף היא גרמה במדה ידועה ובדרך עקיפין גם לחדוש השפעתה של הלשון הפרסית עליה.

וזה בשתי דרכים. למושגים ידועים שלא היו להם מונחים בלשוננו העברית, בקשו ומצאו להם מלים בתוך ספרותנו העתיקה, בחלק זה שלא היה תפוס במושגו

החי בלשון. וכך העלו מתוך לשון התלמוד הבבלי גם מלים כמו „טויג“ (Picknick) הפרסית ואחרות, ונתנו להן מקום בחיים, וכך זכו גם שמות החמרים והצמחים שנוכרו למעלה לחיים חדשים.

ושנית, גם מתוך השפות החיות שאלו מלים כמונחים לעברית, ובין המלים האלה, גם בין אלה השאולות מלשונות אירופה, היו מלים שמקורן מלשון פרס או דרכה מלשון הדו. כך גם המלה „פֶּסְטָק“ שאנו משתמשים בה על פי שמושה בלשונות אירופה, מלה הדיית עתיקה היא לקנה הסוכר, שעברה למערב.

וביחוד מרובות הן המלים האירניות (וההדיות) החיות עד היום בערבית, ובשאלנו מלים מלשון קרובה זו, קרובה קרבת מקום וקרבת גזע, שאלנו גם מלשונות אלו אשר מהן למדה הערבית. כי עם עבור האסלאם מערב לפרס, ואפילו להדו, נוצרו קשרים תרבותיים מרובים ואמיצים בין לשונות אלו שהשפיעו זו על זו השפעה עצומה. מונחים ערביים רבים — בעצם פרסיים הם, ובלמדנו להשתמש בהם לוויים אנו מלשון שהיא עצמה לוותה מן הלשונות האחרות. ויש שאנו שואלים מלים כאלה דוקא, שכבר שאלנו אותן מפרסית בתקופת התלמוד בצורה קדומה, ועתה עוד פעם ומיד שניה באות אותן המלים אלינו. המלה „פוסטק“ שאנו לומדים אותה מן הערבית כשם לאגוזי האדמה (Erdnüsse, pea-nuts), היא המלה „אפסטקין“ התלמודית, מלה פרסית (פֶּסְטָק), המשמשת בתלמוד כמו ביונית (Pistakion) שם לבוטנים הגדלים על עצים, שהערבי קורא להם היום פֶּסְטָק שאמי (=סורי). ומן הערבית חזרה מלה פרסית תלמודית זו אלינו בשמוש חדש. המלה „הנדסה, מהנדס“ וכו', מלה פרסית היא, שעברה משם לערבית ומערבית אלינו, אבל אותה מלה היתה בשמוש בפי אבותנו עוד בימי התלמוד בצורה „הנדו“ בזיין, שלא זכתה להתקיים. ושמות צמחים כמו „בבונג, (Kamille, camomilla), נרגיל (אגוז הדו)“, המשמשים בהשפעת הערבית גם בעברית, פרסיים והדיים הם ביסודם, כשמות צמחים אחרים בערבית, כמו „בדינג'אן (=חציל), ספרג'ל“, בתלמוד: „אספרגל“ = חבוש (Quitte).

ויש גם ששתי הדרכים מביאות לתיצאה אחת. המלה הפרסית „בוסתן“ = „גן“ נמצאת בארמית של תלמוד בבל וגם בערבית, אשר שם נשמרה המלה השמית „גן, גנה“ בשמוש המיוחד לגן-העדן (ג'נה) לבד. ובהשפעה כפולה זו משתמשים אנו בשם „בוסתנאי“ לאדם המעונין בגנים ובפרדסים.

שאלת מלים סימן בה ליחסי תרבות חשובים. מרובים הערכים התרבותיים שלמדום המזרח הקדום מארץ הפרסיים, ומרובים הערכים התרבותיים שלמדום הלוכדים הערביים, בני עם המדבר, מתרבות אירן הנכבשת על ידי לוחמי האסלאם. ומלים אלו מזכירות גם לנו את החוב הגדול שעל כל עם ולשון לתרבות יתר העמים.

X

עם מסעיו של אלכסנדר מוקדון כבשה הרוח היונית את ארץ ישראל ואת כל הארצות של המזרח הקרוב. השפעתה זו, ראשית עקבותיה ניכרים עוד בכתובים האחרונים שבמקרא, והשפעת התרבות היונית על הארצות האלה עמדה בתוקפה גם אחרי שנתפוררו ממלכותיהם של יורשיו ועברו מן העולם. והשפעה זו ניכרת גם באוצר לשונם של כל העמים שישבו בארצות האלה למרחוק. גם בעברית ובארמית של היהודים וגם בצידונית וגם בכל מרחבי התפשטותה וגם בארמית של נוצרים (בסורית) ושל עובדי אלילים בארצות אסיה, וגם בקופטית, התפתחותה המאוחרת של הלשון המצרית, וביורשי יורשיהן של לשונות אלו ניכרת השפעה עצומה זו בשרידי מלים זרות רבות מאד. ואפילו אחרי חורבן הבית השני על ידי הרומאים, כשנעשתה ארץ ישראל חלק מממשלת רומי האדירה, לא באה לשון הרומאים הלטינית לרשת את מקום היונית אלא להוסיף עליה. הלשון היונית העממית ששלטה אז כלשון מתווכת בארצות האלה, הקרובה אל הרומית, שמשה לשון משנה גם לפקידות הרומית, וגם המלים הלטיניות המרובות שיצאו עם פקידות זו לארצות המזרח, הגיעו לשם בלבוש יוני זה, ולפעמים אין לעמוד עוד על כך, אם מלה יונית ממש או מלה רומית מיוונת היא שמצאה לה מקום גם בעברית.

ואופיני הדבר, שהחוקרים שעסקו במחקר הלעזים האלה בספרות העברית והארמית, צרפו את שתי הלשונות הקלסיות יחד, שבאו שלובות ומשולבות לשדות לשוננו. לא היונית הקלסית של הומירוס והיזיאודוס ולא לשון סופרי אתונה, המשוררים, הנואמים, ההיסטוריונים והפילוסופים היא שהחדירה מיפיותה של יפת לאהלי לשוננו בת שם, אלא הדיאלקט היוני הבין-לאומי, המשותף (Koine) ליונים ולא-יונים, המתגלה לפנינו לאט לאט מתוך כתובות ושטרות על פפירוסים, שהם ולא הספרות (הבנויה על פי דוגמאות קלסיות) משקפים לנו את הלשון היונית האמתית המדוברת מחוץ ליון. ואנו רואים בזה ממש אותה תמונה, שניתנה לנו על ידי הלשון הארמית הבין-לאומית של ארמיים ולא-ארמיים, שהיא ולא הארמית המקורית של שבטי ארם, גם היא השפיעה השפעה מרובה על לשוננו, ומשום ששפה יונית זו עד היום אינה ידועה לנו בשלמותה ולא היתה ידועה כלל לחוקרים של הדורות הקודמים, אין עדיין ידיעתנו שלמה גם בנוגע למלים היוניות והרומיות שבלשוננו, ועוד מקום רב הניחו אבות לבנים להתגדר בו במחקר השפעה זו.

ובאמת מחקר מיוחד ושלם לעצמו הוא מחקר המלים היוניות והרומיות שבספרותנו. המלומד הידוע פרופ' ש. קרויס הקדיש לפני כארבעים שנה שני כרכים – מלון ומבוא – לאוסף החומר הזה ולמחקרו, ובתוך ספרו הוסיף חוקר הענינים הגדול הרב עמנואל לֵב (לעף) כמה תיקונים והערות חשובות, ומני אז נצטבר חומר נוסף של מלים ופירושיהן, שרק חלק ממנו נכלל לתוך „תוספת הערוך“, ספר חדש זה הבא להשלים את הוצאת „הערוך השלם“ של א. קוהוט ז”ל. העובר על רשימות מלים אלו משתאה. נדמה לו כאילו אין כמעט מושג מופשט או מוחש שלא השתמשו בעדו בתקופה ארוכה של ספרותנו במונח זה, לפעמים אמנם על יד המונח העברי, אך לפעמים גם בו לבד, ובודאי לא נשארה לנו המלה העברית שהשתמשו בה לחלק ממושגים אלו מפני המלה הזרה שדחקה את רגליה. וגם כאן, כמו בנוגע לארמית והשפעתה, יש לומר, שלא על לשון היהודים לבד השפיעה ההשפעה הזרה במדה מרובה זו, אלא גם על לשון הלא־יהודים. שכן גם המלון הסורי של הנוצרים מלא וגדוש הוא, ואולי במדה עוד יותר מרובה, מלים יוניות ומיווונות עד אין מספר.

שוב אנו רואים את החלפת השמות הפרטיים העבריים בשמות זרים, ואפילו מורי התלמוד, עמודי התוך של הלכה ואגדה, שמותם ידועים לנו לפעמים בצורתם היונית. „אבטליון, אנטיגנוס, דוסא, דוסתאי, הורקנוס, טרפון, נקדימון, סומכוס“, ועוד, שמות יוניים הם, ואף כי שמות השכבה המתיונת ובית המלכות הזר במוצאו כמו „הורדוס, אגריפס, אלכסנדר, ביריניקה“, וכו'. שמותיהם של אלו ושמות הגרים, שאחד מהם, עקילס הגר (ועל פי לשון התלמוד הבבלי אונקלוס הגר), זכה להתפרסם פרסום מיוחד בספרותנו המסורתית כמתרגם התורה, גרמו לכך, שאין השמות האלה נשמעים לנו כזרים כלל. ואפילו שמות מלכי יון ורומא שהחריבו את בית מקדשנו ושמות המושלים שמשלו עלינו ושאתם נשאו ונתנו אבותינו, ושמות שרי הצבא שנלחמו בישראל, כל כך שגורים הם בפינו מתוך המקורות התלמודיים, אותו אנטיוכוס וניקנור, וספסיאנוס וטיטוס, אנטונינוס קיסר והדריאנוס, טורנוס רפוס ואסורוס ורבים כמותם, עד שאין זרות לנו בשמותיהם. ושמות רומיים כמו Phoebeus, Marcus (פייבוש, פייבל) נעשו לשמות רגילים של יהודים עד ימינו אלה. אמנם יש שהעם העברי ניסה לקרב שמות אלו ללשונו, כמו למשל את השם Ptolemaios שבמקומו כתבו ואמרו „תִּלְמִי“ בצורת שם מקראי, שאין לו בעצם כל קשר לשם היוני. אבל מצד אחר יש שנתנו גם לשם עברי כמו „שמעון“ צורה יונית: „סימון“ (Simon)¹. באותה תקופה של שלטון היונים והרומאים בארצנו נהפכו גם שמות ערים ומדינות ליונית, ומקומות רבים בארץ נקראים בפינו עד היום בשמותם הזרים: „קיסרין“ (Caesarea) ו„טבריה“ (Tiberias).

1. מטעמים מעשיים כותב אני כאן גם את היונית באותיות לטיניות.

1. מקור המלה ניתן בסוגרים; יו' = יונית, רו' = רומית. שים לב לכך ש-y ביונית בוטא בתקופה ההיא כמו u (ו), ē, ו כמו i (חירק). בפרטים אחרים אי אפשר לדון כאן.

(יו' nomos), נמל (גם לימן, יו' limen), ננס (רו' nanus), נקניק (נוקניקא, רו' lucanica), נרתיק (יו' narthekion), סגנון (רו' signum), סודר (רו' sudarium), סוליה (סולייס, רו' soleas, רבוי, acc.), סימטא (רו' semita), סימן (יו' semeion), סנדל (יו' sandalon), סנדלר (יו' sandalarios), ספוג (יונית sphongos), ספסל (רו' subsellium), ערדל (יו' artaria), פגיון (רו' pugio), פונדק (בהוראת „אגוז הלז” רו' pontica), האגוז מארץ הפונטוס; בהוראת אכסניא: יו' pandoecheion, pandokion), פומון, פום (יו' psalmos), פיגום (יו' pegma), פיוט (יו' po(i)etes=משורר), פייס (מיו' epeise = הוא פייס, peisis=פיוט), פינקס (רו' pinax), פנס (יו' phanos), פרסם, פרסום (על יד פרסי, מתוך פרהסיא, יו' parrhesia), פרף (מן פורפין, יו' porpe), פרצוף (יו' prosopon), קולר (יו' kollarion), קולית (יו' kolea), קומקום (רו' cucuma), קופה (רו' cupa, יו' kype=חבית), קופיץ (יו' kopis), קופסה (רו' capsula), קטיגור, קטרג (יו' kategor), קיתון (יו' kothon), קלמר (רו' calmarium), קמור, קמר וכי (מן קמרון kamarion), קנוניא (יו' koinonia), קנטר, קנתר (מן יו' kentron=עוקץ), קנס (רו' census), קרון (רו' acc. currum), תריס (יו' thyreos, thyris), ורבות כהנה.

מלים אלו היסטוריה מיוחדת להן בתוך לשוננו עצמה. במקום שהקלה במבטא או טעות בהגיית הכתיב העברי חסרה תנועות או בקריאת האותיות עצמן גרמה לשנוי הצורה המקורית (השוה למשל „גָרְדוֹם” במקום „גָרְדוֹס”, „דוגמה” במקום „דיגמה”, „דיוטה” במקום „דייטָה”, „טופֶס” במקום „טופּוֹס”, „נימוס” במקום „נומוס”, וכיוצא בהן). אין עוד בדרך כלל אפשרות לשוב אל הצורה המקורית. מלים אלו היות כמו שהן בשפתנו, ומהן נגזרו צורות חדשות, בחלקן עוד בתקופה התלמודית, כמו „פֶּסֶס” מן „פֶּסֶסִי”, „מְנַמֵּס” מן „נימוס”, „זֶגֶג” הַזְדֵּג” מן „זוג”, „פִּיּוֹס” מן „פייס” ועוד. וגם הוראת המלה התפתחה בדרכה המיוחדת שעל פי רוב גם היא איננה ניתנת ל„תיקון” מתוך המקור היוני והרומי. אבל פה ושם אין הטעות טעות מושרשת ישנה, ועדיין יש לקוות שאפשר לתקנה, ביחוד במקום שנוק בה להגיון לשוננו. כך למשל אין המלה (היונית) „מילופפון” אלא melo-pepon=אבטיח (pepon) המותק (melo), כלו' אבטיח מתוק, Zuckermelone, cucumis melo, ומתוך המלה היונית מלופפון נוצרה בשפות אירופה המלה Melone, melon בעד האבטיח, וביחוד האבטיח הצהוב. איזו טעות גסה להשתמש בעברית דוקא בשם מוזר וצורם זה! בעד הקשות „קשואה”, „קשואים” (ברבוי) שיש לה שם מקראי ומשנתי ישן! לא נולדה טעות משונה זו אלא מתוך טעות מכוערת אחרת: שהחליפו את המלה „קשות, קשואה” העברית, ששורשה בערבית

קָתָא וצורתה בארמית "קטותא", במלה הערבית "כוסה" (שורשה בערבית: כ ו ס), שאין להן באמת אף אות אחת משותפת!

ואם בעצם המלים הזרות האלה אין עוד על פי רוב לשנות לא מצורתן ולא מהוראתן כפי שנשתרשו בלשוננו, הרי ראוי ונחוץ הוא לשמור על הגבולות שבינן לבין מלים עבריות ממש, שרק חוסר ידיעה וחוסר טעם יערבב אותן יחד. ושוב נזכיר את ההבדל בין המלה היונית "בימה" בהוראתה הידועה, בימת התיאטרון ובימת הנואם, ובין המלה העברית המקראית "בִּמָּה" שפירושה¹: בנין אשר בתוכו זבחו זבחים טמאים. "עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות... באו לשילה נאסרו הבמות" (זבחים יד). ומה ענין בניני פולחן טמאים ל"בימה" ולתיאטרון?

1. במקומות אחרים "במותי" הוא "גוף", "גופת-מת" ("ואתה על במותימו תדרך", "על במותיך חלל"), ועי' בספרי "המבטא העליון" ע' 87—89 וביחוד במאמרי "טבור ובמה", ידיעות החברה לחקירת א"י ועתיקותיה תרצ"ד.

XI

למה נשתרשו בעברית מלים יוניות אלו כמו „בימה, דוגמה, תיק“ ואחרות יותר מאשר למשל המלים הפרסיות, שעמדו בחזקת זרותן, והלשון העברית שבלעה אותן פלטה את רובן והרחיקן מקרבה? במדה מרובה גרמה לכך צורת המלים היוניות והרומיות האלה, אשר עם כל זרותן דומה היא בחיצוניותה לפעמים לצורות עבריות. סיום הנקבה a דומה הוא ברומית וביונית לסיום הנקבה העברית, ומלים כמו „דָגְמָה“ או „תיק“ נראות כבניות מתוך שורש עברי על פי משקלי שמות עבריים. וגם צורת המלים היוניות על an או on (סימן, מנגנון) הזכירו את הסיום העברי הדומה לו. ואפילו הסיום ion בסוף מלים יוניות נראה לעברי בכתוב חסר-התנועות כצורת הרבוי „ין“; synhedrion, סנהדרין, נקרא בעברית כרבוי: סנהדרין, כצורה רגילה וחוקית בלשון. ויש שהאות סמך שבסוף מלים יוניות נקראה בטעות כמייס, ועל ידי כך נהפך הליסטיס (lestes) היוני ל„ליסטים“, כביכול לרבוי עברי, המשמש אמנם גם כיחיד, וממנו נגזר פועל: „לִסְטֵם“.

ולא מעטות הן המלים שהצליחו להתחפש בצורה עברית ממש. המלה היונית embolon (מן em, en, ב, בתוך, ו bolon משורש ball השליך: המושלך לתוך דבר), שנעתקה לאותיות עבריות בצורות שונות, נקבעה סוף סוף בכתוב „עִנְבֹל, עִנְבֹל“, כאילו היא צורה מורחבת מן „ענב, ענבים“ על פי דוגמת „אשכול“ (מן „אשך“), „גבעול“ (מן „גבע, גביע“)¹; המלה „מקטורין“ (amictorium = „חגורת החֻזָה“), בכתוב הנהוג אצלנו „מקטורן“ (ובהוראת „מעיל“) נראית לנו כנגזרת משרש „קטר“, המלה „ספירה“ היונית (sphaera, רומית sphaera=כדור) מובנת לנו משרש „ספר“, כאילו אין הבדל לשוני בין הספירות העליונות ובין ספירת מספרן. ואפילו השמוש העברי ב„עורך דין“ מיוסד על „ערכי“ (=ארכי) הדיינין² כלומר „בית מועצה“ (archeion, arche) של הדיינין³ והוערך על פי שמוש הלשון „אערכה לפניו משפט“ (איוב כג, ד) כערך עברי מקורי. גם „דוקרן“ (קנים ודוקרנים) מלה יונית (di-kranon=מזלג בעל שתי שיניים) ולא מלה נגזרת משרש „דקר“, וגם „עִנְיֹן“ הספינה נגזר מיונית onkynon (מבוטא onkynon) ולא משרש „עגן“, כאילו הספינה „עגונה“ בהיותה קשורה למקומה ע״י העוגן. ואפילו המלה „הוגן“ שאנו הוספנו עליה שורש וצורות (הגון, מהוגן), נגזרת, עד כמה שאפשר לדון, מן היונית

1. על יסוד זה קבע גם ועד הלשון את המלה „ענבל“ כתרגום המלה uvula (בעצם: אשכול קטן) בהוראת ה„ענבל“ בסוף החך הרך בלוע האדם (Gaumenzäpfchen).

eugènes = „נולד מגזע טוב, מיוחס“. המלה היונית „רומית, מיכני“, mechane, machine (משורש mach, mech „יכול“ וכדומה), מצאה לה אסמכתה במלה העברית „מכונה“ (משורש „כון“); ה mystieron (מסטורין) היוני נקשר לשורש „סתר“ העברי ונהפך ל„מסתורין“, ואפילו התכניון העברי כתב את שמו היוני בכתיב ש„תכונתו“ עברית. אמנם לא כל הגרים היוניים והרומיים נתאזרחו כך בלשוננו, עד שאין להבדיל ביניהם ובין האזרח בלשון. מלים מרובות שמרו על צורתן הזרה, ואפשר להכירן עד היום כאורחים שבאו מן החוץ. מלים אלו, כמו „אוכלוס, אונגליון, אוקיאנוס, אלכסון, אנדרוגינוס, אנדרלמוסיא, אסטניס, אספלנית, אספקלריא, אספרגוס, אפוטרופוס, אפתיקי, אפיפורה, אפיקומן, אפיקורוס, איצטגנין, איצטלא, בולמוס, גלוסקא, גלוסקמא, גמטריא, יום גנוסיא, כרטיס, מוניטין, מטרונה, נוטריקון, נרקיס, סינטור, סניגור, פדגוג, פטרון, פילוסוף, פמליא, פרגוד, פרגמטיא, פרוזובול, פרוודור, פרקליט, קירקוס, קנבוס, קפנדריא, קתדרא, תיאטרון“, ורבות זולתן, הכרת פניהן ענתה בהן כי זרות הנה. ואין ספק, שמלים אלו לא היו נשמרות בלשוננו אלמלא סבות ידועות שהצילו אותן מכליון.

כמה מהן נשארו לנו בתוך דברי האגדה הנזכרים בעם, וגם אלה על פי רוב לא מתוך המקורות התלמודיים עצמם, אלא מן האגדה המובאת בסדור התפלה, או מתוך אגדות אלו שחדרו מתוך פירוש רש"י לתורה לתודעת העם כלו. מלים ידועות אין שמושן בדבור החי אלא בתוך בטויים ופתגמים ידועים „פמליא של מעלה“, „אנדרלמוסיא באה לעולם“, „איצטלא דרבנן“, „אחזו בולמוס“, „יצאו לו מוניטין“, „מאחורי הפרגוד“, „עשה קפנדריא“, ואם יש מי שמשתמש בהן מחוץ למקום חיותן זה, על פי רוב מוציא הוא את המלה מפשטה, כדרך המשתמשים במלה „המצלצלת ומדהמת“ „אנדרלמוסיא“ בשביל „שעוריה וערבוביה“, בה בשעה שאין הוראתה אלא androlempsia „חטיפת בני אדם“.

מלים אחרות מקומן בהלכה התלמודית (כמו הפרוזובול, שהלל תקנו), ואין אתה פוגש אותן מחוץ לתחומן זה. אחרות, כשמות פקידים, מדות ומטבעות, שייכות לתאור מלכות רומי לשעבר, ואין מקומן בהווה, אבל חלק חשוב מסמן מושגים מיוחדים, אשר את ידיעתם למדו אבותינו מן הרומאים, ומלים אלו נתקבלו על אף זרותן בלשוננו והעלו אפילו ענפים חדשים בה: „אפוטרופוס – אפוטרופוסות, אוכלוסין – אַקְלָס“ וכדומה. אמנם גם מלים כאלה ניסו לבאר בדרוש מתוך העברית או הארמית, כך דרשו למשל את המלה היונית „אפתיקי“: „אפו תהא קאי“ (תוספתא כתובות י"ב, ג) או „אַנְגְּלִיּוֹן“ (בעצם: בשורה טובה): „און-גליון“. ההבנה העממית מצאה למשל גם במלה היונית kelainon, שביטאוו „קלאילן“, את האילן העברי, וכתבוה בשתי מלים: קלא אילן. אבל דרשות דחוקות כאלה לא הצליחו לקרב את הרחוקות לרוח לשוננו.

אבל גם מלים נחוצות כאלה שבאו כמונחים למושג חדש, גם אלה הולכות וכלות היום מתוך הדבור, עד כמה שלא הספיקו לסגל להן צורה עברית. תחית הלשון על יסוד המקורות יצרה מקור חדש לחיי לשוננו. הדור החדש המחונך בעברית כלשונו הטבעית, אינו לומד עוד את ראשית לשונו מתוך המקורות הכתובים, אשר לשם הבנתם הכרחי הוא לדעת את המונחים הזרים האלה. ללשון הטבעית יש דקדוק טבעי, כללי מבנה טבעיים המרחקים את הזרים. ובה במדה שכללים אלו הולכים וגוברים, מרחקים הם גם את הצורות הזרות האלה, עד כמה שאפשר ליצור צורות עבריות במקומן. ומשום כך הולכים אנו וחדלים להשתמש בבטויים כמו „אסכולי, לגינה, אפותיקי, ובמקומן נשארות המלים המובנות לנו: „בית ספר, בקבוק, משכנתה“.

אמנם מתולדות הזרים האלה יש ללמוד כמה דברים חשובים להבנת לשוננו ודרכיה ולהבנת המקורות שמתוכם נודעו לנו. אשר לכללים, מענינת וחשובה למשל העובדה, שמלים זרות הפותחות בשני עצורים (קונסוננטים) כמו schole, stola, stoa מקבלות על פי רוב אל"ף נוספת במבטא העברי: „אסטווא, אצטלא, אסכולי“. עובדה זו מראה שבמבטא התקופה ההיא היו מקילים על הגיית הגיים כפולים כמו sp, st וגם יתר האותיות לא על ידי הגיית השוא הנע כתנועה קצרה benē (בְּנֵי) אלא על ידי תוספת אל"ף לפני הכפילות: emdabber, ebnē (מְדַבֵּר), ממש כמבטא השומרונים עד היום וכנהוג בלשון הערבית המדוברת בארץ ישראל, כי גם שם מבטאים אֶחָמֶר במקום חָמֶר (מתוך חָמֶר, בעברית חֲמֹרִי) וכשם שיש למלים שונות גם בעברית צורות משנה עם אל"ף נוספת: „זרוע—אזרוע“. והופעה זו חשיבותה מרובה גם להארת הופעות אחרות בהגוי לשוננו.

וגם הבנת המלים האלה עצמן לפרטיהן תורה היא הצריכה לימוד. אין למשל „אספרגוס“ שבמקורות התלמוד האספרגוס שלנו, אלא „ראשי הכרוב“, המלה „גלוסקמא“ המשמשת במקורותינו כשם לארון עץ למתים, איננה בעיקרה אלא glosso-komeion = קופסה, תיבה בעד ה„לשון“ (glossa), כלומר בעד לשון הקליל של המוסיקאי, ואחר כך שמשה מלה זו שם לכל מיני תיבות, וגם לארון המת. אבל, כפי שאפשר לדעת היום מתוך כתובת שגילה אותה א. ל. סוקיניק בשנה האחרונה, לא נקראה כך תיבת העצמות העשויה מחומר חרס. שמה של תיבה כזו היה ostophagos אוסטופגוס (= אוכל העצמות), כשם שארון המת היה נקרא sarkophagos (= אוכל הבשר, אוכל הגוף). — „אפיקורוס“ הוא שמו של הפילוסוף היווני הידוע, ודוקא בעולם העברי נגזר משם זה — מלבד „אפיקורסי, אפיקורסות“ שיש תמורתן בשפות אחרות — גם פועל „התפקר“ = היה לאפיקורוס, פועל המסתמך אמנם גם על המלים העבריות „הִפְקֵר, הפקרות“ ומצרף מהוראתן להוראת השם היווני,

המלה „גמטריה“, כמה טרחו חוקרים שונים לבארה, עד שבסוף ימיו הצליח פ. פֶּרְלֶס ז"ל למצוא את פתרונה. אין המלה לא „גיאומטריה“ (מדידת האדמה בעיקר) וגם לא גֵּמְטִיקָא (= „תעודות כתובות“ ביונית). הרי פירוש המלה „גמטריא“ הוא: הבנת אותיות כסימני מספר, באופן שאל"ף (ביונית: אלפא) היא אחד (יונית: הֶן), ביית (ביתא) היא שנים (דיו), גימ"ל (גֵּמָל) היא שלושה (ביונית: טריא), כלומר שיטת אלפא-הֶן, ביתא-דיו, גֵּמָל-טריא, או בקיצור דרך ה„גֵּמְטִיקָא“ דרך חשבון האותיות כמספרים. — המונח „פרוזובול“ הידוע לכל לומדי משניות, רק מתוך הפפירוסים היונים מצא ל. בלוי את הוראתו המיוחדת: הקנאת רכוש על ידי בית הדין.

ולא לכל מלה ומלה מצאו עד היום את פתרונה ואת מקורה, וזה גם מפני הטעם, שמלים רבות באו לידינו משובשות, וגם בלעדי כן קשה להכיר מתוך כתב האותיות העברי לבד את צורת המלה הזרה המשתנית לגמרי בשנוי תנועותיה. הנה המלה „פרוזודור“ הרגילה עד היום אצלנו. כפי שהראה עמנואל לעף, קריאתה הנכונה היא „פרוזודור“ בדלית כפולה, ומוצאה לפי זה מן היונית (באקזוטיב) prostada — (מסדרון), וכן נמצאה הגירסה „פרוזודור“ במקורות בעלי סמך. — רגילים אנו לקרא בתפילת הימים הנוראים: „וכל באי עולם יעברון לפניך כבני מרון“ ולהבין „בני מרון“ כבני צאן, מבלי להרגיש על פי רוב כי מלה זרה בפינו. אבל במקורות למאמר זה, במשנה ראש השנה א, ב (כ"י קויפמאן), תוספתא ר"ה א, י"א, אבות דר' נתן (נוסחא שניה), מ"ב, אנו מוצאים את הנוסח הנכון: „כל באי עולם עוברין לפניו כבנומירין“, כלומר כבגדוד צבא (numerus ברומית). השוה את המכילתא ד"ר ישמעאל לשמות יד, יז: „רשב"ג אומר: בא וראה עושרה וגודלה של מלכות חייבת זו, שאין נומירין אחת בטלה, שכולן רצות ביום ובלילה“.

ויש שמלה כזאת נראית לנו כמלה אחת אחידה — בעלת שתי הוראות, אבל באמת שתי מלים שונות לפנינו שנתערבבו לנו בעברית. יש לנו מלה „פרגוד“, בהוראת „וילון“ וגם בהוראת פקיד ידוע שרגילים להבין אותו בטעות על יסוד ההוראה הראשונה כ„השוער שלפני הוילון“; אבל כפי שהוכיחו חוקרים שונים, שתי מלים שונות לפנינו: א) „פרגוד“, מן היונית paragaudion „מעיל וילון“, ב) „פרגור“ ברי"ש, מן היונית proegoros שפירושו „מליץ, המדבר במקום (המלך)“. ורק פירוש זה מתאים במאמר המכילתא סוף פרשת ב' של יתרו: „רצוננו לשמוע מפי מלכנו, לא דומה שומע מפי פרגוד (צ"ל פרגור) לשומע מפי המלך“.

גם המלה „סנטור“ בהוראתה הידועה senator, חבר ב"senatus, במועצת הזסנים, מְשָׁנָה לה במלה „סנטורי (קרתא), סנטירי (קרתא)“ שהוראתה „שומר“.

הקדמונים קשרו מלה זו לשורש הארמי-עברי „נטר=נצר“ = שמרי: סנטורי קרתא = נטורי קרתא, ובלי ספק השפיע דמיון זה על כתיב המלה במקורותינו, אבל אין זה באורה האמתית, וגם נסיונות החוקרים אינם מניחים את הדעת. ואולם יש בבנות השפה הרומית מלה שהוראתה וצורתה מתאימות התאמה גמורה למלה סנטרין שלפנינו. המלה הרומית *semitar(ius)* „שומר הסימטא“ שנשמעה כ-*sentar*, ממש כשם שהמלה הפשוטה *semita* (סימטא) נהפכה בצרפתית ואיטלקית ל-*sente*, *sentier*, *sentiero*. והיתה גם בצרפתית ובאנגלית ל-*sentry*, *senterelle* (= „שומר“ ו„משמר“) ולעומתה *sentinelle*, ואין ספק בעיני שמלה רומית זו היא המלה „סנטר“=שומר. לעומת זאת המלה „סנטר“ (=לחי תחתונה) שלנו איננה מלה רומית או יונית, אבל גם הוראתה המקובלת איננה בטוחה כלל וכלל¹. פירושי הגאונים לברכות כד, ע”ב (המקום הבטוח היחידי למלה זו), וכנראה גם הרמב”ם, הבינו את המלה „סנטר“ שם „וכשהוא מפקח היה מניח ידו על סנטרו“ בהוראת: „חלצים, מתנים“, וכן „סטרא“ בסורית פירושה: „חלצים“.

ביחוד התקשו החוקרים בפירוש „מלים“ אלו, שבאמת אינן יחידות, מלה מלה אחת. אלא בטויים מורכבים משתי מלים ויותר. גם המלה „גמטריה“ שדברנו עליה לעיל היא מלה מורכבת כזאת גַמְטְרִיָא = „גימל שוה שלוש“. וידוע שלמשל שם העיר קושטא (קונסטנטינופול) בתורכית *Stanbul* נולד כתרכובת יונית כזאת מן: *(ei)s tan pol(in)* = אל העיר. כמה התלבטו בפירוש המלה „סיקריקון“ שבמקורות התלמודיים ובחוק הקשור למושג זה: „לא היה סיקריקון ביהודה בהרוגי מלחמה. מהרוגי מלחמה ואילך יש בה סיקריקון“. ידועה היתה המלה „סיקריין“ *sicarii*, שפירושה „אנשי הפגיון *sica* (ברומית), המרצחים“, ועל פיה ניסו לבאר גם את המלה „סיקריקון“ ולעמוד על „חוק המרצחים“ האלה – ללא הצלחה. עד שהראה א. גולאק² מתוך פפירוסים יוניים, שאין לבטוי זה כל שיכות למלה הרומית *sicarii* ולהרג ורצח, אלא הוא הבטוי היוני *syn kerikin* שפירושו „עם כרוז“, כלומר: מכירה בהכרזה ע”י כרוז. „סיקריין“ לחוד ו„סיקריקון“ לחוד, ואין המשנה אומרת אלא זאת: עוד בימי המלחמה לא הודיעו בשעת מכירה בהכרזה „עם כרוז“. ורק אחרי המלחמה היה צורך להכריז בשעת מכירה.

גם חמלה „אפיקומן“ השגורה בפי כולנו, גם היא בטוי מורכב כזה ולא מלה אחת לבד. מקורה: *epi komon* = אֶל קְבוּב. „אין מפטיירין אחר הפסח אפיקומן“ פירושו: „אין משלחין את המטובין אחר סעודת הפסח לסבוב“. וזה הפירוש

1. השוה דעת רבינו חננאל המובאת גם אצל רש”י ב”ב, ס”ח, ע”א.

2. השוה הערותיו של ע. לעף בספרו של קרויס הנזכר לעיל.

3. ע’ תרביץ תרצ”ב ע’ 23–27.

הניתן למלה komos במלונים יוניים: „תהלוכת סבוב עליזה, ביחוד של צעירים, שהסתובבו אחר סעודה במוסיקה וזמרה וכל מיני תעלולים ברחובות...“ אין משלחים את המסובין לסבוב כזה אחרי סעודת הפסח.

ועם המלים היוניות והרומיות חזרו לפעמים גם מלים עבריות ממש בצורה מיוונת לעברית. לא רק שמות פרטיים כמו „אמנוס“ במקום „אמנה“, שם ההר הנזכר בשיר השירים ד, ה, אלא גם של ענינים וחמרים. כך למשל אין המלה „בִּלְפָּס, בלסמון“ אלא הצורה המיוונת של המלה העברית-ארמית „בִּשָּׁם, בוסמא“ ומכאן בארמית גם „(א)פרסמא“, שעברה מלשוננו ליונית ומכאן חזרה לעברית.

אבל לא בתקופה קדומה זו בלבד, בתקופת שלטון יון ורומי על ארץ ישראל וסביבותיה, חדרו מלים יוניות ורומיות ללשוננו. הלשון הלטינית, שספגה לתוכה גם מאוצר לשונה של היונית, היתה ללשון המדע באירופה לכל ימי הביניים, ובמדה ידועה עמדה בתפקידה זה עד ימינו. והתכניקה החדשה, כשהיא מבקשת לה מונחים להמצאותיה החדשות, בוחרת מונחים בין-לאומיים אלו מתוך הלשון היונית והרומית ויוצרת בדרך זו לשון יונית-רומית מלאכותית המצרפת מלים אמיתיות של אותן הלשונות המתות לצרופים חיים מלאכותיים כמו Mikroskop, Telefon, Socialismus, Automobil, ובריות מלאכותיות רבות כאלה. ועם תרבות העמים חדרו וחודרות מלים רומיות-יוניות אלו גם אל לשוננו. עדיין מורגשות הן בשפתנו כמלים זרות, אבל השמוש בהן כבר הביא במקרים שונים לידי התבוללות הגרים החדשים האלה בעברית. כלום לא התרגלנו להטות את המלה טִּלְפֹּן (ביונית מלאכותית: רחוק+קול) ולבנות פועל לה: טִּלְפֵּן? האין אנו יוצרים משם העצם „מִגְנֵט“ גם את הפועל „מגנט“ ואת שם הפועל „מִגְנוֹט“ וכדומה? באופן זה מתאזרחים גם גרים אלו בלשוננו, ומי יודע אם ירגישו דורות באים בזרות מלים שונות שלנו היום קשה עדיין להסתגל להן.

יש גם שמלים יוניות ורומיות נעשו לבטויים יהודיים ששמשו ביחוד בלשון הדת והמנהגים בדיאלקטים השונים המדוברים בפי היהודים, כפועל „אַרְעֵן“ (מרומית orare) = „התפלל“ הנוהג בפי יהודי גרמניה או „בענטשען“, (benedicere) לברכת המזון, ומלים כאלה כמו המונח היוני „סנדק“ (בתלמוד סנדיקוס, מיונית synteknos) נשארו גם בעברית בתוקפן.

ונזכיר כאן עוד מלה אחת, המצויה אמנם גם במקורות התלמודיים, אבל כניסתה בעברית המדוברת באה בהשפעת הלשון היהודית הנוהגת בפי אחינו

1. „fröhlicher, lustiger Umzug (besonders junger Leute, die nach einem Gelage mit Musik, Gesang und unter mancherlei Mutwillen auf den Strassen umherzogen...)“ (מִלֵּן יוּנִי)

בארצות הסלבויות: היא המלה „בולבוס“ המשמשת בתלמוד כהוראתה ביונית כשם לבצלים, ואך מתוך דיאלקטים סלביים עברה המלה בהוראה המיוחדת „תפוח אדמה“ דרך הדבור היהודי גם אל לשוננו ככנוי שיש בו משום גון של בוז. ל„מאכל תאווה“ יחידי זה של העניים.

ולא מתוך השפות האירופיות לבד זורם זרם בלתי פוסק של צורות יוניות-רומיות מחודשות אל לשוננו. גם על יסוד יחסנו אל העם הערבי בארץ מקבלים אנו השפעה. השפעת משנה או השפעת שלשים וְרַבְעִים של לשונות יון ורומי. עקבות ההשפעה של התרבות היונית-רומית ניכרים גם בתוך הלשון הערבית. אותו תהליך של חילופי קנינים תרבותיים שהעביר לארץ ערב ידיעות על אמונת היהודים והנוצרים, עד שגרמו רעיונות אלו ליצירת האיסלאם, הביא לשם גם שפע מלים ארמיות של יהודים ולא-יהודים. ולשון ארמית זו היתה חדרה צורות יוניות ורומיות מרובות. אותן הצורות הנמצאות ברובן גם במקורותינו הארמיים והעבריים של ראשית ימי הביניים. ואחרי שכבשו לוחמי האיסלאם ארצות וממלכות, למדו דוברי הלשון הערבית גם מחכמת יון ותרבותה, קראו ותרגמו מספרותה ובנו על יסוד זה תרבות ערבית. ועקבות ההשפעה הלשונית הכרוכה בהשפעה תרבותית זו ניכרים ביחוד בלשון הערבית המדוברת בארצנו, אשר בה כבר מצאו הכובשים הערביים לשון ספוגה בטויים יוניים ושמות מקומות רבים שצורתם היונית שמורה להם עד היום. ובו בזמן שאנו מושפעים מלשון הערביים היושבים אתנו בארץ, לומדים אנו עם לשונם גם מלים רומיות ויוניות שנשתמרו בפייהם.

שם המשקל „אוקיה“ השב אלינו בצורה זו מפי הערביים הוא שם המטבע והמשקל הרומי uncia הנמצא בצורת „אונקיא“ וגם „אוקיא“ במקורות התלמודיים ובצורות שונות בלשון עמי אירופה. וה„רוטל“ שאנו משתמשים בו על פי השמוש הערבי כשם למשקל של 2.88 קילוגרם, במובן לשוני אינו אלא סרוס (ריטלא) של „ליטרא“, המלה היונית libra (ברומית libra = Pfund, pound, מלה המצויה בצורה מקורית זו גם במקורותינו. ומתוך אותה מלה „ליטרה“ או ביתר דיוק מתוך צורתה הרומית libra (= ליטרה) התפתחה גם המלה „לירה“ בשמוש ל„לירה“ של זהב או של כסף בארצות שונות וביחוד גם בארץ ישראל.

XII

כשעזבו אבותינו את ארצם וגלו למדבר העמים, עזבו גם את לשונם החיה ובחרו בלשונות העמים שגרו בתוכם. רק בתפלה ובקריאת ספרותנו העתיקה השמיעו את צלצולה של שפתנו הקדושה, שנהפכה ללשון הספר ונשמרה בצורה זו, והלכה והסתגלה בחיי-מחצה אלו לשנויי הזמנים והמחשבות, עד שיכלה להתחדש לחיים מלאים בבוא שעת גאולתה, גם על לשון ספרותית זו השפיעו לשונות העמים, אלא שלא חלה השפעתן על כל חלקי העם הנפוצים, ורוב המלים הזרות שנכנסו גם לספרות העברית, לעזי ספרד ויון, גרמניה וצרפת וארצות הסלבים, לא הוכרו כתושבים בלשוננו ולא נתקבלו בה לדורות. רק פה ושם זכו מלים מתוך לשונות אירופה לקנות זכות תושבים בדבור כל היהודים, או בפי רובם המכריע, כמלה הגרמנית *Gevatter* הנוהגת בצורת קוֹטֶר בפי האשכנזים עד היום, אבל עברית איננה וסופה להבטל. וגם המלים היוניות-רומיות המרובות למדע ולתכניקה שנתקבלו אצלנו מתוך לשונות אירופה, עד כמה שלא שינו צורתן, זרות הן וזרות תהיינה. הן גם בלשונות אירופה נחשבות הן לזרות, כאורחים מעולם המדע הבין-לאומי, מתחום שאינו קנין של לשון לאומית אחת, אלא רשות בין-לשונית משותפת לכולן יחד.

ורק לשון אחת היא שזכתה גם בימים ארוכים אלו של תפוצות ישראל, לכבוד זה, שהשפעתה על אוצר לשוננו הוכרה בה במדה ידועה כחוקית, וזכות יתרה זו עמדה לה עד היום: היא הלשון הערבית.

בימי הזוהר של הפילוסופיה, של חכמת הדקדוק, הפרשנות והשירה של יהודי ספרד, למדו היהודים מחכמת ערב, והשפעת לשונם הניכרת גם בתרבות העמים, ששאלה מערבית מושגי חכמה ומסחר כמו „אלגברה, אלכימיה, Alkohol, תעריף, Schach-matt, Magazin”¹ וכדומה, מורגשת ביותר בתרבות ישראל ולשונו. בני תבון ואחרים שתרגמו את דברי הפילוסופים לעברית, נזהרו אמנם להכניס מלים זרות לעברית, אבל גם תרגומיהם מערבית מושפעים מלשון המקור שאותו תרגמו. אין המונח הדקדוקי „תנועה” כשם ל־vowel, vocal, voyel אלא תרגום מלולי של המונח הערבי „תַרְכָּה” (תנועה במקום, וגם תנועה בדבור), ואין המלה „חוש”

1. מפרסית-ערבית: שח – קָט, הפלך מת. בעברית שינינו על פי חצונו של ח. נ. ביאליק ו"ל

את שם המשחק לשח-קט, כדי להשתמש מבטויים כמו: „סלונני חמית את יריביו” וכיוצא בו.

(חמשת החושים) אלא קירוב השורש הבלתי ברור בעברית „חוש“ (כי מי יוכל ומי יחוש חוץ ממני — קוהלת ב, כה; ובעבור חושי בי — איוב כ, ב) אל המלה הערבית „חס“ המשמשת שם בהוראה זו. אם נקראו בדקדוק סוגי הפעל הבלתי שלמים, הנחים והחסרים וחבריהם „פעלים עלולים“, אין זאת אלא ערבית, שהרי בערבית ולא בעברית הוראת השורש „עלל“ היא „היה חולה“, ומכאן בערבית „עלה“ = „מחלה“. ואין שמוש הלמד של בכל”ם (הרגיל למשל בדברי ר’ אברהם בן עזרא) לסבה ולטעם („להיותו“ = „משום שהוא“) אלא שמוש ערבי שעבר לעברית; צורת מלות התואר „גופני, רוחני“ וכדומה גם היא צורה ערבית, וכיוצא באלה.

וכעת, בשובנו לארץ תחיתנו, כשחידשנו גם את חיי לשוננו מתוך הספרות, אשר לא מצאנו בה או לא הכרנו בה שמות למושגי החיים שאנו זקוקים להם, פנינו אל הלשון הערבית המדוברת בארץ, והן מדעת והן שלא מדעת שאלנו ממנה מלים ובטויים הנחוצים לנו. יש שהשמוש במלים אלו אינו אלא דיאלקטי כשמוש הילדים במלים כמו „זפת“ (בעברית: זפת) ל„מזל רע“, „טמבל“ ל„שוטה“, טפש“, „טיארה“ ל„עפיפון“, כמלות הזרזו „ילך, הלך“, שמוש של דור המעבר, שאין שפתו שלמה, אבל יש גם מלים לא מעטות, שסיכויים להן לחיים ארוכים בלשוננו, משום שאין להן תמורה בלשוננו וכבר נתאזרחו ועשו ענף ופרי בדבור ובכתב.

מלים ישנות כאלה הן למשל „תעריף“ (מהפעל הערבי „ערף“ = „ידע“ „ערף“ = „הודיע“), „מרכז“ והפועל השייך אליו „רכז“, „מקמה“ (סוג השירה הידוע), „אלמקר“ (בערבית: אל-מנבר) ואחרות. כך נתקבלה למשל בימי הבינים המלה „מערופה“, מערופיה“ המציינת ביחוד את הקונה (הזבון, הלוקח) הרגיל לקנות מסוחר זה או זה (Kundschaft, Kunde), היא המלה הערבית „מערוף“ = „מקר, מוֹדֵעַ“, בינוני פעול (מפעול) מאותו פועל „ערף“ = „ידע“ שממנו נגזרה גם המלה הבין-לאומית „תעריף“ = „הודעה“, וכך נתקבלו גם בימינו מעם לעם מלים כמו „וזיר, פִּיֶּרֶה“ (פרדס עצים, ביחוד פרדס עצי הדר) — מלה ההולכת ונדחקת היום יותר ויותר על-ידי המלה (הפרסית במוצאה) „פרדס“, „חררה“ (המחלה), „משמש“ (הפרי) ואחרות. ומובן הדבר שמלים המציינות מושגים ערביים מיוחדים כמו „שייך, מופתי, סולטאן, אסלאם, מסגד, פֶּדִי (כדואי), כפייה, מוכתאר“¹ עברו אלינו בצורתן הערבית.

ולא מלים ערביות מקוריות לבד נתקבלו באופן זה, אלא גם מלים זרות שחדרו לערבית מלשונות עמים שונים, עברו ועוברות בדרך זו לעברית. המלה „בכשיש“ מוצאה מתורכית, וגם „בול“ הפוסטה תורכי הוא ואין לו קרבה ל„בול עץ“ למשל; „הנדסה“ מוצאה מפרסית, „סבון“ מרומית וכדומה. רגילים היום להשתמש במלה „סבון“ זו במבטא הערבי „סבון“, שסבתו בחוסר יכולת השפה

1. כעצם „הנבחר“, מן הפועל הערבי „חָאֵר“ שפירושו „בחר“, ולא מהעברית „כתר“.

הזאת לבטא את הצורה הרומית המקורית „ספון” (sapo), שאפשר היה לבטאה בעברית. לעומת זה רגילים דוברי לשוננו שבאו מאירופה לכנות את הקהוה הערבית במבטא אירופי-מערבי „קפה”. במקום שאפשר היה לבחור בצורה המקורית קֶהְהָה — מענינים ביחוד שמות צמחים אחדים. השם „קרפול” קרנפול” ניתן לצמח ולפרח הידוע¹ על פי הערבית קרונפול; אבל מוצא המלה מן היונית karyo-phyllon (= „עלה האגוז”), שהושאלה לדברים ריחניים אחרים כמו קרפולי הבושם, ומכאן גם בצרפתית שם קרפול-הבושם, girofle, וקרפול כפרח (בעיקר Levcoia מנתור): giroflée. שם העץ ופריו „אסכדניא” אשר על פי הערבית נוהגים להשתמש בו במקום העברי „שֶׁסֶק” (mespilus), הוא תורכי, בעצם פירושו: eski-dünja „עולם ישן”, אולי משום שפרי זה לא בא מאמריקה, העולם החדש, אלא מיפן וסין „העולם הישן”; והנה בתוך צרוף זה בתורכית עצמו, המלה dünja (= העולם) שאולה היא מערבית (דְּנִיָּא=העולם הזה) וחזרה בשמוש חדש לשפה זו. — ודרך הערבית עוברות לעברית גם מלים כמו האנגלית puncture (פֶּנְטֶשֶׁר), אשר במקומה אפשר להגיד בעברית פשוטה ומובנת: „נקיבה” או „נקירה”, ואפילו בדיוק גמור „נְקִידָה”. ועל מלים יוניות-ורומיות שעברו דרך הערבית דברנו למעלה. ונוספות על מלים כאלו שעברו מפה לפה, מלים אחרות שהושאלו מדעת, מלים שרובן הוכנסו לעברית על-ידי אליעזר בן-יהודה ומקומן נקבע על ידי שמוש העם וסופריי. מלים ערביות כאלה הן „אבום (אֶבְזִים), בורג, אדיב (מכאן אדיבות), רֶשְׁמִי (מערבית „רסמי” משורש „רסם” שהוא „רשם” בעברית), תַּחְרִים (יחיד, וברבוי: תחרימים, צורת תפעיל משרש חָרַם), תאריך (משרש „אַרַח” בערבית, שאין לו כל יחס אל „אַרֶךְ” בעברית), תמרון (מן „תמרין” משורש „מָרַן”), הצהיר” (על פי הערבית „אַטְהַר” המקבילה ל„הצהיר” בעברית), „צָבֵר” (קקטוס) ועוד. גם את המלה „רֶצִינִי” לא גזר בן-יהודה מן „רצון”, אלא היא הערבית „רֶצִין”=חזק, מוצק בדעתו. ולא מן הלשון הקלסית לבד העביר בן-יהודה שמות ומונחים לצרכי לשוננו אלא גם מתוך שפת הדבור ההמונית. המלה „בְּרָעִי” שעל פיה יצר בן-יהודה את המלה העברית „בורג”, המונית היא ולא ערבית ספרותית, ומקורה השמי מוטל בספק. גם בפרטים אחרים היה מן הראוי לשמור על חוקי הלשון המבדילים בין שתי הלשונות המקורבות עברית וערבית. „טָהֵר” בערבית הוא „צָהֵר” בעברית, ועל כן בחר בן-יהודה בצדק בצורה „הצהיר” בעברית, „רסם” בערבית הוא „רשם” בעברית, ועל כן נאמר בעברית „רֶשְׁמִי” במקום הערבית „רֶסְמִי”; „דֹּעֵדֵעַ”

1. מעדיפים היום את השם „צפרנית, צפורן”. הגב' חמדה בן-יהודה העירתיני ראשונה על הטעות הבלטת בנתינת שם זה על פי הגרמנית Nagel, Nelke. שם זה (Nagel) ראוי לצמח על פי צורתו צורת פֶּסֶר, ולא צורת „צפורן” שגם היא בגרמנית Nagel, „צפורן” שבקטורת הסמים היא דבר אחר לגמרי (Räucherklau).

בערבית הוא „צֶפֶדֶע“ בעברית. ועל כן יש להצטער שהנהיגו (עוד בימי הבינים) את הכתיב „דגדג“. המלה „גפיר“ שמשמשים בה היום בעד „איש המשמר, שומר מִלְּזָה, צורתה הערבית המקורית היא חֶפִיר (שנשתבשה בדבור ההמון גם ל„צֶפֶיר“) ועל כן צורתה הנכונה בעברית היא „חפיר“ (השוה בעברית: משם חפר אוכל, איוב, לט, כט, לחפר את (כל) הארץ, יהושע ב, ג, ו) ולא „גפיר“. על פי המלה הערבית „צֶמֶע=גומי“ חודשה אצלנו המלה „צֶמִיג“ (וגם „צֶמֶג“) לחומר מִדְּבֶק (כמו גומי נוזל) ולכלים העשויים מגומי, וביחוד לחשוקי האופנים והמכונות. אבל למלה הערבית „צֶמֶע“ מקביל בעברית השורש „צמע“ ולא „צמג“, ומשורש „צמע“ זה כנראה המלה „צֶמֶע“ שהוראתה בתלמוד „בעל אונים מורדות, דבוקות לראש“, ונסיים שורת חדושי מלים אלו באחד החדושים המוצלחים ביותר, במלה „מחסן“. — מלה זו בנויה על פי המלה הערבית מחֶזן, ברבוי מחֶאזִין (ומכאן בלשונות אירופה Magazin) מתוך השורש העברי „חסן“ הקרוב לו בהוראה ובצלצול.

על יסוד מלים ערביות הוכנסו גם שמות ופעלים לעברית שאין להם כל יסוד אלא בדרוש רחוק. ל„ממרחת“ (jam, marmelade) המציא בן־יהודה את המלה „רֶבֶה“ על יסוד המלה הערבית מְרַבִּי (חיד איננה נשמעת), שאיננה אלא המלה העברית „מְרַבֶּה“ בהוראת „מגודל“, „משומר“ ומכאן גם „פרי משומר“ — אבל רֶבֶה שייכת לשורש „רבב“ ולא „רבה“. על מקורה של המלה „אהדה“ (sympathy) ימצא המעיין במלוננו של בן־יהודה (כרך I ע' 83), שאין לה כל יסוד אלא בפרוש רחוק של השם הפרטי אהיד (בן גרא) על פי השרש הערבי הוד, שפירושו בבנין השלישי „נשא פני פ“ (לא sympathisieren כדעת בן יהודה). וזה לשונו: „ואולי היתה זו משמעת השרש אהד בעברית, ובהשם אֶהֱד ואהוד היתה הכונה ילד שהלב נוטה אליו“ — פירוש שקשה מאד לקבלו, ולהבא מוטב להזהר מכאלה.

גם שמות מקום ערביים הרבה יש בארצנו, ולא מעטים מהם יסודם בשמות עבריים שנשתבשו. והנה ביסדנו נקודות חדשות יש שאנו מחזירים שמות אלה לצורתם העברית; ויש שצורה עברית מקתבלת על פי הצלצול לבד, ואין פירוש לשם אלא בצורה הערבית הקודמת לעברית. נזכיר את שם המושבה „חדרה“ הנקראת כך על פי השם הערבי „הצירה“ (בטא: כדירה) שפירושו: „הירוקה“.

לשונו העברית גלתה עמנו גלות אחרי גלות, ועקבות הגלויות האלה ניכרים בה ובנו. אבל עם תחיתה בארץ צצו בה גם כמה וכמה נצרים חדשים של התפתחות עצמאית על יסוד תכונותיה המקוריות. הגרים, חלקם יכנע לחוקי לשוננו הטבעיים, וחלקם ילך כל עומת שבא. לשון הדורות הבאים תמצא בטוים עבריים לכמה לעזי לשון שאנו מתחבטים בהם עד היום. תחית לשוננו איננה אלא בתחלתה, ומצוה שהתחילו בה האבות יגמרוה הבנים.

מחקרים בלשון

י. א. זידמן

שרטוטים לסגנונו של אחד העם

(המשך)¹

סגנון קצוב וסימטרי.

אותו דרך של השואות ונגודים, הקבלות והעמדה של זה לעומת זה, השוקלת כל ענין על שתי כפות-מאזנים ובוחנת כל דבר משני הצדדים של המטבע — דרך זו מתבטאת לפרקים במבנה המשפט או הפסקה. יש והוא בונה, במשפט ארוך, חלקי משפט מסוימים, השוים כמעט במספר המלים שבכל חלק וחלק, או שחלקים מסוימים מתאימים לחלקים אחרים, במקומות אלה מתרוממת הפרווה לגובה אמנותי, והיא מזכירה את השירה העברית העתיקה, שעיקר תכונתה „הקבלת הצלעות“, והצלעות מתאימות זו לזו בהתאם למספרן וסדרן של המלים שבכל צלע.

במאמרו „הכהנים והעם“, בדברו על „אבותינו במדבר“, שזכרו במר נפשם את הדגה אשר אכלו במצרים חנם, הוא עובר לפסקה הבנויה באופן סימטרי, שבה ארבעה חלקים המתחלקים לשנים שנים. החלק הראשון והשלישי מתאימים זה לזה בערך בארכם ובתכנם, והשני והרביעי אף הם מתאימים זה לזה בתכנם הנוגדי שביניהם ובמספר המלים, כל חלק-משפט מלה אחת, ועתה הדוגמה:

כל אלה (הבצלים וכו'), שחסרונם היה מורגש להם באותה שעה — זכרו, ואת העבודה הקשה, את החומר והלבנים — שכחו.

ובמאמרו „פצעי אוהב“ הוא מדבר על „ענינים“ ידועים, ומכאן סגנון קצוב מצד מספר המלים, והקבלה נגודית מצד התוכן. אחה"ע כותב:

אויבינו רגילים לחרפנו בצד הרע שבהם,
ואנחנו רגילים להתפאר בצד הטוב שבהם.
ועתה דוגמה מן המאמר, „מוקדם ומאוחר בחיים“ שבה ששה חלקים, שנים

1. עיין „לשוננו“ כרך ח' חוב' ד' עמודים 270—296.

הראשונים כתובים בסגנון קצוב, מספר שוה של מלים לכל חלק וארבעת האחרונים בסגנון קצוב סימטרי בהקבלת 1 : 3, 2 : 4. שם נאמר :

כל זמן שהנשמה בקרבם,

יש תקוה לאחרית שניהם :

המוקדמים —

כי הרוח הכללי יגיע אליהם בלכתו לסנים,

והמאוחרים —

כי יבוא בם הרוח בשובו במעגלתו לאחור.

במאמרו „הלשון וספרותה“ מצינו משפט ארוך, שבו מתאימים חלקי המשפט

בסדר 1 : 3, 2 : 4. אחה"ע מדבר על „לשון המשנה והמדרשים“ ואומר שהיא :

צעד גדול לפנים

ביחס אל בהירות המחשבה ובירור המושגים

וצעד גדול לאחור

ביחס אל דקות הרגש והשתחויות הנפש.

ובמבנה זה יש גם צמדים נגודים : לפנים—לאחור, מחשבה—רגש ועוד.

במאמרו על „תעודת „השלח“ מצינו פסקה של שמונה חלקים המתחלקת

לשתי קבוצות, כל קבוצה ארבעה חלקים. כל קבוצה מנוגדת לחברתה בתכנה, וכל

חלק של הקבוצה הראשונה מקביל, הן בתכנו הנגודי והן במספר המלים בערך

באופן כזה, 1 : 5, 2 : 6, 3 : 7, 4 : 8. בפסקה זו מדבר אחה"ע על שתי דרכים של

הספרות להשפיע על העם, ואומר :

1. אם בהכניסה לתוכו בקולי קולות,

2. בדברים מרעישים ומלהיבים

3. רגשות וחפצים חדשים

4. המשנים את הבחירה גם למרות הידיעה ;

ומכאן הקבוצה השניה המקבילה לראשונה בתכנה, ומתאימה בשורותיה

ובמספר מליה, בערך :

5. או בהכניסה לתוכו לאט,

6. בדברים של טעם ודעת,

7. מושגים ומשפטים חדשים

8. המשנים את הבחירה בהסכם עם הידיעה.

במאמרו „צורך ויכולת“ נמצא משפט ארוך המתחלק לשתי קבוצות של

חלקי-משפט. כל קבוצה בת שלשה חלקים. ואף כאן החלקים של הקבוצה הראשונה,

מקבילים לאלה שבשניה, בסדר כזה, 1 : 4, 2 : 5, 3 : 6. אחה"ע כותב :

1. כשרציתי —

2. וזה היה יוצא מן הכלל —
3. נמצאתי לבעלי דיני,
4. וכשרציתי —
5. וזה היה הכלל —
6. הייתי כלא שומע.

ובמאמרו „מדינת היהודים ו„צרת היהודים“ בדברו על נאמו של נורדוי בקונגרס הציוני בנוגע למצב היהודים, כשהוא מגיע למצב היהודים במערב אירופה, מתרומם סגנונו של אהרן לפרוזה סימטרית, שבה חלקים חלקים מקבילים זה לזה ומתאימים זה לזה. הוא כותב:

1. מצבם החמרי אמנם אינו רע ביותר,
 2. אבל לעומת זה גדולה שם צרתם המוסרית:
 3. רוצים הם ליהנות מזכויותיהם בשלמותן —
 4. ואינם יכולים ;
 5. משתוקקים להדבק בעם הארץ ולהשתתף בחייו החברתיים —
 6. והם מרוחקים בזרוע ;
 7. שואפים לאהבה ואחוה —
 8. ופוגשים במבטי שנאה ובוז מכל עבר ;
 9. יודעים בעצמם שאינם נופלים משכניהם בכל כשרון ומדה טובה —
 10. ושומעים חרפתם כל היום, כי בעלי נפש שפלה הם.
- ובמאמר „תחית הרוח“ מצינו פסקה ארוכה, אף היא בנויה חלקים חלקים, מהם קצובים, מהם סימטריים בבנינם. אנו קוראים:
1. ומה שמתר לאנשים יחידים בחייהם הפרטיים,
 2. מדוע יהיה אסור לעם שלם בחייו הלאומיים?
 3. לא לנו על-כן למצוא תשובה על שאלתם של אלו :
 4. „מה מפסידה האנושיות בהפסדנו ?“
 5. כי אם להפך, ישיבו הם לנו על שאלתנו :
 6. מה מרויחה האנושיות בהפסדנו,
 7. ומה היתה מפסידה אלו הוצאנו אנחנו,
 8. ולא עם זר,
 9. תועלת לאומית מן הכשרונות הנולדים לנו.
 10. אלו העשרנו אנחנו,
 11. ולא עם זר,
 12. את האנושיות בפרי עבודתם של בנינו.
- ובמקום אחר באותו מאמר מצינו פסקה בנויה ארבעה חלקים המתחלקת

לשתי קבוצות, וכאן ההתאמה בין מספר המלים שבשתי הקבוצות היא שווה 8 : 8, אבל חלוקת-המלים בין שני החלקים שבכל קבוצה היא שונה, באופן שבקבוצה הראשונה היחס בין שני החלקים בנוגע למלים הוא 5 : 3 ובקבוצה השניה 6 : 2. אנו קוראים :

1. כליון בא על רוחנו הלאומי — 5 מלים
 2. ואין דובר דבר ; 3 " ס"ה 8
 3. קץ קנינינו הלאומיים הולך וקרב לעינינו — 6 " " 8
 4. ואנחנו מחשים. 2 " ס"ה 8
- ומבנה דומה לזה מצינו גם במאמרו "יחיד ורבים", אלא שכאן כמו שנראה תיכף, אין שוויון גמור בין מספר המלים שבכל קבוצה, אלא המספרים מתקרבים זה לזה בהבדל של 1. אנו קוראים :

1. כל אחד מהם משתדל להשיג מאת הממשלה פקודות ופרנסות בשביל מכיריו ואנשי בריתו, 13 מלה
 2. אף אם אינם מוכשרים לדבר, 5 " ס"ה 18
 3. ומתאמץ להטות לבה למפעלים שיש בהם תועלת למקום שיצא משם, 10 מלים
 4. אף אם מתנגדים הם לטובת כלל המדינה, 7 " ס"ה 17
- במאמר "אספה של חובבי ציון" מצינו שני משפטים קצובים 8 : 8, שבהם כמה צמידים, כמו : "זכויות—תקונים, חוץ—פנים", וצמד בדרך לע"ל : "פגעים—נגעים". אנו קוראים :

1. הרבה מיני "זכויות" כנגד הרבה מיני פגעים שמבחוץ,
 2. והרבה מיני "תקונים" כנגד הרבה מיני נגעים שמבפנים.
- במשפטים קצובים אלה חוזרות, פרט לשלשת הצמידים הנ"ל, אותן המלים בשתי השורות. ולא עוד, אפילו מקום המלים קבוע ומקביל בכל שורה ושורה, ואף כל פֶּלֶג-צמד מוצא את בת-זוגו במקומו המתאים. "זכויות" — המלה השלישית בשורה הראשונה, לעומתה "תקונים" השלישית בשורה השניה. "פגעים" — עומדת במקום השביעי בשורה הראשונה, ובאותו מקום עומדת בת-זוגה "נגעים" בשורה השניה. "שמבחוץ" עומדת כמאסף בסוף השורה הראשונה, וכן המלה "שמבפנים" בסוף השניה.

- ובמאמר "מלה חדשה" נמצאה פסקה בת ארבע שורות, בהתאמה 1 : 3, 4 : 2 ואף כאן, מספר מלים שווה בערך שבין כל קבוצה 1 + 2 מכאן 3 + 4 מכאן. 1. רצונכם ועד של נבחרים מקרב בני הישוב ? — 7 מלים
2. הרי הוא כאן ! 3 " ס"ה 10

3. רצונכם ועד של „פקידים” ומנהיגים הממונים „מלמעלה”? — 7 מלים
 4. הרי גם הוא כאן!
 ואף כאן יש מיסוד החזרה על כמה מלים בשתי השורות, וכן מיסוד ההקבלה שבנגוד. כמו: נבחרים-פקידים, ועוד.
 ובמאמר „אלטניילנד”, נמצאה פסקה בת 4 שורות, הדומה בבנינה לקודמת.
 שם נאמר:

1. יש שעושים עצמם כלא שומעים 5 מלים
 2. ואינם משיבים כלום. 3 " ס"ה 8.
 3. ויש שעושים עצמם כלא מבינים 5 "
 4. ומשיבים שלא ממין הטענה. 4 " ס"ה 9.
- מצויינת היא הפתיחה למאמר „הבוכים” מצד המבנה הסימטרי שלה:
1. הללו אמרו „הן”
 2. והללו אמרו „לאו”;
 3. הראשונים היו המרובים —
 4. וניצחו.
 5. והאחרונים, המנוצחים.
 6. פרשו ובכו.

פתיחה זו מתחלקת לשתי קבוצות — קצרה וארוכה. בקצרה מקבילה שורה 1 ל 2. בארוכה מקבילה שורה 3 ל 4 ו 5 ל 6. כן שפוך חן מיוחד על פתיחה זו מצד משפטיה הקצרים הערבים לאוזן ונעימים למרגיש טעם בסגנון יפה. במאמר „בשר ורוח” הוא מקביל את ההשקפה החמרית מזה, להשקפה הרוחנית מזה. ואם נשמיט משפט אחד מן הפסקה הדנה בענין הנ"ל, נקבל שתי קבוצות משפטים קצובים ומתאימים זה לזה. אנו קוראים:

מצד אחד —

ההשקפה החמרית,

המגבירה שלטון הבשר

ואינה רואה שום תכלית לחיי האדם אלא תענוגי השעה... ; (כאן הושמט משפט אחד: „עד שיבוא המות וישים קץ לשחוק הריק הזה”) ומכאן ואילך הקבוצה השניה של משפטים המתאימים לקבוצה הראשונה:

ומצד אחר —

ההשקפה הרוחנית,

השואפת להמתת הבשר,

בשביל לשחרר את הרוח מאיובו זה ולקרב את האדם לתכליתו הנצחית. מתוך העובדה, שכאן משיגים אנו מבנה סימטרי רק אחרי השמטת חלק אחד מן

הפסקה — מותר לשער, שאחד־העם בכל המקרים שנמנו למעלה, ובאלה שעוד ייזכרו להלן, לא בנה את המשפטים בנין קצוב וסימטרי מדעת, במחשבה תחילה ובכוונת־המכוון; אלא שכל זה יצא שלא מדעת, ובלי התאמצות מיוחדת. למעלה מזו, מותר לשער, שדרך כתיבה זו היא בטוֹי ט ב ע י של אופן מחשבתו, כמרומו למעלה, בהתחלת פרקנו זה. משום כך לא תמיד שוה מספר המלים בכל חלק המתאים לחברו. כן ראינו כאן משפט אחד יוצא דופן מבחינת המבנה הסימטרי, משום שיצא, כאמור, בדרך זו שלא במתכוון ולא בדק אחר־כ להשוות את המדות של הפסקות הבנויות בקצב ובריתמוס.

ב„שלטון השכל“ הוא מנסח ואומר דרך הקבלה וקצב:

כל מה שעוזרני להשגת תכליתי השכלית —

זהו הטוב המוסרי שלי,

וכל מה שמפריעני מזה —

הוא הרע המוסרי שלי.

ובמקום אחר באותו מאמר:

אם העולם קדמון ומחויב המציאות,

כדעת אריסטו,

או שהוא מחודש ברצון האל,

כמקובל בתורת היהדות.

שם:

מצד אחד,

לגלות לכל העם בצורה נאותה לו את „הדעות האמתיות“ הכלולות בתורה,

ומצד אחר —

להוציא את המצוות המעשיות מתוך ה„ים“ של הפלפול התלמודי וללמדן

בדרך פשוטה וקצרה.

במאמר „ריב לשונות נמצא חלקי־משפטים קצרים וקצובים:

מה שהפקירו —

אבד להם,

ומה שחשבו לשמור —

אינו משתמר,

ומה שרצו להצפין —

לא יכלו להצפינו.

במאמר „סך־הכל“ נמצאה פסקה כתובה בסגנון אירוני ובנויה בקצב וסימטריה:

„מדיניים“ מצד זה,

ו„מעשיים“ מצד זה.

וצועקים „המדיניים“, שבאמת גם הם „מעשיים“,
אלא שאינם שוכחים את המטרה המדינית ;
וצועקים „המעשיים“, שבאמת גם הם „מדיניים“ ;
אלא שאינם שוכחים את האמצעים המעשיים ;
וצועקים אלו ואלו.

שבאמת כבר בטלה „המדינה“.

במקום אחר באותו מאמר :

אפשר לקנות קרקעות זעיר שם זעיר שם.
אבל אי אפשר לגאול את הארץ, כולה או רובה ;
אפשר ליסד מושבות עבריות יפות על הקרקעות „הנגאלות“,
אבל אי אפשר להושיב עליהן עניים אלא במספר קטן מאד ;
אפשר לברוא במושבות „אנשי אדמה“ מטופס עליון,
שמלאכתם נעשית רובה על ידי אחרים ;
בהוספה למאמר הנ"ל, הוא פותח ואומר שמאמרו „סך הכל“ העיר את חמתם
של „הציונים הרשמיים“, מביאי הגאולה, מקצה מזה,
ושל „הפועלים הצעירים“ כובשי העבודה, מקצה מזה.
במאמרו „שתי מצבות“, הראשון, בדברו על לעווינסקי, הוא אומר :

זה בעל הגוף הבריא והחזק

ובעל הנפש החיה והעשירה.

הרי לנו שתי שורות קצרות, מקבילות הקבלה שבנגד, גוף מכאן ונפש מכאן.
ובמקום אחר, באותו מאמר, אתה מוצא פסקה קצובה, המצטיינת גם בשורות
קצרות, מן שתי מלים ועד ארבע. אחד העם אומר שלפניו מונחים... מכתבי
לעווינסקי מאותם הימים, ומכאן ואילך מתרומם הסגנון לגובה לירי, המשפטים
קצרים וקצובים, ואנו שומעים דפיקת־הלב של הכותב על הנפטר היקר :

וקורא אני בהם,

ולבי בי יהמה

האומנם איננו עוד ?

זה הלב הטוב

המלא חיים ועוז,

אמונה ובטחון,

אהבה והתמכרות,

בלי תערוכת כל שהיא

של „קטנות המוחין“ וגסות־הרוח —

האמנם איננו עוד?

ובפסקה זו יש גם מיסוד החזרה, המשפט „האמנם איננו עוד“ חוזר ונשנה

פעמים. קצב הפסקה מזכיר את משקל הקינות שבמקרא. שבהן הנביא או המשורר „מילל בארוכה ונאנח בקצרה“. אף כאן כך, שורות ארוכות וקצרות, קצרות וארוכות באות חליפות, מה שמעיד על התרגשות הלב של אחה"ע בשעת כתיבת-הדברים.

וכן במאמרו „נסיון שלא הצליח“ הפתיחה ל„כתבים“ בנויה, פרט לכמה יוצאים, מבנה סימטרי, העשיר בהקבלות שבנגודים. אחד העם מתחיל :

תולדות ישראל בימי גלותו בכלל
ובמאת השנים האחרונות בפרט
הורונו לדעת, כי אין לנו כל תקוה
לחיות בתוך עם נכר חיי גוי ואדם כאחד :
לקחת חלק בכל ענפי החיים כאורח הארץ
ולהשאר עם זה גוי מיוחד בדעותיו ומצוין במדותיו.
אוי לנו ביום רעה
ואוי לנו ביום טובה !
הרעות חבלו בנו רוח האדם,
והטובות — רוח העם ;
הראשונות עשונו לאנשים שפלים בעיני אחרים,
והאחרונות — לעם נבזה בעיני עצמו.

דרך החזרה והשליכה.

כדרך הסגנון של לשונות אירופה המודרניות, כן אוהב אחד העם משפטים ארוכים. אולם עם כל זה המשפטים תמיד ברורים ושקופים. ואף פעם אין אנו צריכים לחזור לראשית המשפט כדי להבין את סופו, כמו שיקרה לפעמים בלשונות אירופה. לשם מזיגת בהירות הכתיבה ואריכות המשפטים משתמש אחה"ע בדרך החזרה והשליכה, דרך הרווחת בלשון העברית בכל התקופות. תמיד, כשאחה"ע מתרחק אגב כתיבה מעבר המשפט, הוא חוזר עליו אח"כ, אם מלה במלה, אם במלה נרדפת לזו שנזכרה בהתחלת המשפט, או בבטוי מסכם ובדרכים כיוצא באלו. וכך הוא משלב ומהדק את כל חוליות המשפט לטבעת אחת. אף בדרך זו מתגלית תכונתו היסודית של סגנונו — בהירות ושקיפות. נעביר לדוגמות :

בהקדמתו למהדורה הראשונה הוא מתחיל משפט ארוך, בן עשרות מלה ואומר : „התקופה הקדמונית, המקורית אשר בה נוצר והתפתח רוח עמנו בדרך מיוחדת לו ובה אפוא שמור המפתח האמתי לפתרון כל „השאלות והתמיהות“. ועתה, מכיון שהתרחק מנושא המשפט מרחק של עשרים מלים חסר אחת, הוא חוזר עליו שוב וכותב : „התקופה הזאת מלאכתה נעשית בעיקרה על ידי אחרים“ וכו'. במלה הרומזת הועירה „הזאת“, בת שתי הברות, כנס אחה"ע

באמנות רבה את כל התוכן העשיר שבחלק הראשון של המשפט, ועתה הוא יכול להוסיף ולטוות את חוט המחשבה, ללא סכנה, שהקורא שכח את נושא הענין. במקום אחר באותה הקדמה בונה אהרן העם מחזורת ארוכה, בת מאה מלים בערך. הוא מתחיל:

„ובכן, אם היתה גם חבת-ציון משתרשת בלבבות בני עמנו במדה גדולה כזו“; ואחרי חלק תנאי זה, בא שוב תנאי: „אם היו כל המפלגות באות לא רק לידי הכרה ברורה, אך גם לידי הרגשה עמוקה, כי „תעודת ישראל“ – תהיה באחרונה מה שתהיה – אינה יכולה להמלאות עד שיגיע עמנו תחלה לחיים אמתיים וטבעיים“ וכו', אח"כ לפני תשובת-התנאי, המתחילה במלה „אז“, הוא חוזר עוד פעם לעיקר הנושא שנוכח בהתחלת המחזורת, „אם היתה „חבת ציון“ באה עד הלום, אז היתה לאט לאט באה לרגלה גם מהפכה שלמה בכל מהלך הדעות, ההרגשות והמעשים“.

במקום אחר באותה ההקדמה, כשהנשוא (הפועל) התרחק מן הנושא, חוזר אהרן עוד פעם על הנושא סמוך לנשוא. הוא כותב:

ואולם אנחנו, כשחזרנו ובאנו, אחר התקופה הקצרה של חלום האימנציפציה, לידי הכרה זו, שאי אפשר לנו למצוא מנוחה בארצות פזורנו – אנחנו אבד לנו בינתים אותו הכוח המוסרי של אבותינו.

ובמקום אחר באותה הקדמה, שוב מחזורת ארוכה שבה שלשה תנאים, ולפני תשובת התנאי הוא חוזר בקצרה ובמלים „ארוכה, דרך סכום על הרישה של המשפט, ואח"כ הוא עובר לסיפה, לתשובת-התנאי. הוא כותב:

„אבל אם אין אנו אוהזים באחת משתי הקצוות האלו; אם אנו רואים מצד אחד, שרחוקה היא עוד הציוניות מן „המדינה“, ושרחוקה „המדינה“, גם לכשתוסד, מלהיות באמת פתרון מיוחד לשאלת היהודים, אשר ברובם ישארו עוד, מי יודע עד מתי, פזורים בעמים ושנואים כשהיו; ואם אנו מאמינים עם זה, מצד אחר, כי מציון תבוא תשועת ישראל הרוחנית, כי שם, במקום יצירתו של האידיאל הלאומי לפנינו, עלינו לבקשו שנית, אחר אשר אבד לנו בארצות גלותנו ואין בנו כוח לשאת עול הגלות בלעדו“; ועתה, לפני הסיפה, הוא מסכם וחוזר בקצור נמרץ על הרישה וכותב: „אם אנו מסתכלים בתנועה זו משני אלו הצדדים יחדיו“ ומכאן ואילך תשובת-התנאי: „איך נוכל לראות במנוחה ולשתוק“ וכו'.

במאמר „הכהנים והעם“ בדברו על קשיי-הקליטה של העולים לארץ, הוא כותב: „ושני האויר, וזרות המנהגים החדשים, וחסרון ידיעת הלשון, ועזיבת אחים ורעים – כל אלה ודומיהם מצטרפים גם כן לסכום גדול של צער ועלבון לב“. ובמקום אחר באותו מאמר: „הן אמנם, הסבות הפרטיות אשר הניעו

אותם לבקש להם מנוס בארץ אבותיהם" ועתה הוא מפסיק את מהלך המשפט במאמר מוסגר ארוך למדי, וכותב: "— כי בחלה נפשם במשא ומתן התלוי בשערה או כי נלאו נשוא עוד בוז ומשטמה, וכדומה", אחרי מאמר מוסגר זה, הוא חוזר עוד פעם בדרך חזרה לראש המשפט וכותב: "— הסיבות האלה עודן קימות ועומדות" וכו'.

בפתיחה ל"פצעי אוהב" אנו קוראים:

"בשעה שצרו הרומאים על ירושלים מסביב, מחוץ שכלה חרב ובבית שרר הרעב, ובחורי ישראל חגרו שארית כוחם להלחם באויבי עמם בלי כל תקוה לנצחון— באותה שעה ישבו זקני תלמידי חכמים ביבנה ועסקו בהלכות טומאה וטהרה". ובמקום אחר באותו מאמר:

"אך הן עוד רבים בישראל אשר מצבם הפרטי לא הורע כל כך... והם בראותם כי חומת אחדותנו הולכת ומתמוטטת באין יסוד לה... — בראותם כל זאת, הם שואלים... האמנם אין עצה ואין תבונה לקבץ את הנדחים, לאחד את הנפרדים וכו'".

בסוף המאמר "אמת מארץ ישראל" מאמר שני, נמצאה פסקה שבה מצינו דרך החזרה והשליבה פעמים, והמלים החוזרות בפסקה מוסיפות לה מבנה יפה המתקרב למבנה סימטרי. אנו קוראים:

"וגם הפעם, כמו לפני שנתים, אחר שהתבוננתי תחלה על מצב הארץ בכלל והקולוניות בפרט, עליתי באחרונה ירושלימה אבל — מה רב ההבדל! אז, בימי החרות הפרועה, בעת שחבר "דיליגנטיס" באו לכבוש את הארץ בקול ענות גבורה ואיש לא מחה בידם, אז באתי ירושלימה לעשות את הפסח בקול המון חוגג. ועתה, בעת אשר "חילים" חונים במושבותינו ואינם נותנים להניח אבן על אבן, ועל מבוא ירושלים הופקדו שומרים לבלי תת ליהודים לבוא שעריה עד שיבררו זכויותיהם לשבת בארץ או יתנו ערובה כי יעזבו בקרוב את העיר — עתה באתי לבדי ונכנסתי בלאט, כגנב, שלשת ימים לפני תשעה באב". הפסקה בנויה כאמור למעלה בדרך סימטריה נגודית, אז—עתה, פסח—תשעה באב, המון חוגג—בלאט, וכיוצא בהם.

ב"אל הקוראים" לחלק שני של "על פרשת דרכים" נאמר:

"רק מי שאיננו יודע כלום מתכונות בני האדם והכוחות המניעים את רוחם — הוא יכול להאמין" וכו'. שלובים כאלה "מי—הוא" מצויים מאד במאמריו של אחה"ע, אמנם הם רגילים הרבה גם אצל סופרים אחרים בכל לשון. אבל ב"תעודת השלח" מצינו משפט ארוך שבו תנאי אחד ושתי תשובות התנאי, וגם כאן חוזר אחה"ע בכל פעם לפני תשובת התנאי על מלת התנאי, אנו קוראים: "כי רק בהגלות לעם את אשר היה והוה וחיחס האמיתי שבינו

ובין העולם מסביב לו, רק אז יבין מה שיוכל עוד להיות ויכיר את מקומו הנאות לו בעולם, ורק אז אפשר שימצא דרכו ויתקנו חייו תקון שלם.

במאמר „תחית הרוח“, נאמר: „כי רק בענף אחד הגיעה ספרותנו באמת לשלימות גדולה: – בענף הריקלמא“. יכול היה לומר בקצור: „בריקלמא“. אלא לשם בהירות הסגנון חזר עוד פעם על המלה „בענף“ והסמיק אותה לריקלמא.

במאמר „בתי הספר ביפו“ נמצא: „ולו ידענו“ לפחות שעתה באמת הגענו עד ה„סוף“, שמעתה לא יהיה מקום עוד לדמיונות הבונים מגדלים באויר, לחשבונות הנעשים שלא מדעת בעליהם... – לו היינו בטוחים בכל זה, היינו יכולים להתנחם במקצת ולאמר לנפשנו: „גם זו לטובה!“ וכו'. יש אפילו שרק אחרי הפסקה קצרה, בת שתי מלים, באה החזרה והשליבה, כך באותו מאמר: „בתי הספר ביפו נוסדו בשנת תרנ"ג – נוסדו ככל שאר מוסדי הישוב וכו'.

יש והחזרה מוסבת על המשפט הקודם, כך, בפתיחתו „הצעות ספרותיות“ אנו קוראים:

„מי שידע מצבה של ספרותנו לאמתו, את העניות הרוחנית של רוב סופריה ואת העניות החמרית של רוב קוראיה, אי אפשר שלא יתקפהו רגש של בושה ועצבון עמוק לקול התרועעות הגדולות הנשמעות בעת האחרונה על דבר „תחית ספרותנו“, „מהפכה בספרותנו“, וכדומה. כשהילדים מחקים לפעמים לשם שחוק דרכי-הדבור של הגדולים, אנו מתענגים על המראה ושוחקים עמהם. אבל כשזקנה מדולדלת ורפת-כוח עושה מעשה-ילדות כזה בתום-לב, מעלימה עיניה ממצבה ומצרכיה המתאימים לו ומבקשת לה גדולות בגאון ובקול ענות גבורה, כדרך שעושות אחיותיה המלאות כוח עלומים, כאלו באמת יש ביכלתה לעשות כמעשיהן ואין הדבר תלוי אלא ברצונה, – מראה כזה קורע את הלב, ולא תקום בנו רוח לשחוק לעניה זו.“

יש שהחזרה באה דרך סכום ותשתמש במלים שאינן נזכרות מקודם, לא הן ולא נרדפותיהן. כך במאמר „דבור ושתיקה“, שבו נאמר: „לאומיות יהודית שאין בה שום רושם מכל אותם הדברים שהיו נשמת חייה של האומה במשך אלפי שנה ושעל ידם קנתה לה מקומה המיוחד בהתפתחות הקולטורה של כל המין האנושי – בריה משונה כזו אין אדם יכול לצייר לו במוחו“ וכו'.

ב-החטא וענשו: „וכששוחק המבקר על חסרון-ידיעתו של המחבר, שבנה גם בית המקדש ב„אלטניילנד“, ולא על הר הבית, ששם עדיין עומד המסגד של עמאר וכו' וכו' – כששוחק המבקר, והרי אי אפשר שלא לשחוק על חסרון ידיעה כזה, – מזייפים את דבריו עוד הפעם“ וכו'.

במסה „משה“ נמצאות כמה חזרות ושליבות. כבר בפתיחה אנו קוראים: „כשאני שומע את החוקרים מתפלספים בדבר השפעתם של גבורי ההיסטוריא“ על מהלך החיים של המין האנושי, שהללו אומרים: „הגבורים הם יוצרי ההיסטוריא, והעם אינו אלא חומר ליצירתם; והללו אומרים: לא, כי העם הוא הכח המקורי, וגבוריו“ בכל דור הם אך תולדות מחויבות ממצבו של הדור; כשאני שומע את הוכוחים האלה, אומר אני לעצמי: כמה עלולים הפילוסופים לעצום עיניהם מראות“ וכו’.

ב„בבשר ורוח“ נמצא משפט ארוך מאד, המתחלק לשני חלקים קטנים ראשיים, והחלק הראשון מתפלג שוב לשלשה חלקים קטנים, שכל אחד מהם מתחיל במלה „ראו“. וכדי להדק את שני החלקים הראשיים שבמשפט, חוזר אחה”ע בהתחלת החלק הראשי השני של המשפט על המלה „ראו“, וכך הוא משלב את החוליות המרובות של המשפט לטבעת, ליחידה הגיונית אחת. אנו קוראים: „ראו אנשי הרוח האלה מדינת היהודים הולכת ונשחתת ברוחה עד היסוד; ראו את מושליה, כאלו שבימי הבית הראשון, מגבירים שלטון ה„בשר“ ואין עינם ולבם אלא לכוח הזרוע; ראו את טובי העם מכלים כוחם לשוא להרים את הגוף המדיני מפשטותו הפנימית ולשוב ולפחת רוח היהדות האמתית באותו ה„בשר“ הנשחת, שעדת כלבים יסובבוהו וילקקו את דמו“; ועתה כמעבר לחלק הראשי השני של המשפט באה חזרה ושליבה „— ראו כל זאת והתגבר עליהם היאוש“ וכו’.

ב„שלטון השכל“, מוצאים אנו חזרה וסכום בבטוי שאינו נזכר מקודם. אנו קוראים: „אבל מי שמחליט מראש, כהרמב”ם, שאין שום מקום לפשרה...— בעל השקפה כזו, כשאנו רואים אותו מקדיש כוחו וזמנו“ וכו’.

סגנון תלמודי פלפולי.

טובי הסופרים העבריים, ברצותם למסור הלך-רוח טיפוסי יהודי, דרך מחשבתו, אופן הסברתו: הנחה, קושיא ותירוץ — דרך מחשבה הטבועה בחותם פלפול התלמוד, הם משתמשים או בבטויים בודדים מן הטרמנולוגיה התלמודית, או במשפטים מן התלמוד ולפעמים כל הפסקה בנויה בדרך הרצאת הגמרא. כך, דרך דוגמה, אנו מוצאים בפרוזה של מנדלי מוכר ספרים בכמה מקומות סגנון תלמודי-פלפולי: בספר הקבצנים פרק ד’ בדבור המתחיל: ותסברא; ובפרק כ”א שבאותו הספר: „ואלא מאי“. וכן ביצירתו „בעמק הבכא“ ספר שני פרק ט’ וספר רביעי פרק ג’ ובעוד כמה מקומות אחרים בספוריו הקטנים.

יש וגם ביאליק השתמש בסגנון זה, אולם, בנגוד למנדלי, הרי סגנונו התלמודי הוא עברי טהור בלא תערובת של מלים או בטויים ארמיים, ואורשה נא להעתיק את דבריו: „אומר את האמת: כל המשא-והמתן בשאלת ההברה, לפי

הצורה שנתן לו מראשיתו, נראה לי תמוה מאד. מה נפשך: אם ההברה תלויה, כסברת מראשיתו, בבחירה או בגזרת שלטון – מי יעכב אפוא בעד ה"שטאב" לשנות בחירתו, לאחר שיוכיחו לו מומחים את טעותו. הפה שאסר הוא הפה שהתיר, וטעות התלויה בבחירה לעולם חוזרת. אלא מה? אינה תלויה בבחירה, כמו שהבינה זאת לנכון המערכת בהערתה, וכמו שהיא באמת – מה, אם כן, מקום לכל המשא-ומתן?" (תרבות ופוליטיקה).

ואף אחד-העם משתמש לפרקים בסגנון תלמודי, אם בבטויים ארמיים ואם בבנית פסקה שלמה ברוח משא-ומתן פלפולי, כמו שנראה להלן.

במאמרו "שבת וציוניות" אנו קוראים: "כל השאלה אינה בעיניו אלא דתית בלבד, ועל כן הוא מוציא את עצמו מן הכלל... רק "לדבריהם דרבנן קאמר": אלו בעלי האמונה האומרים שרוצים בקיום היהדות (הדתית) הם חוטאים להגיון, נכשלים בסתירה ומעשה "לחצאין". ובמאמר "דבור ושתיקה" נמצא: "רגילים הם להשתמש ב"מופת מן ההפך", ועל דרך זו: מאחר שהסך היוצא משתי פעמים שנים אינו שלשה, שמע מינה שהוא – חמשה!" ובמאמרו "מלה חדשה" אתה קורא: "סעיף ראשון: מקנה אדמה בשביל המושבות הקיימות. שמע מינה, שהמושבות הקיימות חסרות אדמה". ובמאמר "מלים ומושגים" נמצא: "מרכז לאומי" – שמע מינה, שיש היקף לאומי, אשר, ככל היקף, גדול הוא הרבה מן המרכז... "רוחני" – ללמדך, שהיחס הזה של מרכז והיקף בין ארץ-ישראל וארצות הגולה יהיה מוגבל בהכרח רק בחייה-הרוח". ובמאמרו "סך הכל", בהערה למטה, אנו מוצאים סגנון תלמודי טיפוסי: "בשלמא הציוניים מיסודו של הרצל, השואפים לאידיאל לאומי, הם יש להם חפץ גם בתחית הלשון הלאומית: אבל "המעשיים הללו, שפנו עורף אל האידיאל הלאומי ועשו את הציונות לענין של קולוניזציה פשוטה, מה להם ולתחית הלשון העברית? וכי לא יוכלו היהודים לישב בשלוה במושבותיהם בא"י, אף אם ידברו בלשונות זרות, כאחיהם בשאר ארצות?".

ולבסוף תובא עוד דוגמת סגנון משא ומתן, הבנוי בכשרון רב, המכוון לאותו פרק במסתו, "משה", שבו משתדל אחד-העם לקבוע את מהותו של משה, ואמנם כבר העיר ד. ש. ("דבר" ג' שבט תרצ"ז) על הסגנון המיוחד של פסקה זו. אחד-העם פותח:

„ומסתכל אני בדמות דיוקנו של משה ומוסיף לשאול:

איש-מלחמה הוא זה?

לא! שהרי אין בכל הציור שום רמז לגבורת הזרוע וכו'.

או איש מדיני הוא?

לא! שהרי כשהוצרך לעמוד לפני פרעה ולשאת ולתת עמו על ענינים מדיניים, לא מצא ידיו ורגליו בלי עזרת אהרן אחיו, שהיה לו „לפה“.

ובכן — „מחוקק“ הוא?

גם זה לא: שהרי כל מחוקק נותן תורתו ל ב נ י ד ו ר ו, בהסכם לצרכי חייהם באותו זמן ובאותו מקום, שהוא והם חיים בו. אבל משה יוצר חוקים לעתיד לבוא, לדור שעדיין לא בא ולארץ שעדיין לא נכבשה...

אלא מה הוא משה?

זאת ידעה המסורת והודיעה לנו בדברים מפורשים: „ולא קם עוד נ ב י א בישראל כמשה“. הוי אומר: נ ב י א הוא משה. ולא נביא כשאר נביאים, שמציאותם ה מ ו ח ש י ת נתגלתה בעמנו בצורתה האמתית רק בימי המלכים, אלא — כמו שקראו לו משה בדורות המאוחרים — „אדון הנביאים“, כלומר ט ו פ ס ה א י ד י א ל י של הנבואה הישראלית במובנה היותר צרוף והיותר נעלה“.

בפחי נפש

משנה ראש השנה ב, ו': וכל שאר הזוגות (שבאו להעיד על החודש) שואלין אותם ראשי דברים לא שהיו צריכין להם אלא כדי שלא יצאו בפחי נפש.

עבודה זרה ב ע"ב: מיד יצאו בפחי נפש.

במדבר רבה פרשה כ: שסופכם לילך בפחי נפש.

שבת קכז ע"ב: הפשיל כליו לאחוריו והלך לביתו בפחי נפש.

פסיקתא דרב כהנא קכג ע"א (הוצאת בובר): והיה יוצא משם בפחי נפש.

מהי הצורה הדקדוקית של התיבה „בפחי”? יעקב לוי ודלמאן במילוניהם מניחים שם בצורת היחיד פח משורש פוח, אבל למה בא שם זה בצורת הריבוי „בפחי”? ובכלל אין בלשון השם פח משורש פוח. פח הרגיל הוא משורש פחח, ופירושו מוקש. אמנם אנו מוצאים את הביטוי „צנים פחים” (= צנים ופחים, השוה כתובות ל ע"א) במאמר הידוע של רבי חנינא (כתובות שם ובמקבילות): הכל בידי שמים חוץ מצנים פחים שנאמר צנים פחים בדרך עקש (משלי כב, ה), שאפשר לפרש פחים כריבוי מן השם פח משורש פוח. אך אין כל ספק שהביטוי במאמר זה של רבי חנינא אינו אלא מליצה לקוחה מן הפסוק במשלי, ושלא היה מעולם יסוד לביטוי זה בלשון. רש"י בבבא מציעא קז ע"ב מפרש: „צנים פחים. קור הנופח”, כאילו פחים, הוא פָּחִים, בינוני בריבוי מן פוח ותואר לצנים. אבל פחים אינו תואר אלא שם, כמו שנמצא בפירוש שם בכתובות: „מזהר להו יעקב לבניה על צנים ופחים”. וכן מפרשים בתוספות בבא מציעא שם לנכון: „צינים קור כדמוכח הכא פחים חום כדמוכח בריש מסכ' ע"א. וכך מפרש גם רש"י בעצמו בכתובות שם, ובבבא בתרא קמד ע"ב בשם „ויש מפרשים”. בעבודה זרה ג ע"ב אומר רש"י: „פחים חולי הבא על ידי חום כמו עד שיפוח היום” (שה"ש ב, יז). בזה הולך רש"י לטעמו שפירש בשה"ש שם: „עד שיפוח היום... עד זמן שגרם העון ושזפתני השמש כחום היום וגבר השרב”. אבל באמת פעל זה בשה"ש אין פירושו נפיחת רוח חמה דוקא, אלא נפיחת רוח השחר שהיא על פי רוב רוח

קרירה. התוספות בע"ז שם פירשו: „חוץ מצנים פחים קור וחום כמו ימטר על רשעים פחים“ (תהלים יא. ו). אבל גם מכאן אין ראיה שגורו שם פח משורש פוח. כי פירושם מיוסד על פירוש רז"ל לפסוק בתהלים שם שפירשו פחים כמו פחים י; ע' מדרש תהלים (שומר טוב) לפסוק שם: „כמה דאמר פחם לגחלים“ (משלי כו. כא). אבל גם שם במדרש הוסיפו: „דיא פחים מצודים“ וכו'. ובאמת גם רש"י בעצמו מפרש בבבא בתרא שם: „לישנא דקרא צינים פחים בדרך עיקש הצנה והקור פח ומוקש בדרך עקש כי בידו הדבר תלוי להשמר מן הצנה“. ובמשלי כב. ה פירש רש"י צנים מלשון צנינים, פחים כמו מוקש ומצודה. וע' גם פירושו של ר' יוסף נחמיאש למשלי שם. והשוה גם תוספות בכתובות שם: „ויש מפרשים דצינים פחים חדא מילתא היא כלומר צינים שהם פחים לאדם לשון פח ומוקש ואינו כן“ וכו'.

היוצא לנו מדברינו שאין כלל בלשון שם פח משורש פוח.

יאסטרוב במילונו מניח שם פָּחִי משורש פ ח ח=פוח: פָּחִי נפש.

אבל אין בלשונו לא פעל פ ח ה ולא השם פָּחִי.

סובר אני שיש לנקד פָּחִי נפש, ושהצורה היא נסמך הריבוי של בינוני קל מן פוח. הבי"ת משמשת להציע את תכונתו ומצבו של הנושא: שלא יצאו כשהם במצב של פחי נפש, או: לילך במצב של פחי נפש. שימוש זה נמצא הרבה במקרא¹, כמו וארא... באל שדי (שמות ו. ג), בתור אל שדי; לא בערתי ממנו בטמא (דברים כו. יד), בהיותי במצב של טמא; והוא באחד (איוב כג. יג); הנה אדני יי בחזק יבוא, (ישעיה מ. י), ועוד הרבה. וכן במשנית²: בשוגג, במזיד, חתום עליה בעד (כתובות יג. ו), בתור עד; אורגין בין בעומדין בין ביושבין (זבים ג. ב), כשהם במצב של עומדין או של יושבין; ובתפילת יום הכיפורים: שחטאנו לפניך ביודעים ובלא יודעים, מעיקרו בא ביטוי זה של „בפחי נפש“ כעין תואר לנושא במספר הרבים, כמו בשלוש הדוגמות הראשונות שבראש מאמר זה. אבל כשנקבע הביטוי בלשון במשמע זה התחילו להשתמש בו כמו שם מורכב אפילו עם נושא יחיד כעין מלת התואר, כמו בשתי הדוגמות האחרונות בראש מאמר זה.

ובנוגע למשמעת הביטוי „בפחי נפש“, רש"י בשבת קכז ע"ב מפרש: „בדאבון נפש“. ביטוי זה נמצא רק בדברים כח, סה, והוא מתורגם בתרגום ירושלמי (יונתן): מפחת נפש, היינו מפח נפש (איוב יא. כ). אונקלוס מתרגם:

1. ע' גם חיות בפירושו לפסוק זה בתהלים, ור' יונה בשרשיו: „אבני אש דמה אותם למתכות“, מלשון רקיע פחים (במדבר מז. ג).

2. השוה Gesenius — Kautzsch, Heb. Gram. 119ⁱ; König, Syntax, p. 431.

3. השוה ספרי, דקרוק לשון המשנה³, §§ 303, 389.

מפחן נפש, ואפשר ש"מפחן" הוא שם במשמע של מפח. אך בויקרא כז. טז: ומדיבות נפש, גם כן מתרגם אונקלוס מפחן נפש, ושם "מפחן" הוא בודאי נקבה בריבוי. "דאבון נפש" בדברים שם בא בזיווג ל"כליון עינים". וכן מצאנו זיווג זה עם הפעלים בשמ"א ב. לג: ללכות את עיניך ולאדיב (=ולדיב)¹ את נפשך. ושם מתרגם יונתן: "לחשכא ית עינך ולאפחא ית נפשך". מזה נראה ש"דאבון נפש", או מפח נפש, הוא התוצאה של כליון עינים. השוה רש"י בויקרא שם: "כל תאוה שאינה באה ותוחלת ממושכה קרויה כליון עינים". והצער שבא לנפש מהאכזבה של כליון עינים זהו מפח נפש, והסובלים מאכזבה של צער כזה הם פְּחִי נפש, וכך מפרש לנכון הרלב"ג באיוב יא. כ: "מפח נפש, דאגה ודאבון". וכעין זה טורטשינר בתרגומו: Seufzerhauch, ולא כמו שפירשו שאר החדשים באיוב כמו מיתה, וממש במשמע זה משתמש בן סירא בביטוי זה בדברו על הבן הפרוע שאביו אינו מיסר אותו: "ונולד ממנו מפח נפש" (ב"ס ל. יג)². והפעל, איוב לא. ט: ונפש בעליה הפחתי; רלב"ג: הדאגתי, ויותר טוב פירשו שם בעל "מצודות דוד": האדבתי והכאבתי; טורטשינר: und seines Eigners Seele seufzen liess. ובקל: נפחה נפשה, ירמיה טז. ט, כלי סבלה צער של אכזבה מרה. רש"י: "ל' דאבה נפשה מתרגמינן ודאבון נפש (דברים כח. סה) ומפחן נפש". רד"ק: "ענין דאבון כמו מפח נפש". טורטשינר: verseufzt ihre Seele, ולא כמו שאר החדשים שפירשו מתה או נתעלפה, כי אם כן הרי אי אפשר לומר עליה אחר כך "בושה וחפרה", כל' נתביישה מתוך אכזבה. וכך גם ר' יונה בשרשוי (עמ' 310): "וקרוב מהענין הזה נפחה נפשה, מפח נפש, ונפש בעליו הפחתי אבדת הדבר והיאוש ממנו". אבל מה שהוא מוסיף אחר כך: "והפחתם אותו (מלאכי א. יג) כלומר שיאשתם בעליו בגזל כמו שאמר והבאתם גזול", אינו נכון, כי שם הוא נפיתה של בזיון, כמו בתהלים י. ה: כל צורריו יפח בהם.

ואפשר שהקללה "תפח נפשם של מקבלי שוחד" (כתובות קה ע"ב) אין כונתה שמקבלי שוחד ימותו, אלא שיסבלו אכזבה מרה ולא יהנו מהשוחד שהם מקבלים, וכך גם הקללה "תפח רוחך" (במדבר רבה פרשה כ), ובהשאלה: "תפח עצמן של מחשבי קיצין (סנחדרין צו ע"ב), היא כמו "נפחה נפשה" בירמיה שם. ובכן יוצא לנו שהביטוי פוח נפש הוא כמו נפח נפש, ואמנם נמצא בתנחומא ויקרא, סוף פ' שמני, סימן יא: "הלך לו במפח נפש", תמור הרגיל בפחי נפש, אך אין זאת אומרת שפחי הוא מעיקרו שם כמו מפח, אלא כמו שאמרתי שפחי הוא בינוני, ויש להעיר שהקל של פוח נפש משמש גם במשמע

1. עי"ש בפירושי, הוצאת כהנא.

2. השוה ספרי "חכמת בן סירא השלם" (תרצ"ג) עמ' מז.

של פעל יוצא, כמו במדבר רבה שם: „אמר (בלעם) מה אני הולך אצלו (אצל בלק) לפוח את נפשו“, כל' להביא אותו לידי אכזבה מרה. וכך כבר אצל בן סירא ד, ב:

נפש חסירה אל תפוח ואל תתעלם ממדכך נפש¹

כל' אל תגרום אכזבה לנפש העני חסר כל, אלא תשביע את רעבונה; השווה ישעיה נח, ז.

1. שם עמ' ה. בכ"י: ממרדכי.

שיר סעודה מאיטליה

דונמה למבטאם העברי של יהודי איטליה.

אחד ממכרי ושכני בירושלים, הא' ד"ר ג. פייכטוונגר, המציא לי העתקת שיר עברי הכתוב באותיות לטיניות, שנשלחה לו על ידי חוקר המוסיקה הידוע ד"ר אלפרד איינשטיין בלונדון. לפי דברי השולח במכתבו נדפס שיר זה בצורה זו בתוך ספר שירים עם תוים משנת 1681 ששמו המלא הוא:

Il divertimento de Grandi. Musica da Camera, ò per servizio di Tavola. All' uso delle Reggie corti. A due, e trè voci. Con un' dialogo amoroso, & uno in idioma Ebraico¹ à 4. Libro secondo. Consacrato all' altezza Serenissima di Ferdinando Carlo II. Duca di Mantova, Monferrato &c. Opera IX. Del (!) Cavallier Carlo Grossi. (כאן שלט המשפחה) In Venezia MDCLXXXI. Appresso Gioseppe Sala.²
קרלו גרוסי, מחבר המוסיקה, כך כותב לי ד"ר א. אינשטיין, לא היה יהודי. לא כל כך החואר *Cavaliere, Cavallier* (גם מנגן הכנור *Giovanni [Laute]* *Maria de Crema* ששמש בחצר המנטווי היה *Cavaliere* על אף יהדותו), אלא העובדה, שגרוסי חבר נגינות לכמה שירי כנסיה ושמש כמנצח הכנסיה בונציה, היא המסירה כל ספק בענין זה. אמנם, מוסיף א. א. א. לי היה הוא משומד. טופסים מספר זה נמצאים גם בבריטיש מיוזיאום בלונדון וגם בספריה הלאומית בפריז.

1. ההדגשה שלי. ט.

2. בעברית: שעשועי הגדולים. מוסיקת קמירה, או לשמוש הסעודה. לצורך חצרות המלכות, לשנים ולשלושה קולות, עם דו-שיח חשוקי, ואחד בלשון העברית לארבעה. ספר שני, מוקדש להוד מעלת פרינצרו קרלו השני דוקס של מנטווא, מונפרטו וכו'. מאת האביר קרלו גרוסי. (כאן השלט). בונציה, 1681. אצל גיווסה סלה.

3. בגרמנית.

על המוסיקה של השיר יביע ד"ר א. את דעתו במקום אחר. אולם בהסכמתו מציע אני לפני הקוראים את נוסח השיר כפי העתקתו מתוך הספר הנזכר. הדפוס הוא „מצד התכני לא יפה ולא בטוח בהחלט“¹ ובהעתיקו את הברות המלים העבריות מבין תוי הנגינה טעה אולי המעתיק פה ושם. עם כל זה אתן לפני הקוראים את ההעתקה כפי שהובאה לפני בלי כל שנוי בין באותיות עצמן ובין בצרופן וחלוקתן להברות ולמלים וסידורן למחרוזות. בדיקה בטופסים שבספר תוכל אולי לתקן עוד פרטים בודדים בקריאת ההעתקה, אבל היות שגם מעצם העתקתו של איינשטיין אפשר לעמוד על צורתו העברית המקורית של השיר מותר להביא את ההעתקה כמו שהיא לפני הקורא. יש לשער שבמקום שניכרת טעות בהעתקת המקור העברי, היא בדרך כלל לא טעותו של המעתיק האחרון ד"ר איינשטיין, אלא טעותם של אלה שטפלו בשיר ובהעתקתו עד צאתו בדפוס בשנת 1681.

והנה טופס השיר².

CARLO GROSSI

Cantata Ebraica in Dialogo (1681)

Achai verenai

enchevar iaduar

chi nitennà leizè

ti fered

achaledà¹ bachem se

son govered.

Tanam le scieveh

tomern maduan.

Sovan semachod

nifghe sù dan' elech

nid nareva simchà

bessim cadenu

chevrà nedive nam

veti fartenu

toda me vlijm bed

Adonai melech.

1. „technisch höchst unschön und unsicher“

2. לא שניתי גם את הערתו של א. בגרמנית על עניית המקהלה.

3. במכתב מעיר המעתיק כי אפשר לקרא גם Achaïemedà ; אבל לדעתי צודק הנוסח דלעיל.

Dodim mechubadim
 lenolam eder
 el miscialod li bi azai
 tascivù
 chi domeru si ba
 lesciai iacrivù
 imbà ne da và oh
 iesculam ne der.

Chor

Zicrom leiom rissom
 ascer id chi lu
 lacum beas mored
 velispoch siach
 la el pedud iachis
 veed anasciach
 caned becol sanà
 peer igdilù.

Ma iacherù
 renimascer cubarù
 lidros leel iom iom
 be diure sachar
 vefarao terem
 nalod ascachar
 Rautuu ascer zaffun
 bechen iuscaru.

Chor

Enzé vezé gorem
 iecar valefed
 lijod bened razzon
 veched vadenu
 osananà rabà
 lenascio denu

gulgal leiom zachai
zechud noscé fed.

Im chen bened ched và
chezodnic peled
ma mali velachem lacha
sciold mizemer
niftac beron iacdau
legozer homer
item lechevrà
colascser sciò eled.

Chor

Noscé ghedolod
nad ascer en che cher
or laiesciarim
chasdechà zoreiach
Rautuu vescialom nad
beli iareiach
ten el chavorad sciomerim labocher.

קריאת השיר הזה איננה קשה אם נזכור את כללי המבטא העברי בפי יהודי איטליה ולעומתו את הגי'תן של האותיות הלטיניות בלשון האיטלקית. יהודי איטליה מבטאים את העי"ן—כיהודים ספרדים אחרים¹—כמו n(g), ועל כן מציינת האות n בהעתקה שלפנינו לא רק את הנו"ן אלא גם את העי"ן. יהודי איטליה מבטאים את התי"ו הרפויה כמו d, ועל כן מועתקת תי"ו רפויה d, אבל תיו דגושה: t. השוה ביחוד domeru במקום „(כי) תאמרו” בתיו רפויה בבית השלישי, אבל tomeru² בסוף הבית הראשון בדגישת התי"ו.

הכתיב האיטלקי אינו נותן אפשרות לציין את הה"א, לכן בראשית הבית הראשון למשל en במקום „הן” וכדומה. ג כתובה g במקום שאי אפשר לטעות.

1. ועל פיהם למשל בהולנד גם יהודים אשכנזים. לעומת זה אין המבטא הרגיל בפי יהודים אשכנזים של „יעקב” כמו Jainkew מורה על מבטא העי"ן כמו n; כי יהודים אלו מבטאים כך גם את האלף במלים כמו „אֶשֶׁר” (קדשנו) = anscher, ואפילו במלים גרמניות כמו „מיינסט, מיינסטער” במקום Meister, meist „היינט” במקום heut(e) וכדומה. אין זה אלא אנפוף הבא אחרי תנועות ידועות, בלי שים לב למקור המלה.

2. כמובן צ"ל כך במקום tomern של ההעתקה.

אבל gh לפני e או i לבל יבטאו ז' ; באותה דרך כתוב c במקום כ"ף דגושה או קו"ף באין אפשרות דטעות. אבל לפני e או i כתוב ch. אפשרות להבדיל ח"ת וכ"ף, טיית ותייז דגושה אין בכתיב האיטלקי. את השי"ן מציין המעתיק בדרך כלל על ידי sc(i), אבל כנראה אינו מבדיל יפה בין שי"ן ימנית לשמאלית וסמ"ך. כמבטא יהודים שונים בכמה מקומות. אינו מדייק גם בהדגשת אותיות הדגושות בדגש חזק : ii-bi במקום "לְבִי", si-ba במקום : "סֶבָה" וכיוצא בהן. על פי כללים אלו אפשר לכוון את צורת השיר המקורית. בהחזרתו לכתב העברי סידרתי את השורות החוזרות בשלמותן, ולא מחולקות לשתיים כבהעתקה. את הקולות השונים של הזמר הראשי ושל המקהלה ציינתי במירכאות.

- I. "אחי ורעי הן כָּבֵר יָדוּעַ
 כִּי נִתְּנָה לִיל זֶה תַּפְאֶרֶת
 אֶף הִיָּתָה בָּכֶם שְׁשׁוֹן גּוֹבְרֶת
 טַעַם לְשִׁבַּח תֵּאמְרוּ מֵדוּעַ
- II. שֶׁבַע שְׁמֵחוֹת נִסְגָּשׁוֹת אֵן אֶלֶף
 נִתְעַרְבָה שְׁמִחָה בְּשִׁמְחָתֵנוּ
 חֲבֵרָה נְדִיבִי עִם וְתַפְאֶרֶתֵנוּ
 תוֹדָה מְבִיאִים בֵּית אֲדוֹנֵי מֶלֶךְ
- III. דוֹדִים מְכַבְּדִים לְעוֹלָם אֶדָר
 אֶל מְשָׁאֲלוֹת לְבִי אֲזִי תִשְׁיבוּ
 כִּי תֵאמְרוּ סֶבָה לְשִׁי יִקְרִיבוּ
 אִם בָּא נִדְבָה או יִשְׁלֵם גִּדְרָה
- IV. "זָכְרוֹן לְיוֹם רֵאשׁוֹן אֲשֶׁר הִתְחִילוּ
 לְקוֹם בְּאַשְׁמוּרֶת וּלְשַׁפֹּף שֵׁיחַ מקהלה
 לְאֵל פְּדוֹת יְחִישׁ וְאֶת־מְשִׁיחַ
 כְּעַת בְּכָל־שָׁנָה פֶּאֶר הַגִּדְּלוֹ"
- V. "מֶה יִקְרוּ רַעִים אֲשֶׁר חֲבָרוּ
 לְדָרֵשׁ לְאֵל יוֹם יוֹם בְּדִבְרֵי שַׁחַר
 וּפְאָרוּ טָרָם עֲלוֹת הַשַּׁחַר
 רַב־טוֹב אֲשֶׁר צָטוֹן בָּכֶן יִזְכָּרוּ."

VI. „הֵן זֶה וְזֶה גִּוְרִים יָקָר וְיָפֶת

מקלה להיות בַּעַת רָצוֹן וְחִדְוָתָנוּ

הוֹשִׁיעָנָא רַבָּא לַעֲשׂוֹתָנוּ

גִּלְגַּל לַיּוֹם זָכָאִי זְכוּת נִסְסָתָא

VII. „אִם בֵּן בַּעַת חֲדוּדָה כְּזֹאת נִכְסָלָה

מָה מַה־לִּי וְלָכֶם לַחֲשׂוֹת מִזְמֶר

נִפְתַּח בֶּרֶן יַחֲדוּ לַגּוֹיִר אִמֶּר

יִתֵּן לַחֲבֵרָה כָּל־אֲשֶׁר שׂוֹאֵלָתָא

VIII. „עוֹשֶׂה גְּדוּלוֹת עַד־אֲשֶׁר אֵין חֶקֶר

מקלה אור לַיִּשְׂרָאִים חֲסֶדֶךָ זֹרֵחַ

רַב טוֹב וְשָׁלוֹם עַד בְּלִי יָרֵחַ

תֵּן אֶל חֲבוּרַת שׁוֹמְרִים לְבָקֶר

שיר נחמד הוא המוחזר בזה לאוצר שירתנו. צורתו ברורה: שמונה מחרוזות של ארבעה טורים. שתי השורות הקיצוניות חוזרות חרוז חיצוני, ושתי השורות האמצעיות חוזרות חרוז מצעי.

השיר מיוסד על המשקל של שתי תנועות ויתד, שתי תנועות ויתד, שלוש תנועות (— — — — —) המצוי מאד אצל משוררי איטליא העבריים של תקופה זו. נשוה למשל שני הבתים הראשונים של השיר „לולי ידעתִיך“ מאת יעקב בן דוד פראנשיס (נולד במנטובה בשנת 1615 ונפטר בפירנצי בשנת 1667) הכתובים באותו משקל ובאותו סדור החרוזים כבשירנו (על פי ספרו של חיים שירמן, מבחר השירה העברית באיטליה, הוצאת שוקן תרצ״ד, ע' רע"ו):

לולי ידַעְתִּיךָ אֶהְבָּה מֵאִמִּשׁ

לולי בִּידִי פָעַלְךָ מִשְׁשִׁתִּי

לולי בְּלִבִּי לַהֲבֹךְ הַרְגִּשְׁתִּי

וּכְשֶׁבָּלִיל אֵלֶךְ לִמְאֹז תָּמַס

לולי לַמִּיּוֹם אֶחְזֶה כְּשֶׁמֶשׁ

תִּקְפֹּץ וּמִמֶּשְׁלֶתְךָ בְּעִינֵי חֲשִׁתִּי

בְּמַחְנֶה הִזָּה אֲשֶׁר פָּגַשְׁתִּי

מִמֵּין אֲנוֹשִׁי עַד בְּעִיר וְרָמֶשׁ.

ומענין הדבר שבאותו השיר נמצא גם אותו אי דיוק בין שין ימנית לשמאלית בחרוזים אמש – תמס, שמש – רמש, המתבטא בהעתקת שירנו. משקל זה מראה לנו, כי בבית הראשון, שורה ב', באמצע השורה אחרי „ליל זה” השמיט המחבר או המעתיק יתד (—).

תוכן השיר מעיד על ההזדמנות אשר לשמה חובר: ליל שמחה מיוחדת חל בליל חג, וכך נתערבה שמחה בשמחה. יום חג זה, אשר בו נוהגים כפי מנהג קדום להשכים באשמורת לילה לתפלה, הוא כנראה יום „הושענא רבא”, השמחה שזכותה הנוספת גולגלה ליום זכאי זה (VI, ד) היא לכאורה שמחת חתונה. על כך מעידות כפי הנראה המתנות המובאות („לשי יקריבו” III ג).

לפי כל הענין כתוב שיר זה על ידי משורר יהודי לשם שמחה יהודית ולא על ידי מחבר המוסיקה קרלו גרוסי. כל התוכן הוא יהודי, וביחוד מן הנמנע הוא שנוצרי ידבר על בוא המשיח בעתיד („פדות יחיש ואת המשיח” IV, ג). נראה, שהמשורר היהודי מסר את שירו בהעתקה לאותיות לטיניות לקרלו גרוסי לשם חבור מוסיקה. וגרוסי בשעה שהקדיש את כל יצירותיו לדוקס פרדיננדו קרלו כלל בתוך מאספו גם את השיר הזה עם הניגון שחיברו בהזדמנות בימים שעברו.

פרטי השיר מובנים לקורא העברי ואינם צריכים לפירוש. וגם על פרטים קטנים שבהם טעה המעתיק הראשון או האחרון (כמו I ב': laduan במקום laduar, IV, ב' Zicrom — rissom במקום zicron — rissom) או שהמשורר ניקד מלה שלא כניקודה הרגיל (למשל VIII, ב' lalesciarim = „לִישְׁרִים” לצורך המשקל במקום: „לִישְׁרִים”) יעמד הקורא מעצמו. אוסיף רק זאת: כי במקומות שונים הרשה מחבר לעצמו לנקד שוא נע (שֶׁשׁוֹן, נפְּגֹשׁוֹת, כְּזֹאת ועוד) לצורך המשקל תחת תנועה מלאה.

לשאלת הקרי והכתיב במלון העברי.

ידוע הדבר לכל קוראי המקרא. שאין הניקוד מכון אלא לנוסח שאותו אנו מבטאים בקריאתנו. כלומר לקרי ולא לכתיב. כשאנו מוצאים את שמו של הקב"ה מנוקד יִהְיֶה לא יצרף אפילו ילד שלמד לקרא עברית את הניקוד לאותיות יהוה – כטעות לא־יהודים שחידשו על יסוד זה את הצורה Jehova. אלא ידוע ידע גם הוא כי הניקוד מכון לקרי „אדני” ולא לכתיב, ועל פיו יבטא את השם.

ועם כל זאת ימצא המעיין במלונים שונים של לשוננו שמחברי הספרים לא שמו לב לכלל פשוט זה ורשמו על יסוד רעוע כזה מלים וצורות אחדות באוצר לשוננו, שאין להן מקום בו.

כך למשל ימצא הקורא במלונים את ה„מלה” „אֲבָדָה” כביכול במקום אבדון. אין מלה כזאת. מה שכתוב במשלי כו, כ הוא : „שאל ואבדה לא תשבענה” „ואבדה” הוא הכתיב, הכתיב שאין לו כל ניקוד, משום שלא התכוונו לבטא את הכתיב הזה. לוא ניקדו מלה זו היו אולי מנקדים אותה „וְאֲבָדָה” ; אבל מה שניקדו הוא מכון לקרי : „וְאֲבָדוֹן” , ואסור לצרף את ניקודה של מלה זו למלה אחרת.

במלכים ו, כה אנו מוצאים את הכתיב „חרייונים”. להביא מלה זו באיזה ניקוד מוצע כהצעה חדשה מותר, אבל אסור להביא אותה בלי הערה בניקוד שאינו שלה. כי הניקוד שמתחת האותיות האלה בספרינו מכון לקרי „דביונים” ולא לכתיב. גם המלה „מחראות” (מלכים ב, י, כז) מובאת בניקוד „מסורתי” בכמה מלונים ; גם זאת טעות. הניקוד המסורתי הוא לא של הכתיב „מחראות” אלא של הקרי „מוֹצָאוֹת”.

דומה לזה המלה „עפלים” (דברים כה, כז, שמואל א, ה, ו, ט, יב ; ו, ד, ה). על ניקודה אין לנו כל ידיעה, והמנקד אותה במלון עליו להעיר שאין ניקודו אלא השערה. כי ניקוד הספרים מכון גם כאן לא לכתיב „עפלים” אלא לקרי : טחורים. הפועל „שגל”, המלונים מביאים ממנו שלושה בנינים שונים : קל, נפעל, פועל. אבל באמת אין אנו יודעים שום דבר על צורות הפועל הזה. בתקופת המקרא. כי הניקוד המסומן מתחת לכתיב : ישגלה, שגלת, תשגלנה, הוא ניקודו של הקרי : ישכבנה, שכבת, תשכבנה.

מובן הדבר שהיה שורש כזה בעברית העתיקה, ועל כן חידשו עוד בימי הבינים צורות שונות (משגל וכו') ממנו. אבל כל הצורות, כישנות כחדשות, מחודשות הן במבנה־תנועותיהן – ולא מקראיות, ואין ללמד מהן על לשון כתבי הקדש.

עד כאן קרא העורך הגהות ובגלל נסיעתו לחו"ל נמסרה קריאת שאר ההגהות למזכירות הועד.

לוחי הקבית.

I.

ב„לשוננו לעם“ (ב„הארץ“ מיום כ"ד בשבט תרצ"ז) כותב מר י. גרזובסקי, כי השם המתאים ללוחות המהוות את חבית העץ הוא השם „למודים“¹ הנזכר במשנה ובגמרא במקומות אחדים; לפיכך מתנגד הוא לכל חדוש שם חדש למושג מצוי זה הנחוץ מאד, מפני שישנו לצורך זה שם מיוחד בלשון המשנה. מר גרזובסקי אומר שם:

„הקדמונים קבלו את השם למודים לנסרים שמחברים אותם יחד. מלבד כל זאת רב השמוש בשם למודים זה עשרות בשנים, ולא כדאי, לדעתי, לחדש שם חדש, שאין לו כל יסוד נכון ולדחות מלה מקבלת רק מפני שיש לה הוראה אחרת.“ על זה ראוי להעיר, כי לא נכון הוא הדבר, שבשם „למודים“ משתמשים זה מכבר למושג של הלוחות (או הלוחים) המהווים את חבית-העץ, וצד הוא לזה מר י. גרזובסקי בעצמו, שהוא והד"ר י. קלוזנר ב„מלונם של כיס“ תרגמו את השם „למודים“ כך: „למודים ז"ר. досчатая полка ברעטטער געשטעל, обручи דויבען * (סלס את למודיו)“¹ ואין המחברים מזכירים, שיש לשם „למודים“ עוד פירוש במובן לוחות המהווים את חבית העץ.² באמת מוטלים הפירושים האלה כלם בספק ויהיה פירוש „למודים“ מה שיהיה, אבל בלי-כל-ספק איננו לוחות החבית; כי הריש בפירושו למשנה כותב: „ומחותך מבית האומן שעשה האומן

1. כפי שהוכחתי בספרי על ארון הקדוש (ע' בהוצאת השניה, ברלין 1930 ע' ב' של ההקדמה וע' 33-34) נמצאת המלה למודים במקרא. שהרי אין פירוש חפסוק בישעיה ח, יח: „צור תעודה חתום תורה בלמודי“ אלא צור את הנבואה בצורת צרור (כפנהג צרירת תעודות גם אצל המצרים) וחתום אותה על הלימודים, כל על חסרטים שבהם התעודה צרורה. השוה איוב יד, יז: חָתַם ב צ ר ו ר (כלר על צרור התעודה) משעי. ומכאן מוצא לבאור המלה. העורך.

2. אין זה מדויק. הרי המלה הגרמנית „דויבען“ (Dauben) המובאת בסלון זה, הוראתה: לוחות חבית. העורך.

מתחלתו דפין, דפין, לעשות מהן תנור, ולחברם על ידי למודים, הם המסגרות " (כלים ה-ט). הא למדנו, כי ה"למודים" אינם ה"דפים" כי אם "המסגרות", המחברות את הדפים, וכן כתב שם הרמב"ם בפירושו למשנה: למודים הם קשורים ודברים יצמידוהו ויחברו חלקיו קצתם עם קצתם, עד שאפשר יהיה לאפות. (שם).

וכן פירש הרע"ב בפירושו למשנה:

תנור שבא מחותך. שעשאו האומן דפים דפים, כדי לחברן יחד על ידי מסגרות הן זירין שקורין צירסלא"ש, כעין שאנו עושים לחביות שנותנים יין, ולאותן זירים ומסגרות קורא התנא למודין" (שם). וכן פירש גם בעל "תפארת ישראל" הכותב: "ועשה בו למודים נט" רייפצן להדק הדפין יחד (שם). מר י. גרזובסקי מסתיע מדברי רבי בנימין מוספאי, להוכיח, כי "למודים" הם "דפי החבית", ולא שפל לסוף דברי רבי בנימין מוספאי, האומר ממש את ההפך מדברי מר י. גרזובסקי; הנה כך נאמר ב"מוסף הערוך" של ר' בנימין מוספאי: "למודים. אמר בנימין: פירוש בלשון יון אות אחת עשרה במספר האותיות, וצורתה קוים שנים, מחברים בראשם, הולכים ונפרדים ונרחקים, עד סופם, ועל שם צורה זו קראו "למודים" חז"ל לנסרים, או עצים, מחברים, נוגעים בראשם, להגן על דבר, עשויים, כמו אהל" (ערוך ערך "למד"). הנה מפורש בדברי רבי בנימין מוספאי, כי "הלמודים" נוגעים רק בראשם, והיו הולכים ומתרחקים זה מזה, כאות למדא שבינונית (ד). ואין אלה אפוא הדפים של חבית. והנה, השמוש באותיות יוניות לסמן, מצוי הוא בלשון המשנה, למשל: "כמין כ"י יונית"; "כמין גס" יונית". ומה בא בלשון המשנה מין מאפה תנור בצורת האות "למדא" שבינונית (עין תוספתא חלה א, ז). והנה נראה הדבר, כי בשם "למודים" אין חירק בלמ"ד; כי בנוסח התוספתא שבכתב-יד (עין בערוך השלם ערך "למוד") אין יו"ד אחרי הלמ"ד, וכן הוא הנוסח בר"ש, גם כן בלי יו"ד אחרי הלמ"ד. ונראה, שצריך להיות פת"ח תחת הלמ"ד כמו בשם "למדא" היוני.

II

אבל עכשיו חוזרת השאלה, שנשאלה ב"לשוננו לעם" (שם): מה השם

לדפי החבית בעברית?

על זה ראוי להעיר, כי "החבית שליין" הנזכרת בספרות העתיקה היתה לא מחוברת מלוחות לוחות, כי אם עשויה מחומר אחד. חבית המחוברת מדפים דפים נקראת בלשון המשנה בשם "נָדָדוֹר" שזכר במשנה (כלים טו-א). והפירוש המיוחס לרב האי גאון למסכת כלים כתב: "דרדור עגלה. פירוש חבית של עץ

עגולה עשויה מלוחות לוחות ואע"פ שהיא גדולה" (שם). וכן פירש הר"ש: "פירש גאון וכן ערוך חבית של עץ עגלה עשויה לוחות לוחות" (שם).

לפי דרכנו למדנו, כי אין רב האי גאון והר"ש קוראים את דפי החבית בשם "למודים", ואילו היה השם "למודים" מונח למושג זה, בודאי היו מזכירים את השם "למודים" שנזכר גם הוא במסכת כלים.

מר גרזובסקי קורא את דפי החבית בשם "נסרים"; אבל השם הזה איננו מתאים כלל לדפי החבית בזמן הזה, כי לפני היתה לחבית צורה אחת לאמצעיתה ולקצותיה¹, אבל עכשיו החבית היא רחבה באמצע וצרה בקצותיה, לפיכך צריך הוא הדף לקבל צורה אחרת, שיהיה רחב באמצע וצר בקצותיו בהתאם לחבית, וכמו כן צריך הוא להיות כסוף, גבנון, ולא ישר, ואין הצורה הזאת מתאמת לשם "נסר"; כי על ידי נסירה לא יתכן לקבל צורה כזו, דבר זה נעשה רק בפליחה, לפי קְרִיג־הֶלְבֶּה של העץ, כדי שלא יִשָּׁבְרוּ הדפים, בשעה שִׁפְּלוּ אותם, לתת להם צורה גבנונית ולהדק אותם בחשוקים². כי על ידי נסירה סתם, כמו שמנסרים קרשים, לא יתכן כלל להוציא דפים הכשרים לתעשית החביות —, לאלה יש בעלי מקצוע מיוחדים, הנקראים ברוסית בשם "קליוֹפְּשִׁיקִים" שאינם מְנִיפִים "חלילה" מקצועה על "הקליופקה", ומחליקים את פניה רק במין, גרון מיוחד, הנקרא בשם: "פּוֹץ", וכן מחליקים את פניה בעוד מין גרון גדול הנקרא בשם "סְקִלִידוֹ", ואסור להִנְיָף עליהם מקצועה, למען דעת שלא נעשו בנסירה, כי אם בפליחה; לפיכך אין השם "נסר" מתאים לה כלל וכלל. והנה החביות שלנו אינן דומות כלל וכלל "לדרדור עגלה" שנזכר במשנה; כי הדרדור היה שוה באמצעו ובקצותיו, אבל החבית שלנו הִקְצָאָה רק במאה השבע-עשרה במקרה זה: להתוכן הידוע קפּלר, בעל "חקי קפּלר" היה יקב קטן, לפיכך טפל בשאלה: מה צורה לתת לחבית, שתהא עשויה עצים מעט ותכיל יין הרבה? ובחקירותיו אלה, שהיו לצורך שבמעשה, גָּלָה את חוקיו הנפלאים, שפרסם אותם בחבורו "דוֹלִימְטֶרְיָה", שפירושו הוא "מדידת החביות", וספרו זה יצא לאור רק בשנת 1615; לפיכך אין כל צורך לחפש בספרותנו העתיקה שם לדפי החבית שלנו, וראוי אפוא לחדש שם מיוחד לדפים האלה, ולא לכנותם "לוחות", בשם משותף, כמו שהאנשים קוראים לכל מיני

1. החבית העתיקה סתם היא כלי חרס גדול ולא Fass כשמושנו היום. העורך.

2. אמנם אבי ז"ל, ר' שלמה זלוטניק, שהיה סקיד מומחה לתעשית היצר ומעשי צלון אצל הגנרל נוסילי גֶרְשֶׁנְרִי, ברוסיה, המציא תחבולה, איך לגסר את העץ לפי קְרִיג־חֶלְבֶּה, באופן שיתכן יהיה לִכְף גם את הנסרים האלה הנקראים בשם "קליופקה" ובוהו הָרִיזִית הגנרל גרשנר הוּן רב מַאלוּגִי, שהעץ שבהם לא חָלַק לאבוד כנחוג בשעת הפליחה; אבל התחבולה חיתה ידועה רק לאבי ז"ל, ואיש לא השתמש בה עד עכשיו.

מאפה בשם: "עוגות", ורומזים באצבע על מין "העוגה", שהם רוצים בה... אע"פ שכבר יש גם בלשון המשנה שמות רבים למיני המאכל והמאפה, שאין איש משתמש בהם¹.

הלוחות המהוים את החבית דומים הם ללוחי ה"דרדור" של עגלה; דומים הם להם, אבל אינם שווים להם; לפיכך ראוי לקרא ללוחות כאלה של החביות של עכשיו, הצרים בקצותם בשם "לוחן", ובהקטנה – "לוחנית"², כמו שאומרים בלשון המשנה: "השום והשומנית" (כלאים א-ג). ראוי לבחר ביותר בשם "לוח" בהיות שהפירוש המיוחס לרב האי גאון מכנה בשם זה את חלקי חבית העץ, שהיו קוראים אותם "לוחות". לפיכך ראוי לכנות את חלקי חבית העץ של עכשיו, שהנם רק דומים לחלקי החבית שלפנים, בשם: "לוחנים" – "לוחניות", כמו שבלשון המשנה נגזר השם שומנית (מין שום קטן) מן השם "שום", מפני שחוא דומה לשום.

1. ביחוד עם חוברת "לשוננו" זו מוציא ועד הלשון מלון שמושי קטן למונחי בשול המכיל גם

כמה מונחים למיני העוגות. העורך.

2. אין לנקד פת"ח תחת הקי"ת; כי בצורה זו שבפתח משתמשים לתאר-הפעל, למשל:

קִלְבִּיטִי, אֶלְבִּיטִי.

המתוק

מאימתי מוציין זבלין לאשפתות וכו' ר'
יהודה אומר משיבש המתוק (שביעית ג, א)
המלקט עשבים לחים עד שיבש המתוק
(שם ט, ו)

מהו המתוק הזה?

הר"מ מפרש: „והוא שנקרא ערבית חנטל". בשם חנטל: حنظل מכנים הערבים את הצמח *citrullus colocynthis* (L) Schrad, שהנו ממשפחת הדלועים שפירותיו הם כעין אבטיחים קטנים והם מרים. וזה מתאים לפירושו של דניאל אחי בעל הערוך המבאר שהמתוק הוא מין דלועין מרין, כי בירושלמי שביעית פרק ג' הלכה א', מפורש „משיבש המתוק פקועה". וסבר ר' דניאל ואתו כמה מפרשים אחרים כי הפקועה שבירושלמי היא פקועת-השדה אשר במלכים ב', ד' לט, ומקובל כי זהו הצמח הנ"ל הנקרא ערבית חנטל.

בדעה זו מחזיק גם הח' לעף (Flora IV, 72 ; L 540), אמנם בספרו Pflanzennamen עמ' 333 הוא סבר, כי ה„פקעא דבקעתא" שבירושלמי אינה הצמח הזה, אבל בספרו החדש התחרט וקבל דעה זו. ונראה לקמן כי לשוא התחרט ופנה אח"כ אל ה *Coloquintae*.

אולם האם יתכן לכנות בשם „מתוק" צמח המפורסם במרירותו? לזה מצאו להם מוצא בהמצאה כי כך נקרא הצמח „בלשון סגי נהור, ונקרא מתוק מפני שהוא מר". בלשון זו מפרש הר"מ בפירושו למשנה א' פרק ג' בשביעית וכן גם החכם לעף (Flora IV, 72). והר"מ מוסיף ומסביר: „כמו שיקראו לעור סגי נהור". אך הצמח הנידון אינו מתאים כלל להיות סימן לקביעת זמן הוצאת זבלין לאשפתות בשביעית. כי הכוונה במשנה שלנו לתת סימן לעובדי האדמה: ביבוש המתוק מותר להוציא זבל לשדות, עוד בטרם נגמרה שנת השמיטה (מפני שהזבל אז אינו עוד לתועלת לשדה לאותה שנה). אולם המתוק של המפרשים, שהוא

הצמח „חנטל“, מתקיים יפה ואינו מתיבש גם עד לאחר ראש השנה, ר"ל עד לאחר כל שנת השמיטה, ובכן הרי אינו יכול לשמש לתועלת למטרה האמורה. ונוסף לזה אין פירושו של שם הצמח „מתוק – מפני שהוא מר“ מתקבל על הלב. ואין להשוותו לסג"נהור באדם. כי לעור לא נעים לשמוע כמו לכל בעל-מום את שם מומו. לכן יכנוהו, שלא לצער, בשם עקיפין סג"נהור¹. אולם מה לצמח המר שלא יכנוהו בשמו? כלום ישנה דוגמה כזאת בשפה העברית או בשפה הסורית הקרובה לעברית או באחת מהשפות האחרות? בסורית יקראו לצמח הזה „בנת מררא“ מבלי שנרגיש בזה עלבון לצמח. וכך קראו העברים למרור בשמו, ולא כנוהו בשם הפוך, בלשון סג"נהור.

ומובן שמטעם זה לא נתקבל ביאורם של הר"מ ושל ר' דניאל על לב כל המפרשים, והם חפשו ב„מתוק“ דבר שיש בו משהו מן המתיקות או רמז למתיקות. ומאין מוצא פנו אל הרטיבות שבסדקים שבאדמה ושברגבי העפר על פי הנאמר, מתקו² לו רגבי נחל, (הערוך בערך פקע).

ובערך מתוק מפרש הערוך שייבש המתוק מובנו „שייבש המבושל“, והרא"ש מבאר שהמתוק מוסב על הזבל! — „שמבשל וממתק את הפירות“, אלא מה ענין כל אלה לדברי ר' יוסי באותה משנה, „משיקשר“? „פני משה“ לא נרתע והוא מבאר בירושלמי: „כלומר שיעשה הזבל כמו קשרים מחוברים יחד ואינו ראוי ליובל השדה כמפוזר“. והיאך יבאר את דברי ר' חנניה שם „מכיוון שנתקשר הקשר העליון וכו'?

את המתוק שבמשנה יש לבקש לא בצמח מר, ולא בזבל וכו', כי אם במיץ המתוק הנמצא ב„עלי-החרף“ של כמה מצמחי הארץ. אלה הם העלים התחתונים בצמח. כזה הוא, למשל, הצמח חרחבינה (*Eryngium Creticum*) אשר בחורף עליו מלאים מיץ טעים ולעת האביב והקיץ הולכים העלים הללו ומתיבשים, והגבעול של הצמח

1. כפי שהוכחתי בכמה מקומות לא נולד הכנוי „סג"נהור“ לעור עצמו מתוך „לשון סג"נהור“ אלא מתוך טעות הבנה של הפתגם הנמצא בבראשית רבה ל' בצורתו המקורית „בשוק סמי א צוחי לעוירא סג"נהור“ כל' בשוק העורים בשתי עיניהם קוראים לעוירא בעין אחת רב האור, הוא הפתגם המצוי אצל עמים רבים: *inter caecos luscus rex, Unter Blinden ist der Einäugige König*. והשוה את הדוגמאות הנוספות המובאות ע"י ק. א. פערלא, באוצר לשון חכמים עמ' 95. הערוך.

2. כדאי להעיר שהוראת השרש „מתק“ בארמית הוא ינק (*saugen*), וגם בספר איוב, השם בפי הנביאים בני הקדם מלים אדומיות-ארמיות מריבות, כך הוראת המלה — לדעת — בשני המקומות כא, לג: מתקו לו (=היניקוהו) וכו', כ: ישכחהו רחם מתקו רמה (והשוה מטק בערבית). ועל פי זה נראה לי לבאר מתוק = יונק, יונקת, כל' הנצר הרך היונק מן השרש כמו בפסוקים: ויעל כיונק לפניו (ישע' נג, ב), מראש יונקותיו רך אקטף (יחזקאל, יז, כב), ילכו יונקותיו ויהי כזית הורו (הוש' יד, ז) ויונקתו לא תחדל (איוב יד, ז), יונקתו תיבש שלהבת (שם טו, ל) ועוד. ופירוש „משיבש המתוק“: משיבש היונק של צמחים שונים, של הפקועה ואחרים. הערוך.

העולה והגדל מוציא עליהם צרים קוצניים ומכוסים קרום עבה שמיצם מר. עובדי האדמה שבארץ ישראל שהיו אוכלים מצמחי הבר ידעו יפה מהו ה"מתוק" הזה. וכן עד איוה זמן אפשר למצוא מן המתוק הזה בשדות הבר. כן גם הפלחים כיום חדלים בעונה זו מלקט את עלי הצמחים לאכילה באמרם עליהם כי בעונה זו הם "מרים". ודבר יבוש "המתוק" שמש לקדמונינו סימן מובהק. ובזה יובנו גם דברי המשנה בפרק ט. ו. "המלקט עשבים לחים עד שיבש המתוק", כי כל זמן שיש בדוגמתו לבהמתך בשדה מותר לו להכניס ממנו לביתו. כלה לבהמתו בשדה חייב בבעור.

עכשו נוכל להבין לאשורם את כל דברי הירושלמי בענין המתוק בשביעית בפרק ג' הלכה א'.

(א) עלי המתוק בצמח החרחבינה בהתיבשם, עוד בטרם נתיבשו לגמרי, הנם מתרוממים מתפתלים ומתכופפים בראשיהם ועושים כולם יחדו כעין פקועה. וזהו שפירשו בלשונם הקטועה בירושלמי: "משיבש המתוק פקועה". לא שהמתוק הוא צמח ומאותו הצמח הנקרא במקרא פקועה, אלא שהעלים המתוקים יקבלו צורת פקועה. וזהו לקולא. שלא צריך לחכות עד שיבש המתוק לגמרי, אלא מספיק שעליו עושים הפקועה, וטעמם הטוב כבר עבר, וזהו סימן לליחה שבאדמה שנתמעטה, ושהזובל לא יועיל עוד כראוי לשנה זו, והמוציא זבלין לאשפתות, מובנו ידוע שלא נתכוון לאותה שנה גופא.

(ב) ור' מנא מפרש שם "ההן פקועה דבקעתא". כי בהרים יאחר הזמן עד שעלי המתוק יקבלו צורת פקועה. לכן אמר ר' מנא שלא דרוש לחכות בהרים עד שיעשו עלי המתוק גם שם את הפקועה, אלא בו בזמן שבבקעה יעשו את הפקועה אפשר להוציא את הזבלים לאשפתות. וגם דבריו הם אפוא לקולא.

(ג) ור' יוסי אומר במשנה משיקשור, ומבאר כאן בירושלמי משיעשה קשרין קשרין. עלי המתוק שבחרחבינה, עוד טרם יעשו יחד את הפקועה, יתהוו בכל אחד מהם קפולי קפולים, הנקראים יפה קשרים. ובדומה לאותה לשון המשנה "המתוק", "חדש" הוא גם כאן מ"שיקשור" ובירושלמי מבאר משיקשור – משיעשה קשרים קשרים. וגם זהו לקולא. שאין לחכות דוקא עד לעת שיעשה את הפקועה.

(ד) ור' חנניה אמר מכיון שנתקשר בו קשר עליון מיד הוא יבש. תחלה מתהווים הקשרים בחלק העליון שבעלה, אשר אליו לא תגיע הליחה שנתמעטה. ואף על פי שבחלק התחתון טרם נעשו הקשרים, כי עוד הגיעה שמה הליחה, אין לחוש. כי משנעשה הקשר העליון, סימן הוא שאין הליחה שבאדמה מספיקה לצמח, והחלקים התחתונים שבאדמה יונקים לא מן האדמה ולא מן הליחה האצורה בעיקרו של הצמח המתקיים באדמה. ובכן גם זו לקולא.

וכן הננו רואים סדר קבוע בכל הדעות הללו ההולכות זו אחר זו להקלה. ומה שנאמר בירושלמי להלן ותני עלה „וקרובים הדברים להיות שוים“, היינו שהבדלי הזמן בכל אלה הם במועט. והענין הוא אחד, שעם התמעטות הליחה באדמה ועם שנוי המיץ המתוק למר אין עוד התועלת בזבול לאותה שנה, ובשביעית מותרת אפוא באותו הזמן הוצאת הזבולין לאשפתות. ובכן המתוק אינו שם לצמח אלא שם כולל למיץ ב„עלי החרף“¹ אשר באחדים מצמחי הארץ. במוזיאון לצמחי התנ"ך והספרות התלמודית שבאוניברסיטה העברית מוצגים עלי החרחבינה שיבש בהם המתוק, לכל הצורות האלה: פקועה, קשרים-קשרים, ועלים שקשר בו אך הקשר העליון.

1. ולדעתי שם כולל לגבעול הרך „חיונק“ מן השורש. ה ע ו ר ך

העברית אחרי גלות בבל.

(פרק ט, המשך)

יָבֹחֻשׁ¹ (הפעל בחש נמצא בעברית המשנית "בחש בקדרה" וגם בארמית כְּחַשׁ) בע"ח ועיר: כל השרץ השורץ על הארץ לרבות יבחושין שסינן (חולי' סו, א).
 יָבֹכָה, מִיר יבבות (במקרא פעל יבב) קול מקוטע: שעור תרועה כשלש יבבות (ריה ד, ט).
 יָבֵל (ודאי מן השם יִבְלָת) חתך את היבלת מן הגוף: מִיָּבֵלִין, מפרקין מעשנין מאבקין עד ריה (שבי' ב, ב').
 קרוב לזה גם שם הצמח "יָבֵלִית" מין עשב המרבה גבעוליו מתחת לאדמה Cynodon dactylon: יבלית שטופלין בה את הפטסין (כלים ג, ו).
 יברוח (בארמ' יברוחא) לפי פירוש הגמרא – דודאים Mandragora: וימצא דודאים – ריה בר אבא אמר "יברוחין" (בריר עב).
 יָדוּעַ: ידעוני זה המניח עצם ידוע בפיו והוא מדבר מאליו (סנה' סה, ע"ב). לדעת הרמב"ם (עכ"ם ו, ב) זהו שם עוף².
 יוֹעֶזֶר שם צמח שרכני Adiantum capillum Veneris – : אוכל הוא את יועזר ושותה אכוב רועה (שבת יד, ג). בגמר' ירושל' מתורגמת המלה יועזר ב"פוליטריכין" = רב שערות. וזוהי המשמעות של מין שרך זה.
 יוֹךְ מִיר יורות – או קלחת להרתיח בו מים וכדומה. אין דמיון למלה זו בשאר הלשונות השמיות. אולי באה מן הפעל ירה = זרק, השקיע, והונחה

1. ע' לשוננו כרך ח', עמ' 152.

2. כפי שהוכחתי במאמרי "ירישה אל הממים בתקופת המקרא" ב"מנחת לדור", קובץ... מוגש ליובל... ר' דוד ילין עמ' ע"ד אין "ידוע" שם חיה, אלא כמו "ידעוני" שם המכשף המשביע את חמתים. העורך.

בראשונה על יורות הערבים: יורות הערביין שהוא חופר בארץ וטח בטיט (כלים ה' י) והועברה אח"כ לכל דוד מחרס או ממתכת: כירה קטנה לשפות עליה יורה קטנה (שבת קב, ב) ובהשאלת: אמר הקב"ה שופת אני למואב יורה של פורענות (דב"ר ב).

יָצוּל (בערבית *ياصول*) חלק המחרשה המחובר בקצהו האחד בבית האחיוה: בחרב ובבורך וביצול (כלים כא, ב).

יָקָר ש"ז מחיר יקר (גם בארמית. בערבית רק במובן כבד): הגפן תתן פריה והיין ביוקר (סו"ט, טו). במובן זה מרובה השמוש במשנית בבנינים הפעיל והפעל: שהוקר המקח (ירוש' כתוב' יא, לד); המוכר יין ושמן לחברו והוקרו או שהוולו (ב"ב ה, ח).

יָתָר = נעשה כבד: ולמה היו הקנים כחצי קנה חלול שלא יתקרו על הלחם (במד"ד ד) בארמית גם — עלה במחירו (וכן בעברית מאוחרת). כך השתמשו במשנית בשם "יָקָרוֹת" חשיבות: מה היתה יָקרוֹתן (של בני ציון) שלא היה אחד מהם הולך לסעודה עד שהוא יודע עם מי הוא סועד (איכ"ר ד).

יִרְבּוּז מ"ר ירבוזים (בסורית גם זרבוזא בערב' *يربوز* הירק Blitam: הפיגם והירבוזין השוטים והחלגלוגות (שבי"ט, א) ואולם עי' ע. לעף, Flora der Juden II, 196 ועוד.

יָתוּש בריה קלה יש לי בעולמי ויתוש שמה (גיט' נו, א).

יָתִיף מ"ר יתיכים (ע"מ ספין, ב"י) הרמב"ם מפרש: ברזלים יחזיקו בהם את הקדרה: היתיכין טמאים והפרכין טהורין (כל' יב, ג).

יָאָן, יָן גם יָאָן תה"ס פה, במקום הזה: שהיום כאן ומחר בקבר (ברכ' כה, ב); בכאן הנחתי התרנגולין שלי (תענ' כה, א). גם בלי א' "יָן": אחד ממאה שיש יָן הרי בצד זה מעשר (דמאי ה, א). מזה הביטויים — לאחר מכאן = אחר כך: כמה היתה יפה קודם לכן וכמה היא יפה לאחר מכאן (ביק נח, ב). גם יָאָן (לבד) = מקום זה: שאיני זו מפאן עד שתרחם על בניך (תענ' ג, ח). גם במובן — מעכשיו: מפאן עד ל' יום (גיט' ז, ה). או מדבר זה: מכאן שנתנה תורה בלשון הקודש (בר"ר יח); גם עד כאן — עד מקום זה או גם עד זמן זה: עד כאן היינו חייבים בתלמוד תורה (שמח' ח) או גם — כל כך: עד כאן העזת סניך ברבך (בר' סב, א).

כבל בכל שמושו במשנית אין השורש הזה יוצא מידי עיקר משמעותו שהיא, כמו גם בארמית ובערבית, קשר, חבר, ענד חבש. יוצאת האשה בחוטי שער... בכבול (שבת ו, ה) ופירש הרמב"ם — חתיכה של בגד כמו מצנפת שקושרים על המצח. גם במובן משאבה הקשורה אל מקום המים:

העולה בכבולין אינן פוסלין את המקוה לפי שאינן נתלשין (תוס' מקואות ג, ב), וכן: רחילות יוצאות כבולות (קשורות באליה) (שבת ה, ב), ואולי גם במקרא: ארץ כבול הכונה לאדמה "מקושרה" שאינה פוריה¹. וכן: בני אדם ש מכובלים (מקושרים, עמוסים) בכסף ובוזה (שבת נד, א).

קָבֵן, קבון, כבונות = עטף, ענד (גם בארמ' ובסורית): לחלות יוצאות שחוזות, כבולות וכבונות (שבת ה, ב), גם בפועל: ש מכבנין אותו למילת (צמר רך ונקי) (שבת נד, א). מכאן קְבִינָה — רדיד לעטיפת הראש: תנו כבינתי לבתי (ב"ב ט, ז).

קָבַכְ (נ"א כפכף) = כסוי: וכבכב שעשאו לסל (כלים ב, ג). [השוה "כרכוב" שבמקרא ובחבשית kabkab = חתונה, בעיקר אולי "חופה" ט]. קָדַן — קשר ואסר (גם בסורית ובערב' המדוברת): ויש שהוא כוֹדְנוֹ בריחים ויורש גן עדן (ירוש' פאה א, ט"ו). גם בפועל: עשהו עבד מְכוֹדֵן בפני עצמו (איכ"ר הכשיל כוחי).

קוּמַר פְּנִים — חלון קטן (גם בארמית המקראית והמאוחרת ובערבית) עשאך כוין, כוין (ספרי דבר' שט). קוּב מִר כובים ממיני הקוצים (גם בארמית ובערבית): למגל כוסחת כובין (בריר מט).

קָוַן פיעל מן השרש כוין (בתרגום במובן פָּנָה): כדי שיכוונו לבם לאביהם שבשמים (בר' ה, א). בפועל במובן מדויק: כביצה מכוון טהור (טהרות ג, א). גם זה מול זה: ששני פתחיה מכוֹנִין זה כנגד זה (תוספ' טהר' ז, יג). התפעל — העמיד את עצמו לעומת דבר: עומד בראש הר המשחה ומְתַכְנֵין ורואה בפתחו של היכל (מד' ב, ד). או גם שם דעתו לכך: המתכְנֵין להוציא לפניו ובא לו לאחריו (שב' י, ד). — מזה שה"פ כוון ישור הכונה, נטיה ומגמה: יודע אני להיכן היה כוונך (ויק"ר ו). והשם פָּנָה: קריאת שמע צריכה כוונה (ירוש' בר' כ, ה).

קִיָּן (בארמ' קרובה במשמעות להקודמת) במשנית תה"פ=מיד: ואחד פותח קִיָּן (תמיד ג, ו) גם בו ברגע, מפני, מאחר (עם ש'): כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור מתעשר (יום' כב, ב), כיון שניתן רשות למשחית אינו מבחין בין צדיקים לרשעים (ב"ק ס, א). וכן מְכִיוֹן: מכיון שנהגו בהן אבותיכם באיסור

1. אין פירוש ידוע זה יוצא ידי הענין שם. כוונת דברי חירם בספור היא לאמר ששלמה המלך לא שלם בארץ זו מה שהיה חייב לשלם. ועל כן משוה אני את שמוש השורש "כבל" בערבית בהוראת "אחר לשלם את חובו", ובתרגומי הגרמני למקרא תרגמתי "ארץ כבול": Land des schlechten Zahlers. העורך.

אל תשנו מנהג אבותיכם (ירוש' פסח' ד, ל, ד).¹

פָּסוּל — שאחת מירכותיו גבוהה. מן השם פָּסָל (בכור' ו, ז).

פָּעַר וגם פָּאָר בא' (רק בעברית וארמ') התפעל נעשה מאוס וכן פָּעַל: מכוֹפֵּר הדיין שנטל שכר לדון (כתוב' קה, א); על ידי שגדלתי עמו בבית התפערתי בעיניו (ברר' יז). מזה גם השם פָּעוּר, כעורה: קונם שאיני נושא את פלונית כעורה והרי היא נאה (נד' ט, י). פָּעוּר — מאוס, תועבה: הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו (חולין מד, ב). מזה גם השם כְּעִירוֹת: עשרה חלקים של כעירות בעולם (אסת"ר א, ג).

פָּרוּז². בארמ' כרוּזָא ובערבית كاز = מכריז ומודיע: פָּרוּז יוצא לפניו איש פלוני בן פלוני יוצא וכו' (סנה' ו, א). והשם פָּרוּז = הדבר שהכריז מכריז, קול קורא: ונמצא אתה מצריכה כרוז לכהונה (יבמ' לו, א). הפעל נמצא בהפעיל: המוצא שוה פרוטה חייב להכריז (ב"מ ד, ז). גם בקל כמו בהפעיל: הכרוזות כרוזין לפניו (דבר' ד). מכאן גם השם הַכְּרִיזָה — הורעה בפומבי: הכרזה בבית דין (סנה' כו, ב).

פָּמַשׁ פִּעַ יכמוש (גם בארמ', ובערב' كَش) נבל, נעשה יבש: מניחין עליו עד שיכמושו (מעש"ש ד, יד, ד). נפעל — נכמש: ולא כשושנת ההר שנוחה להִפְמָשׁ (שהש"ר ב, א).

פָּרַח, הפ. הַכְּרִיחַ — כפה ואנס, אֶלֶץ: הם מְכַרְיָחִים (שהש"ר ד, יב). פָּרַח = הכְּרַח: על פְּרִיחָךְ אתה חי (אב' ב, כב). [הוראת המלה הראשונה היא בחילה "אי רצון", וכן בערבית "פָּרַח" (בה"א מופקת) = בחל, סלד (מפני) ובצורות ala kurhin, kurhan = "בעל כרחו" וכדומה. ט.]

לְבִלְבַּ פִּיעַ פָּרַח וצָץ (גם בארמית). בערב' השרש במשמעות אחרת) אלו הן לולבי גפנים כל שִׁלְבָּלְבוּ מר"ה ועד יו"כ (יומ' פא, ב). [באשורית בבליה liplipu, liblibu = לולב, ענף משורש ילב, ילף. וכנראה הארמית והעברית שאלות משם. ט.]

לָתַת פִּי הַרְטִיב (בערב' لثى במובן רטיבות) אין לותתין שעורין בפסח ואם לתת נתבקעו אסורות לא נתבקעו מותרות (פסח' מ, א). מזה לְתִיתָה = הרטבה: ואי אפשר (פת) נקייה בלא לתיתה (פסח' מ, א).

לָקָה פִּיעַ (רק בעברית וארמ') ספג מלקות, — נענש: לוקה ארבעים (מכ' א, א). גם חָלָה: לקה בדלקת (ירוש' תר' ח, ה, ג) או גם הִפְסִיד: ילקה בחסר וביתר (ב"מ ג, יב) גם הִחַמָּה לוקה (קדרה). בהפעיל הלקה = הפה: כמה

1. בנוגע לצורת המלה וחוראתה עי' בספרי על התהוות הלשונות השמיות כרך 1 עמ' 208. העורך.

2. לפי דעת רוב החוקרים מוצא המלה מיונית. העורך.

מלקין אותו (מכ' ג, י) מזה מלקות = עונש ע"י הכאה ברצועה: מלקות תורה ארבעים חסר אחת (ירוש' נו' ד, ג).

נָזַף פֶּעַ - גער (גם בארמ')¹: נָזַף בו משה (במ"ר יג). שה"פ נויפה = גערה של כעס: אין נויפה פחות משבעה ימים (מו"ק סז, א). נוף - מי שנוזפים בו: מי שאינו עוסק תדיר בתורה הרי זה נוף להקביה (שמור"ר מא).

נָעַץ - פֶּי תַחַב (גם בארמ'): נעצו חרב בבית המקדש (שב' יז, א). ננעץ = נתחב: ננעצתה כמחט (שב' סז, ב); נעץ = בור צר: חריצין ונעיצין (ב"ק ה, ה).

מָהַל = מָל (גם בארמית): קטן החולה אין מוהלין אותו עד שיכריא (שב' יט, ה).

מָסַק פֶּי קטף ולקט זיתים: כנס את תבואתו מסך את זיתיו (ב"ב ג, א). נונה רק בהתפעל הַתְּנוֹנָה². (גם בארמית נִנְי) = נעשה חולה יותר ויותר: מְתַנֵּנָה והולכת טרפה (חול' נו, ב); אִמְדוּהוּ (את הניזק) והיה מְתַנֵּנָה והולך, אין נותנין לו אלא כמו שאמדוהו (ב"ב צ"א, א).

נָקַז בהפ' הָקִיז (כך גם בארמ') הוציא דם מן העורק לשם רפואה: אין מְקִיזִין לו דם (בכר' ה, ב) מכאן השם הַקְּזָה, שה"פ: ודם עיקור ודם הַקְּזָה, שהנפש יוצאת בו (כרי' ה, א).

רב השמוש בשרש "נתז" (במקרא הָתַז מן תזוז) בנפעל - נָתַז: דם הניתז (חול' ו, ו). בפעל - סָפַץ, נִזְרַק: היו צרודות מְנַתְּזִין מתחת רגליה (ב"ב יט, א). או גם במובן גרם לזריקה: מנתזת ובעטה (ב"ב שם). גם בהפעל - הָתַיִז: בועטות בקרקע ומְתַיִזות עליהם (שב' סב, ב) וגם במובן חתך וכרת: הָתַיִז את הראש בבת אחת (חול' ב, ג) וגם בהוראת ביטא יפה: צריך לְהָתַיִז למען תזכרו (ירש' ברכ' ד). מכאן שה"פ הַתְּזָה: מה עגלה ערופה בהתזת הראש אף כל שופכי דמים בהתזת הראש (מכיל' משפטים).

סָכַם - מנה מספרים (בארמ' סָכַם - פקד) מנין שהוא סוכם את הארבעים (ילק' זכר' תקפא) הפ', הסכים - נרצה, היה בדעה אחת עמו: שלשה דברים עשה משה מדעתו והסכים הקב"ה עמו (שב' קפז, א). מזה השם סכום - מספר, סך הכולל, גם סכום (בארמ' סכולא) אין אתם משלימין את הסכום (שמור"ר פא).

1. לפי דעתי אין "נוף" בעצם אלא מבטא מיוחד, צלילי (= stimmhaft), של "נשף", נָזַף.

בו, בעצם נָזַף בו" = נשף בו" (בחרון אף). העורף.

2. ס' סרלס ז"ל חשב שגמלה זו יסודית בפסוקי משלי כט, כא: אחריתי יחיה מְנַן. העורף.

גם בפיעל סָכַם = חבר סך הכל: מחשבין בימין ומסכמין בשמאל (ילק"ש תה' תשי"ה).

סָתַת פיעל – חצב ופסל: המְסַתֵּת והמכה בפטיש (שב' יב, א) מזה סָתַת – חוצב אבנים: מקבת של סְתָתִין (כל' כט, ז).

עָכִית – בית קבול לשופכין (בארמ' עבוטא): גרף של רעי ועביט של מימי רגלים (בר' כה, ב). מצוי גם בהוראת אוכף: עביט של גמל (כל' כב, ב) וגם סל: עביט של ענבים (ב"מ ה, ז).

עָנָה בול (בארמ' עגבאה) אחורים, שת: ושני עקיביו על שתי עגבותיו (נד' ל' ב).

עוֹדָף (בארמית עודפא) מותר: מעשר שני שבעודָף (ירוש' דמאי ה).
עוֹלָשִׁין – צמח Cichorium (endivie) pumilum (בארמ' – עולתין): עולשין ועולשי שדה (כלא' א, ב).

עֲכָשִׁיו. תה"פ (רק במשנית = עד כשהוא דוגמת "עד-כדון" בארמית) עתה, מיד: אם לא עֲכָשִׁיו אימתי (אבות, א, יא).

עֲצִיץ – כלי חרס (בארמ' עציצא): שותה בעציצו (כת' ג, ד); עציץ נקוב – כלי חרס נקוב מלמטה שנוטעים או זורעים בו צמחים ופרחים: עציץ נקוב – הרי הוא כארץ (דמ' ה, ח).

עָקָה – צרה (בארמ' עָקָא = צוקה בעברית): עקת-נפש ילק' ב"ר, קנב).
עָרִי¹ גם עָרָאִי (גם בארמ') – דבר מקרי וטפל: אם עשיתם את דיני עָרִי בעולם (ספרא קדוש' ד); וגם זמני ומקרי: צא מדירת קבע ושב בדירת עָרָאִי (סוכ' ב, א).

פָּגָם – השחית וקלקל, גם חסר (בארמ' פָּגָם): הפוגמת כתובתה (כתו' ט, ז) וגם פחת כבוד: הפוגם את עצמו פוגם את משפחתו עמו (במ"ר כא).
נפ' נָפַג: והיה קולו ערב ונפגם (ערב' י, ב). נתפ' נתפגם = נתקלקל: שני כלים נשתיירו ממקדש ראשון ונתפגמו (ערב' י, ב) מכאן השם פָּגָם – קלקול (בארמ' פגמה): כל נותן טעם לָפָגָם מותר (פסח' מד, ב) או בהוראת פחיתות הכבוד: משום פגם משפחה (ב"ק צג, א) וגם פגימה = חריץ: פגימת סכין (חול' יז, ב). = גם פגימת הלבנה (ר"ה כג, ב).

פָּהָק. פיעל פ"ע פער פיו מתוך לאות: מְהָק ומְפָהָק (בר' כד, ב) והשם פָּהָק.

1. שורש "ערא" ו-"ארע" הוא "ערץ" בעברית, ולו מקביל בארמית קדומה "ערק" (בניירות יב למשל: "לערקח" = לקראת), ו-"ערע" (שם גם: "לערעה" = לקראת), ובארמית מאוחרת "ארע", ערא" במקום "ערע", השווה "אע" = עץ, במקום עע. העורך.

פגן¹. הפ' הפגין (גם בארמית אפ') צווח: עמדו והפגינו בלילה (תענ' יח, א).

פזל הניע, הפך פניו: פוזלת ומסתכלת בעול (פסיקיר יד).
פסד (גם בערבית) נתקלקל: וחטין אינן פסידין (ירוש' מעש' ה, א).
נפסד — הפסיד: יש זריו ונשכר ויש זריו ונפסד (פסח' ג, ב). הפ' הפסיד פ"ע גיזק, אבד לו: שנים נדרו והפסידו שנים נדרו ונשתכרו (בריר ע), או גם בהוראת פ"י הזיק: שמא יפסידו את בני העיר (תוס' ביצה ב, ו), מכאן השם הפסד — נזק ואיבוד (בארמ' הפסדא וגם פסידא): והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עברה כנגד הפסדה (אב' ב, א).

פקר נעשה כופר בעיקר²: פקרו המינין (מג' כה, ב) וגם — במובן הפקיר את עצמו: מלמד שפקרה עצמה (ירוש' סנה' כ, ב) הפ' הפקיר (גם בארמ' באפ') ויתר על שלו: המפקיר עבדו (גיט' לט' א). הפעל — מופקר — בלי עול. מזה שה"פ הפקר דבר שאין לו בעלים: אינו הפקר עד שיופקר אף לעשירים (פאה ו, א) או בכלל טריצות: מנהג הפקר נהגו בה (יבמ' סו, א).
פשיל הפ' הפשיל קשר, חיוק: יפשיל את הרצועה תחת זנבו (תוס' שב' ד, ה) וגם במובן — שם על כתפו: הפשיל כליו לאחוריו (מנ' פ"ה, ב). מזה השם הפשלה — תלית כלים במקל: בהפשלת כליו לאחוריו (ערכ' טז, ב).

פתק — זקק, פתח סכר מים, פתק (בארמ' זרק): פתק אמת המים ובאו עליו ושטפוהו (ירוש' סנה' ט). נפ' נפתק — ונפלו וכו' ונפתקו ובאו לחברו (תוס' מקוא, ג, ו). פיעל פתק כמו בקל: אתה קפתק הנהרות (בריר נא) פיתקה — מכתב קטן: לא היו בפתקה של חוה (סוט' יב, א). גם פתק בארמ'. צלב, הוקיע, תלה (גם בארמ') צולב את צולביו (בריר ל). נפ' נצלב — נתלה: כשנצלב המן (אסת' א, יב). מזה צליבה — הוקעה: מרדכי אתמול היה מתוקן לצליבה (בריר ל').

צלף, הפ' הצליף הכה ברצועה: לא למעלה ולא למטה אלא כמצליף (יומ' ה, ג) (גם בארמ' רק באפ').

קטם פ"י, חתך וקצץ [גם בערבית. ט]: התולש את הכנף והקוטמו (שבת עד, ב). בנפעל — נקטם — נשבר: נקטם ראשו פסול (סוכ' ג, א). גם בפיעל קטם — קיצץ ושיבר: ושיברו את החליפין וקיטמו את הירך (תוס' בי"ק

1. "פגן, בגן" אולי מפסית, השות "תושפת הערוך" עמ' 75. העורך.

2. עי' למעלה עמ' 22, אבל למי זה צריך להבדיל בין השורש חשמי פקר=בקר (חבקר=חפקר ועוד ועוד) ובין התפתחות המושגות על ידי השם חור "אפיקורוס". העורך.

ב' א'), אבל בקל יש לו עוד הוראה: כסה את הגחלים באפר¹: קטמה והובערו (שבת לו, א). גם בארמ' נמצא הפעל בשתי ההוראות והשם בארמ' קיטמא – אפר ובמשנית קטמית: עפר וקטמית (ברר צ).

קנב, פיעל – חתך, תלש (וכן גם בארמ'): משיחסום ויקנב (כל' טז, ה) והשם בעב' קניבה – גזירה וחתיכה: קניבת ירק (שב' קיד, ב) או פסולת: אין מחיבין אותו לאכול קניבת ירק (תוס' שבי' ו' ב') (ובארמ' קניבתא).

קמע – קשר וכרך [מבטא ארמי במקום 'קמץ' בעברית. ט] קומעת לו תפילין (בכו' ל, ב). השם קמעה, מעט: אוכל הרבה ומוציא קמעה (פסח' קיג, ב) וגם בצורה ארמ' קימצא²; מעט; לאט, לאט – (בוה אחר זה). וכנראה מזה השם קמיץ (ברומית של ימי הביניים Cammaeus): הקמיץ והתפילין (כל' כג, א) וגם קמיצה נתן לה קמיצה (תנח' נשא מז).

קנח – ניגב וניקה (גם בארמ': מקנח ידיו (בר' ח, ג). ובהתפ' נתקנח – נתנגב, נמחה: נתקנב הדם (חול' לו, א).

קנט (מארמית) הקניט פ"י הכעיס (וכן בארמ') מקניט את חברו בדברים (יום' פו, ב). קניט – קץ, בוחל: ואין נפשו קניטה עליו (תנח' תזריע ג).

קפח, פ"י (מארמית) – הכה על...: אין השמש קופחת על ראשו של אדם אלא בשעת הקציר (ירוש' יבמ' יד, ד). קפח, פיעל – הכה, פצע: קפח על ראשו של נמרוד (ברר כג) גם 'גזל את': אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה (פסח' קיח, א). וגם לנצח את מי: לקפחני בהלכות (קדוש' נב, ב). מקופח = מנוצח).

קרטים פ"י חתך, קטף: מקרטים עלה עלה ואוכל (מעש' ג, ט). (בארמ' אין שמוש בפעל זה). במשנית יש גם שה"פ קירטום – כריתת ראש צמחים: על הקירטום הוא משלם נזק שלם (ירוש' ב"ק ג, א). השרש המרבע הזה מקורו בודאי הרחבת הפעל קטם. ולפיכך נמצא רק בעברית. דומה לו גם הפועל המרובע קרטע (מארמית) השונה אמנם מן קטע בהוראתו: קפץ ודלג: דג מקרטע (חול, עה, א) = מספרר. והיו מקרטעים בו כל הלילה (ברר עד).

ק' צף³. – גרד, נקה את שערות הבהמה במגרדה: אין מקרדין... אף לא מקרצפין (ביצ' ב, ח). ומזה קרצוף – פעולת המקצף.

קשקש (גם ארמית) = צלצל (חקוי קול) הדפיקה הנשמע ע"י תנועה חזקה.

1. זה שורש אחר, בערבית נבדלים שני השרשים בכתיבם, הראשון הוא 'קטם' – קטף. וחשני =

קתם = חיה אפור, היה כהה. העורך.

2. נמצא גם הכתיב קימאח. העורך.

3. גם: קרסף.

עדור מסביב לעצים וכדומה: לא יקשקש תחת הזיתים (מ"ק ג, א). התפ' התקשקש - התנועע והשמיץ קול קשקוש: אגוז המתקשקש בקלפתו (חול' עד, ב). והשם קשקוש לעדור הקל הנעשה מסביב לעץ: קשקוש בשביעית מי שרי (מ"ק ג, א).

ר הן, הרהין (אין בארמית, ונמצא בערבית) = נתן במשכון לזמן מוגבל: כשהרהינו אצלו (פסח' לא, א), הורהו היה ממושכן כנ"ל: שהורהו באשקלון (עדו' ת, ב). אולי מקור המלה "הרהון" = משכון ביונית.

ר' נ' - איש פנוי מאשה (מן רוק): ר' נ' הדר בכרך (פסח' קיג, א) (בארמ' ר' נ' א). גם הפעל ר' נ' הריק, עשה ריק: לרוקן כל האומות (ויק'ר כד) גם בנתפ' נתר'וקן: נתר'וקן בורו של יעקב (בר'ר פד).

ר' נ' - כפף: אינו מרכנו (ירוש' שבי' לו א), הרפין - הטה, כפף: הוא לא הרכין צוארו (במד'ר יד) גם = הסכים ע"י הסית הראש: והרפנתי את ראשי (ויק'ר י) גם במובן הנמיך את הקול: בשעה שיעקב מרכין בקולו (בר'ר סה) השם הרפנת הראש (ירוש' תר' א, ה).

ר' פ' - פיעל - כיתש לרסיסים, שחק: תפוח שרפסו (תר' י, ב). שה"פ ריסוק: אין חוששין משום ריסוקי אברים (חול' נא, א).

ר' ש' - הפ' הרפ' - נתן רשות, מלא ידי... רבי תרפ'ני לומר לפניך דבר אחד (חג' יד, ב). הפעל הורשה = קבל רשות, יש לו רשות: במה שהורפ'ת התבונן (ב"ס גנ' ג, כ ומובא בחג' יג, א). תוה"פ רפ'אי, שיש לו רשות: בשלי הוא רפ'אי ואינו רפ'אי בשל אחרים (פאה ז, ה). מכאן השם רשות (בארמ' רשותא) כח יכולת: רשות המיוחדת למויק (ב"ק א, ב). גם רשיון וחפש: תפלת ערבית רשות או חובה (בר' כז, ב); גם ההיפך מן חובה: מלחמת רשות (סו' מד, ב).

ר' ש' (מן ראשות) שלטון: ואל תודע לרשות (אב' א, י). מזה הרשאה = יפוי כוח: בא בהרשאה (בכ' מט, א).

ר' ת' - פיעל רתק = יצק מתכת, הלחים; וחבר שברי מתכת (גם בארמ'): ושברתן ונתנתן לצורף וריתכן (שבת טז, ב).

ר' ת' - הפ' גר'תע, רעד ונסוג לאחור מיוחד: ונרתע לאחוריו (פרה ג, ג). הפ' הר'תיע כנ"ל וגם במובן הפחיד, גרם להרתע: ראה נחש מרתיע ובא (בר'ר י). שג'ם, פיעל = חבר גזרי עץ: הנסרין ששיגמן (כל' כב, י) וגם מביא עליהם, מחבר להם: הרי אני משגמן ביסורין (בר'ר נו).

ש' ד'ל, פיעל, פייס וריצה: שמשדלתו בדברים (קיד' ל, ב) התפ' השתדל - התרצה והתפייס: הלב משתדל (קהל'ר א' טז) וגם התאמץ והתחזק: ובמקום שאין איש השתדל להיות איש (אב' ב, ה) (בארמ' למשתדלא - לחנוף).

שחל, פיעל שיחל — חרד מפחד (גם בארמ'): שהכל משחלין לפניו (אבדרינ יח). הפ' השחיל — העביר דרך מקום: משחילין דרך החלון (ירוש') ביצ' (סב, ד) או הכניס חוט בחור המחט: חוט שהשחילו למחט (ירוש') כלאים לב, ד).

שחיר, שפעל מן חרר, הוציא עבד לחפשי: שיחררו משוחרר (ירוש' יבמ' ה, א) גם בהשתפעל — היה לבן חורין יצא מעבדות: שנפדו ונתגיירו ונשתחררו (כתו' כט, א). מזה שה"פ שיחרור — נתינת חופש וחרות: גאולת עצמו לשחרור (קידוש' טו, ב).

שלק (בארמית) פיי = בשל במים רותחין, יצק מים רותחין על אוכל להכשירו לאכילה: הכובש — השולק (מעש' ד, א) או יצק רותחין על גוף מת להפרידו לאבריו: ששלקו זונה שנתחיבה שרפה (בכור' מה, א) נפעל — התבשל: השתי משישלק (נגע' יא, ח). פיעל כמו בקל: ואם אינו משלק עד שעשה מוקצה (מעש' א, ה). מכאן השם שלק: אפילו אכל שלק והוא מזונו (ברכ' מד, א) פירות שלוקים; מישלק או מי שלקות מים ירקות או פרי (ירוש' תר' מז, ג).

שמש, פיעל = שרת (גם בארמית) כעבדים המשמשין את הרב (אב' א, ג) גם מלא תפקיד: כהן גדול משמש בשמונה כלים (יומ' עא, ב). השתמש — הוציא תועלת מדבר מה: נשתמש בהן קודש אסור להשתמש בהן חול (סנה' מת' ב). שמש — משרת: כשהשמש עומד למזוג (פסח' ז, יג). שמש, שרות ועבודת השמש: לעמוד בשימוש (במ"ר ג); שמוש חכמים (אב' ו, ה).

שנק (מארמית) פיעל חינק, לחץ: משנקים את רוחך (פסק"ר ל') השתנק — נחנק: ולא היינו משתנקין בצמא (פסק"ר חקת). וכן בארמית. שנקם — (שפעל או עמם) מתעצב: משעממת היא (ב"מ פ, א) השתפעל — השתעמם כנ"ל: או נמצא במצב רוח וגעגועים: גשתעממו כל הכליות (במד"ר י. כא). שה"פ — שעמום — מצב רוח של מרה שחורה: הבטלה מביאה לידי שעמום (כתוב' נט, ב).

תבע (מארמית) = ביקש, דרש, נשה: אין אדם תובע אלא אם כן יש לו עליו (שבו' מ, ב), גם חפש: שאבד את בנו והלך לתבעו (ויק"ר ו, ו). נפ' נתבעין לעגל ונותנין, נתבעין למשכן ונותנין (ירוש' שקל' מה, ד). שה"פ תביעה — דרישת חוב: בשעת תביעה (שבו' מא, ב). בארמ' בכלל דרוש. תתב = נעץ: אין תוחבין זמורה (כלא' כו, ח) תחוב — ענף שמשתמשים ענף שמשתמשים בו להרכבה: אין תולין תחובין בתאנה, תוס' (שבי' א). תתם — הציב גבול: שבו תיחם יהושע לישראל את הארץ (ב"ב נו, א). תקל, נפ' נתקל — נכשל: ונתקל הראשון ונפל (ב"ק ג, א). בהפ' התקיל (פ"י) שם מכשול: אלא מתקלת (פסק"ר מד). וכן בארמ' מכאן השם תקלה —

מכשול שלא יארע דבר תקלה על ידי (בר' כח' ב).

ת ר ה , הַתָּרָה – הוזהר והעיר על העונש: התריתם בו (סנה, מ, א).
הופעל – הותרה = הוזהר: כמותרין ועומדין (ב"מ קט, ב). מכאן השם הַתָּרָאָה
גם הַתָּרִיָּה: התריות (ב"ק ז).

ת ר ז , נס' נתרז – נבהל עד שחלה מפחד: נתרזין בתוך אהליהם (תנח'
תרומ' ט) בהפ' הַתָּרִיז – חלה בשלשול פתאומי: אכל חטין והתרזו (ב"ק מז, ב).
ת ר י , הַתָּרִיף = ריכך או גם נתרכך – ונתקלקל: מפני שמתריפו (תוס'
שב' א, ח). השם תורף – מקום גלוי – מקום התורפה. מונח לחלק-השטר הנשאר
חלק וניתן לשנויים: מפני שתורפה של ירושלים היתה ונוחה היא לכבש משם
(שבו' טז, א); לא הספיק לכתוב, תורפו (ירוש' גטין מז, ב).

כל הדוגמאות הנ"ל מראות שהמלים האלה אינן זרות כלל, כ"א מן
המשפחה השמית הן ויכלו להיות גם עבריות מעקרון. אע"פ שברובן אנו רואים
אותו השמוש גם בארמ' קשה להחליט, אם הארמ' לקחתן מן העברית או להפך.

להרחבת הלשון ותקונה

מ. כ. שניידר

מוקדש לבתי האחוזה והנאסנה שולמית

מהלך חדש בעברית החדשה¹

1.

„עברית חדשה“ אנו קוראים ללשון העברית בתקופתה האחרונה, מזמן התחלת הישוב החדש בארץ ישראל. העברית החדשה נתפתחה ונתעשרה בכמות, במידה כזאת, שלא היתה כמוה לא רק בשום תקופה במשך זמן גדולנו הארוכה, אלא גם בימי פריחתה בתקופת הבית הראשון מזמן הנביא עמוס ולחלן. אולם העיקר חסר לעברית החדשה: היא אינה עדין חוקית, ועדין לא החזירו לה את מבעיותה ומקוריותה. יש בה תמונות לשון שאינן בנייות כמשפט; יש בה הרכה ברכיסיים; יש בה שמושי לשון, שאינם לא רק זרים לרוח הלשון העברית, אלא גם ללשונות השמיות בכלל. ביחוד אין המבטא החדש שלה מתאים לאל הווקליסמית המסורתית ולא אל המשקלים והכנינים שלה. גם הכתיב הוא בלתי חוקי ומוסיף לקלקל את מבטא הלשון העברית המאוחרת.

רבים מצטערים ומתאוננים מזה עתה. הם רואים בו אכזבה לכל תקוות לתחית הלשון העברית, — יצירת לשון שאינה לא עברית ולא שמית אמיתית, אלא מין לשון תערובת של שמית וארית, שנעשתה באופן מלאכותי. אך עם כל הסרונותיה של העברית האחרונה אי אפשר לחדד שהיא הולכת ומתפתחת, מתעשרת ומתרחבת, ובחור לשון ספרותית היא גם משתלמת. כלשון ספרותית הגיעה כבר למדרגת-התפתחות חשובה. ואולם הצרה היא בעיקר בזה, שגמולות ממנה מקוריותה וסגולותיה המיוחדות ויחד עם התפתחותה וגדולה מתרבה בה

1. נתנו מקום למאמר זה הנוגע בכמה שאלות חשובות להרחבת לשוננו ולתקונה. אמנם אין בזה הסכמה לכל הדעות המובאות בו, יש במאמר זה כמה דברים שגם ועד הלשון אשר בשמו יוצא רבעון זה משתדל להחזירם לדעת הקהל, ואולם יש גם דברים יסודיים הנראים בדמות אחרת למספלים בלשוננו בארץ, הרואים את התפתחות חייה החדשים בה, מאשר למלומד היושב מחוץ לה. ובחובת הבאה נקוה לנקוט עמדה בשאלות אלה.

הפרת חוקיה היסודיים, והיא נעשית בלתי טבעית יותר. והמכאיב ביותר הוא שעל נקלה היו יכולים לתקנה ולהבריאה ולהחזיר לה את טבעיותה אלו היו הכנה ורצון לזה, אילו הואילו טובי מלומדינו וסופרינו להתעניין בשאלת תקון הלשון. הם עוסקים במדעים, בספרות ובאמנות בשקידה ורוצים להעלות את חספרות העברית למדרגות הספרות של העמים הגדולים, וללשון עצמה, שעליה כל כבודם וגאונם, אין הם דואגים כלל. אינם רוצים לשים לב, שללשון, שלא היתה מדוברת כאלף ושבע מאות שנה, אבדו מכשירי הדבור הטבעי שלה, וצריך לשוב וליסדם. נוסף לזה, אם אנו רוצים בלשון לאומית, ודוחים את הלשון העממית, את האידית — ששמונה מיליונים יהודים מדברים אותה, ושהיא כבר נעשית לשון ספרותית מפותחת ועשירה למדי — הרי צריכה לשוננו להיות לשון לאומית אמיתית ומקורית. וכל חדש שמכניסים בה צריך להיות מתאים לרוחה ומבעה. מלומדינו וסופרינו מטפלים בפרטים שונים של הלשון, ביחוד בשגיאות ישנות או חדשות, אין מהם כמעט שם לב לעזיבת המקוריות בעברית החדשה, לזלזול בסגולותיה האפיות ביותר.

אמנם החובה לדאג לתקוני הלשון מוטלת בעיקר על המדקדקים. וכאמת יש מדקדקים המתאמצים למלא את החובה הזאת איש כפי יכולתו; הם עורכים את ספרי הדקדוק שלהם לא ללשון המקרא בלבד אלא גם ללשון הספרותית המאוחרת ומגיבים על הקלקולים שבבעברית החדשה, אבל אין הסופרים והמורים שלנו שמים לב לדברי המדקדקים ולספריהם. הם משתמשים בלשון כרצונם, על פי רוב מחקים הם את לשון הסופרים המפורסמים, אף על פי שגם האחרונים אינם מתחשבים ביותר בתורת הלשון. גם מבקרי ספרי הדקדוק מטפלים בעיקר רק בשגיאות הנקוד ושל תורת התבנית, אבל על התאמת חספר לעברית טבעית וחוקית ועד כמה הוא מכליט את מקוריותה של הלשון, כמעט שאין הם דנים.

2.

בגמר עריכת התורה והתקדשותה נחתך גורלה של הלשון העברית להיות לשון נצחית כעם נושאה. הלשון העברית, שלא פסקה מעולם מלהיות לשון ספרותית, לא פסקה באמת מלהיות פחות או יותר גם לשון מדוברת. לא רק בתפלה וברגעים שבחם אסור היה על פי ההלכה להפסיק בדבור בלשון חול; כשרצה יהודי לדבר עם יהודי במעמד נכרים ולא רצה שגם הם יבינו את דבריו, וכשנפגשו יהודים מארצות שונות מדברים בלשונות שונות היתה העברית הלשון המשותפת ביניהם, ביחוד בארץ ישראל. כל זמן שהיו באים אליה יהודים מארצות וממדינות שונות, יהודים שהיו מדברים בלשונות שונות, היתה הלשון המשותפת להם העברית. כן היה הדבר בתקופת התלמוד, בתקופת הגאונים, בכל ימי הביניים ואחריתם עד חתקופת הציונית. והעברית הזאת היתה לא

המקראית ולא המשנתית אלא לשון התפלות, שהיו שגורות בפי כל יהודי, לשון מבארי המקרא וספרי המוסר, שרוב היהודים היו מעונינים בהם, ושחיא באמת כמעט אותה לשון התפלות מתובלת במאמרים ובכסמים מן החומש ומן התהלים, שהיו גם הם שגורים בפהם. העברית הזאת היתה ידועה ומוכנה גם לאלה שלא למדו משנה ותלמוד, שהם היו תמיד רוב העם.

אולם עברית היו מדברים גם בא"י בעיקר רק עם יהודים בעלי לשונות אחרות, או במקרים האמורים למעלה, אבל בתוך ביתם ועם בני עדתם היו מדברים בלשונם הגלותית. ויהודי-הארצות השונות בא"י היו מדברים עברית כל אחד במבטאו: האשכנזי — במבטא האשכנזי, הספרדי — במבטא הספרדי וכדומה. ובקושי רב יכלו להבין איש את רעהו. היהודים בא"י נחלקו לעדות ומספר העדות היו הלשונות. הרעיון הלאומי, הראשון של ישוב א"י במובן הציוני, עורר ופתח בקרבם את ההכרה, שהתנאי הראשון והיסורי של ישוב א"י הוא אחוד כל יהודי א"י על ידי לשון מדוברת אחת. המתחיל בזה היה אליעזר בן יהודה. הוא לא היה המתחיל לדבר עברית בא"י, אלא המתחיל לעשות את העברית ללשון מדוברת כללית של יהודי א"י.

מפני טעמים שונים נתנו הסחיים הראשונים של הלשון העברית בא"י את הבכורה למבטא הספרדי, אף על פי שבאמת המבטא האשכנזי קרוב יותר למבטא יהודי ארץ ישראל בתקופה שלאחר חורבן הבית השני, כמוכח מזה. שמבטא הארמית המערבית, ששלטה אז בא"י, היה דומה למבטא האשכנזי, וגם הנקוד הנהוג, שנוצר בא"י, נעשה לפי מבטא דומה לאשכנזי¹. וגם רב היהודים קוראים עכשו במבטא האשכנזי, אבל כן-יהודה וחבריו כחרו במבטא הספרדי כודאי מפני שרבים מחכמי הספרדים ומשכיליהם היו רגילים בדבור העברי והיטיבו לדבר עברית מן האשכנזים, ואולי גם בשביל שהמבטא הזה מקובל גם לעמים אחרים הלומדים עברית. איך שהוא אין עתה לערער על קבלת המבטא הזה. עובדה היסטורית היא ואין לשנותה עוד. אך הרעה היא בזה, שקבלו את המבטא הספרדי לא כמו שהוא באמת, כי הוא מתאים ככל לזוקאליסציה המסורתית (אף על פי שאינו מתאים בדיוק לציוני התנועות, כמו שביארתי במקום אחר²) ומכיל בין תנועות פשוטות לתנועות מורחכות, ומבטא את הדגוש ואת השוא הנע

(1) עיי' בספרי, תורת הלשון בהתפתחותה" § 12, כד; ובמאמרי, לשאלת המבטא העברי-הצפירה שנת 1927 בגליונות 78, 84, 99, 104; במאמרי, תולדות השתנות התנועות והנקוד; ב"לשוננו" ד' עמ' 36; מ. צ. סגל במאמרו, לתולדות המבטא של הקסץ', לשוננו" א' עמ' 36; ג. ה. שורמשינר, המבטא העליון עמ' 43.

(2) עיי' בספרי הנ"ל § 12, כד; ובמאמרי, תולדות השתנות התנועות והנקוד ב"לשוננו" ד' עמ' 184.

כחצי תנועה. אבל המבטא „הספרדי“ המרושל של רוב דוברי העברית החדשה אינו מבדיל בין תנועות פשוטות לתנועות מורחבות, אין בו דגוש האותיות, והשוא הנע מבטא כשוא נח. באופן כזה נתבטלו ההבדלים שבין הרבה טלים ושכין המשקלים והכנינים הדגושים. נוצר מבטא חדש באופן מלאכותי, שאיננו מתאים כלל למבטע הלשון העברית ולדיוקאליסם שלה, ואינו כרוח הלשונות השמיות, כי הדגוש והרחבת התנועות הם מיסודי הלשון כמו האותיות והתנועות, וכמו שאי אפשר לבטל אותיות ותנועות כן אי אפשר לבטל את הדגוש והרחבת התנועות (עי' ב„לשוננו“ ז' עמ' 154).

מובן שככל זאת אין לבטל את הדבור העברי החדש כמו שאין לבטל את דבור הילד בשנות התחלתו לדבר. יכולים לתקן את הקלקולים האלה בלי קושי רב, כמו שאבאר להלן. צריך רק להכיר זאת, — דעת שהדבור העברי כעת הוא במצב ילדותי, וכמו שצריך למד ילד שידבר נכונה, כן צריך להשתדל שמדברי עברית ילמדו לדבר כמשפט. חמשים שנה לחדוש לשון, שלא דברו אותה אלף ושבע מאות שנה, יכולות לחשב לזמן פחות מחמש השנים הראשונות לחיי ילד. העיקר רק שלא יטעו לחשוב, שלשוננו כבר לשון [חוקית ומבטית ואינה טעונה תקון והבראה. בעשרות השנים הראשונות לתנועת החיאת הלשון העברית היתה גדולה השמחה כשנתרבה מספר מדברי עברית אפילו בלשון עלגים, כמו ששמחים כשתינוק מתחיל לדבר אף על פי שדברו משונה מאד. אף כי הדבור העברי עכשו מקולקל וגם הלשון הספרותית זרועה שבושים במדה מרובה, אך לעומת מצב הלשון לפני בן-יהודה התקדמה במשך חמשים השנים האחרונות התקדמות ענקית. אולם אין אנו רשאים לעמד כאמצע הדרך. עלינו להתאמץ להסיר את הקלקולים ולתקן ולהבריא את הלשון.

תקון הלשון והבראתה לא היו קשים ביותר, כאמור למעלה, לולא קמו מפריעים ומעכבים. אחדים מבין מלומדינו וסופרינו החשובים חושבים, שאין צורך לתקן את העברית האחרונה תקון יסודי לפי חוקיה העקריים, הם חושבים את רוב שגיאותיה להתפתחות הלשון. הם אומרים שדרך כל הלשונות שבעולם להשתנות מתוך התפתחותן, והם מטים את לשוננו למחלף חדש של אברן מגולותיה ומקוריותה.

אבל בעלי המחלף החדש הללו טועים טעות גדולה בדעותם את הלשון העברית החדשה ללשונות המדוברות החיות מעולם. השתנות האחרונות היא בדרך טבעית. לשון מדוברת חיה אינה פוסקת להיות טבעית וחוקית גם כשהיא משתנה. כי יחד עם השתנות התנועות והצורות שלה משתנים החוקים שעליהם נוסדו, בלא שירגיש מישהו בהשתנותם¹. השנויים נודעים לדורות הבאים רק

(1) עיי' במאמרי „לברר וללבן את הדברים“ ב„לשוננו“ ח' עמ' 195.

מתוך שרידי כתבים ושירים עתיקים, שנמסרו מדור לדור בכתב ובעל פה. והשנויים הם ברוח הלשון ועל פי החוקים היסודיים של גזע הלשונות שהיא מתחמט להן. לא כן הרבר בעברית החדשה. לפני בן-יהודה לא היתה העברית לשון מדוברת במובנה האמתי כלל, לא היו לה מורפולוגיה ולא שמושי לשון על פי חוקים קבועים; בתור לשון מדוברת היתה רק תחליף של לשון, קרוב ללשון של רמזים. הלשון העברית הספרותית היתה טובה הרבה יותר מן הלשון המדוברת אבל גם היא לא היתה בעצם לשון חיה וגמישה כלשונות החיות האמתיות, כי לא היתה נוסרת על תורת הלשון כראוי. אף גם זאת הדקדוק העברי לא היה אז נחקר ומעובד. וגם הוראותיהן של הרבה מלים ובטויים לא היו ידועות בריוק. מיסות בן-יהודה ואילך נשתנת מצב הלשון העברית לטובה במדה ידועה; היא החלה להוסיף על חוקי הלשון, ביחוד הוסיפה הלשון הספרותית, אבל לא היה סגנון מקובל לכל: רבים היו כותבים ומדברים עברית בויוו ההפוך, בשמוש צורת העתיד לעבר ולהווה נמשך או נשנת, ובמקום דברים פשוטים כתבו ודברו במליצות מקראיות; אחרים דברו משנתית בפתגמים ומליצותיה ויש שהיו מדברים ארמית תלמודית. בכל זאת התפתחת הלשון, אבל, כאמור למעלה, בעיקר בכמות ולא באיכות. וביחס למבטא אולי עוד תורעה. לפני בן-יהודה דברו, או נכון יותר קראו, האשכנזים והספרדים במבטאיהם, המטאמיים לציוני הווקאליים, כל אחד לפי התפתחותו המיוחדת. אבל בעברית החדשה, כאמור למעלה אין מבטא מתאים לציוני התנועות ואין חשתנותן של האחרונות כנמיות עקיבות ומובנות. כל זה במשכילים, בלמודי לשון, אבל דבור ההמון לא הוסיף הרבה מטה שהיה לפני בן יהודה. דבורו הוא תרגום גרוע משפת אמו הלועזית.

גם במצב כזה של הלשון אפשר לראות התפתחות. אבל התפתחות זו מה מיכב? הרי קלונר בספרו „דקדוק קצר של העברית החדשה“ אומר: „אין לבטל דור שלם של מדברים וכותבים עברית. אין לבטל התפתחות של חמשים שנה“ (בחקרמחו עמ' 6). כלום אין לבטל דבור של ילד בן ארבע, חמש שנים, אף על פי שהוא לשון קלגים? אמנם בלשון הזאת הוא יכול לדבר עם סביבתו הוא, אבל אין זו לשון נכונה ללמוד ממנה. להפך צריך עוד ללמד את הילד לדבר נכונה.

לפיכך אי אפשר לאמר עדיין שהעברית החדשה חגיעה למצב של בגרות ולחשב את השבושים שבה לתפתחות הלשון כרעת בעלי המהלך החדש. בראשונה צריכים להעמיד על חוקיה היסודיים ועל סגולותיה המיוחדות, הן מצד המבטא, שיהיה ספרדי אמתי, כהכלל בין התנועות הפשוטות לתנועות המורחבות, ברגוש וכו' ¹ כמבטא הספרדים בקריאת התורה, והן מצד צורות המלים ונמיותיהן,

1. עי' ג. ה. מורשינר, „מבטא העליו“, ירושלים תרצ"ו.

שמושן וסדרון במשפט וכו'. והלשון צריכה להיות לשון התפלות והברכות. כלומר הלשון העברית הספרותית, שדברתי עליה במאמרי "הלשון העברית הספרותית" ("לשוננו" ו'), לפי סגולותיה המבוארות שם (עמ' 304), רק כשהלשון תהיה חוקית וטבעית תוכל להתפתח והתפתחות תהיה כמו בכל הלשונות. בזמן האחרון מורגשת ביותר השפעה בעלי המהלך החדש. מוסיפים לעזוב את חוקי הלשון וסגולותיה והעברית מתרחקת ממקורותיה.

3.

בעלי המהלך החדש אומרים גם בשאלת הלשון הכללית: "תפס לשון אחרון"¹. אכן כלל הגיוני ויסוד עיקרי בהחייאת לשון הוא לתפס את הלשון האחרונה כלומר את הלשון המובנה ביותר לעם בזמן האחרון בזמן התחיה, וזוהי כאמור הלשון הספרותית, לשון התפלות, שהיא כבר היתה חשונה עד החייאת הלשון בפי כל העם היהודי המתפלל בכל יום, הקורא מזמורי תהלים, המכרך תרכה ברכות הקורא את פרשת השבוע בכל שבת והמזמר זמירות, המעין בפרוש רש"י ובספרי מוסר וכדומה, ולא לשון המשנה, שרק חלק מן העם עסק בה וידע אותה (עי' ב.לשוננו" ו' עמ' 64-65; ח' עמ' 197). הפתגם "תפס לשון אחרונה" ביחס להחייאת הלשון בא להרחיבה ולא לצמצמה.

על יסוד כזה פסלו בעלי המהלך החדש את הלשון המקראית, ויחד עמה את חמרי לשון המקרא שכלל הלשון הספרות, וקבלו במקומם את המשנתית, שלא היתה ידועה לעם גם בזמן שהדת היתה שולטת בכל תקף ורכים עסקו בתלמוד. מכל שכן עתה שהדת חלשה ומעטים מאד העוסקים במשנה ובתלמוד. בעלי המהלך החדש האלה דוחים ופוסלים שמושי לשון מקראיים ידועים לחסון העם ומבכרים שמושי לשון משנתיים בלתי ידועים ומסובכים, גם כשהראשונים הם פשוטים ונוחים לשמוש יותר מן האחרונים (עי' "לשוננו" ו' עמ' 68-69). בעלי הדרך החדשה מיסדים את שיטתם על דברי אחר העם במאמרו "הלשון ודקדוקה" (פרשת דרכים ח"א עמ' 196), אבל זה לא נכון; אין במאמר הזה שום סמך לשיטתם. אין אחר העם פוסל את לשון המקרא כל עיקר. הוא עצמו כתב בלשון הספרותית שלנו, והשתמש בחמרי הלשון המקראית במדה האפשרית ביותר ובכל יכלתו התאמץ לשמר את סגולות הלשון. ובמאמר הזה הוא מנן על במויים

(1) "הבטוי תפס לשון אחרון" (בב"ט ק"ב, ע"ב) מוסב בעיקר כידוע על נוסח המשנה, בהקבלה למאמר "תפס לשון ראשון" (תמורה כ"ו, ע"א). וכמו שבמקום האחרון, אין הכונה שיש זכות ללשון הראשון בשביל היותו ראשון אלא בשביל שהוא מתאים יותר לענין הנדון, כן גם במאמר, תפס לשון אחרון, אין זכותו בשביל שהוא אחרון אלא מפני שהמשנה מתייבשת רק בו (עי' שם ברש"י). ובתלמוד "לשון" כידוע מין משותף והמלה באה לרוב בלשון זכר. ע"כ לשון ראשון, לשון אחרון. אצלנו נקבעה למין נקבה, לכן צ"ל "לשון אחרונה".

מקראיים, שהיו משתמשים בהם שלא כדיון מפני שמען כפשטם. יש במאמרו גם דברים הנוגעים לשאלת הנדונה כאן, על כן אביא קטעים אחדים ממנו ואעיר עליהם.

„לשון האדם היא יצירה טבעית, אחד מכשרונותיו הנובעים ממעמקי רוחו והפועלים לפי חוקים קבועים בלי דעת בעליהם. כשהלשון נוטה מפני אי אלו סבות מדרכה ועוזבת צורות לשון ושמושי לשון, או שהיא משנה אותם, היא עושה זאת לפי חוקי הלשון הכלליים שמבעה להשתנות במשך הזמן, ואין הדבר הזה שגיאות הלשון אלא התפתחותה“. והוא בא לירי מסקנה, שגם השגיאות בלשון העברית החדשה, אלה שאינן מקריות ושכבר נתקבלו מכל הסופרים, חדלו להיות שגיאות, והן צריכות להחשב לנחלת הלשון. הוא מסביר את דבריו על ידי בחינת המחברת „לחתי שפ"ע" מאת ווארשאווסקי (ורשה, תרנ"ג). האחרון מראה במחקרו שגיאות גסות בלשון הסופרים החדשים. אחד העם מחלק את השגיאות שהביא ווארשאווסקי במחקרו לשלושה מינים: א) שגיאות מקריות, שאינן מתפשטות שא"הע מורה שהן צריכות תקון; ב) שגיאות שהולכות ומתפשטות, אבל לא הגיעו עוד למדרגת מנהגים — משמע שהוא מתיר לתקן גם אותן; ג) שגיאות שנתקבלו מהכלל; הן אינן עוד שגיאות כי אם רכוש עצמי של הלשון, כמו השתנות הלשון בלשונות החיות (עי' ב.על פרשת דרכים" ח"א עמ' 185 ולהלן).

על זה יש להעיר, שאינה דומה השתנות הלשון בלשון חיה להשתנות בלשון העברית. בראשונה ההשתנות באה, כאמור למעלה, מאיזו סבה טבעית בלי דעת המדברים, שיחד עם ההשתנות הזאת משתנה גם חוק הלשון שעליו נוסדו הצורה או שמוש הלשון שנשתנה אבל בעברית, בלשון ספרותית, אין החוק משתנה יחד עם השתנות הצורה או שמוש הלשון על ידי שגיאות. הילכך אין גם השגיאות, שנתקבלו מרבים חדלות להיות שגיאות, כי על ידי העלמות החוק מאחד או מרבים אין החוק מתבטל בשביל זה, כמו שיבואר עוד להלן.

להוכיח את דעתו מנתח א"הע שלש שגיאות המובאות כחוכרת הזאת מן המין השלישי (שם עמ' 204): א) „נפל לבו עליו“, בטוי נפוץ כמובן פחד ויראה, לקוח מן המקרא: אל יפל לב אדם עליו (ש"א י"ג, לב), ווארשכסקי אומר, שצריך לאמר: „נפל לבו בלי „עליו“, שמוכנו כאן: מפניו — מפני גלית. כן מתרגם יונתן: לא יתבר לבא דאנשא מניה. וכן דעת רוב המתרגמים והמפרשים. ורק מעטים מפרשים, שמלת „עליו“ בפסוק הזה מוסבה על השם „אדם“. א"הע סובר, שאפילו אם נקבל את פשט המקרא הזה של הרוכ, אין לפסל עתה את הכטוי הזה כמו שהוא מקובל, כי הטעות הזאת לא באה מסבה פורמית.

לפי האמור למעלה, שאין לרמות לשון ספרותית בלשון מדוברת טבעית, אין סברתו של אחד העם נכונה, כי בלשון הספרותית נשאר החוק, שעליו נוסד

הפשט הנכון של חכמיו הזה וכאמת אלה שידעו שהמובן פחד או יראה טובע במלים „נפל לבו” לבד, לא הוסיפו את המלה „עליו”, כי היודעים את הפשט הנכון של המקרא למה ישבשו את חכמיו הזה משום שרבים לא ידעוהו?

(ב) פעל „נחה” בכנין הקל מוכנו נהי ויללה ובכנין נפעל נמצא פעם אחת בצורת עתיד נִנְחֶה (שׁ א ז ב), ומוכנו לפי המקובל מהרוב: הִנְשָׁךְ אחרי (ויש מפקפקים בו). והשתמשו מופרים רבים בפעל הזה בעבר בצורת הכנין הקל וסעיר ווארשאווסקי, שהיא שגיאה גסה, וגם א״הע מודה שהיא שגיאה, ובכל זאת הוא מכשיר אותה מהטעם שהמלה חבורדת עלולה להטעות, וכיון שנתקבלה מרבים נחשבת היא לכשרה ומה גם שבין הטועים שכתבוהו בעבר בכנין הקל נמצא גם הרמב״ם — בכתב — תשובות לחכמי מרשליא כתב „נהי”.

גם ההערה הזאת אינה נכונה מהטעם האמור למעלה, שבלשון ספרותית, שחוקק שעליה נוסרה תצורה אינה משתנה בה, אין שגיאות רבים יכולה להחשב להתפתחות הלשון. ומה גם במקרה הזה, שעמנואל הרומי היה כותב כמשפט „ננחיס”, משמע שנמית הפעל הזה תיחה ידועה לרבים, יודעי דקדוק, וטעו בה רק אלה שלא ידעו ש„ננחה” הוא מכנין נפעל. האם בשביל האחרונים נשכש עתה בהחייאת הלשון העברית את נמית הפעל הזה בעבר ובכינוני? אין זה דומה לשגיאה שנתקבלה בלשון היה ע״י כל העם והצורה הנכונה נשכחה.

טעות ג' שמביא אחד העם ממחברת ווארשאווסקי אינה באמת טעות כל עיקר. שניהם לא הכירו את בנית המלה והשבו שאינה בנויה כהלכה. מלת „קְלֹאכּוּתִי” מחליט ווארשאווסקי, אינה בנויה כדיון והצורה הנכונה שלה, אומר הוא, צריכה להיות „קְלֹאכְתִּי”. גם אה״ע מסכים בעצם, ש„קְלֹאכּוּתִי” נגזרה שלא כהלכה והתמונה הנכונה שלה היא „קְלֹאכְתִּי” (שם עמ' 206), אלא מפני שהיא „נכראה זה כשבקע מאות שנה” אין לפסלה והיא בודאי חלק עצמי מן הלשון. זה לא נכון. שם היחס „קְלֹאכּוּתִי” נבנה כדיון וכהלכה ממלה חדשה „מְלֹאכּוּתִי”, שנגזרה מן קְלֹאכְתִּי, בהוראת עשיה בירי אדם לעומת עשיה בירי הטבע, וממנה נבנה שם יחס כחוק „קְלֹאכּוּתִי” — דבר עשוי בירי אדם לעומת דבר עשוי בירי הטבע. אבל „קְלֹאכְתִּי” — הוראתה עבודה ופעולה בידים בכלל. ושם היחס ממנה צריך להיות: קְלֹאכְתִּי (דבר השיך למלאכה)¹. כמו „שמות” מן שְׁמָא, במובן

1. עיי' בספרי הניל § 76, ב, 10, a, 11 הערה. [ואולם בשאלות אלו ואחרות אין לדון על פי שקול הדעת לבד אלא על פי בדיקת החומר, ועל פי כל החומר המובא ע״י יעקב קלצקין ומ. ג. צובל ב„אוצר המונחים הפילוסופיים” כרך ב' עמ' 203—204 לא יצאו יוצרי המלה המדוברת ממלה „מלאכה” שאיננה כלל במובן זה, ובהוראה הנידונה כאן (künstlich) כתבו גם „מלאכתי” וגם „מלאכותי” וגם מלאכי. וכוונתם בצורה „מלאכותי” היתה לניקוד „מלאכותי” (כדעת קלצקין שם). ושם מובא גם פירוש המלה הידוע ע״י ר״ש אבן תבון: „תאר נגזר ממלאכה, הוא מה שאינו ממעשה הטבע, רק ממלאכה האדם. העורך].

הנטיה אחרי דעת בית-שמיאי (מובא במאמר א"הע) נכנה ממנו כבר בתלמוד שם היחס שמותי במובן הנוטה אחרי דעת בית שמאי. אם כן כשרות השגיאה השלישית אין צריך ליסד על עתיקותה, אלא השם מלאכותי בנוי כדון.

מזה רואים אנו ברור, כי אחד העם אינו פוסל את הלשון המקראית גם כשהיא משובשת על ידי אי הכנת המשתמשים בה, ומכל שכן חמרי הלשון המקראית הברורים והמובנים. לשוננו עצמה משמשת מופת ודוגמה, שצריך לתת יתרון לחמרי הלשון המקראית כשהוראתם מובנה וברורה¹.

יש הערות חשובות הרכה במאמרו של אחד העם "הלשון ודקדוקה" על תקונים שונים בעברית החדשה, שרובן נתקבלו בספרי הדקדוק בשיטה מדעית שיצאו בזמן האחרון. א"הע הוא שדרש בראשונה לחבר דקדוק שיחיה מתאים גם ללשון הספרותית המאוחרת, שהוא קורא לה הלשון האחרונה, כי כימיו היה הדקדוק רק ללשון המקרא. דבריו העירו גם כי את הרעיון לחבר את הספר "תורת הלשון בהתפתחותה". ומאז נתחברו עוד ספרי דקדוק מכוונים גם ללשון המאוחרת. גם אחד העם מכיר, שהעברית האחרונה היא "המעורבת מלשון המקרא והמשנה ביחד עם השנויים וההוספות שנעשו בדורות המאוחרים" (פ"ד ח"א עמ' 207). כלומר זאת שאני קורא לשון ספרותית. ומזה ראייה שהוא התנגד לפוריסם המשנתי. כפי הנראה מכל תפיסתו של א"הע את ענין קביעת הלשון האחרונה חשב את חמרי הלשון הידועים לרוב העם לשוים בערכם לחמרי הלשון המקראיים. לפיכך רוייה לשוננו חמרי לשון מן התפלות, מן הברכות וכו' מפני שהם ידועים להמון היהודי, כאמור למעלה. על כן הלשון הספרותית היא בבחינת לשון עסקית וזכותה יפה משל המשנתית שידועים אותה רק תלמידי חכמים.

4.

כל העמים שומרים את לשונם שלא תאבד מקוריותה. גם העמים הקטנים,

(1) הגאון מוילנה חושב בדקדוקו את "לילה" למין נקבה. גם אצל א"הע יכולים למצא הרבה מגרעות בלשונו; למשל: בְּלֻעָה בְּלֻעָה (ובחקרמחו לפ"ד ח"א עמ' XIX, XVII) ת' בְּלֻעָה בְּלֻעָה; מִנְעָן (שם עמ' 129) ת' ינען; תְּקָרֵץ – צווי (עמ' 195) ת' תְּקָרֵץ; טודיעחו ת' טודיעו וכדומה; הוא משתמש במדה פרובה בצורת העתיד לעבר ולחיה נמשכים ונשנים. ביחוד אינו משתמש כדון בסימני היחס והקשור.

מזה אנו למדים שמספר השגיאות והשבושים בספרותנו גדול עד מאד, ואם בדברי גדולים כאלה הם כל כך מרובים מכל שכן אצל הבינונים והקטנים. הילכך אם נבקש זכות עליהם ונקבלם, ירבו היוצאים מן הכלל על העומדים בכלל.

אולם יש הרבה מלים משובשות שצריך להשאירן, כגון אלה שנתפשטו ונתקבלו מהכל ואין תמורתן מלים אחרות, אם רק בנייתן אינה נגד חוקי הלשון. אף המלים המשובשות ששבשו סותר כלל לשוני מצריכות תקון סופרים. השוה את דברי ד"ר י. קלוזנר, במאמרו "טעות סופרים ותקון סופרים". השפה, פטרסבורג תרעב עמ' 150. [ע"י במאמרי בשוויים שנולדו מתוך טעות, דביר II עמ' 61 – 91. העורך].

שנשתחררו מעול עמים זרים אחרי המלחמה העולמית, השבים ומחדשים את תרבותם, מעבדים את לשונם המדוברת לעשותה ללשון ספרותית מודרנית, ויחד עם זה מתאמצים הם להשאיר בה את מקוריותה. כדי למצא די חומר מלתי מחפשים הם בשרירי הלשון של הדורות הקודמים מלים ובטויים מקוריים שלא נשכחו עדין מן העם, ומשתדלים לרחות מלשונם את היסודות הנכריים שחדרו אליה בהשפעת לשונות זרות. כן עושים גם האיריים שלנו. הם מתאמצים לעשות את האירית ללשון ספרותית מקורית ומאספים מלים, בטויים ושמושי לשון מכחבים ומספרים ישנים להחליף בהם את הזרים. ובעלי המחלך החדש שלנו עושים את ההפך: הם מתאמצים להוציא מלשוננו את מקוריותה ואת סגולותיה המיוחדות, אפילו את הכתיב ואת הכתב¹, ולעשותה קרובה ללשונות האריות. בה בשעה שהסופרים אצל עמים אחרים מתאמצים לכתב במדה האפשרית בלשון שחמוץ העם מבין אותה יותר, פוסלים בעלי המחלך החדש את חמרי הלשון מן המקרא ומן התפלות הידועים להמון העם ונותנים במקומם מלים ושמושי לשון נדירים ומסובכים בהרכבתם מן המשנה ומן התלמוד, שאינם ידועים לשכבות הרחבות של העם. גם אינם נמנעים משלח יד בהרכבת הבטויים, לסדרם ברוח לשונות זרות ומבטרים מלשוננו בתירוצים רצוצים שונים את מקוריותה. ומלומדינו וסופרינו הגדולים לא רק שאינם מוחים כנגד מקלקלי הלשון, אלא מעט מעט הם מקבלים תקונייהם-קלקוליהם, והלשון העברית חולכת ומאבדת את סגולותיה הכיחודיות ומתרחקת ממקורה ומגזעיה.

נבחנו אפוא את שיטתם ואת תכניהם של בעלי המחלך החדש.

אין באמת תכנית ושיטה אחת לבעלי המחלך החדש השונים, אלא צד שווה אחד בהם והוא פסול הלשון המקראית. טעות אחת קשורה בלבם, שלשון המקרא היא ארכאיסם, לשון שנתישנה, וקבלה בידם מידי משכילי אומות העולם, שאין משתמשים בלשון שנתישנה, וזוה נובעים כל תקונייהם-קלקוליהם.

יש מבעלי המחלך החדש, כשהם נלחצים אל הקיר בהוכחות נמרצות, כנגד הדושיהם והמצאותיהם במילים הם את חוקרי הלשון העברית בטול גמור ולחקירותיהם הם קובעים פלפולים בלי שום הוכחות וראיות נכונות. סרע הלשון העברית כיום נוסד כשאר המדעים השמושיים על חוקי הלשון היסודיים, מבוסס בראיות מסשיות והבא לבטלו צריך להוכיח את בטולו זה בראיות חותכות ולא בסתם מליצות.

הם מסמנים בה-חידיעה על דרך הלשון המשנתית ומשמשים את חידיעה כמשפט שיש בו מלת רסו; במקום: חבית הגדול הזה, אומרים: בית גדול זה, על דרך הלשון המשנתית, אף על פי שבלשון הספרותית ובלשון החדשה מוצגת

(1) ע"י באמרי, הכתיב והנקודה בלשוננו ד', עמ' 151 ואילך

ה-הידועה גם כמשפט שיש בו כנוי רמז. ולאיוה צורך לשנות עתה מנהג לשון מקובל, שכל פסולו הוא מפני שהוא נמצא במקרא, שהם מחמירים בו יותר מפוריסמי המקרא. אמנם חמרי הלשון המשנתית נחשבים לאוצר הלשון העברית, אבל שמושם הוא רק כשהם מביעים מוכן, שאין בדומה לו במקרא, או שהם פשוטים יותר מן המקראיים או לגוון את הסגנון, אך לפסל שמוש קל ומתאים בגלל חיותו מקראי זהו קלוקל הלשון. ומה גם שהוא נמצא לפעמים גם במשנה: הפרות האלו (מע"ש ד, ה), מראות האלו (נגעים א, ג). השמטת ה-הידועה במלות רמז נוהגת רק כשלפניהן שם בכנוי, שאין ה-הידועה באה עליו: לכבס זה (דבר' ת, יט), עכריך אלה (שמות יא, ח), אבל בלי הכנויים באה ה"הא גם על השם, גם על התארים ועל מלות הרמז כמעט תמיד: הדבר הרע הזה (שמות לג, ד), הדברים האלה (בראש' טו, א) וכדומה. וכן הוא על פי רוב גם בעברית המאוחרת, גם אצל אכרמוביץ, מעריך הלשון המשנתית, נמצאת היא לרוב: בצרה הזאת, בספור הזה (בתולדותיו), הקרבן הזה, העלוב הזה, החרר הזה (כספר הקבצנים), הצרה הזאת, החרר הזה, צעירי הדור הזה, הסער הגדול הזה (סוסתי); כן הוא בכל ספריו ורק לפעמים היא נשמטת אצלו.

גם אצל אחר העם: סכעלי התורה הזאת, הלך הטוב הזה, הדבר הגדול הזה, חישוב הקטן והדל הזה, האמונה הזאת וכו' (כפ"ד ח"א בהקדמותיו). הננו רואים, כי שני עמודי התווך של העברית החדשה לא החליפו את אופן הדבור הזה במשנתית וכן הוא אצל רוב הסופרים החדשים. מזה נראה ברור, שהצגת ה-הידועה על מלות רמז נוהגת בעברית החדשה כמו בלשון הספרותית שלפניה. בעלי המהלך החדש במלל גם את ה-השאלה בשאלות קצרות הם מביעים את השאלה על ידי אינטונציה בדבור ובשאלות ארוכות מביעים הם אותה על ידי הציגים בראש המשפט השאלתי את המלים: וְכִי, פֶּלֶאם (כמו במשנה). גם החדוש הזה הבא רק להטנע משמוש לשון מקראי הוא למחסור ולא לתועלת. אמנם יש גם במקרא וגם בלשון הספרותית שהשאלה מובעת רק על ידי האינטונציה בדבור, אבל על פי רוב היא באה להטעים את השאלה, לא רק במקרא ובלשון הספרותית הקודמת אלא גם בלשון החדשה. מלת השאלה "וכי" הבאה במקרא מעט ובמשנה במדה מרובה, "פלואם" המשנתית, הידועה רק לבקיאם בתלמוד, המעטים בימינו, באות בעקר לתמיחה: וכי הציגו את שומרון? (ישע' לו, כט), כלום יש אב ששונא את בנו? (סנהדרין קה, ע"א), אבל כמשפט שאלה פשוט שאין בו תמיחה מתאים ופשוט יותר בה-השאלה: הציגו את שומרון? היש אב ששונא את בנו? לרוב היהודים המדברים בלשונות אירופאיות, שיש בהן סימני שאלה, אם על ידי הוספת איזה מלה או הברה כמשפט השאלתי כמו ברוסית *или* או על ידי הצגת הפעל בראש המשפט, כמו באירית ובאשכנזית, מתאמת יותר הצגת ה-השאלה.

ובנוגע לדשון המשנה אי אפשר לומר שלא היתה בה ה־השאלה כל עיקר מלבד שנמצא: התחמיר מן הגפן? (כלאים ג, ז) הכזה ראתי? (ריה ב, ח) היא נשארה כמלת „הלא“ המצוואת בתלמוד במרה מרובה.

הם מבטלים בכל חוקף את הכתיב המקראי המתאים למבטא העברי, המבטא את התנועות בהארכה או בהרחבה או בדגוש והם מסמנים באותיות וי גם את התנועות הפשוטות במקטע מנוקד, שאין שום צורך בו. הכתיב הזה גורם במרה מרובה לקלקול המבטא, שהוא היסוד בכל לשון¹. כתיב כזה היה אפשר לסבול במקטע בלתי מנוקד בזמן שהלשון העברית היתה רק לשון של ספרים. בלשון מדוברת צריכים להיות ציוני התנועות קבועים ומדויקים לכל תנועה ותנועה. אם סמון התנועות הפשוטות יהיה דומה לסמון התנועות המורחבות יתרגלו הקוראים לבלי הכריל גם בדבור בין תנועות פשוטות לתנועות מורחבות. התמיה ביותר הוא זה: שלקלקול הלשון מחקים בעלי המהלך החדש את הלשונות הזרות, אבל ללמד מהן לתקון הלשון אין הם רוצים; למשל: בטוא התנועות והדגוש הוא בגרמנית כמעט כמו בעברית; יש שהן מתבטאות באופן פשוט: wider (נגד), da, du, ויש — במבטא מורחב: wieder (עוד), die, sie, ויש — במבטא מדגוש: Widder (איל), Bann, all, dumm, וכדומה. היעלה על דעת איש מהם לבטל את המבטא המורחב או את המדגוש בגרמנית? ומפני מה הם עושים זאת בעברית? הלא גם בעברית יש הכדל על ידי בטוא התנועות בחוראות חסלים: קן — קין, קצה — קיצה, אישה — אישה קני — קיני וכדומה, מלבד ההכרל בין הבנינים והמשקלים הדגושים ובלתי הדגושים².

אין הם משתמשים כמלת „תבל“ מפני שהיא מקראית-ארכאיסטית ונותנים במקומה תמיד „עולם“. באמת הנה „עולם“ שם נרדף ל„תבל“, ושני השמות האלה משמשים יחד כמלים נרדפות כמו קוֹז, קוֹז, קוֹז, אֶל, וכדומה³. בכל הלשונות בעלות ספרות עתיקה יש הרבה שמות, פעלים ומלים נרדפים ואין איש חושב אותם לפסולים לשמוש בדבור כשהם ידועים לרוב העם. ורוב העם היהודי שהוא קרוב למקרא יותר מלמשנה, כאמור למעלה, יודע את „תבל“ לא פחות מן „עולם“.

יש גם שהם משנים את הווקליסם המקובל מהכל על פי דעתם ומכרתם, למשל: הרבוי מן סַנְגָּה הוא סַנְגָּה, כן הוא במקרא וכן הוא מקובל עד היום. אבל הם אומרים עפ"י סכרה: „סַנְגָּה“ שישוה הרבוי ליחיד.

(1) עי' במאמרי „הכתיב והנקוד“ ב„לשוננו“ ז' עמ' 164.

(2) עי' במאמרי חניל.

(3) [ביתר דיוק המלה „תבל“ המקראית היא מלה שאולה מכלילית tabalu = „יבשה“ משורש „נבל“ (=יבש) וגם במקרא חוראת המלה „תבל“ היא כעצם „היבשה“, בניגוד ללִקְיָם אשר עליהם יקר אותה האלהים. תעורר].

בכל הלשונות יש מלים יוצאות מן הכלל ואין משנים ומתקנים אותן, וגם אין שום צורך בזה. בעברית יש עוד שמות שהרכבי שלהם הוא מטשקל אחר; למשל יום – ימים, עיר – ערים, בן – בנים וכו' ובכלל בכל השמות שתנועותיהם הן משתנות הרכבי שלהם אינו דומה כתנועתו ליחיד: דָּבָר – דְּבָרִים, דְּבָרִי; מְלָךְ – מְלָכִים, מְלָכִי. ואם נאמר לתקן ולהשוות את הרכבי ליחיד אין לעשות זאת רק במְלָךְ אלא בכל השמות שיעלה מספרם למאות.

5.

בעלי המהלך החדש מבטלים על פי רוב את הסמיכות והכנויים לפי חוקי הלשון המקראית ומשתמשים במקום במלת "שלי" בלי הכנויים או עם הכנויים. הסמיכות והכנויים הם מן הסגולות המיוחדות של הלשונות השמיות בכלל ושל העברית בפרט. כשעוזבים את סגולות הלשון האלה מאבדים את מקוריותה של הלשון העברית. באמת לא נתבטלו הסמיכות והכנויים גם במשנה¹. גם בה נתחלפו ב"שלי" על פי רוב רק כתנאים ידועים: להטעים את הבטוי, להמעיט את הנשמכים, להחליף את גון הסגנון וכדומה, אבל עפ"י באות גם במשנה הסמיכות והכנויים; למשל: במשניות "ברכות" אין שמוש הלשון עם "שלי" תמו' סמיכות בא כלל, והשמוש בסמיכות ובכנויים נמצא במדה מרובה. ב"פאה" באה "שלי" תמו' סמיכות רק ה' פעמים וז' הכנויים פעם א' והשמוש בסמיכות ובכנויים בא בה לרוב; ב"דמאי" באה "שלי" ת' סמיכות ד' פעמים; ב"אבות" באה "שלי" בערך י"ב פעמים, בה בעת שהסמיכות והכנויים נמצאים בהן במדה מרובה; כן צריך הדבר להיות גם כיום; בעברית נכונה יכולה לבוא "שלי" רק לפי התנאים האמורים למעלה. הסמיכות והכנויים הן מסגולות הלשון שאין לבטלן.

חשיבות הסמיכות והכנויים היא גם בזה: על ידיהן הכעת הרעיון מקוצרה וזה הוא יפי הלשון, נעימותה ועוזה – צלצולה יפה ונוח לאוזן, למשל, הבטויים: ממת שלמה, תלמידו אהרן, חמאת מצרע, שלום המלכות וכדומה. הם קצרים מן ממתו של שלמה (שח"ש ג, ז) תלמידיו של אהרן (אבות א, יב), חמאתו של מצרע (מנחות טו, ו), שלומה של מלכות (אבות ג, ב) וכדומה. כמו כן כנויי השמות: ממתי, פרתך, ביתו, ספרנו וכו' קצרים מן הסטה שלו, הפרה שלך, הבית שלו, הספר שלנו – הילכך השמוש בסמיכות ובכנויים טוב ומתאים יותר מן השמוש ב"שלי".

יתר על כן, אם הבטוי "תלמידו אהרן" מוכן וברור היטב, והוא מקובל במקרא, בתלמוד ובלשון הספרותית המאוחרת, למה להחליפו בכטוי "תלמידיו של אהרן", שמלבד היתגר של הכנוי ומלת "שלי" הנה ההבעה מסובכת ובלתי מתאמת לדרכי הדבור בזמננו.

(1) עיי' ט. צ. סגל, בדיקוד לשון המשנה § 168.

אכן יש גם אופני דבור אשר שם שמושי הלשון המשנתית מתאימים יותר מן המקראיים, למשל: המחליף עם עניים בשלו פטור ובשל עניים חייב (פאה ה, ה). בלשון מקראית היה צריך לאמר במקום „בשלי” — „באשר לו”, ובמקום „ובשל עניים” — „ובאשר הוא נותן לעניים”. כאן לשון המקרא רוב דברים בלי צורך, ולשון המשנה קצרה ומתאמת יותר לדבור; כן גם: כדו של זה בקורתו של זה (ב'ק ז, ה) — הוא פשוט ומתאים יותר מן המקראית: „בכד אשר לזה בקורת אשר לזה” וכדומה הרבה. וכן בשמוש: שלי, שלך וכו' להטעמה: כרמי שלי. זה הכלל בשמוש חמרי לשון מן המשנה: קצור ההבנה והתאמת לאופני הדבור בזמננו. ובתנאים שונים משפט הקדומה ללשון המקראית הקרובה לעם יותר מן המשנתית.

בלשון המקראית, כשבאים בה שני נסמכים על סוסך אחד בא הנסמך השני אחרי הסוסך בכנוי; למשל: מרכבות פרעה וחילו (שמות טו, ד) ת' מרכבות וחיל פרעה. בעלי המהלך חדש מבטלים את השמוש הזה, מפני שהוא מקראי, ואומרים מרכבותיו וחילו של פרעה, אף על פי שהשמוש המקראי קרוב לאופני הדבור כעת ומתאים יותר.

גם במקרא, גם במשנה וגם בלשון הספרותית באה ה-הידיעה תמיד על הסוסך ולא על הנסמך: „ספר-החורה, פני-המים, מסלתי-היום, דגתי-הים, פרות-הבשן, סלך-העולם, דברי-החכמים, בעל-התפלה, בעל-הבית, אנשי-העיר, דרך-הסלך” וכו'. גם בערבית אין חברת הידיעה באה על הנסמך כי אם על הסוסך: „אֶבְנֵי אֶל מֵאָה, פִּיֶּה אֶל שִׁיב, כְּנִיז אֶל אֶסִיר” וכו'; וכן גם בארמית: „סִלְתִּי סִלְבָּא, כְּנִיז־גִּלְתָּא, יִרְע־אֶנְשָׁא” וכדומה. אבל בעלי המהלך החדש אומרים לבטל את חוק הלשון הזה על הסמך שנמצאים במקומות מעטים במשנה, כיוצאים מן הכלל, שבאה תחא על הנסמך, ומתירים לאמר: ת', „בעל הבית, בעל הדבר, בעל התפלה”, „בעל-בית, הבעל דבר, הבעל תפלה”¹. יתר על כן, הם מתירים גם להשמיט את ה-הידיעה מן שם התאר מפני שמצאו במשנה: „חמים שאובים, הכהן גדול” ת' „חמים השאובים, הכהן הגדול”².

אין שום יסוד לבטול חוק ה-הידיעה הזה. בכל שאלות הלשון הולכים אחרי הרוב ואין משגיחים בסומט יוצא מן הכלל. גם במקרא יש שגיאות כאלה: „הגוים רבים (יחזק' לט, כז), תראש אחר (ש"א יג, יז). הענגלה החדשה (ש"ב ו,

(1) זהו כידוע אידויסמוס: דער בעל הבית, גלגלס, דער בעל דבר (גלגלר), דער בעל תפלה (גלגלר). (ד. ילין)

(2) עי' במאמר „שאלות שהזמן גרמן” „לשוננו” א'; „דרכי העברית בא"י” „לשוננו” ב' עמ' 202, בעתון „זרמים” (וילנה תרצב) גליון 2 עמ' 11, ב', „יחס חקדוק המשנתית לדקדוק המקראי” „לשוננו” ג' עמ' 25 רח"ם שמוש ה-הידיעה,

יג), הכבש אחד" (במדבר כה. ד), וכן על הנסמך: „הכתנת שש (שמות כט, דט), הכתנות שש" (שם דט, כז). ולא יעלה על דעת שום איש לאמר שבלשון המקראית היה מותר להציג את ההיריעה על הנסמך ולהסמך מהציגה על שם התאר. גם במשנה אין ההיריעה הבאה על הנסמך וחסרון ההיריעה על שם התאר אלא שניאת הכותכים המעתיקים, ואינם בכל כתבי חיד; גם „חמים שאוכים" כתוב בכתב יד קופמן: „מים שאוכין" וכדפוס ניאפולי: „חמים השאוכים"¹. גם אין זה קולח למדברי עברית (כדעת מבקשי ההיתר), אלא חומרה והפרעה בדבור: המדברים עברית מימי ילדותם ורגילים בהצגת ההא על הסומך ועל השם התאר קשה להם להציגה על הנסמך ולהסמך מהציגה על שם תאר. המדבר לשון שהוא רגיל בה אינו חושב בדבור, כיצד לבנות צורות הלשון ואיך לסדר את חלקי הדבור במשפט, אלא הוא עושה זאת על פי הרגל. העברים הקדמונים שאמרו מן „בנימין, אבי עזר" — „בן-הימיני, אבי-העזר" ולא „הבנימני, האבי עזר" לא עשו זאת על פי כליים וחשבונות אלא עפ"י הרגלם בלשון, רוח הלשון מורשת אבות, הדורשת צורות וסדר מלים כאלה שמה בפיהם אותן הצורות ואותו סדר המלים, והוא הדין כיום; לרגילים בעברית חוקית ומבטית יהיה שנוי הצורות והסדר של המלים קשה וזר. מבקשי ההיתרים לבטל חוקי הלשון העברית הם מאלה הרגילים בלשונות האירופאיות מילדותם, על כן נדמה להם, שהצגת ההיריעה על הסומך ועל שמות התאר הבאים אחרי שם העצם קשה ומפרעת בדבור.

כן היא גם הצגת ההיריעה על תארי פעל ועל מלות יחס וחבור, שרכים נוהגים בה. על פי חוקי הלשון העברית אין להציג אותה בבטויים מורכבים מתארי פעל ומלות יחס וחבור על הנסמך אלא על הסומך: בלתי מטהור, בין לאומי, אינו יהודי וכו' צריך לאמר בה-היריעה: בלתי המטהור, בין הלאומי, אינו היהודי, כמו שהוא בסמיכות השמות, משלשה טעמים: האחד, מפני שאין ההיריעה באה בנסמך כאמור; השני, בשביל שאין חלקי הדבור האלה מוכשרים לקבל ההיריעה בשום לשון, והשלישית, להסמך משפעת יוצאים מן הכלל². בעלי המהלך החדש מתאמצים לבטל את התכל' בין זכר ונקבה על ידי אותיות מ"נ ורוצים לקבע, שאמנם והם, ספךךם וספךם וכדומה יהיו לשני המינים.

1. ע"י ט. צ. סגל בדקדוק לשון המשנה § 85, א.

2. אין זה נראה. שמות מחוברים ממלים ומשמות נחשבים כאלו הם מלה אחת, וכן ביתר הלשונות: unrein, international, Nichtjude, ועל כן אפשר ואפשר להא היריעה לבוא בראש ההרכבה. וכן בחנ"ך: לאיעזר (—אי-עזר) משפחת האי-עזרי (בסדר בו סד), לטליאל (—מלבי-אל) משפחת הקליאלי (שם שם).

(ד. ילין)

גם לזכרים וגם לנקבות. והוא חרין לפעלי עבר ולכנויי הפעלים. באמת אין מ"נ מבדילות בתלמוד בין זכר לנקבה, אבל בלשון הספרותית קים החבר'ה הזה בין זכר לנקבה, וכן מקובל הדבר בלשון החדשה. הכמול הזה היה מביא מחפכת בדקדוק העברי ואין שום צורך בו.

יש לשער, שבזמן חיי הלשון המשנתית היו מבדילין זו"נ על ידי מ"נ, רק כשהעברית חדלה להיות לשון מדוברת עממית והיתה ללשון של בית המדרש, שמחוצה לה דברו גם תופסי התורה ארמית, שבתקופה החיא כבר נקבעה בה הנ' לשני המינים, לא היו רבים נשמרים לבטא נכונה את המ' לזכרים. ומה הערכוביה בנוסחות חשונים במשנה: במקומות רבים באה המ' ובאחרים יש גרסות שונות בכתבי היד השונים. כי המשנה נכתבה בנוסח שהיא לפנינו בזמן שהעברית לא היתה מדוברת עוד.

6.

בעלי המהלך החדש רוצים לבטל את השתנות התנועות בנמיות. השתנות המלים בנמיות היא גם בשאר הלשונות; בארמית ובסורית משתנות הן כמו בעברית; למשל בארמית: קִדְּה, גִּבְר, קִסְף-מִלְכָּא, גִּבְרָא, בִּסְפָא, מִלְכָּא, גִּבְרָא, בִּסְפָא; קִשְׁר, קִפְר, קִתְר - בִּשְׁרָא, סְפָרָא, בִּתְרָא וכדומה; מִי, חֵן, לֵב - עִזִּי, חִיִּי, לָבִי, זָבִי, אֵב, אֵבִי, אֵבִי, אֵבִי; מִי, מִי - מִינִי, מִינִי; גִּדִּי - גִּדִּי וכדומה. וקרוי זהו הוא המצב בסורית, אלא שבה משתנים לרוב הפתח והחריק לסגל: קִדְּה - מִלְכָּא, סְפָר - סְפָרָא, בִּר - בִּרְדָּה... בִּרְכֹן, מִיָּא - מִיכֹן וכדומה. גם בערבית הספרותית יש שנויים בנמיות המלים, אלא שהם באופן אחר מבעברית; למשל: أَسَدٌ - رَبِّبٌ أَسَدٌ, تَوَرَّ - رَبِّبٌ תَوَرَّ וכדומה. על כן אין שום יסוד הגיוני לבטל את השתנות התנועות בעברית. והנסיון חורנו שאין בזה שום קשי לאלה חרגילים בדבור העברי.

במקום אִפְשָׁר, הִפְקָר, תִּקְשׁ וכו' יש ביניהם האומרים אִפְשָׁר, הִפְקָר, תִּקְשׁ. כאן הם סותרים את עצמם. חסיד מחלימים הם, כי שגיאות שנתקבלו בלשון אין לדחות אותן, ובמקרא שלפנינו הם דוחים צורות לשון מקובלות עוד מזמן חיי הלשון שנשתנו ונתפתחו מצורות לשון קדמוניות כחוק. הפתח הקדמוני בראש המלה נשתנה כבר בימי הבית השני בבלתי גרונית לחריק ובגרונית לסגל¹. למשל: אותיות איתן הן בערבית הקלאסית ובאכדית בפתח; בערבית: אִתְּלִי, תִּתְּלִי וכו'; באכדית: אִתְּלִי, תִּתְּלִי וכו' ובערבית ובארמית נשתנה הפתח של איתן לחריק: תִּתְּלִי, יִתְּלִי, ושל הא' לסגל: אִתְּלִי, תִּתְּלִי. כן הוא גם בארמית: אִתְּלִי, תִּתְּלִי, ובסורית נשתנה הפתח של כל אותיות איתן לסגל².

1. ע"י בספרי הנ"ל § 16, יח.

2. ע"י בספרי הנ"ל § 20, עג; במאמרי, ברור חסונות הלשון וקביעת שמושיה.

ב. לשוננו' ב' עמ' 187, ד.

5. ע"י במאמרי, על בנית שמות היחס בירחון, סנה" ורשה, תרס"ט, עמ' 368.

או לכל הפחות אלה שנעשו בימי הבינים ונתקבלו מהכלל. וחושני, שזה מאות בשנים שנתקבל לכתבו בסיום יי, מכל שכן שאין רשות לשנותו לחושני והוא חדין גם בנוגע לשמות היחס מן אפי, תן, שם (שם פרטי), שיר שער חנה נהגו לבנות מהן שמות יחס בסיום יי: אפי, תני, שיר, בונים הם אותם בסיום יי: אפי, תני, שיר. ¹ שמי; שירגי.

מן תאנה בונים בערי המהלך החדש שם יחס תאני, בלי ת' הנקבה. כבר הוכחתי בראיות מכריעות שאין להשמיט את ת' הנקבה הכאה בנטיה כל השמות בסיום ה-², שם יחס מן תאנה במובן שיכות הוא תאני. אולם יכולים לבנות ממנו שם עצם להפלה – להורות תאנה יתרה וגסה, ואז בונים אותו במשקל ענות מן ענה – עני גדול; גאה – גאות. בעל גאה גדול וכן גם תאנתו בעל תאנה גדול³. האם אין תקונים כאלה קלקולים? כשיש צורות לשון בניות כחוק באים ויוצרים צורות חדשות שלא כחוק!

כן גם מן חל (חלין) בונים הם שם יחס חלני אף על פי שנמצא חלני. בנוי כמשפט⁴. טעם ההשתנות בחלני הקבוצה לחריק הוא שקבוצה, חולם ושורק משתנים לפני חולם לחריק למעט הנועות דומות חכופות, כמו: קפוד מן קנפוד, שבלת מן שבלת (שנשארו בערבית), ראשון מן ראש, חיצון מן חיצ, תיכון מן תוך⁵. לפי זה אין שום יסוד לשנות את חלני לחלני.

מן השמות הלכה, חברה, בונים הם שמות יחס: הלכתי, חבתי; זה לא נכון כל עיקר. שם יחס נבנה כמו כנוי שם גוף מדבר: מן פךר-פכרי מן גכשה-גכשתי, מן ענה-ענתי, לפיכך צריך להיות מן הלכה, חברה – הלכתי, חבתי אבל הלכתי הן מן הצורות: הלכתי, חבתי כמו מלאכתי מן מלאכתי, כאמור למעלה, שלהן מובן מופשט מן הלכה וחברה.

בכל שוררת אצלם ערכוביה בבניית שמות היחס; למשל: מן קחז, עתון פלזין בונים הם אותם: מתחזאי, עתונאי, פלזנאי, צורות בלתי נכונות, כי בסיום זאי בונים שמות יחס, מדבר מן השמות המסתימים בסיום זא או ע: מוצא – מוצאי, אכצע – אכצעי, גם שמות זרים המסתימים בסיומים זי, ה: ליטאי, וילנאי, וינה, ורשה, אמיריקאי וכו' – ליטאי, וילנאי, אמיריקאי, וחוספת זאי בהם היא

1. [חצורה איננה מחודשת אלא לקוחה מן הארמית החלמונית, בני חניני. נקוד המלה

הנכון הוא "תניני". ולא "תניני". חסוד.]

2. עיי בספרי הנ"ל § 79, ח, א.

3. עיי בספרי הנ"ל § 76, ב, 11, ובקבץ, חקרי לשון, וילנה, תר"ץ עמ' 32, על

צורת ההגדלה.

4. עיי ערוך השלום בערך חולין ב.

5. עיי בספרי הנ"ל § 17, ח; § 20, כה; בקבץ, הנ"ל עמ' 28, ד.

שלא ישתנה השם ושיקל להכירו¹. אך השמות המסתמים בחברת סגורה שמות היחס מהם באים רק במיום י' לבד: פֶּנֶשֶׁן-פֶּנֶעֱנִי, מוֹאֵב-מוֹאֲבִי, חֵת-חֲתִי, אָדוֹם-אָדוֹמִי, בָּבֶל-בָּבְלִי וכדומה. כן צריך להיות מן קָחוּז, בִּרְלִין, מְרִיו — קָחוּנִי (כמו שנמצא במכילתא), בְּרִינְיָ, פְּרִינִי.

מן עתון בונים הם — עתונאי, גם כן שלא כרין. שם היחס מן עתון במובן השיכות צריך להיות עתוני, כאמור, והאיש הכותב בעתונים צריך להיות סופר עתוני או עתונן; וגם ז'ורנלן אינו מרפה.

מן קְרִינָה בונים הם — קְרִינָא, שאין לו שום יסוד חוקי. בימי הביניים היו אומרים קְרִינִי תמו' קְרִינְתִי בהשמטת ת' הנקבה על דרך הערבית². הצורה קְרִינָא בשמות במיום ה' אין בעברית כלל; יְהוֹדָאִין (רניאל ג, יב) היא צורה ארמית. אם כן קְרִינָא בחוראת פוליטיקן, היא צורה זרה; לכן מי שאינו רוצה במלת פוליטיקן, המסובלת בהרבה לשונות, יאמר קְרִינְתָן.

מן יהודה (מדינה בא"י) בונים הם לחוראת כן ארץ יהודה יְהוֹדָאִי, להכבילו מן יְהוּדִי — כן עם יהודה. אין שום צרך בצורה מיוחדת להכביל בין מובן, כן עם יהודה למוכן "בן ארץ יהודה", כי בעברית, כמו ברוב הלשונות, באה רק צורה אחת לשני המובנים האלה: אדומי, כנעני, מצרי, מואבי נקרא גם כן עם אדום וכו' וגם כן ארץ אדום וכו'. וכשיש צורך להבליט ביחוד את היחס הארצי צריך לאמר כפרוש: כן ארץ יהודה וכו'. כי אם לא כן הלא צריך היה ליצר צורה מיוחדת ליחס ארצי לכל שמות העמים ולא ליהודה לבד.

במקום גֶּזֶן אומרים הם גֶּזֶן, גֶּזֶן. הקריאה בתלמוד היא מעולם כוונ מורגשת במכטא, מלבד מלת "גֶּזֶן", כמו שנראה מהכתיב בשתי ווים³; למשל: גוֹן מליִתך (ערובין נג, ע"ב), וכן הוא על פי רוב בספרות ימי הביניים ובספרות האחרונה. אף גם זאת בו' נוח יותר לכטוא. ואין בו סתירה לחוקי המכטא העברי בכלל, ועל זה נאמר באמת: "תפס לשון אחרונה".

מן יִדְפֶת בונים הם שם יחס יִדְפָאִי, ביסדם אותו על השם בתלמוד ר', מנחם יודפאה", אבל "יודפאה" היא צורה ארמית, כמו יְהוֹדָאִי, בָּבֶלְאִי וכו', מדוע לא צורה עברית אמיתית: יִדְפָתִי?

7.

כשבעלי המהלך החדש מוצאים איוו שגיאה או יוצא מן הכלל בספרות התלמוד מקבלים הם אותם ועוקרים בשבילים חוק קבוע בלשון. הצגת ה"חידושים

1. ע"י במאמרי "על בנית שמות היחס" הגיל ב, סנה" עמ' 368.

2. ע"י בספרי הגיל § 79, ח, a וברש"י § 220.

(3) [המלה כידוע איננה עברית אלא פרסית, וצורת ה"גֶּזֶן" שלה הסכים ועד הלשון היא הנוחה בעברית. העורך].

על השם הנספר ולא על המספר קבועה לא רק במקרא אלא גם במשנה; למשל: חוץ משבעת המינים (בכורים א, ג), על שתי כתלי הבית (שבת יב, ט), שתי שורות החיצונות (פסחים א, א), העטר ושתי הלחם (שם ז, ד), כל שבעת המינים (סוכה ב, ט), בחמשת המינים (נדרים ז, ב) וכדומה הרבה. ומפני שנמצאים בתלמוד, וביחוד במדרשים, יוצאים מן הכלל, עוזבים הם את החוק הקבוע וחופסים את היוצאים מן הכלל. והם אומרים: החמשה ספרים, האלף לירות, השתים עשרה אבנים; אלה הם ברכוסמים גמורים.

הם אומרים: השבוע השלשים והשנים, השנה התשעים והשלש; זה לא נכון. במספר סדורי צריכה להיות הדיחידעה רק המספר הראשון לבר: השבוע השלשים ושנים, השנה התשעים ושלש, כמו: יום האחת ועשרים (שמות יב, יח). הם פוסלים את השמוש במלת הגוף „זאת“ מפני הטעם שהיא יותר מקראית. ובמשנה מצואה יותר זו. בעלי המחלך החדש אינם יכולים להכחיש, כי „זאת“ מצואה גם במשנה ובלשון המאוחרת, אלא מפני שבמשנה רגילה יותר „זו“ אסורה היא עתה בשמוש. באמת מצואה „זאת“ בעברית החדשה לא פחות מן „זו“. יש בטויים שמשמשת בהם „זאת“ ויש — שמשמשת בהם „זו“; למשל בכטויים: „בכל זאת“, „אין לעשות זאת“, „וגם זאת“, „זאת ועוד אחרת“ וכדומה הרבה באה תמיד „זאת“ ואיך אפשר לפסל אותה?

את הרבוי של „איזה“ — „אי-אלוי“ הם פוסלים ומבכרים על מפני את מלת „אילוי“, שיש לה הוראת „אלה“, אף על פי ש„אי-אלוי“ נמצא בתלמוד והוא בנוי כמשפטי, כמו היחיד: „אֵיִזָּה, והוא נוח ומתאים לרבוי יותר מפני שאין לו הוראה אחרת. הם כותבים את הרבוי מן „איזה“ ביוד „אילוי“. אבל החכרל הזה הוא רק בכתוב ובדבור אין הכדל ביניהם.

במקום צורת „מקטל“ אומרים בעלי המחלך החדש תמיד „מקטל“. הצורה האחרונה היא בעצם ארטיסם: מְקַטְלִי, מְקַטְלִי, מְקַטְלִי וכו' תמו' מְקַטְלִי, מְקַטְלִי, מְקַטְלִי. אולם הצורה מְקַטְלִי נתקבלה בתלמוד וכמרת ידועה גם בלשון הספרותית. שמושה בלשון האחרונה אצל הסופרים שיש להם חוש לשון עברית הוא כך: ברניל כותבים הם את הצורה העברית מְקַטְלִי ואת הצורה „מקטל“ כותבים הם להטעמת. אבל בעלי המחלך החדש פוסלים את הצורה העברית לגמרי, מפני שהיא ר"ל מקראית.

במקום שם הפעל עם כ"כ בראשו משמש במקרא משתמשים בעלי המחלך החדש בצורות הפעלים הסוגבלות בצירוף חכרת „קָשָׁה“ בראשו על הלשון המשנתית: תמו' „מְקַלְהָהּ דָּן יָשָׁב“ אומרים הם תמיד: „מְקַלְהָהּ דָּן יָשָׁב“. במאמרי „הלשון העברית הספרותית“ בלשוננו ז', ע"מ 52 ואילך הוכחתי, שהמקור עם כ"כ הוא שמוש לשון טוב ומתאים ברוב הלשונות. הוא נמצא גם בתרגום אונקלוס: מְקַלְהָהּ

למשכן זמנא, בְּמִקְבְּקֶהוֹן לְמִדְבַּחַא (שמות ל, כ), בְּמִיִּבְכֶּבֶן מִלְחָמָא דִּארְעָא (במדבר טו, יט), בְּמִיעֵלְכֶן דִּארְעָא (שם טו, יח) וכדומה. ובתרגום יונתן: בְּמִפְקֶהוֹן מִמְצָרִים (יהושע ה, ד), בְּמִשְׁמַעְקֶם ית קל שופרא (שם ו, ה), בְּמִגְדִּי בְקֶרֶן דְּכִרְיָא (שם), בְּמִתְקֶהוֹן עַל אֶרְעֶהוֹן (יחזק' לט, כו) וכדומה. אבל בתרגום נמצא גם השמוש בפעל המונבל בצורף הכרת "בְּדָ" : בְּדָאָמֶר ה' לִי (דבר' ד, ו), או מִלֵּת "בְּדָ" : בְּדָ אֵילֵי אֲבָרִם (בראש' יב, יד), בְּדָ תָּנָא (שם כד, ד) וכדומה. גם במשנה יש שבא מקור עם כ"כ, אלא הוא נכנה לא משם פעל כי אם משם פעולה עם ב': הִיא מִתְפַּלֵּל כְּכִנְיָתָהּ לְבֵית הַמִּרְרָשׁ וּבִיצִיאָתָהּ (ברכות ד, ב) לְעֹמֶת הַכְּטוּי הַמִּקְרָאִי : כְּבֹאוּ וּבִצְאָתוֹ; נִאֲמָנִים לְהַעֲדִיר בְּגִדְלָן מִה שְׂרָאוּ בְּקִמְנָן (כתובות ב, י) וכדומה. רוב הסופרים העבריים משתמשים במקור זה כשמוש לשון מקורית, רק בעלי המהלך החדש פסלו אותו מפני חיותו מקראי.

כבר הוכחתי במקומות אחרים¹. כי גם הפעלים החל, תחל צריך לבוא שם הפעל עם חל- התכליתית ולא עם הבינוני כמו שבא לרוב בתלמוד: תתחילו מבקשים תחלו מעלין (תמיד ב, ב), כי גם בתלמוד בא לרוב אחרי הפעלים האלה שם הפעל עם חל- התכליתית. אבל בעלי המהלך החדש פוסלים בפעלים האלה את שם הפעל עם חל, כארכאויסם. כאן נראה ברור עד כמה אין הם רוצים להתעמק בשאלות הלשון כדי לעמוד על פתרונן הנכון גם בארמית המקראית ובתרגום אונקלוס בא שמוש הלשון חזח כמו במקרא: וְשָׁרְיוֹ לְמִכְנָא (עזרא ה, ב), לְאִירִי לְמִתְּהוֹי (תרגום בראש' י, יח) וכו'. אני חושב את תכנת תכלית הפעולה על ידי בינוני בפעלים האמורים לחוקי הסורית². אבל הרב מ. צ. סגל³. סובר, כי הכמוי חזח הוא כשכיל השמטת הפעל "לחיות" לפני הבינוני, כמו: תִּחְלִי כְהוֹת (שי"א ג, ב) ת' תחלו להיות כהות; ותתחילו כל העם שורפים (פסחים א, ה). אומר הוא, שהוא במקום "לחיות שורפים, בתוראת פעולה נמשכת ונשנית, על דרך: חוזקו להיות גומרים (יבמות יב, ו), במובן: תתחילו להתנהג להיות שורפים. אף על פי שבמקומות רבים קשה לפרש את הכמוי חזח כך, אבל בכלל חנה הסברה הזאת מתישבת על הדעת, כמו שמעידים הכטויים הדומים אחרי "בדרך": כשעה שדרך בני אדם (לחיות) שוככים (ברכות א, ג) וכו'. אולם לפי דעתי נכון יותר, שהוא חקוי הלשון הסורית, והראיה ששמוש זה באין רק אחרי הפעלים: החל, תחיל, כמו בסורית. ובתלמוד במקומות שרצו להביע פעולה נמשכת ונשנית הציגו לפניו "לחיות".

על כל פנים גם לפי דעתו של הרב סגל, ממעריצי הלשון המשנתית, אין

1. ע"י בספרי חג"ל § 86, ו. נומי 1 ובמאמרי חג"ל ב"לשוננו" ו, עמ' 86.

2. ע"י שם

3. ע"י בספרו חג"ל § 283.

להשתמש בשמוש לשון זה אלא במובן פעולה נמשכת ונשנית ולא תפורת שם הפעל עם הל- החכליתית כמו שעושים בעלי המחלך החדש.

הם רוחים מן השמוש את צורות העבר והעתיד מן הפעל, וכלי ומשתמשים במקומן כבינוני שלו עם פעל העזר "היה" ת' "יכֻלְתִּי" אומרים הם: הייתי יכול, ותמו' איבד - אהא יכול. אין שום יסוד לפסל את הצורות האלה חבאות לא רק במקרא ובמשנה אלא גם בלשון הספרותית עד הימים האחרונים, ושמוש בלשון החדשה הוא במדה מרובה. נוסף לזה הבינוני "יכול" עם פעל העזר "היה" משמש להשערה או תנאי: דוד במקומך היה יכול לעשות את זאת, וגם בהוראת פעולה נמשכת ונשנית: לא הייתי יכול ללכת בכל יום אל היער.

את המלה "מִשָּׁשׁ" הם משנים ל-"מִשָּׁשׁ", אף על פי שהיא מקובלת מן הרוב ותיא נהוגת גם באידית ולפי הכלל: "תפס לשון אחרונה" יש לה זכות הקיום לכל הדעות. ובנית צורות כאלה משרשים כפולים אפשר למצא בעברית; למשל: "מִגָּד", לפי הויפט הוא מן גלד¹. גם "מִפָּעַן" יכול להיות מן "פִּעֵץ", הילכך יכול להיות מן "משש": מִשָּׁשׁ. ולאיזה צורך לשנות את הווקלים המקובל מן הרוב. הם משתמשים במובן "קבר חדש" שנכרה זה עתה, בכטוי "קבר רענן", אבל "רִעָנָן" אין טובנו frisch כי אם "פֻרַח", ובדרך העברה טובנו: מלא כח, יח מצליח, שאינן מתאים לקבר - "קבר פורח" (?!).

8.

בכל האמור לא נרשמו כל המגרעות ותקלקולים של המחלך החדש בעברית החדשה. ולא עמרתי על כל עיקרי האיריאולוגיה שלהם, אבל למרנו דעת עד כמה הם עלולים לקלקל את לשוננו ולהטותה מדרך החקון וההשתלמות ומונעים אותה מלשוב ולחיות ללשון חוקית ומבעית. והרעה כזה שעומדים בראשה מופרים מפורסמים, שהשפעתם גדולה על דעת הקהל שלנו, המאמינים, שכל מופר מפורסם הנחו גם בלשון, ומקבלים את שבושיהם, ותחת להחקן תוסיף הלשון להתקלקל.

במשך מאת השנים האחרונה נחקרו, עובדו, התפתחו ונשתנו כל המדעים וגדלו ועלו על יוצריהם ומצביאיהם. גורל כזה נפל גם על מדע הלשון העברית. חבלשן הגדול וו. גיזניוס, יוצר השיטה המדעית החדשה בחקירת הלשון העברית, שספר הדקדוק שלו היה נחשב לטוב ולמושלם שבכל ספרי הדקדוק, שהיו בזמנו נתפרסם בכל העולם ונתרגם בכל הלשונות של העמים הנאורים. לאותו גיזניוס יש עכשו באמת רק ערך היסטורי. בספר הדקדוק, שנושא עליו שמו, שיצא כבר בכ"ט מהדורות, נמצא משלו לכל היותר החלק העשירי והשאר נפרך ונסתר. כן הוא גורלם גם של שאר גדולי חוקרי הלשון העברית, אך כבודם במקומו

1. עי' במלון גיזניוס-בוהל בערך פֻּגֵל.

מונה, כי לולא הם לא היה מדע הלשון העברית מגיע למדרגת כזו שהוא נמצא כיום.

רש"ל היה אצלנו היהודים במאה־השנים הקודמת חוקר הלשון הגדול ביותר, אבל חרבה מן הנחותיו וחדושו נפרכו ונמתרו ויש להם עתה רק ערך היסטורי, אולם כבודו וערכו לא נגרעו מזה, כי חקירותיו עזרו הרבה להשלים ולשכלל את מדע הלשון העברית. מזה נראה, כי אין אוטוריטט בעניני מדע, ואף על פי שבין בעלי המהלך החדש יש גם חוקרים חשובים, אבל בלי ראיות חותכות אי אפשר לסמך עליהם.

מכל האמור נוכחנו למדי, שבעלי המהלך החדש, אין ביכולתם לעשות דבר מה לחקון לשוננו ולהכראתה. את העבודה הזאת צריכים לעשות אנשים מתונים, אנשים שיש להם השכלה לשונית עברית ממשית ומספקת. וביחוד אנשים הרוצים בלשון עברית מקורית, חוקית ומכעית ולא באיזה סורוגאט של לשון עברית מחוקת.

למבטא הספרדי בפי עולי גרמניה

כשם שאנו יכולים להכיר את האדם בצורתו ובפרצופו, כך יכולים אנחנו להכירו בקולו, ולא זו בלבד שיכולים אנו לזהותו לפי צלצול קולו, אלא יש שיעלה בידנו לדעת מתוך דבורו, בן איזה ארץ, בן איזה פלך ואפילו בן איזה חוג חברתי או איזו משפחה הוא. יש „טביעת עין שבקול“. וכי הצלצול המוסיקלי הוא הנותן לנו את אישיותו של המדבר? לא. אין הצלצול כשהוא לעצמו טובע על שפת האדם את הטבע האינדיבידואלי, דיאלקטי או לאומי, אלא אופיו של חתוך הדבור (ארטיקולציה) של כל אות ואות, הנגינה והמקצב של דבורו. סגולות אלו של חתוך הדבור מבוססות על הַעֲמָדוֹת, תנועות, ומתיחויות מסוימות של אברי הדבור, שאדם רוכשן בשנות חייו הראשונות, והן משתמרות עפ"י רוב עד סוף ימיו. לקביעות הזאת שבתפקידיהם של כלי הדבור קוראים אנחנו „יסוד חתוך הדבור“, (בסיס הארטיקולציה, Sievers). הוא הוא יסודו של האקצנט האישי והלאומי של בן אדם, והוא למשל המשמש סבה לעובדה, שהרוסי שומר על ה„ר“ המתגלגלת שלו אפילו בשעה שהוא מדבר אנגלית, גרמנית או צרפתית. הרי לרוב בני האדם לא ידוע, שדרכם לחתוך איזה הגה היא רק דרך אחת מבין כמה דרכים, ושגם לא ברור להם שִׁתְּבֻנוּ הרגיל איננו מורה כלל וכלל, איך לחתוך איזה הגה מסוים. למעשה אות פלונית מודיעה רק בערך מה אני מבטא, או מה עלי לבטא. במבטא מקביל לכל אות ואות לא הגה אחד מסוים, אלא סולם שלם של גונים שונים של אותו ההגה. עד לגבול ידוע כל הגונים האלה מעוררים באוזן השומע רושם של הגה מסוים. ובכן, אם כי השומע מרגיש בארטיקולציה שהיא משונה מן הארטיקולציה שלו, בכל זאת, בשמעו את ההגה הוא רושם אותו באותה האות שבה היה כותב אותו גם המדבר. אולם עלינו לדעת בבירור, שבאמת אין אות אחת סימן לצלצול אחד ויחיד במינו, אלא שהיא משמשת סמל לשורה של צלצולים הדומים זה לזה. ועוד עלינו לדעת בבירור, שמי שקורא אות אחת, בשעה שהוא מבטא אותה האות, משתמש הוא בדרך כלל תמיד באותו גוון אישי ולאומי של המבטא.

המותנה ע"י "יסוד חתוך הדבור" שלו. היינו הוא משתמש במבטא המבוסס על העמדה. על המתיחות ועל התנועות של אברי הדבור שלו. שנרכשו כבר בימי שחרותו. ובכן מבחינה פוניטית אין מיני ה"ר" הרוסי, האנגלי, הגרמני או הצרפתי, מזדהים זה עם זה כלל, ובשעה שאנגלי או צרפתי לומד את השפה הגרמנית או הרוסית, אפשר שילמד את ה"ח" הואיל ואין הגה מתאים לזה בלשונו הוא. אבל לא יעלה על דעתו, שעליו להרגיל את לשונו לבטא בצורה אחרת אותו ההגה שנמצא לפי דעתו גם בשפת מולדתו הוא. כמו למשל ה"כ" ה"ר" או ה"ש". והתמימות הזאת של הרוב המכריע של בני האדם היא היתה הגורם לכנויים מצחיקים שכינו לבני הנכר, כ"לועז", barbaros, "נימץ" וכדומה (פירוש של כולם "העלג"). לא משום שהנכרי דבר את לשונו הוא באופן מוזר ולקוי אלא משום שבטא את לשון האומה המאכסנת אותו באופן מוזר ולקוי. היינו בחתוך הדבור (ארטיקולציה) של לשונו הוא.

הרי העברית המדוברת כעת בא"י, מבטאה הוא מבחינה זו לא נורמלי, כיון שלא גדל בדרך הטבע, ואין התפתחותו כהתפתחות בשפה נורמלית. הילד הבינוני אשר בארצות אחרות לומד את שפתו השמושית מפי אמו, מפי וקנתו, מפי האומנת או מפי בעלי המלאכה העובדים בביתו וכדומה. גם לשפה וגם למבטא שהילד לומד אותן, יש צורה מסויימת וקבועה, ויש מסורת של דורי דורות. לא כן העברית הארץ-ישראלית של היום. לחלק גדול של העם אינה עוד כעת שפת אם מילדותם. לפי דעת המדברים, העברית שלהם מבוטאת במבטא הספרדי. אבל מי היו חלוצי העברית-הספרדית הזאת? רובם היו יהודים אשכנזים, או עולי רוסיה ופולניה, או ילידי ירושלים בני הישוב האשכנזי. והחלוצים האלה, רובם ככולם מורים בבתי הספר, לא די להם שהמשיכו להשתמש בהרגלי שפתם הם, ר"ל הרגלי מבטא סלביים, אלא מסרו את ההרגלים האלה גם לתלמידיהם. ומכיון שבשנים הראשונות לבית הספר העברי חלק גדול של התלמידים היו ספרדים ומבני יהודי המזרח (אולי בגלל החרם הידוע), ובהיות המורה העברי כחלוץ תרבותי בן סמך לתלמידיו לכל דבר, אין פלא, שאף הרבה מן התלמידים המזרחיים קבלו מהם גם את המבטא, וככה נולד מבטא ספרדי שאינו ספרדי באמת. היום הגיעו הדברים לידי כך, שאפשר לשמוע בארץ מבטא ספרדי או מזרחי טהור כמעט רק מפי חכמים בשנות העמידה, בשעת התפלה וקריאת התורה.

אין ברצוני לעמוד כאן על אותן שגיאות הדבור שהוכנסו לארץ ע"י מורים מילידי המדינות הסלבויות, שגיאות אשר כביכול כבר קנו להן זכות אורח, ושקשה יהיה לעקור אותן עוד היום, עד כמה שאינן גסות יותר מדי כמו החלוף של "א" ב"ה" שהוא מן הלקויים שיש למנעם עדיין. כיום צפויה סכנה חדשה לעברית הארץ-ישראלית מן המורים עולי גרמניה, שעלו לארץ במספר גדול למדי משנת

1933 עד היום, מהם מלמדים כבר בבתי הספר, ומהם עוד עומדים להשתלם בסימינריונים למורים. וכלפי אלה רצוני ליחד את הדבור, היות ועדיין היכולת בידם ובידינו לקדם את פני שבוש המבטא הספרדי, ההולך וגדל מתוך הדוגמה הגרועה של המורים, ע"י זה שנתקן ונשכלל את מבטאם של העולים החדשים האלה, גם סבה אחרת מכריחה אותם לתקן את מבטאם. כי באותם המקומות ובאותם בתי הספר שבהם השפה והמבטא העברי כבר קבועים בין התלמידים, – ואולי מבטאם הלכוי של מורים אינו יכול לקלקל עוד – צפויה סכנה ללמוד ולחונך ע"י כך, שהמורה יעשה ללעג לתלמידיו לרגל מבטאו הזר, ולרגל סרוסי מלים משונים ומוזרים, המתהווים בעקב מבטאו. ע"י כך הוא מסכן את המשמעת בשעות הלמודים וגורם נזק לעצמו. כנאמר למעלה עושה המבטא הזר של כל שפה רושם מצחיק על ההמונים ועל הילדים, וכל שכן כשהמבטא מסרס גם את מובן המלים באופן מוזר, כמו "זבל" במקום "ספל", "סוד" במקום "זאת" או "התקדר" או "התקטר" במקום "התגדר" וכדומה.

בעברנו עכשו אל תאור השגיאות הרגילות של העולים מגרמניה עלינו להבדיל בין שגיאות של אשכנזים בכלל (לרבות ילידי רוסיה ו"הישוב הישן") ובין שגיאות ותכונות הדבור של העולים האשכנזים מגרמניה בפרט. בשגיאות או בלקויים הכלליים עלינו לכלול את אי-היכולת ליצור את ההגאים השמיים המיוחדים: ע, ח, ט, וק, את הנטיה לבטא מלעיל (מחזיקים בה ביותר במבטא של שמות עצם תנכיים השגורים בפי המדברים: חֲזָה, יִצְחָק, יְהוּדִית, חֲבֵרוֹן וכיו"ב). את הזנחת השוא הנע (אומרים, שומים, במקום: אומרים, שומעים) וסוף סוף גם ההכפלה הלכוייה של אותיות דגושות, הזנחה הבולטת ביחוד כשהיא באה יחד עם שוא נע כגון קִבְּלָה מִקְבְּלִים במקום: קִבְּלָה מִקְבְּלִים. דרך אגב למוד הגרוניות ע וח הוא קל למדי, ולו היה רצון מצד הגורמים האחראים, לא היה קשה כלל וכלל להכניסו בין מורים ותלמידים, כיוצא בו המבטא המוכפל של האותיות הדגושות. עלי לציין מתוך נסיוני, ששום מורה ערבי לא היה סובל את הזנחת ההגאים הנזכרים ע"י אחד מתלמידיו, לרבות את הזנחת ה"ט" וה"ק", ואת הזנחת הכפלת ההגאים בדגש. והרי זאת ירושה עלובה של חוסר חוש הצורה אצל המורים האשכנזים, שהזנחת המבטא הגיעה עד לידי כך, שעל אף הקנאה לשפה העברית והמרץ שהיה דרוש להכנסתה בין ההמון, הוניהו קנאי השפה העברית אלה את צורת הלשון, את המבטא לגמרי, ודאי מתוך אמונתם שהרוח עיקר והצורה רק טפל. והמעטים בהם ששמו לב למבטא, כדוד ילין וכיצחק אפשטין, כמעט שלא מצאו הד להשתדלותם בין תלמידיהם. היום נצחון הלשון כמעט מוחלט, והשגיאות בדבור עדיין לא השתרשו יותר מדי ולא נעשו עדיין מסורת של דורי דורות,

ולכן מן הראוי שהיום יושם לב לשגיאות אלו יותר מאשר שמו להם לב בעבר. את הפרובלימה של המבטא לעולים מגרמניה אין לכלול במסגרת אחת. לפחות עלינו להבדיל בין הרגלי המבטא של העולים שעלו מדרומה של גרמניה ובין הרגלי המבטא של העולים מגרמניה הצפונית. אמנם הרבה הרגלים משותפים לשני הסוגים האלה. אולם יש גם הרגלים מיוחדים לכל אחד מהם התלויים גם הם בבסיס חתוך הדבור השונה, הנרכש בשנות הילדות. חלק ניכר של העולים מגרמניה העומדים להיות מורים פה בארץ ילידי באואריה הם — אין כאן המקום לעמוד על סבות העובדה הזאת — חניכי האוניברסיטאות וירצבורג ומינכן, או הסימינריון למורים אשר בוירצבורג. ולכן צריכים אנו לשים לב ביחוד לתכונות המבטא של החלק הזה של גרמניה הדרומית. כבר הורה המומחה הגדול לפוניטיקא ¹ Viëtor ב"יסודות הפוניטיקה" שלו, שבבתי הספר אשר בדרום גרמניה יש הכרח לעשות תרגילים ממש ללמוד ההגאים הצליליים (stimmhafte Konsonanten) בתור הכנה ללמוד הצרפתית והאנגלית, "שאם לא כן תשאר השפה הורה כשהיא מדוברת בפיהם שפת עלגים מגוחכת, אשר עליה מלגלים האנגלים והצרפתים בכל שעה, בעוד שהשיטה של המבטא אשר בגרמניה הצפונית מתאימה יותר לקונסוננטיסמוס של שאר לשונות התרבות".

ואשר למבטא השפה העברית בפי היהודים ילידי גרמניה הדרומית, הרי משפטנו עליו מתאים במדה מרובה לדברי ויטור. בפרט ההגאים הספירנטים (החוככים) ידועים לילידי באואריה רק בצורתם האי-קולית, ובכן נשמע תדיר בפיהם: דָּפֶר במקום דָּבֶר, לולֶפִים (כך גם בטרנסקריפציה גרמנית במודעות בעתונים) במקום לולֶבִים, אפֶרִית במקום עֶבְרִית, סֶה, סוי במקום זֶה, זוי תֶסְכְרו במקום תֶזְכְרו, תֶסֶאת במקום תֶזֶאת. להיפך שומעים מפי עולים מסביבת פרנקפורט נְזִיא במקום נָשִיא וכיו"ב. בנוגע לקולות פוצצים שולט על פי רוב אי-בטחון וספק, אם צריכים לבטא אותם כצליליים או אי-צליליים. הנה רשימה קצרה מתוך רשימותי על פי השמיעה:

ש מ ע ת י	ב מ ק ו ס
קֶבֶתוֹת	קֶבֶדוֹת
דֶפֶצֶת	טֶפֶצֶת
דוּרְגֶמֶן	תוּרְגֶמֶן
טֶפּוּל	טֶפּוּל
מֶשָׁעוֹת	מֶשָׁעוֹת
הֶתְקַטֵּר וְהֶתְקַדֵּר	הֶתְקַדֵּר
נְגוּק	נְקוּק

פעם מצאתי אפילו בכתב „בפומפי“¹, במקום: „בפומבי“. בכלל חתוך הדבור של ההגאים הפוצצים בפי ילידי גרמניה הדרומית הוא מטושטש מאד, מטושטש עד כדי כך, שלפעמים יש לי הרושם, כאילו מסבות של אי-בטחון עצמי הם מטושטשים עוד יותר את חתוך הדבור, או מדעת או שלא מדעת. מכל מקום, הרהורים כמו: על מה המדובר, על ספל או סבל או זבל? יהיו תמיד עלולים לבלבל את השומע, אם לא יעוררו גם צחוק ולעג.

הואיל וברוב פלכי באואריה שולטת ה„ר“ הלשונית, תבוא על פי רוב גם בעברית ה„ר“ של בני באואריה בצורה הנכונה, מה שאין כן אצל בני צפון גרמניה, אצלם נמצאים לקויי ה„ר“ לרוב, בעיקר משתמשים אלה ב„ר“ העינבלית („r“ uvulare), שהיא לא תמצא בשפות השמיות². חוץ מזה בהתאם להרגלי הדבור אשר בצפון גרמניה מביא השמוש ב„ר“ העינבלית לידי ירידה והשמטה גמורה של ה„ר“ כשהיא בסוף ההברה. בה במדה, שבדיאלקטים הנ"ל נעשה ia- ihr או Vater ל-Vata, בה במדה נעשה בפי ילידי צפון גרמניה „שִׁמור“ ל-„שְׁמוֹעַ“ (בערך) „ציר“ ל-„צִיָּה“ (בערך) „עֲרִיבִית“ ל-„עֲרִיבִית“ וכו'. צורות כאלו קרובות ל„ר“ המטושטשת האנגלית אשר ב-war וב-board. במקרים רחוקים יכולים אנחנו לשמוע גם מין אחר של „ר“ בסוף הברה מפי יוצאי צפון גרמניה, הקרוב ל„ר“ הפְּרִיטָאי הדומה כמעט ל„כ“; במקום „עֲרִיבִי“, „מֶרְתָּא“, „וּפְרִיטָא“, „עֲכִיבִי“, „מֶכְתָּא“, „וּפְכִיטָא“.

ולא רק ה„ר“ שהיא בסוף הברה, אלא גם יתר ההגאים הצליליים שבסוף ההברה משתנים באופן קשה למדי בפי העולים הגרמניים, וגם הם מתוך הרגל דבור גרמני. אין השפה הגרמנית (להבדיל משפות אירופיות אחרות) יודעת סוף הברה צלילי (להפך למשל באנגלית: word, head, lamb, rose etc.) ההתהפכות הזאת של ההגייה הצלילית להגייה אי-צלילית בולטת עוד יותר ע"י הקצור של התנועות והשוא-נע במקרים ידועים, שעליהם עוד נדבר להלן. ובכן:

במקום	אנחנו שומעים	במקום	אנחנו שומעים
אָרִיג	אָרִיק	מַעְרִידִים	מַעְרִידִים
אָבִיגְדוֹר	אָבִיקְטוֹר	רֹב	רֹבֶף
פָּאָב	פָּאָף	עוֹזְבִים	עֶסְסִים או עֶסְסִיבִים
עוֹבְדִים	עֶפְפִּידִים	רֹגֶז	רֹגֶס
עָבוֹד	עָבוֹט	עוֹד הַפֶּסֶם	עוֹט הַפֶּסֶם

1. במקרה זאת היא צורת המלה היוונית-רומית שנעשתה בעברית ל„סופבי“. חעורך.
2. מבחינה טוניתית יכולים להבדיל בין שני סוגים ראשיים של יצירת ה„ר“. הסוג הראשון נוצר ע"י נדנוד חוד הלשון לעומת התניכיים, ולו שייך מבטא ה„ר“ ברוסית, אנגלית, איטלקית ובלשונות השמיות. הסוג השני נוצר ע"י נדנוד של העינבל (לחאה, ערלת הגרון) ושל חלק החיך חרך כנגד החלק האחורי של גב הלשון, ולסוג זה שייך מבטא ה„ר“ ברוב מדינות גרמניה ובצִרְכַּת הַפְּרִיטָאי.

תכונת לשון מיוחדת שהתפשטה אצל כל האשכנזים, גם אצל יהודי גרמניה וגם אצל יהודי רוסיא, פולניה ואונגריה, ושאצלם היא בולטת יותר מאשר אצל יהודי גרמניה, היא השמטת השו"ע. אבוד השוא נע חל בפרט בהברה ראשונה של המלה, וגורר אחריו חבור אותיות בפתחת ההברה. חבורי אותיות כאלה בפתחת ההברה והמלה, זרים הם לגמרי לעמים השמיים ללשונותיהם, זרים עד כדי כך, שבשעה שהם שאלו מלה לועזית פותחת בחבור שני הגאים, נהגו להקדים להם „א“, כדי לאפשר את בטוין של שתי אותיות זו אחר זו בצורה של חלוקה לשתי הברות: Platon נעשה לאפלטון, specularium נעשה לאספקלריא, stole נעשה לאיזטלא, stomachos נעשה לאצטומכא וכדומה, יש להשוות לזה גם כן את הקדמת ה„א“ בצווי הערבי: איפתאח במקום פתאח, אוסכות במקום סכות וכו'.¹ מהי אפוא הסבה לאותה השמטת השו"ע בהברה הפותחת של המלה? בראש וראשונה מקצבה של השפה הגרמנית (או של האידיש), שבניגוד לשפה העברית הוא מקצב יורד בנוגע להברות של השרש. בהתאמה שלמה למקצב הזה הוקדם כידוע הטעם של המלה (האקצנט הדינמי) אצל יהודי אשכנז גם בדברים עברית – מן ההברה האחרונה אל ההברה הסמוכה לאחרונה, או במקרה שאותה ההברה היתה שוויה, או חטופה אל ההברה השלישית לפני הסוף. מזה ההטעמה: בדליקה, שמורה, מזומן, או תורגמן, קורקבן, מחצה וכו'. ינסה הקורא בעצמו לבטא זה אחר זה „פִּינֶה“, „פִּינֶה“, וירגיש בעצמו מה קל יותר לשמור לאות „פ“ את משקלה ההברתי ולהשמיע לאזנו את השואנע כשהוא מבטא בהטעמת מלרע, מאשר כשהוא מבטא מלעיל. מענין לראות, שאבוד השוא וחבור ההגאים חל בעברית של יהודי גרמניה אך ורק כשאותם החבורים של קונסוננטים נמצאים גם בשפה הגרמנית, אבל לא במקום שאין כמוהם בשפה הזאת. (הדוגמאות הבאות צריכות להקרא במבטא ובהדגשה אשכנזית-גרמנית!) כך נמצא:

א ב ל המבטא		המבטא	
(Gevüre)	גְבוּרָה	(Kvüre)	קְבוּרָה
(Gesere, Gesèle)	גְזֵלָה, גְזֹרָה	(Ksuvvě)	כְּתוּבָה
(Kebětsoh)	כְּבִיצָה	(Ksayiss)	כְּנִית
(Tětsave)	תְצִוָה	(Trummě)	תְרוּמָה
(Ketoures)	קְטָרֶת	(Krouwim)	קְרוּבִים
(Bedike)	בְדִיקָה	(Brohe)	בְרָכָה

במלים שבטור הימני נשמט השוא בהתאם לחבור הגאים דומה בגרמנית במלים מתאימות, ובטור השמאלי לא נשמט השוא, מפני שאין דומה לו בגרמנית.

1. עיין לעיל עמ'

כך נמצאים גם: „מִזוֹנָה, מְגִלָּה, מְשָׁנָה, רְפוּאָה, גְּבִיר, בְּכוֹר, זֶמֶן” כולם כמבטא שואי, מתאים למבטא הגרמני, אבל, שְׁמַע, שְׁוֹא, פְּכֹר בחבור ההגאים הראשונים ובמחיקת השוא־נע, גם כן בהתאם לכללי המבטא של השפה הגרמנית. בצורה בהירה ביותר יכולים אנו להכיר את כללי הרגל השפה, כשאנחנו מדמים את צורת הרבוי של שמות סגוליים בינם לבין עצמם, במבטא האשכנזי. אין כחו של ההיקש הלשוני (Analogie-Gesetz) יפה ככחו של כלל הרגל השפה.

לעומת	אנחנו מוצאים
קֶבְרִים	גְּבָרִים
פֶּסְחִים	בְּשָׁמִים
קֶשְׁרִים	גְּשָׁרִים
דְּרָכִים	דְּבָרִים וכו'.

יש לציין, שעל פי המבטא האשכנזי-הגרמני אין התנועה ה־ה־ הבאה מחלישה את השוא נע הקודם לה, ובכן מתבטא תמיד: „פְּעוּלָה, בְּאָחַד, שְׂאֵר, גְּאוּלָּה, לְעוֹלָם”. כלם שווים ברורים במבטאם. כנראה, רק קונסוננט בתחילת הברה יש לו הכוח להשמיט את החציצה השואית בין שתי האותיות על ידי לחץ הארטיקולציה, בעוד שלתנועה המודגשת לעצמה אין לה אותו הכח. כשחוזרים על הנסיון הנזכר לעיל, ומבטאים זה אחר זה למשל: „גְּאוּלָּה” ו„גְּאוּלָּה” אין להרגיש הבדל ניכר בחתוך הדבור של ה־ג־ כאשר הורגש אצל „פְּנִינָה” ו„פְּנִינָה”. הוא הדין גם ב־ה־ שאין בכחו לאבד את השוא־נע הקודם במבטא האשכנזי-הגרמני: בְּהֶמָּה, בְּהוֹנָה.

במבטא האשכנזי של היהודים שעלו מן הארצות הסלביות נידלדל המבטא של השוא הנע עוד הרבה יותר, כפי הנראה בהתאם לצרופים הקונסוננטיים שישנם בשפות הסלביות ובהשפעתם. מבטא כמו „תְּנוּכָה”, „תְּנוּעָה”, במקום תְּנוּכָה, תְּנוּעָה, הוא כמעט בלתי אפשרי ליהודי גרמניה. אל יהי אפוא כח הרגל הדבור וכח הריתמוס הלשוני הנרכש בשנות הילדות קל בעינינו. חרוז כְּהֶקְסֶמֶטֶר של טשרניחובסקי (הארץ י”ט אייר תרצ”ו, „מגדל אשת אנטוני”) אי אפשר להבין אותו במבנהו הריתמי, כשאין מעלים על הדעת, באיזו מדה שולטים עד היום ביצירת המשורר המבטא והמקצב האשכנזי-הסלאבי:

בִּי יֵן פֶּשֶׁהֶם פֶּלֶוֹ אִים בֶּפֶלֶוֹב וְצֶפֶוֹ פִּים גֶּטֹוֹ לִי כָל תְּנוּעָה.

מה רב כח מקצב הלשון השורר בתוכנו כבר הוכחתי בתחילת מאמרי זה בשמות העצם התנייכים שהדגשתם האשכנזית כבר חדרה במקצת אף אל הישוב המזרחי.

לבירור שאלת דחית הטעם שהיא כה חשובה כגורם לדלדול השוא הנע עלי להוסיף שהטעם חל תמיד על השורש ושאינו נסוג אחר אל "הא" הידיעה או אל מלת היחס, ובכן למלים בנות הברה אחת (בלי הא הידיעה) יש ריתמוס עולה במבטא הגרמני-האשכנזי (וגם זה בהתאמה לשפה הגרמנית): (cf: gezahlt, verweist) : ובכן מבטאים: הָאִישׁ, הַסֵּל, בָּאוֹר. רק בצורות מאובנות, אחרי שכבר נעלמה ההכרה של הרכב המלים מהמשתמשים בהם, יֵישׁ שאפילו הברת "הא"-הידיעה או מלת היחס מקבלת את הנגינה, בפרט במלים שדשים בהם בשפת יום יום בצורה העברית כגון: עוֹלָם הַבָּא, עוֹלָם הַזֶּה, יֵצֵר הָרַע, בְּרוּךְ הַבָּא, הַפֶּלֶל-בְּפֶלֶל, שְׂבָכַל הַלִּילוֹת (הגדה של פסח) שְׂבָכַל יוֹם יוֹם (ברכת המזון).

כדי לחזור להופעת השמטתו של השוא-הנע אשר בהברה הראשונה, יש להוסיף שהוא נאבד לגמרי אחרי "הא" הידיעה, ואפילו במקרים אלו שהוא משתמר בצורה בלי "הא"-הידיעה, ובכן: "יִמֵּן, הַזֶּמֶן, הַבְּדִיקָה, הַבְּדִיקָה" במבטא האשכנזי, גם הגורם לזה הוא שוב בתכונת הלשון הגרמנית. מטעם ההגיון אפשר היה לצפות, שדוקא הכפלתה של האות הפותחת תשמר או אפילו תעורר את השוא הנע שלאחריה, ודומה לזה מצינו גם בכמה שפות הודו-גרמניות, כמו באיטלקית, בהתאם לשפות השמיות. אבל ההכפלה בגרמנית משמעה רק נחיצה יותר חזקה, ולפעמים הקצרה של התנועה הקודמת, וחתוך יותר חריף של אותו ההגה שהיה פעם מוכפל, אין ההגה המוכפל בשפה הגרמנית מוארך יותר מארכו של ההגה הפשוט, השוה Rate, Ratte, Bett, Betten, Bettuch, ואפילו Bet-tag. כך הראו גם מדידות מדויקות.¹

ובכן לא נשתמרו השואים בצורות כמו "מְשֻׁלְּמִים" "לְקֻדְשׁוֹ" במבטא האשכנזי, בכונה אני אומר "לא נשתמרו" מכיון שאין שום ספק, שיהודי גרמניה קבלו את השוא הנע גם מפי יהודי איטליה, ובראשם משפחת בני קלונימוס, גם מפי קוראים בתורה שבאו לפי עדותו של רש"י בימיו מארץ ישראל אל מדינות הריינוס.² וגם באיטליה וגם בכל ארצות המזרח, לרבות א"י, מתבטא השוא-נע עד היום הזה בתכלית הדיקנות, ובכן בצורות הפעל כמו "לְקֻדְשׁוֹ, מְשֻׁלְּמִים, יוֹרְדִים", שהכילו הברה שוויה לפני ההברה האחרונה, נמשכת הנחיצה למעלה אל ההברה השלישית מן הסוף (בהתאם ל"תורגמן) כלעומת שעלתה אל אותה ההברה בצורות פעל המכילות תנועות חטופות לפני ההברה הסופית, כמו "פּוֹעֲלִים, בּוֹאֲכִים, גּוֹאֲלִים, מְפָאֲרִים". גם זאת סגולת השפה הגרמנית, רואים אנחנו את ה־e הבלתי מודגשת ב־reiset, salbete שהתמעטה והלכה לאט לאט עד אפס, עד שנעשו ל־reiste, salbete מכיון,

1. Sievers, Elemente der Phonetik 1904 § 555 ff. השוה:

2. E. W. Scripture; Anwendung der graphischen Methoden auf Sprache u. Gesang 1927 S. 50,

3. ברית ס"ב ע"א

שההברה המודגשת מסירה את לחץ ההדגשה מן ההברה העוקבת והבלתי מודגשת במדה עוד יותר מרובה מאשר מן ההברה הקודמת הבלתי מודגשת, ובכך נהפכו "לִיְהוּדִים" ל"יְהוּדִים", "אֶמְרוּ" ל"אָמְרוּ" מְקַבְּלִים ל"מְקַבְּלִים". להפך נשמרה ההדגשה של ההברה השלישית לסוף בצורות מתאימות שיש להם, תנועה חטופה בהברה הסמוכה לסופית. אך במבטא האונגרי והגליציאני, כשכבר נשכחה הידיעה בקוצר ההברות החטופות מזכרון המדברים, נחדתה שוב ההדגשה על ההברה הסמוכה לסופית ע"י היקש מוטעה (falsche Analogie) "פִּלְהֵינִים, בּוֹאֲכֶם מִפְּאֲרִים".

כסכום דברי על בטוי השוא-נע בפי יהודי גרמניה, יש להגיד שעל פי רוב הלך השוא הנע לאבוד בהתאם להרגלי הדבור של השפה הגרמנית, אולם הוא נשתמר במלות המסתמכות (proklitische Partikel) יְ, בִּי, קִי, לִי, מִי, בהברה הפותחת של המלה במקרים שהגיית שני הגאים מתוך השמטת השוא בלתי רגילה גם בגרמנית, ובסוף ההברה במקרים שע"י השמטת השוא מתחברים שלשה הגאים (כ"יִשְׁמְרוּ, תִּצְדְּקוּ, תִּמְסְרִי, תּוֹרְגָמְן, מִסְדְּרוֹן, פֶּרְנִסְנִי, פִּלְפִּלְנִי = שוא אחרי שוא נח), וגם במקום שני הגאים דומים (כ"זוֹמְמִים" וכיו"ב).

השמטה זאת של השוא, שגרמו לה בלי יוצא מן הכלל חוקי הריתמוס של השפה הגרמנית, נתקבלה עד עכשיו בלי בקורת אל המבטא הספרדי המדומה, שעל פי הטעמתו אין שום מקום ואין שום זכות להשחתה זו של השפה עברית. ואם יש מלמדים זכות על זה, כביכול, עפ"י התפתחות הלשון, יש להשיב להם, שלא לה שבידלותם דברו גרמנית או אידיש, יש אולי זכות להשמיט את השוא, אבל אין זכות וטענה לאלה, שמימיהם לא דברו בשפות האלה. ואם יש מורים הרוצים להכריח תלמידים מזרחיים לבטא דְּבָרִים במקום דְּבָרִים וכדומה, הרי הם חוטאים לרוח השפה העברית.

גם את אופן שמושה של ה"הא" ע"י יהודי גרמניה יכולים להבין רק עפ"י ידיעת הרגלי השפה הגרמנית. "הא" בהתחלת ההברות מתבטא תמיד כהלכה. אולם בסוף ההברה או בסוף הברה מדומה (כ"אֶהְיֶה", "יִהְיֶה") או אחרי תנועה ארוכה (ולפי ההרגל הגרמני תנועה שהיא גם מוטעמת) כמו: "נִסְפְּיָהֶם, פֶּהֶן, מְהֵל" רואים בו רק סימן הארכת התנועה וחלוקתה (Gleitlaut). בדיוק כמו שחושבים את ה"ה" הגרמנית. ב" gehen, geht, wehen, weht, ובכן מבטאים: "מְהֵל, פֶּהֶן, אֶהְיֶה, יִהְיֶה, נִסְפְּיָהֶם". את ה"הא" במפיק אינם מבטאים כלל במבטא האשכנזי הגרמני, ועל טיבה השתלטו דמיונות מזרחיים מאד בין יהודי גרמניה, היות ועל פי תורת הדקדוק של השפה הגרמנית צריכה "הא" סופית תמיד להיות דוממת. ולא עלה

1. Panconcelli-Calzia: Dauer u.Höhe im Akzent, Vox 191 חוברת 4/5 p. 131.

2. Viëtor: Elem. d. Phonetik, § 29, pag. 22. השם

על דעת המלמדים האשכנזים שפירושה הפשוט של המלה „מפיק“ הוא להוציא בדבור ממש את האות המכונה כך. מי ששמע פעם „יהא שְמִיה רבא מברך“ במבטא המזרחי, שוב לא יפקפק עוד בנוגע להוראת המלה „מפיק“ הא.

התנועות: גם להן ראוי לשים לב יותר בתורת המבטא העברי. עד היום לא התחזרה בחוגים האחראים השאלה, כיצד מבטאים את הצרי: אם הוא דיפטונגי (תנועתיים) ae-i או תנועה פשוטה e, אם הוא דומה לסגול ae או אינו דומה לו. והעולה החדש מגשש באפלה בשאלות האלה. חלוצי הלשון האמינו ש„כבשו“ להם כבר את המבטא הספרדי, אם בטאו את החולם כתנועת „o“, כל שהוא, ואת הקמץ כתנועת „a“, כלשהוא. והנה העולה מגרמניה נתקל ביותר בבטוי החולם = o. בשפה הגרמנית o פתוח שהוא גם ארוך בבת אחת אינו בנמצא. ובכן אעפ"י שאין שמץ של ספק, שחולם אינו יכול להיות כי אם ארוך (לרבות החולם. המשתנה ב„לל, חומש, קדש“). בכל זאת עפ"י הצלצול הפתוח שנשמע מפי המורה הרוסי או הפולני, מתקצר החולם בפי העולה הגרמני כשהוא בהברה פתוחה, ומתקצרת ההברה הפתוחה כשהיא בתוך המלה, ונקטעת כשהיא בסוף המלה, וההברה הארוכה והסתומה מתקצרת גם היא שלא בצדק. ובכן נשמע בֶּפֶף במקום טוב, שְלֹמֶם במקום שְלֹמֶם, וְנָת במקום זאת, עֲלִים במקום עולים, יִבָּא במקום יבוא, לֹא במקום לא. כנראה אין זה עולה אפילו על דעת המורה ואינו מפליא אותו שה־o של תלמידיו הגרמנים הוא אחר לגמרי לפי כמותו מן ה־o, שהוא מבטא בעצמו, ושתורת הדקדוק דורשת אותו. לא שמעתי אף מקרה אחד, שהמורה השתדל ללמד לתלמידיו את המבטא של o שהוא גם פתוח וגם ארוך. מסתפקים כאן בארץ בדיקנות של „בערך“.

כמקרה החולם כן מקרה הקמץ כאן בארץ, הודות למורים ילידי רוסיה. לומדים להלכה שהקמץ הגדול הוא תנועה גדולה. בכל זאת שומעים מפי העולים הגרמנים אחרי גמר חוק למודיהם בהטעמה רוסית ותיקה: יִצָּא במקום יִצָּא, דָּבָר במקום דָּבָר, מְקָמָם במקום מְקָם. ובכן: הקצרה כמעט כללית זו של התנועות הגדולות, (היינו ארוכות) מוסיפה למבטא של היהודים הגרמנים אופי של פזיזות וחדגוניות, שכמעט עלולה להזכירנו את השפה הצרחתית והקטועה של חצרות

1. ואולם ע"י לברור נקודה זו בחוברתי „המבטא העליון“ עמ' 44. וכן לשאר הפרטים

שהמחבר נוגע בהם. העורך.

2. אעפ"י שאני שומע מפי עולים חדשים מארצות המזרח ומפי זקני החכמים הספרדיים ילידי ארץ ישראל יום יום את מבטא החולם = o סתום, כמו בצרפתית haut ובגרמנית hoch. חוץ מגוון אנפי קל לפני „מ“, „נ“, בהתאם גמור לטרנסקריפציה היונית חולם = ω יונית, ובהתאם למבטא הישן של החולם במדינות גרמניה חדרומית, — בכל זאת לעת עתה גבר בעברית חשמושיית של א"י המבטא הרוסי או הקלאבי של o, טירושו ѿ סתום וארוך, כמו באנגלית ב־law ובצרפתית nord

הקסרקטין הגרמנים, ובכל זאת דוקא הלקויים האלה לא גדלו בשדמות אשכנז אלא בשעורי עברית בארץ ישראל.

מזלו של הסגול במבטאם של עולי גרמניה קצת יותר טוב, היות ובשפה הגרמנית ובהרגלי דבוריה נמצא ae ארוך, בכל זאת לא מעטים המקרים, בהם שומעים לְחֶם במקום לֶחֶם, דֶּרֶךְ במקום דֶּרֶךְ מפי תלמידים גרמנים הרוצים יותר מדי. עלוב גם החיריק הגדול, בפרט כשהוא בהברה, שלפנים לא הטעים אותה העולה הגרמני, ואך עכשו למד להדגיש אותה עפ"י המבטא "הספרדי". ובכן שומעים כמעט תמיד מפי העולים הגרמנים: "עֲבֹרְתָת (או אֶפְרָתָת)" "צֶפְמֶם", במקום "עֲבֹרִית, צופים", והוא הדין בשורוק, שהעולים הגרמנים מבטאים הרבה פעמים כקבוץ, שלא בצדק: קֶם, שֶׁף, זֶקֶק, במקום, קוֹם, שׁוֹב, זֶקֶק, וכו'.

שחיתות תנועות נוספת שסבתה בעצם היא הזנחת הגרוניות א, ע, ה, במבטא האשכנזי — ולא רק הגרמני — היא התמזגותן של תנועות דומות וסמוכות במלים כמו: "נֶהָר, קָהֶל, שֶׁזָה, שֶׁזֶר הַלְוָאָה, הַגְבָּהָה", שבמקומם שומעים: "נֶר, קֶל, שֶׁ, שֶׁר, הַלְוָה, הַגְבָּה" וכיו"ב. הגורם לזה אותו ההרגל של השפה הגרמנית, שכבר הזכרתיו בדברי על ה"הא" שבסוף הברה מוטעמת, היהודים האשכנזים משתמשים בגרוניות "א" ו"ע" כמו שמשתמשים ב"הא" כשהיא בסופה של הברה, כלומר רואים בהם רק סימן להאריך את התנועה הקודמת, ובכן, כשהתנועה הבאה אחריהם דומה לתנועה הקודמת, מצטרפות שתיהן לתנועה ארוכה אחת.

חדושי לשון

מלוקטים מאגרות ח. נ. ביאליק

(מכונסות ומסודרות ע"י פ. לחובר, פרק ראשון, חוצ' ,דביר', תל-אביב, תרצ"ח)

הערות:

מובאים כאן רק אותם החדושים שלא באו עדיין בשום מלון.
הנקוד והלעזים בקטעי האגרות הניתנים כאן הם לפי המקור הנ"ל.

א. חדושי צורה

אָמְשִׁים, מן אמש, עיד מחר-מחרתים: כל מה שחלמתי הלילה,
אמש וְאִמְשִׁים — על ראשך יחול (אג' קלד).

אֶקְדָּשָׁה = הקדשה: את האֶקְדָּשָׁה (של הספור) לצייתלין מחקתי
(אג' קכא).

הַנִּי, אקטואלי: ספורו יפה מאד בפשטותו ובהרצאתו, אבל
אינטרם הָיִי אֵין לוֹ (אג' קנט).

הַנּוֹב, הפעל מן זוב: ופתחת את פִּיךָ ודבש וחלב תזיב
לשונך (אג' קכר).

הערה:

הַנּוֹב נמצא בספר בן-סירא שנתפרסם כמה שנים לפני הכתב האגרת
הנ"ל, ויכול להיות שמשם לקחו ביאליק.

1. מובן הדבר שחידושי לשון אלו שנתחדשו לַחַיִּי שעה' במכתבים ולא נקבעו
לפרסום, לא כולם בני קיימא הם הראויים לשמוש רגיל בלשוננו, אבל עם כל זה חשובים הם
גם מבחינת ה.חוש הלשוני שחי בנפשם של ח. נ. ביאליק וזל, וחלק מהם בודאי כראי הוא
שיזכה לחיי קבע באוצר השפה. העורך.

מָלַל, סִכּוּךְ לַצֵּל (אג' מח): נמצא במקרא בפיעל (נחמ' ג, טו): הוא יבננו וימללנו.

הִתְלַמֵּשׁ, הִשָּׁחַם הִתְנַבֵּשׁ וגם הִתְלַמֵּשׁ (אג' קנב).

מְלִלָה, גַּל לַצֵּל (אג' מח): מן הפעל מָלַל (ר' למעלה) ולפי חשם הארמי מְלִלָהּ.

מִשְׁשׁוֹת, (המשורר) בורא עולמות ומחריבם באותיות קְדִילוֹת שאין בהן ממשות וּמִשְׁשׁוֹת (אג' ד). לפי תפיוט הארמי „אקדמות” וּבְאֵתָה קְדִילָא דְלִית בָּהּ מִשְׁשׁוֹתָא.

מִשְׁשׁוֹת ומששׁוֹת — שתיחן משורש מִשַּׁשׁ הן, אלא שהראשונה נגזרה מן חשם מִשַּׁשׁ, והשנייה — מן הפועל מִשַּׁשׁ.

הִתְנַצֵּן: אם גם יצא גין מתחת פטיש הלב וניצוץ יתנצנץ — חרני גונזו לעתיד לבוא (אג' מג). עִיד הַלִּשׁוֹן: נִצְנָצָה בו רוח הקודש. סוֹחֲרוֹת (אג' קנו). תכונה של סוחר, חרגום מאיריש: סוחר־ישקייט.

הִתְעַנֵּב: פטפוט טפל של נער לקוי, טוכה עגבנות, או „מתענב” (אג' פו).

שֶׁאֵר, תִּפְיָן עִיסָה עִי שְׁאֹר: הנחתו במנו שאור קְשָׁאָר בו עיסה שניה (אג' ק).

תְּוִדָּתִים, תודה כפולה: אולם תודה תודתים אני נותן לך על חבשורה (אג' מח).

ב. חדושי הוראה

הִתְחַשֵּׁב, עשה עם מי שהוא חשכון סופי: חשבון קטן יש בינינו — נתחשב נא ונפרד בשלום (אג' עז). עם ס. התניתי להתחשב כל חודש (אג' קד).

הִטְבֵּעַ, נפעל מן טָבַע כטובן לצור צורה: בעוד חייתי עלול ומוכן לקבל כל צורה שֶׁאֵטְבֵּעַ (אג' א, דף ג).

טַעַם-טַעֲמִים, סימני הפסק (הנהגים בספרות האירופית): לפרוזה וראי יש צורך לעשות טעמים — ולכן המריחו נא את עצמכם ותקנו טעמים לפרוזה של יחזקאל (אג' קית, דף רכה).

הִתְנַגֵּד, התנגד לפי דרכי כת המתנגדים: התחסדתי, התמשכלתי, התנגדתי, הרביתי גם חקור (אג' א, דף יא).

עֲטָר ספרים או עתונים בציורים: אני כבר נכנסתי במשא ומתן בענין זה עם אחד הציירים וזה קבל על עצמו לַעֲטֹר (איליוסטרירען בלע"ז) את הקריאטשע (אג' פו). הנני מוכרח לַעֲנֹת את נפשי במקרא, עתונים מעוטרים" ששכנתי הכתולה משאלת לי בחסדה (אג' כנ).

יזכרו כאן עוד שלשה חדושים שאין להם אמנם כיום ערך מעשי, מפני שבנתיים נתקבלו במקומם ונפוצו בשמוש מלים אחרות, והם:

א) שְׁרָקֶקֶ — varodeй (אג' ג, דף לה). ע"פ הגמרא חולין כג, ע"א: רָחַם (ויקרא יא, יח) זה שרקק. כעת מכנים לצפור זו — אנקור.

ב) צִלְיֵי הַלֵּיל — די טרעלען נאכטיגאל (אג' ג, דף לט). לילי הוא תרגום מקוצר של המלה נארטיגאל — זמיר לילי. כיום בפינו — רק: זמיר.

ג) הוא חדל לִבְאֵג (רעאגירען) על החזיונות. החולפים שבחיים ובספרות (אג' קסד). יש כאן נתינת תמונה עברית למלה לועזית. כיום משתמשים כידוע בפעל הִגָּב, הפעל מן גוב (מארמיח), גם זה על פי הצעתו של ביאליק.

ג. חדושי בטוי, צרוף ושימוש

בין זיוז-שרי ואחו התעוררה תנועה חרישית תחת פְּסָה נוקה נעימה, כמו יקראו "ק"ש" בקול דממה טרם יאָחוּ בחבלי שָׁנָה בזרועות הטבע (אג' ג, דף לז).

נוקה נמצאת רק פעם אחת במקרא (משלי כג, כא): וקרעים תלבוש נומה, במובן שנה של עצלות. כאן אצל ביאליק המובן הוא: הנמנום שלפני השנה.

ביחוד אוכל למלאות חובות פקיד או בוכהאלטר במסחר עֲצָה ומעשה יער (אג' לב).

עֲצָה — שם הקבוץ, במובן חמרי עץ, סוגי עץ, געהילץ בגרמנית. מלה זו לקוחה מהכתוב היחירי שבו היא נמצאת (ירמיה ו, ו). פָּתְחוּ עֲצָה וְשִׁפְכוּ עַל ירושלים סוללה, וכפי שמבאר שם רש"י: ועצה האמור כאן לשון חרבה עצים כמו הִגָּה לשון דגים חרבה.

לפי זה מוטב גם לומר סוחר עצה, ולא סוחר עצים.

ובבקשי להסחות לי את תשלומי השירים אצל "אחיאסף" אשאר מוקירו ומכבדו (אג' סד). בטוי זה לקוח מהמשנה (בי"ט, ט, יב): הִקָּחְהוּ (בעה"ב את השכיר) אצל חנוני או אצל שולחני. אבל ביאליק שינה את היחס בין המלים וגם מילא את המאמר: לא (כמו במשנה) שבעה"ב פסחה את שכירו אצל אחר, אלא שבעה"ב פסחה לשכירו את תשלום אצל אחר.

רעה אתם מביאים על נפשכם בהתנהגותכם הטפוש והאילית (אג' קכ"ז). טפוש פערל קל במקום התאר טפשי, ע"ד המקרא (תהלים קיט, ע): טפש פחלב לבס.

הסוחר מוכר נייר מן המובחר בזול זול (מג' קכח). להם יש מלבי אלפי ככרין—ובזול זול (מג' קסח). הגירסה כאן: קול'י זול, ולא כיש גורמין: קול'י קול'י או קול'י קול'י.

הנכוח ברות חין נופח בצוננין (אג' קל). תרגום הפתגם מאיריש: אז מען בריהט זיך אב מיט הייסען, בלאזט מען אויפ'ן קאלטען.

עושה, חושב, גושה (אג' קל). מלות קריאה לזירון, ושלשתן במתכונת אחת על משקל חושה מגזרת נחי ע"ו (לפי הדקדוק צריך היה לומר: עשה, חוש, גש), ועיד הכתוב (שמואל א, כ, לה): חושה אל תעמוד.

גיר, גיר, גיר בעיניך, השטן! (אג' קסח). מלות הקטנה גיר-גירא בארמית—חץ. ע"פ המאמר התלמודי (קדושין ד ע"א): ואי הוה נמיכנא בארביסר הוה אמינא לשטן גירא בעיניך, וכמו שמפרש רש"י שם: הייתי מתגרה בו (בשטן).

ביאליק נתן כאן תמונה עברית למלות הקנטה הרגילה באיריש ובשפות אחרות, בעיקר בשפת הילדים.

לכסוף יזכר כאן בטוי התולדי (בסגנונו של שלום עליכם). וחייבים לערוך את הג' היובל בפומבי שבפומבי אשר לא פמביו אבותינו (אג' קפ, לשלום עליכם). קרי: פמביו.

חדושי-מלים.

ברשימה קצרה זו אעיר על כמה חדושי מלים, שמצאתים בדרך כלל אגב קריאה, אם בעתונות אם בספרים, וכפי שאני רואה עדיין לא נכנסו למלונים העבריים המקובלים. בדקתי במלון ר"י גרזובסקי, במלון ב. קרופניק ולפרקים בטור העברי של המלון גרמני-עברי ל-לזר-טורטשינר. רוב החומר שאוב מן העתונות ומיעוטו מספרים. אין כאן אוסף שיטתי, ואפשר שאיוז מלה שאני מציינה כחדוש כבר נזכרה באחת הרשימות או אפילו באחד המלונים המקצועיים של ועד-הלשון, או בטור העברי של המלונים המתרגמים משפה אחרת לעברית. בעבודה מסוג זה אין להמלט מטעות כזו.

את החומר סדרתי בפרקים. כל פרק מסודר בדרך כלל סדור של אלף-בית. אין כאן קביעת הלכה למעשה. יש בזה יותר משום הצלת חומר שוטף מתהום הנשיה ומשום הצעות לשם ברור ולבון. נקוה שכמה מהצעות אלו תכנסנה למלונים ויהפכו איפוא לנכס הרבים. [עברתי על רשימה זו, מחקתי דוגמאות ידועות לי ממקור אחר והוספתי הערות הניתנות בסוגרים. ברצוננו להמשיך רשימה זו ונכיר טובה למי שיעירנו על חידושי מלים ובטויים. העורך].

ש מות

הַמְחָזָה — Dramatisierung ע"ד המחשה.

הַטְּסִי — ילד שנחטף מהוריו. ע"מ: אסופי, שתוקי.

הַפְּרֹמֶנָד — Promenade. מלה זו נתחדשה בעתונות בקשר עם תכנית גרינבלט בתל-אביב. [צורת המלה בלתי מוצלחת בהחלט. במלוני הצעתי בערך Boulevard: טיוליה, גם זה מחוסר צורה מתאימה יותר].

הַפְּרִיטְסָא, או פְּרִיטְסָנִי — מוכר כרטיסי-נסיעה ברכבת, בחשמלית, באוטו צבורי, או הנוקב את הכרטיסים [בתורכיה היו משתמשים למושג זה

במלה billetgi מצרפתית [billet]. (עיין מ. ליפסון, אנשי מדות ג' עמוד 21).
דומני שבמצרים קבעו לענין זה את המלה הערבית النقاب.

מִנְיָן = Quorum, המנין הדרוש לחוקיותה של אספה. בזמן האחרון
נוספה הוראה זו למלה המקובלת מנין.

קְבֻלָּת, קְבֻלָּת — טונו, כח הקבול של האניה. מלה זו מצויה בתלמוד
בהוראת "קבלנות". עתה נוהגים להבדיל: קבלנות, עבודה בקבלנות וכיוצא בה;
קבולת Tonnage. [ואולם כדי להבדיל, קבלנות Unternehmertum, קבולת
Unternehmng].

קִיט — תקופת הקיטנות, עונת בוא הקיטנים לאיזה מקום מרפא. בעצם
"קִיט" היא כידוע הצורה הארמית של המלה קִיץ העברית.

תְּדַחֲחִית — Moratorium.

תּוֹצֵגָת — דברים מוצגים בחלון ראווה של חנות וכדומה.

תְּכַשִּׁיר — Präparat. קראתי: "ת כ ש י ר י" צרי" שם טוב יצא להם מכבר".
(תסכית) — שם [מוטעה] זה חודש ע"י הרדיו להצגה שמשמיעים אותה
לקהל המאזינים, Hörspiel שיצרוהו על סמך הכתוב: "הסכת ושמע ישראל"
(דברים כ"ז ט'). [אולם שם זה בלתי מתאים הוא מכמה בחינות:

(א) אין הוראת המלה "הסכית" (הפעיל מן סכת) בעצם "שמע" אלא "שתק",
וכן בערבית כידוע uskut = "שתוק" ושעור הפסוק "הסכת ושמע" = "דום ושמע"
(ב) אין מובן המושג Hörspiel = "שמיעה" סתם אלא דבר (מחזה)
שאותו משמיעים, לא מִתְחַזֵּה (עינים) אלא משמע (אזניים), ולכן נכונה לדעתי
הצורה "מִשְׁמֻעָה" שניקוד ההפעיל נשמע בה].

(ג) יכול גם להתפרש, כשם מן סכה שפרוש השרש — הבט, ראה,
השוה: "שסכתה ברוח הקודש" (מגלה י"ד ע"א). "שסוכים ברוח הקודש"
(ויק"ר א' ג'). לכן אולי מותר להציע שמות אחרים לענין זה, כמו תאזין
או מקשב.

תְּרֻשׁוּת — Registrierung. בעתונות: המיניסטר..... יכריז על
תרשומת מתנדבים".

תִּשְׁקִיף — Überblick, (והשקפה — Anschauung). [מלה זו ניתנה
במלוני כתרנום Panorama. היא טובה למושג Überblick. אבל לא
להוראת השקפה].

פ ע ל י ם .

אֶלְקֵט — להודיע באלחוט, ברדיו.

(חֶשְׁבֵּן) — לעשות חשבון, Rechnung machen [לא טוב ולא נחוץ].
ואילו חשב, זה rechnen כמו תרגיל.

נִרְגָן) — עורר נרגנות. [הנכון „הרגין“, הרי „נרגן“ משורש „רגן“].
 סמך — הסמך — לתת סמכות למי שהוא. קראתי בעתונות: „הבקר
 הגישה המשלחת הבריטית נוסח חדש של סעיף 16, המסמיך את תורכיה
 לסגור את המיצרים בפני כל ציים נלחמים.“
 הקָלַע — נקלע — הזדמן. קראתי: „נקלע למקום פלוני“. צורה עברית
 למלה ארמית.
 שְׁעָר — עורר שערוּרִיה.
 תִּמְרָן — עשות תמרונים. [הנכון: הַתְּמָרָן, כי „מרן“ שורש המלה
 השאולה מערבית].
 תַּעֲמַל — עשות תעמולה.

תארים.

מְאִיָּה — einig, בדעה אחת. קראתי „הערבים אינם מאוחדים ביניהם“.
 מְגִסָּס — מי שנעשה גס (באידיש: פֶּערגרעבט). ע"ד מנומס.
 מְדָאָג — מלא דאגה. ענין־מה מדאיג את מי שהוא והאדם הזה הוא מודאג.
 מְכָדָן — עם הכידון בראש, כמו רובים מכדנים. [אין השמוש ברור].
 מְתָרְגֵּל — dressiert, למשל: כלבלב מתורגל [במקור, הושע יא, ג,
 הוראת המלה „תרגלתי“ היא „קשרתי בעול“, השוה את דברי בעתון
 ה Pal. Or. Society כרך XII (1926) עמ' 8].

צורפי-מלים.

הַצְעַת־בִּינִים — הצעה שבין שתי הצעות קיצוניות. [מתאים יותר להצעה
 זמנית. למושג שלפינו מוטב לקבוע: הצעת אמצע, הצעה מתווכת].
 הַקְּנוֹת־זָהָב — הפחתת זהב באיזה אוצר, דוגמת ההפחתה באוצר הזהב
 בצרפת. הקות־זהב ע"ד הקות־דם.
 יוֹם־שְׁמוּרִים — ע"ד ליל שמורים.
 (כרסת־גלגלים) — מין כסא על גלגלים בשביל חולה שאינו יכול ללכת
 ברגליו. [למה כורסה ולא כסא? בארמית אומרים כורסא במקום „כסא“
 בעברית, אבל גם שם המלה כורסיא (לא: כרסה) היא זכר ובסמיכות „כורסי“].
 מְכַתֵּב עוֹקְבִים — Steckbrief [מוטב: הִרְדָּפָה, אֲגָרַת הִרְדָּפָה, עי' במלוני].
 סוֹכֵן־נוֹסֵעַ — Reisender.
 סְעֻדַת־מְנוּחָה — Jause. סְעֻדַת־בִּינִים — zweites Frühstück.
 ארוחות היום בעברית לפי זה — פת שחרית, סעודת־בינים, ארוחות־צהרים,
 סעודת מנחה וארוחת־ערב.

פֶּלָגַת־תַּגְבֵּרָה — Verstärkungsbataillon.
 קֶלֶף הַשְּׁמוּרִים — הקלף האחרון במשחק. בטוי ציורי לצעד האחרון
 והמכריע ששומרים באיזו התאבקות שהיא.
 רִיח־גָּרֶר — Nachgeruch וכן טַעַם־גָּרֶר — Nachgeschmack [מוטב
 ריח נגרר, טעם נגרר כבמלוני].
 תוֹצֵרֶת־סִגְלָה — תוצרת שהיא הסגולה המיוחדת (הספציפית) של איזו
 ארץ, כמו אנגליה — פחם ; ארץ־ישראל — הדריים.

בקורת וביבליוגרפיה

ספרים שנתקבלו במערכת

אזכרה. קובץ תורני-סדעי לנשמת הרב אברהם יצחק חזקן קוק וצ"ל ערוך בידו חרב יהודה ליב חזקן פישמן, בהוצאת "מוסד חרב קוק" שע"י המורחי העולמי, תרצ"ח.

במשעולי החנוך. חוברות לשאלות החנוך וההוראה בהוצאת מרכז אגודת הסורים בליטא "המורה". קאונס, ליטא, סבת תרצ"ח. חוברת ה'—ו'.

בן-שמאי מאיר הלל. הספאסא, אגדות לסיו בשבט. הוצאת "זרעים" ירושלים.
ברגמן יהודה. העם ורוחו, מחקרים ומסות בשאלות המדע והחיים (הוצאת ראובן מס, ירושלים התרצ"ח).

גאלאמב דוד. התורה והתלמוד, חלק קונטרס המדות וכ' ספר רביעי (סעאיני תרצ"ב).
דינבורג בן-ציון. תולדות ישראל. ישראל בארצו כרך ראשון ספר ראשון (הוצאת "דבר" תרצ"ח).

החנוך. רבעון פדגוגי-פסיכולוגי. יוצא לאור ע"י הסתדרות הסורים בארץ-ישראל. העורכים: פרופ' ד"ר פ. שניאורסון, ד. לוין וד"ר יעקב לוי. חוברת א' שנה י"א, ת"א תרצ"ח.
הטבע והארץ. יוצא לאור בסיוע מוסד ביאליק, כרך ה' חוב' ב' שבט תרצ"ח.

הלוח הקואופרטיבי. לשנת תרצ"ח בעריכת יליג כהנוביץ ויצחק אבינרי.
המורה העברי. דריירחון לחנוך ולדברי-ספרות. יוצא ע"י המשרד לתרבות עברית שע"י ההסתדרות הציונית בגרמניה, ברלין, שנה ב' גליון ד' (תשרי), גליון ה' (כסלו תרצ"ח).
המסחר, התעשייה והמלאכה בארץ ישראל בימי קדם (קובץ מאמרים). ספריה לידועת ארץ-ישראל של החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה בעריכת ש. ייבין. סו. הוצאת מוסד ביאליק ליד הסוכנות היהודית לארץ-ישראל, ירושלים תרצ"ז.

הקונגרס הציוני העשרים והמועצה החמישית של הסוכנות היהודית (דין וחשבון סמינרגרפי). הוצאת הנהלות ההסתדרות הציונית והסוכנות היהודית ירושלים.
הרפואה. ירחון רפואי, יול ע"י ההסתדרות הרפואית העברית בא"י. תל אביב חוברות ד—ו [ע"ו—ע"ח] (חשון—סבת תרצ"ח).

השדה. ירחון למשק החקלאי המעורב, יול ע"י הסתדרות הפועלים החקלאים בא"י, תל-אביב, כרך י"ח חוב' א—ה (תשרי—שבט תרצ"ח).

וולטהיזון ויליוס. אקדמות לרברי ימי ישראל בתרגומו של ישראל יברכיחו, תל-אביב תרצ"ח.

חנוך. יוצא ארבע פעמים בשנה נערך ע"י צבי שארפשוין, שנה שנית חוב' א, שבט תרצ"ח. גיריוק.

טכניקה ומדע. ירחון למדע שמושי ולמחקר, יו"ל ע"י חברת „טכניקה ומדע“ בהשתתפות הקלוב הארץ-ישראלי לתעופה, חבל ימי לישראל ועוד. תל-אביב שנה א' חוברת א' אב, חוברת ב' אלול תרצ"ז, חוברת ג' חשון תרצ"ח.

ידיעות החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה. הוצאת החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה ירושלים, תמוז תרצ"ז. חוברות א'—ב'. שנה ח.

ידיעות המחלקה לתרבות של הועד הלאומי לכנסת ישראל בארץ-ישראל, „תרבותנו בארצנו“ עלון חדשי, חוברות א—ב, (שבת—שבת תרצ"ח) ירושלים הוצאת המחלקה לתרבות.

ידיעות מחלקת ההדרכה של תחנת הנסיון החקלאית של הסוכנות היהודית. רחובות כסלו תרצ"ח.

ילון חנוך. תורת הנקוד לבתי ספר, מהדורא שנית, הוצאת במברגר את ווארמן, ירושלים תחריץ.

ילין אבינעם. ספר אחיקר החכם (הוצאה שנית, ירושלים תרצ"ח).

לדיננסקי י. חשבון דיפרנציאלי וחשבון אינטגרלי, תל אביב, חברת „אמנות“ בע"מ תרצ"ח.

סיני. ירחון דתו-לאומי לתורה למדע ולספרות בעריכת הרב יהודה ליב כהן טישמן. שנה ראשונה, חוברות א'—י'. סיון תרצ"ז — אדר א' תרצ"ח, בהוצאת „מוסד הרב קוק“ שע"י מרכז המזרחי העולמי (בסיוע „מוסד ביאליק“ ליד הסוכנות היהודית) ירושלים.

סלושץ נחום. כתבים נבחרים, מסעי בארץ לוב, חלק ראשון (הוצאת ועד חיובל תרצ"ח).

ספר השנה ליהודי אמריקה בעריכת מנחם ריבולוב הוצאת החסתדרות העברית באמריקה, ניו-יורק תרצ"ח.

ספר שבחי הר"ן עם סדר נסיעתו לארץ הקדושה (ירושלים תרצ"ז).

פרסקי דניאל. לאלף ידידים, הוצאת ועד חיובל. ניו-יורק תרצ"ז.

ציון. סדרה חדשה. רבעון לחקר תולדות ישראל, יוצא לאור ע"י החברה הא"י להיסטוריה ואתנוגרפיה בסיוע מוסד ביאליק, בעריכת יצחק בער ובן ציון דינבורג. שנה שניה ספר ג—ד (תמוז תרצ"ז), שנה שלישית ספר א' (תשרי תרצ"ח), ספר ב' (שבט תרצ"ח). ירושלים:

קבץ על יד. דברים שנכתבו היוצאים לאור בפעם הראשונה ע"י חברת „מקיצי נרדמים“, סדרה חדשה ספר ב' (י"ב) ירושלים תרצ"ז.

קובץ להזנת הבקר של התאגדות מגדלי-הבקר בא"י בעריכת ש. ד. יפה, הוצאת ספרית „השדה“, תל-אביב, תרצ"ח.

קויפמן יחזקאל. תולדות האמנה הישראלית מימי קדם עד סוף בית שני (הוצאת מוסד ביאליק) ע"י „דביר“, תרצ"ז.

קונטרסים לעניני הלשון העברית, מוציא חנוך ילון. שנה א' קונטרס ב' ירושלים שבת תרצ"ח.

קלוגאי י. שעורי חיסויה, ספר למוד לבתי ספר ולהשכלה עצמית, חלק א. מאושר ע"י מחלקת החנוך של כנסת ישראל, תל-אביב, חברת „אמנות“ בע"מ תרצ"ח,

קלוזנר יוסף. היסטוריה של הספרות העברית החדשה, כרך שני, חדרו של רומנטיקה וחכמת ישראל (1860–1820) ירושלים, תרצ"ז.

ספלן מרדכי מנחם. התפתחותו של תהליך החנוכי. ירושלים תרצ"ח [חברה להוצאת ספרים על-יד האוניברסיטה העברית].

ספליבצקי יוחנן. השפה הערבית ודקדוקה ספר שני הוצאת המכון השמי ת"א תרצ"ח. רמח. ירחון לדברי ספרות, מדע ושאלות הזמן, יוצא לאור ע"י, חבר עברים בעריכת רפאל שוחם, כרך א' חוב' ה' תשרי תרצ"ח, חוב' ו'—ז' כסלו תרצ"ח, ניו-יורק.

שארפשטיין צבי. מלות היסוד בלשוננו. מדרש המלים השכיחות ובקורת אוצר, מלות היסודי של אליעזר ריגר, ניו-יורק תרצ"ח (הדפסת מיוחדת מן הרבעון, חנוך).

שוב מ. דוד, זכרונות לבית דוד, חלק ראשון, ירושלים תרצ"ז.

שרשים. במה למועצת המורים למען חקיקה בא"י, בהשתתפות הלשכה הראשית של חקיקה בעריכת ל. י. ריקלים. ירושלים, כסלו תרצ"ח, חוברת א' שנה שנייה.

תרביץ למדעי הרוח שנה ט' ספר א' ערך בידי י. נ. אפשטיין, ירושלים תרצ"ח (חברה להוצאת ספרים ע"י האוניברסיטה).

תשובות רבנו אברהם בן הרמב"ם. הוצאו לאור בצירוף מבואות והערות מאת אברהם חיים פריימן ושלמה דב גויסטיין ע"י, מקיצי נרדמים ירושלים תרצ"ח.

The American Journal of Semitic Languages and Literatures, Vol. VIII. July 1937 Number 4, Vol. LIV Numbers 1–4, October 1937. (The University of Chicago Press).

Annuaire Médical de Palestine, Irak & Iran et Formulaire des spécialités pharmaceutiques, 1937.

הספר מכיל תאורי תרופות באנגלית, עברית, ערבית וצרפתית. בהקדמה לספר צוין שהתרגום לעברית נעשה ע"י רופא מומחה ללשון שהשתמש גם במונחים שנקבעו ע"י ועד הלשון העברית. אמנם במקומות שונים אין פרטי התרגום והניקוד עשויים להשביע את הרצון.

Archiv Orientalni. Journal of the Czechoslovak Oriental Institute, Prague, edited by Bedrich Hrozný, Vol. IX. No. 1–2, April–June. No. 3, Dezember 1937.

Baron Salo Wittmayer. A Social and Religious History of the Jews (Columbia University Press, 1937: 3 כרכים, הוצאת: 3–ב)

Buber Martin. Das Buch Gleichsprüche ברלין הוצאת שוקן, ברלין (תרגום ספר משלי)

Finkelstein Louis. Akiba, Scholar, Saint and Martyr, New-York.

Kaplan Josef. Hebräische Sprache und Schrift. Abdruck aus „FAKTOREN-KALENDER—1926“.

Keller Henry M. D. Modern Hebrew Orthopedic Terminology and Jewish Medical Essays, (The Strateford Publishers, Boston).

Landsberger B. ana ittisu (Materialien zum sum. Lexikon, Band I, 1937, Scripta Pontificii Instituti Biblici).

Marcus Jacob R, Bilgray Albert I. Index to Jewish Festschriften (Hebrew Union College), Cincinnati 1937.

Marmorstein A. The Old Rabbinic Doctrine of God. II. Essays in Antropomorphism (Oxford University Press London 1937).

Preliminary Report of the University of Michigan Excavations at Sephoris, Palestine in 1931 .35—17 'יבין עמ' ש. ובתוכו מאמר מאת ש. (University of Michigan Press 1937).

Revue des Études Juives. Publication semestrielle de la Société des Études Juives. Nouvelle Série, Tom I (CI) No. 1—2 Janvier—Juin 1937 (Paris).

Rosenblatt Samuel. The Interpretation of the Bible in the Mishnah (The Johns Hopkins Press 1935).

Yeivin S. Studies in Comparative Egypto Semitics, IV. (Extrait de Kêmi, VI, 1936).

Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (Leipzig 1937) herausgegeben von Paul Kahle. Band 91 – Heft 2 (NF Band 16).

הערות והצעות

בן-יצחק

שלש הצעות קטנות.

לשם דיון ולא לשם הלכה אני מציע כאן שלש הצעות לחדושי מלים לפני קהל המעונינים.

1. $\text{אי־שהו} = \text{איזה שהוא}$

יותר ויותר הולך ונפוץ בדבור החי בארצנו המנהג לצרף את המלים „איזה... שהוא” יחד, ולהגיד למשל „איזה שהוא אדם” במקום „איזה אדם שהוא”. אמנם השאלה, אם יש לשמוש זה יסוד בהתפתחות לשוננו, מסובכת היא וקשורה בתולדות המלה המורכבת „אי־זה”. שראשיתה שאלה למקום (=אי־זה, איפה) וסופה כנוי שאלה והכללה, המשמשת כשם תואר — לפני שם העצם (איזה אדם” לעומת: אדם זה, „האדם הזה”). אבל ברור הדבר שהשמוש החדש (א) צורם את אונינו, בהיותנו רגילים רק לצורה המקובלת „איזה אדם שהוא” או לכל היותר „אדם, איזה שהוא” (וב) ארוך הוא יותר מדי כשמקדימים את הצרוף „איזה שהוא” לשם העצם ושתי המלים האלה נאמרות בלי נגינה מיוחדת כ„אקדמתא” לשם הבא אחריהן.

משום כך מציע אני להשתמש בשמוש זה (במקום „איזה שהוא”) לפני השם במלה הקצרה: אי־שהו. הבנויה על פי דוגמת המלים התלמודיות הידועות „משהו, כל שהו” וכו', העומדות בשיטה ובשורה עם „אי־שהו”, ואזכיר שגם במקום „כאיזה צד” הרגיל בספרות התנאים והאמוראים אמרו אחר כך בקיצור של „אי־זה” לאי: „כאי־צד” ומזה „כיצד”.

מציע אני אפוא להגיד ולכתוב או: „איזה אדם שהוא”, או „אי־שהו אדם”. וסבורני שהצורה האחרונה המקוצרת תוצר ממילא בדבור מתוך הגיה מהירה של המלים הבלתי מוטעמות „איזה-שהוא”.

2. $\text{gönnen} = \text{חַוֵּן}$

חסרה בלשוננו מלה קצרה למושג המובע למשל בגרמנית ובאידיש ע”י הבטוי הקצר jemand(em) etwas gönnen. אמנם את הבטוי הרגיל באידית „ווער

מיר גוטס גינט" קל לתרגם בעברית ("דורש טובתי") וגם בטויים שליליים כמו er gönnt ihm nichts (עינו צרה בו) ניתנים לתרגום מכוון בלשוננו, אבל לשמוש החיובי והמיוחד לדבר זה או זה (ich gönne dir das) אין לנו תרגום מתאים בלשוננו. מציע אני אפוא לדון בשאלה, אם מותר לחדש שמוש כזה: אני מחונן לך דבר זה, ועל פי זה אפשר היה להגיד גם: אני מחונן לך כל טוב.

8. סְבָרֵר to suggest, suggerieren

סְבָרֵר suggestion

שאלני אחד ממכרי, איך להביע את המושג to suggest, suggerieren, ואת השם השייך אליו suggestion בעברית. הוראת המלה הלועזית ידועה: נטוע אמונה או מחשבה בלב איש, הכניס מחשבה בלב איש, ובאופן כזה ודומה לכך אפשר לכוונות את המושג שבפועל suggerieren באריכות; לשם הפעל suggestion קשה בכלל למצא תרגום. אמנם לכאורה אפשר היה לבטא את המושג ע"י ההפעיל של אחד הפעלים המביעים את פעולת החושב (הסובר, המדמה וכו'). אבל צורות אלו: "הסביר, החשיב, הדמות וכו'" תפוסות הן למושגים אחרים. על כן מציע אני להשתמש בצורה אחרת שגם היא מביעה את הוראת ההפעיל: סברר בשמוש כזה: אני מְסָבֵר לך סברה זו, כלומר אני גורם לו לסבור סברה כזאת, ועל פי זה שם הפעל: סְבָרֵר = suggestion. יש בצורה "סְבָרֵר" גם דמיון לצורות הפעל בלועזית suggérer, suggerieren.

טעות שנשתרשה

הדבר שבדעתי לומר כאן, ספק גדול הוא אם ישמע, אלא שמכל מקום צריך הוא שיאמר לפי דעתי.

השאלה לשלום חברו נוהגים להלביש, גם בכתביהם של טובי הסופרים, בצורת: "מה שלום" עם יחס הפעול, כגון מה שלומך? מה שלומי? וכו', ובאמת אין לך שבוש גדול מזה, לפי ששלום לא ניתן לשעורין, לא בכמות ולא באיכות, ומכיון שהוא שלום, או שלום לו, אין שוב מקום לשאלה, כמו שנאמר: ואתה שלום וביתך שלום וכו' (ש"א כ"ה ו'); יעקב אמר ליוסף: ראה את שלום אחיך וכו' (בראשית ל"ז י"ד), ולא: מה שלום אחיך, כמו שנאמר: וראיתם את הארץ מה היא (במדבר, י"ג י"ח), לפי שהארץ אפשר לה להיות טובה או רעה, מה שאין כן השלום. אנו מוצאים כמה פעמים במקרא גם שאלה לשלום, כגון: השלום לוז והתשובה היא "שלום" בלבד (בראשית כ"ט ו'). השלום לנער לאבשלום (ש"ב, י"ח ל"ב). השאלה באה לפעמים בהשמטת ה"א השאלה, כמו שמשמיטים אותה גם בשאלות אחרות, למשל: שלם בואך (ש"א י"ז ד'). לפעמים בא יחס הפעול במקום הלמד, כגון בפסוק: ואתה שלום הנ"ל, בפסוקים: השלום אביכם הזקן (בראשית מ"ג כ"ז), השלום אתה אחי (ש"ב, כ' ט'), וכבר הרגיש ריב"ג בזה וכתב בספר השרשים שלו ערך "שלם": וכבר שמו השם במקום התאר, ומביא את הפסוקים הנ"ל לדוגמא. "מה" אנו מוצאים לפעמים בהתשובה, אבל במשמעות אחרת, במשמעות שלילה כגון: השלום יהוא ויאמר מה השלום עד זנוני איובל (מ"ב ט' כ"ב), כלומר אין שלום. כמובן רשאי לומר בעברית: מה הוא מצב בריאותך? מה הם עסקיך? וכדומה.

סבתה של הטעות היא כנראה, שבלשונות אירופה הראשיות שאלה זו מתבטאת על ידי "איך?". ברוסית אומרים: Как выживаете?

בגרמנית: ?Wie geht es... ; בצרפתית: ?Comment allez vous ;
 באנגלית: ?How are you ; באיטלקית: ?Come state quest' oggi ;
 ובודאי גם בשאר הלשונות כך. בעברית הרכיבו את שאלת האיך עם מלת שלום
 השגורה בפי כל. אמנם יש אפשרות להשמש במלת "מה בשאילת שלום גם
 בעברית, היינו שישאל: מה אתה? ממש כמו באנגלית ?How are you,
 בהשמטת מלת הקשר, השמטה הנהוגה בעברית. לפי דעת ריב"ג בספר הרקמה
 שלו (מהד' וילנסקי, עמ' ש"ע). שמפרשים רבים נמשכו אחריה, זהו פירושם
 של הפסוקים: מה אתם (שופטים, י"ח ח') ומי את בתי (רות, ג' ט"ז), ב"מי"
 במקום "מה".

זְקִיף – זָקָף

מר גרוזובסקי במלוננו מביא רק את הצורה הראשונה זְקִיף ע"פ המשנה (סוטה ח, ו): והיה ככלות השוטרים לדבר אל העם, ופקדו שרי צבאות בראש העם (דברים כ, ט), ובעקבו של עם, מעמידין זְקִיפִים לפניהם ואחרים מאחוריהם, וכשילין של ברזל בידיהם, וכל המבקש לחזור הרשות בידו לקפח את שוקיו. הלכה זו מובאת גם בספרי (על הפסוק הנ"ל), ושם הגירסא: מעמידים זְקִיפִים. רש"י בפרשו על התורה מביא את הדברים האלה לפי גירסת הספרי: שמעמידין זְקִיפִין מלפניהן ומלאחריהן. הילקוט שמעוני מביא את המשנה הנזכרת בנוסחה המלא אבל גם הוא גורס זְקִיפִין כמו בספרי.

המלונים התלמודיים (ערוך השלם, לוי ויאסטרוב) אינם מביאים לגמרי את הצורה זְקָף. בן־יהודה מביא את שתי הצורות. זְקִיף בשם המשנה הנ"ל, זְקָף בשם הסמ"ג (בהרצאת ההלכה הנזכרת הניתנת כמעט בדיוק בלשונו של רש"י) אגב ציון בהערה שגם בספרי יש זְקִיפִים במקום זְקִיפִים, מבלי להזכיר את רש"י.

יש להעיר שבלונדון יצאה בשנת תרצ"ה תורה עם פירוש רש"י מנוקד (ע"י ד"ר א. מ. זילברמן) ושם מנוקד שמעמידין זְקִיפִין. וטעות היא: לא מצינו ברש"י בינוני פועל בכתב חסר.

מפעולות ועד הלשון

יוסף קלוזנר

סימני-פיסוק בעברית

(הרצאה בועדה של ועד-הלשון, בירושלים, בכ"ה בתשרי, תרצ"ח)¹

בתוך המון השאלות הלשוניות, שעדיין לא מצאו את פתרונן בעברית החדשה: השאלה בדבר היחס בין העברית העתיקה והחדשה, שאלת-הכתיב, שאלת השימוש במלות זרות, שאלת ההקצתן של המלות והשמות הלועזיים, וכיוצא באלו, — יש עוד שאלה אחת קשה: שאלת-הפיסוק או השאלה בדבר סימני-ההפסקה בעברית.

כי מי שמצוי אצל כתיב-יד ודברים נדפסים בעברית אי-אפשר לו שלא יצטער על הערבוביה הנוראה, שהוא מוצא בנוגע לסימני-פיסוק בעברית. יש מרבים בפסיקים במקום שאין צורך בהם ויש ממעטים בפסיקים אפילו במקום הצורך. יש משתמשים בנקודותיים במקום שאחרים משתמשים בנקודה ופסיק ויש שאינם יודעים, נקודה ופסיק מה הם. יש הולכים בכל הנוגע לסימני-הפיסוק בדרכיהן של הלשוניות הגרמנית והרוסית ויש שיוצאים בנידון זה בעקבותיה של הלשון האנגלית, שהיא שונה בכל הנוגע לסימני-הפיסוק משאר הלשוניות. בקיצור: בילבול וערבוביה, תוהו ובוהו, אין חוקים ואין מנהגים קבועים, ואיש הישר בעיניו יעשה.

ואין לתמוה על כך.

התנ"ך הנדפס שלנו יודע רק נקודותיים בתור סוף כל פסוק. יש בתנ"ך עוד סימנים להפרשת הפרשיות ולפיסקא באמצע פסוק; אבל אנו כיום אין אנו יכולים להשתמש בסימנים הללו. בטעמי-המקרא משמשים להפסקה

1. הרצאה זו נקראה בועדה לקביעת כללי הפיסוק בתור סתימה לדין מקיף, אשר עד כה נשמעו בו דעות שונות המביאות בחשבון נקודות היסטוריות ועניות, עיוניות ומעשיות, שמועיות וראיותיות וכו'. רק אחרי גמר הדין, שפרטים מתוכו יפורסמו בחוברת הבאה, תציע הועדה את החלטותיה. העורך.

הטעמים רביע, זקף קטן, אתנחתא וסוף פסוק, אבל לנו כיום אי-אפשר להשתמש בטעמים אלה לשם סימני פיסוק, שהרי הם משמשים גם מעין פְּוִי-זמרה בקריאת התורה. — ה ת ל מ ו ד כ צ ו ר ת ו ב י ד י נ ו כ י ו מ י ו ד ע ר ק נ ק ו ד ה ו נ ק ו ד ת י י מ ל ש מ ה פ ר ד ת ה ע נ י ג י מ ז ה — ו ל א ע ו ד . ו ה ס פ ר ו ת ה מ א ו ח ר ת , מ י מ י ה ג א ו נ י מ ו ע ד ה ת ק ו פ ה ה ח ד ש ה , י ד ע ה , ח ו צ מ נ ק ו ד ה ו נ ק ו ד ת י י מ , ר ק ע ו ד א ת ה פ ס י ק , ש ה מ ח ב ר י מ ה מ א ו ח ר י מ ה י ו מ ר ב י מ ל ה ש ת מ ש ב ו כ ד י ל ה פ ר י ד ח ל ק י מ ש פ ט א ל א מ ה ל ל ו א פ ב מ ק ו מ ש ל פ י ט ע מ נ ו ש ל נ ו א י נ מ ק ו מ ל ה פ ר ד ה כ ל ל , ו מ ו ז ר י מ כ ל כ ה י ו ס י מ נ י הפיסוק הלועזיים לחכמי-ישראל עוד במאה הי"ח, עד ש מ ש ה מ נ ד ל ס ז ו נ , כ ש ב א ל ה ו צ י א ל ע ר כ ב ש נ ת 1750 א ת ה ש ב ו ע ו נ ה ע ב ר י ה ר א ש ו נ ב ש מ "קוהלת מוסר", מצא לנכון להעיר בסוף שער ג' שלו הערה כז': "ידוע, כי ? הוא סימן השאלה והספק! — התימה והקריאה וההכרזה. [.] הנקודה להפסיק המאמר במקום סוף פסוק, וב' הנקודות במקום אתנחתא, וכבר מצאנו כאלה בספר הי"ד להרמב"ם, ד"א (דפוס אמשטרדאם), ובפי' אברבנאל על התורה".¹ עד כדי כך היו סימני-הפיסוק זרים לסופרינו עוד בימי מנדלסזון ורניה וויזל! —

מימי מנדלסזון ואילך התחילו הסופרים העבריים משתמשים פחות או יותר בסימני-הפיסוק הלועזיים. אך עד ימי מנדלי, אחד-העם וביאליק אין שום שיטה ואין עֲקִבִּיּוֹת בסימני-הפיסוק העבריים. כך, למשל, מרבה אברהם מאפו בפסיקים וממעט בנקודות; ונקודתיים ופסיקי-נקודה כמעט שאינם מצויים בספוריו התנכיים. וסמולנסקין יכול היה להתחיל בספוריו ומאמריו במשפט ידוע ולהמשיך אותו לאורך של חצי-עמוד בלא סימני-הפסקה כלל או בפסיק בלבד, ואפילו להתחיל במאמר מוסגר ולשכוח, שיש לסיים את המאמר העיקרי...

הראשונים מן הסופרים העבריים, שהתחילו מקפידים על סימני-הפיסוק העבריים, הם מנדלי, אחד-העם וביאליק. אבל יש הבדל ידוע בנידון זה בין מנדלי וביאליק, מצד אחד, ובין אחד-העם, מצד שני. כבר רמזתי, שיש הבדל בסימני-הפיסוק בין הלשונות הגרמנית והרוסית ובין הלשון האנגלית. שתי הראשונות מעמידות פסיק לפני כל "ש" ("אשר") — *который, welcher* ולפני כל "אך" או "אבל" — *но, aber*; ולעומת זה, אם יש במשפט יותר משני שמות-עצם או שמות-תואר באים זה אחר זה, נוהגות הגרמנית והרוסית להעמיד פסיקים אחר כל שם ושם, ואילו האחרון שבשמות מתחבר אל השם הקודם לו על-ידי וי-ו-החיבור בלא פסיק. למשל: "אברהם, יצחק ויעקב"; "האל הגדול, הגבור והנורא".

1. עיין על זה: י. קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית חדרשה, I, 43—44.

לא כן באנגלית, על-פי רוב (אם רק אין לפנינו פראזה חדשה פחות או יותר) אין פסיק בא באנגלית לפני *but, that, which*. ואף בצרפתית אין פסיק בא לפני *dont, qui, que*. ולעומת זה בא באנגלית פסיק לפני שמות-עצם ושמות-תואר יותר משנים, שהם מחוברים על-ידי מלת *and*: Abraham, Isaac, and Jacob; The great, mighty, and terrible God.

מנדלי וביאליק קדעו רק רוסית וגרמנית; אחד-העם קדע גם אנגלית. ולפיכך אנו מוצאים בכתביהם של מנדלי וביאליק סימני-פסוק קרובים לאותם של הרוסים והגרמנים, ואילו בכתביו של אחד-העם יש גם השפעה אנגלית בכל הנוגע לסימני-פסוק. אבל יש צד שוה בשלשתם: אם המאמר היחסי או המוסגר קצר הוא ביותר אין הם מעמידים פסיק לפניו ואין הם מכניסים אותו לתוך פסיקים; ובוה הם יוצאים בעקבותיהם של סימני-הפסוק האנגליים-הצרפתיים. ולעומת זה אין שלשתם מעמידים פסיק קודם שם-העצם או שם-התואר האחרון משלשה ויותר שמות-עצם או שמות-תואר, שבאים זה אחר זה, כמו שנוהגים האנגלים; ובוה כולם יוצאים בעקבותיהם של הגרמנים והרוסים. ופעמים שעל-פי מנהגם של התנ"ך והספרות שלאחריו הם מעמידים ״ו-חיבור ולא פסיקים לפני שמות העצם והתואר זולת לפני השם הראשון, למשל: ״סופה וסערה וגשם ושלג״.

ויש עוד דברים, שבהם הושפעו טובי-סופרינו אלה מן הלשונות הגרמנית והרוסית, ובמקצת גם מן הצרפתית. אפילו במשפטים כוללים פרידות ארוכות ומסובכות אין הלשון האנגלית אוהבת להשתמש בחתימת-הפריודה בקו הארוך, שנקרא בצרפתית (ועל-פיה – גם ברוסית) *cliret*, בגרמנית – *Gedankenstrich* ובאנגלית *dash*: במקרים כאלה מסתפקת האנגלית על-פי רוב בפסיק או, לכל היותר, בנקודתיים. הלשונות הגרמנית והרוסית מעמידות בחתימת-הפריודה קו ארוך ופסיק לפניו. וקו ארוך בלא פסיק אוהבות הלשונות הללו ליתן בכל משפט, שחלקו השני הוא הפתעה לגבי חלקו הראשון. הסופרים העבריים יוצאים גם בזה בעקבותיהן של לשונות-היבשה האירופיות ולא בעקבותיה של לשון-האי הרונית בכל חמשת חלקי-העולם.

הרי דוגמה מכתבי-מנדלי:

״הנה נתעטף היער עטיפת-עלים ירוקה, הארץ מתכסה בשלמה ירוקה והרי (בלא פסיק לפני מלת ״והרי״) היא מצפה להמשש, ככלה שמייחלת (בלא פסיק לפני ״שמייחלת״) לנשיקות-דודים מנשיקות פיהו של החתן – וביום שמחתכם (קו ארוך בלא פסיק לפני ״וביום״) ובראש-חידושכם תעיר ותריע בגיל ויגון, בשמחות ויבבות גם יחד!...״¹.

והרי דוגמה מכתבי-אחד-העם:

״גם מעט החומר שנשאר (בלא פסיק לפני ״נשאר״) לו לנחלה מן העבר, מקבל צורה

1. כל כחמי מנדלי מוכר-ספרים, הוצאת ״ועד-היובל״, אודיסה תרע״א, II, 36.

שירית', לפי נטות רוח העם בחפציו לעתיד, וכי, וכשרואה שכוחותיו (בלא פסיק לפני „שכוחותיו“) הולכים ודלים ואין ביכלתו עוד להוציא חפציו אל הפועל, יחדל גם לחפץ ויתפוזר כולו בזכרונות העבר. ועת הירידה הזאת (עדים היננים) עת הוזהב היא לחוקרי קדמוניות, למאספי מגילות בלות ולמבקריהם ומפרשיהם ומפרשי מפרשיהם (בלא פסיקים לפני ייני-החבור). עד שלבסוף מגיעים בני העם לאט לאט לחכמת שלמה, אומרים, הבל הבלים' ונשמטים (בלא פסיק לפני „ונשמטים“) אחד אחד.¹

ולסוף, הרי דוגמה מן הפרוזה של ביאליק:

„ועד שאנו מבקשים את התפקיד במקום שאינו — (קו ארוך בלא פסיק) וכי לא יפה שנודה (בלא פסיק קודם „שנודה“) על האמת המרה, שאי אפשר שיהא (בלא פסיק קודם ש"יהא“) צרך גמור וממשי — לא מדומה, אלא טבעי ומורגש לכל — (שני קוים ארוכים) כי אם בלשון חיה בדבור ובכתב כאחד“².

הסופרים הצעירים, שבאו אחר מנדלי, ביאליק ואחד-העם, לא הכניסו, לצערנו, קביעות ועקביות לתוך סימני-הפיסוק בעברית. יש ביניהם, שהולכים בנידון זה אחר הספרויות הרוסיות או הגרמניות, שנתחנכו עליהן (לעת-עתה מועטים הם הסופרים העבריים, שנתחנכו על הספרות האנגלית או הצרפתית מילדותם), ויש ביניהם הרבה, שבכלל אינם מקפידים על סימני-פיסוק. ורוב המורים בבתי-הספר העבריים, כשהם מלמדים לכתוב חיבורים בעברית, אינם מבארים לתלמידיהם את חשיבותם של סימני-הפיסוק ואינם נותנים לפנייהם כללים קבועים בנידון זה (ראוי לשבח בנידון זה הוא בית-הספר הריאלי שבחיפה). ולפיכך קשה לשער את הבורות וחוסר-העקביות של רוב הסופרים העבריים, מצד אחד, ושל רוב הסטודנטים והסטודנטיות העבריים, מצד שני, בכל הנוגע לסימני-הפיסוק. רק מי שעברו תחת ידו, כמותי, מאות מאמרים של סופרים עבריים ומאות חיבורים של סטודנטים וסטודנטיות, יודע, שאחת מן העבודות הבלתי-נעימות ביותר, שמוטלות על עורך עברי ועל פרופיסור עברי לספרות, היא — העמדתם של סימני-פיסוק במאמרים ובחיבורים עבריים נועדים לדפוס; דבר, שאינו בשום אומה ולשון.

ולפיכך אני מציע לו ע ד ה ל ש ו ן לקבוע את הכללים הבאים של סימני-הפיסוק כשאני יוצא בעקבותיהם של מנדלי וביאליק, מצד אחד, ושל אחד-העם, מצד שני, אבל בשינויים ידועים.

וזה מה שאני מציע בנידון זה:

(א) פסיק בא לפני כל מאמר יחסי, שהוא מקושר במאמר העיקרי על-ידי „ש“ („אשר“) או „ה“:

דוגמאות:

(א) „גדול הוא הסופר, שרעיון אחד מלפף אותו כל ימי-חייו“; (ב) „זהו החכם הגדול, העוסק (שעוסק) כל ימיו בחכמת-ישראל“.

(ב) פסיק בא לפניו ולאחריו של כל מאמר מוסגר, אם אינו קצר ביותר;

1. אחד-העם, על פרשת דרכים, מהדורה שניה, ברלין תרס"ב, I, 158.

2. כתבי ח. נ. ביאליק ומבחר תרגומיו, תל-אביב תרפ"ו, ספר שני, עמ' ר'.

וכן לפני „אבל“ ו„אך“ וגם לפני „אלא“ (אם אין המשפט שיש בו „אלא“, קצר ביותר). ובתוך שני פסיקים בא גם שם-עצם, אם הוא משמש מלת-קריאה.

דוגמאות:

(א) „החכמים, שקדמו להרמב"ם מאות בשנים, לא ידעו לאחד אמונה ופילוסופיה" — בין שני פסיקים; אבל: „בדברי החכמים שקדמוהו לא היה ממש" — בלא פסיק לפני „שקדמוהו"; (ב) „התנפלות גסה על סופר אינה משפלת את הסופר המבוגר, אלא היא מחלשת את פעולת-הבקורת — עם פסיק לפני „אלא"; אבל „אין חכמה לאשה אלא בפלך" — בלא פסיק לפני „אלא"; (ג) „כמה גדול אסונך, עמי. שמאשך"ך מתעים!" — בין שני פסיקים.

(ג) בין שני פסיקים באות גם מלה או מלות, שאינה או שאינן אלא תוספת-באור לקודמות להן.

דוגמה:

„אין לה, לתנועה זו, שום יסוד בחיים"; „אין לה, לאברהם, על מה להצטער".

(ד) במקום שיש וי"ו-החיבור אין מקום לפסיק. ורק אם וי"ו-החיבור חוזרת הרבה פעמים במלות אחדות (לא במלה אחת) או בה, כלומר בוי"ו-החיבור, מתחיל מעין משפט חדש במקצת, בא פסיק לפניו. וכך הדבר בנוגע למלת „או" כשהיא חוזרת הרבה פעמים בפראזות קצרות.

דוגמאות:

(א) „אברהם, יצחק ויעקב"; „האל הגדול, הגבור והנורא" ¹; (ב) „גדול היה מנדלסון בפילוסופיה, וחכם היה בשיחתו, ועניו שאין כדוגמתו, וסופר בעל סיגנון נאה"; (ג) „צריך אדם להזהר מכל מכלשול בדרך ומכל אדם חשוד, ואין זו פחדנות כלל"; (ד) „או יהודי, או נוצרי, או מושלמי, או בודהיסטי".

(ה) נקודה מורה על גמרה-משפט והתחלתו של משפט חדש.

(ו) נקודה ופסיק מורים, שהרעיון שבמשפט הנגמר יש לו המשך.

דוגמה:

„חולם הייתי כל ימי; ודבר זה גרם לאי-צלחתי בחיים".

(ז) נקודתיים מורות על התחלת דיבור או שיחה של מישוהו, או על הבאת-

דברים (ציטאט) מאיזה ספר או מאמר, או על באור רעיוני בסופו של משפט ידוע.

דוגמאות:

(א) „ראובן אמר; לא כדאי לחיות בתנאים כאלה"; (ב) מאפו כתב: „טובה תקוה מחיים";

(ג) „שמעון הודח מעמדתו: זה היה משפט-מות בשבילי";

(ח) שלש נקודות רצופות (...) מורות על רעיון, שלא נתבטא עד הסוף.

וגם על רמז ואירוניה.

(ט) קו ארוך ופסיק לפניו בא בחלק הסוגר את הפריודה; וקו ארוך בלא

פסיק בא כשיש בסוף המשפט משהו מן ההפתעה. קו ארוך בלא פסיק בא גם

במקום חזרה על הקודם. ומאמר מוסגר בא לפעמים בין שני קוים ארוכים ².

1. עיין למעלה, עמ' 129.

2. עיין למעלה, עמ' 130, בדוגמה מן הפרוזה של ביאליק.

דוגמאות :

(א) „אדם מקולקל זה, שרימה והונה כמה וכמה בני-אדם; שרחץ בדמי-נקיים ולא שם לב אל דמעות-עשוקים; שלא גרע לאחריו בפני שום נבלה ושקר, — אדם זה דורש, שיכבדו אותו ויקדמו פניו בחיבה!“; (ב) „העם הנבחר מכל האומות — למכות ומהלומות“ (גורדון); (ג) „המורה אוהב את התלמיד והתלמיד — את המורה“.

(י) סימן-שאלה וסימן-קריאה באים כשיש להביע שאלה, או תמיה, או התרגשות יתרה. וכשיש להביע תמיה והתרגשות ביחד באים סימן-השאלה ואחריו סימן-הקריאה.

דוגמאות :

(א) „עשרתם? ערבבתם?“ (ב) „כמה גדול כוחה של אמת!“; (ג) „כלום אפשר דבר איום ונורא כזה?“.

י“א) במרכאות כפולות (” “) מביאים ציטאטים מתוך ספרים ומאמרים, שמות של ספרים או מאמרים, או של פרקים מהם, וכן גם מלות ודיבורים, שיש בהם משום אירוניה ואין פשוטם כמשמעם. וכשִמביאים ציטאט בתוך ציטאט או שם של ספר ומאמר או מלה ודיבור אירוניים בתוך ציטאט, מקבלות המרכאות צורה של שני פסיקים או אפוסטרופים מרוחקים זה מזה.

דוגמאות :

(א) גורדון אמר: „אין טומנים את המרצע במרצוף“; (ב) „בעיר-ההריגה“ של ביאליק היא פואמה מזועזעת; (ג) „תכשיט“ זה מוכשר לכל מעשה-נערו; (ד) „כתוב בספר בן סירא: שר הנרגל בבית-המשתאות“.

ירושלים-תלפיות, כ”ה בתשרי, תרצ”ח.

רשימת מונחי-הרדיו

עם פתיחת שרות הרדיו הארץ-ישראלי ועם התפשטות התעניינות הקהל בשאלות מקצוע-הרדיו גבר הצורך לקבוע מונחים למקצוע חדש זה.

אמנם עוד בשנת תרפ"ה פרסם ג. ה. טורטשינר במאמר על רדיו-ירושלים לעתיד גם ראשית מונחים עבריים שחלקם זכה להתקבל, ומונחים אחרים נתחדשו בתוך חוגי המעוניינים, אבל לא היתה בזה לא אחידות ולא שלמות כל שהן. ולכן נתבע וחזר ונתבע ועד הלשון לקבוע מונחים הנחוצים גם לבעלי המקצוע וגם לקהל העוסקים והמתעניינים ברדיו. —ועד הלשון נענה לתביעה זו והושיב ועדה מיוחדת לקביעת מונחי הרדיו, שהתאספה בפעם ראשונה בכ"ז במרחשון תרצ"ז.

כנזכר בדו"ח מזכירות הועד בכרך ח' של "לשוננו" עמ' 91 — חוברו רשימות מונחים לועזיים בידי המהנדס שבאולפן הרדיו הירושלמי, מר פוביצר, ולפיהן החלה הועדה לעבוד. אך במשך העבודה נתברר לוועדה, כי רשימות אלה מפורטות מדי ועבודן יצריך זמן רב ופרסום מלון מקצועי מיוחד. על כן הוחלט לחבר רשימה מרוכזת שתכיל את העניינים הנחוצים ביותר, ולפרסמה ב"לשוננו" לתקנת הקהל והמומחים למקצוע גם יחד, בהנתן להם הזדמנות לחוות דעה על המונחים לפני הקבעם באופן מוחלט במלון. חברי רשימה כזאת הוטל על חבר הועדה מר ש. סמילר, אשר השתתף באופן פעיל גם בעריכת החומר לדפוס. על עזרתו המרובה מביע לו הועד את תודתו המיוחדת.

ועד הלשון מדגיש שאין לראות את המונחים הנקבעים כתרגום מאנגלית או גרמנית; הועדה למונחי-הרדיו שאפה לקבוע מונחים עבריים מתאימים לעניינים הנדונים מבחינה מקצועית — לפי הסברת המומחים שבועדה — ולא רצתה להגרר אחר הלשונות הללו או אחת מהן בתרגום מונחים שזכותם בלשונות אלו זכות מסורת בלבד. הועדה למ' הרדיו השתמשה בכל אוצר המונחים שנקבעו ע"י הועד עד היום הזה, אך לשם דיוק מקצועי נאלצה לעתים רחוקות לשנות מהם או לקבוע אחרים במקומם.

במונחים הבאים בסמיכות נוספה ה"א הידיעה לנסמך, כשהוא מכיל

את המושג היסודי,

הרשימה המתפרסמת כאן מסודרת לפי הא"ב של הערכים האנגליים ומכילה את כל החומר שנידון בוועדה מיום הוסדה ועד י"ט בטבת תרצ"ח. בעריכתה לא הובאה בחשבון האפשרות, שלעתים יורגש העדר אחידות בהיות עניינים אחדים מפורטים מדי ועניינים אחדים מצומצמים מאוד, דבר הנובע מהרכב החומר שהובא לפני הוועדה, כמרומז לעיל.

רשימת המונחים נמסרה לעיון לאחדים מחברי הועד ולמומחים מחוץ לועד ויזכרו לטוב כל אלה ששלחו את הערותיהם לוועדה והועילו לשפור הרשימה ולתקונה: מר א. אברונין, ד"ר ש. טשרנחובסקי, המהנדס א. ויזנסקי, מר ש. ייבין מ. א. מר דן פינס (ממערכת "טכניקה ומדע") ומר נ. שפרה"ס. הוועדה תמשיך בעבודתה ובדעתה להוציא מלון מקצועי לרדיו, שיהיה שלם וממצה את המקצוע לענפיו. חברי הוועדה הם:

מר ד. הר-אבן-סטונהיל,	A. M. I. E. E.
פרופ' נ. ה. טורטשינר,	חבר הועד.
ד"ר ש. סמבורסקי,	מרצה בפיסיקה באוניברסיטה.
מר ש. סמילר,	מהנדס בתחנת הרדיו ברמאללה.
ד"ר י. י. ריבלין,	חבר הועד.
ד"ר ז. בן-חיים,	מזכיר הוועדה.

abscissa	Abszisse	פסוק
absorption of waves	Wellenabsorption	בליעת-גלים
accumulator	Akkumulator, Sammler, Speicher	מַצְבֵּר
adjustment	Einstellung	כוון
aerial, antenna	Antenne	משושה, אַנטֶנָה
auxiliary aerial	Hilfsantenne	משושת-עזר — מְשָׁנָה
balancing aerial	Ausgleichsantenne	משושה מאזנת
double antenna	Doppelantenne	משושה כפולה
double-cone aerial	Doppelkegelantenne	משושה דו-חרוטי
fan-shaped aerial, fan aerial	Fächerantenne	משושת-מניקה
funnel shaped aerial	Trichterantenne	משושת-משפך

multiple-wire aerial	Mehdrahtantenne	משושה מכפלת
receiving aerial	Empfangsantenne	משושה קולטת
roof-shaped antenna	Dachantenne, dach- förmige Antenne	משושת-גג
short wave antenna	Kurzwellenantenne	משושה ל[גלים] קצרים
T-shaped antenna	T-antenne, T-förmige Antenne	משושת "T"
transmitting aerial	Sendeantenne	משושה משדרת, משושת- שדור
aerial capacity	Antennenkapazität	קבול-המשושה
aerial characteristic	Antennencharakter	אפי (עקום) המשושה
aerial dip	Antennendurchhang	רפיון-המשושה
aerial excitation	Antennenerregung	עוררות-המשושה
aerial lead-in	Antenneneinführung	כניסת-המשושה
aerial mast	Antennenmast	תך-המשושה
aerial power	Antennenleistung	הספק-המשושה
alarm bell	Alarmglocke	פעמון-אזהרה
alarm fuse	Meldesicherung	גזרת-אזהרה
Amperemeter, ammeter	Ampèremeter, Strommesser	מד-זרם
amplification	Verstärkung	הגברה
amplification constant	Verstärkungskonstante	קבוע-ההגברה
amplification factor	Verstärkungszahl	גורם-ההגברה
amplifier	Verstärker	מגבר
directional amplifier	Richtverstärker	מגבר מכוון
amplitude	Amplitude	תנופה
anode	Anode	אנודה
auxiliary anode	Hilfsanode	אנודת-עזר
cylinder-shaped anode	zylinderförmige Anode	אנודה גלילית

disc-shaped anode	scheibenförmige Anode	אָנוֹדָה דִּסקוֹסִית־דִּסקִית
anode guard net	Anodenschutznetz	רֶשֶׁת־מָגֵן שֶׁל אָנוֹדָה
anion	Anion	אָנִיאון
armature	Anker	עָנָן
atmosphere	Atmosphäre	אָוִירָה
atmospherics, clicks, statics	atmosphärische Störung	שִׁקְשֻׁק־אָוִירָה
to attenuate, to damp	gedämpft sein	נָחַת
to attenuate, to damp	dämpfen	נָחַת
attenuated	gedämpft	נָחוּת
attenuation, damping	Dämpfung	נִחְיָה
attenuation coefficient	Dämpfungskoeffizient	מְקֻדָּם־הַנִּחְיָה
attenuation equalization	Dämpfungsausgleich	שְׁקוּל־הַנִּחְיָה, הַשְׁמוּוּת־הַנִּחְיָה
attenuation equivalent	Dämpfungsmass	מִדַּת־הַנִּחְיָה
attenuation factor	Dämpfungsfaktor	גּוֹרֵם־הַנִּחְיָה
attenuation ratio, damping ratio;	Dämpfungsverhältniss	יֶחֶס־הַנִּחְיָה
audibility	Hörbarkeit	שְׁמָע, שְׁמִיעוּת
battery	Batterie	סוּלֵלָה
beam station		תַּחְנָה קוֹלֶעַת
to bear	peilen	גָּשָׁשׁ
beat	Schwebung	פְּעֻמָּה
bombardment	Bombardement	הַפְּצָצָה (שֶׁל אֱלֶקְטְרוֹנִים), הַמְטָרָה
breakdown	Durchbruch, Zusammenbruch	שִׁבְרוֹן, סֵם שִׁבְרוֹן
breakdown of service	Betriebsstörung	שְׁתוּק־פְּעֻלָּה
to broadcast	senden,	שָׁדַר

broadcasting	Rundfunk	שדור (כללי)
cable	Kabel	כָּבֵל
aerial cable, over-head cable	Luftkabel	כָּבֵל עָלִי
underground cable	Erdkabel	כָּבֵל תַּחְתִּי
calibration	Eichung	כִּיּוּל
calibration chart	Eichungstafel	לוח-כִּיּוּל
capacity	Kapazität, Aufnahme-fähigkeit	קְבּוּל
cathode	Kathode	קְתוֹדָה
directly heated cathode	direkt geheizte Kathode	קְתוֹדָה בְּחֻמוֹם יָשָׁר, — יִשְׁרָת חֻמוֹם
indirectly heated cathode	indirekt geheizte Kathode	קְתוֹדָה בְּחֻמוֹם מְשֻׁנָּה
cation	Kation	קָטִיאוֹן
characteristic	Kennlinie, Charakteristik	קו-אָפִי, ובקצור: אָפִי
dynamic characteristic (curve)	dynamische Charakteristik	קו-אָפִי דִינָמִי, אָפִי דִינָמִי
charge	Ladung	מְטָעַן
space charge	Raumladung	מְטָעַן-הָרֹחַב, — הַמְרָחֵב
to charge	laden, aufladen	טָעַן
charging	d. Laden, d. Aufladen,	טָעִינָה
aerial charging	Antennenaufladung	טָעִינַת הַמְשׁוּשָׁה
choke (anode)	Drossel (Anodendrossel)	מְשַׁנֵּק (מְשַׁנֵּק-אָנֹדָה)
to choke	abdrosseln	שָׁנַק
circuit	Kreis	מַעְגָּל
grid circuit	Gitterkreis	מַעְגַל-סָרִיג
oscillatory circuit	Schwingungskreis	מַעְגַל-תְּנוּדָה
push-pull (circuit)	Gegentakt(kreis)	(מעגל) סַחֲב-דָחֵף
selective circuit	Siebkreis	מַעְגַל-הַבּוֹרֵר
coil	Spule	סָלִיל

tuning coil	Abstimmspule	סליל-הכוּנָה
coincidence of phases	Phasengleichheit	שוויון-מופָּעוֹת
condenser	Kondensator, Verdichter	מַעֲבָה
blocking condenser	Blockkondensator	מַעֲבָה חוֹסֵם
by-pass condenser		מַעֲבָה מַעְקִיף
variable condenser	Drehkondensator, ver- änderlicher Kondensator	מַעֲבָה סוֹבֵב, מַעֲבָה מְשַׁתָּנָה
conductor	Leiter	מוליך
constant (of waves)	(Wellen) konstante	קבוע (של הגלים)
to control (the grid)	steuern (Gitter)	נָחַה, הִנְחָה, פָּקֵד (סריג)
cooling jacket	Kühlmantel	גְּלִימַת-קְרוּר
core	Kern	לֵב
corona	Korona	קְרוֹנָה
corona loss	Koronaverlust	פְּחַת-הַקְרוֹנָה
corona phenomenon	Koronaerscheinung	תּוֹפֵעַת הַקְרוֹנָה
corrector (tone)	Entzerrer	מִזְקֵק
corrector	Korrektor	מְתַקֵּן
to couple	koppeln	צִמַּד
thermo-electric couple, thermo- couple	Thermoelement	צִמָּד חֲמָמִי - תְּרֵמִי
coupling	Kupplung, Kopplung, Verbindung	צְמוּד
back coupling	Rückkopplung	צְמוּד חוֹזֵר
capacity coupling	Kapazitätskupplung	צְמוּד קְבוּלִי, -בְּקָבוֹל
loose coupling	lose Kupplung	צְמוּד רָפָה, - רָפוּי
tight coupling	feste Kupplung	צְמוּד הָדוֹק
crystal	Kristall	גְּבִישׁ
current	Strom	זָרָם
alternating current	Wechselstrom	זָרָם-חֲלֹקִים

anode current, plate current	Anodenstrom	זרם-אָנוֹדָה
direct current	Gleichstrom	זרם יָשָׁר
emission current	Emissionsstrom	זרם-פְּלִיטָה
grid current	Gitterstrom	זרם-סְרִיג
phase current	Phasenstrom	זרם-הַמוֹפָּע
oscillating current	oszillierender Strom	זרם מִתְנַדֵּד
saturation current	Sättigungsstrom	זרם-רִוּוּיָה
curve	Kurve	עֶקָם
attenuation curve	Dämpfungskurve	עֶקָם-הַנְּחִיטָה
deflection	Ausschlag	סִטְיָה
to detect	anzeigen, aufnehmen	גְּלוֹת, גְּלוּת
detection	Anzeigen, Aufnahme	גְּלוּי
detector	Detektor	גְּלָאי
dial	Zifferblatt	חוּפָּה
diaphragm	Diaphragma, Membran	תַּפְחִית
diode	Diode	דִּיאוֹדָה
direction finder	(Peilantenne), Peilempfänger, Richtungsfinder	מַצָּפֵן (-גְּלִים)
discharge	Entladung	הַתְּפָּרְקוֹת, פְּרִיקָה ¹
brushing discharge	Büschelentladung	הַתְּפָּרְקוֹת בְּאַלְמָה
cathodic discharge	kathodische Entladung	הַתְּפָּרְקוֹת קַתוֹדִית
glow discharge	Glimmentladung	הַתְּפָּרְקוֹת לוֹחֶשֶׁת
to distort	verzerren	סָרַס, עוֹת
distortion	Verzerrung	סְרוּס, עוּוֹת
phase distortion	Phasenverzerrung	עוּוֹת-הַמוֹפָּע
earth (ground)	Erde (elektrische)	אַרְקָה
earth plate	Erdungsplatte	טִבְלַת-הָאַרְקָה

effective	wirksam	פועל
electric field	elektrisches Feld	שדה חשמלי
electrode	Elektrode	אלקטרודה
electromagnetics	Elektromagnetik	אלקטרומגנטיקה
electron	Elektron	אלקטרון
emission	Emission, Ausströmung	פליטה
energy	Energie	אנרגיה, מרץ
oscillation energy	Schwingungsenergie	אנרגיית התנודה
radiation energy	Strahlungsenergie	אנרגיית הקרינה
ether	Äther	אתר
ether waves	Ätherwellen	גלי אתר
to evacuate	evakuieren	הרק
evacuated	evakuiert	מורק, מורקת
evacuation	Evakuierung	הרקה
excitation	Erregung	עוררות, עירור
factor	Faktor	גורם
to fade	schwinden	לקה
fading	Schwinderscheinung, "fading"	לקוי
fault of phase	Phasenfehler	לקוי המופע
feeder	Speiseleiter, Speiseleitung	פרנס
fidelity	Treue (d. Wiedergabe)	נאמנות
filament	Faden, Heizfaden,	גימה
filter	Filter	מסנן
flow, flux	Strömung, Fluss	שטף
frequency	Frequenz	תדירות
attenuation frequency	Dämpfungsfrequenz	תדירות הנחתה
audio frequency	Hörfrequenz	תדירות שמע

carrier frequency	Trägerfrequenz	תדירות-הגל הנשא
high frequency	Hochfrequenz	תדירות גבוהה
low frequency	Niederfrequenz	תדירות נמוכה
medium frequency	mittlere Frequenz, Mittelfrequenz	תדירות בינונית
oscillation frequency	Schwingungsfrequenz	תדירות-התנודה
resonant frequency	Resonanzfrequenz	תדירות-התהודה
fuse	Schmelzsicherung	נחיר
generator	Erzeuger, Generator	מחולל
grid *	Gitter, Netz	סריג
screen grid	Schirmgitter	סריג סוכך
grid bias	Gittervorspannung*	קטוב-הסריג, הקטבת *
grid control	Gittersteuerung	נחית-הסריג, פקוד-הסריג
grid leak	Gitterableitung	מפק-הסריג
grid potential, grid voltage, grid tension	Gitterspannung	מתח-הסריג
harmonic vibration	Oberwelle	גל עליון, - הרמוני
Heaviside layer	Heavisideschicht	שכבת-הויסיד
impulse	Stoss, Anstoss	דחפה
indicator	Indikator, Anzeiger	מחון
phase indicator	Phasenanzeiger	מחון-המופע
inductance, inductivity	Induktivität	השקאות
induction	Induktion	השראה
input	Aufwand, Bedarf	השקעה
insulator	Isolator	מבדד
leading-in insulator	Einführungsisolator	מבדד-מכניס
ion	Ion	איון
ionisation	Ionisation	יוננות
to ionise	ionisieren	יוגן

interference	Interferenz	התאבכות
kilocycle	Kiloherz	קילוהרץ
knob	Knopf	כפתור
to lead	voreilen	קדם
lightning conductor, – arrestor	Blitzableiter	פליא-בֶּרֶק, כולא-בֶּרֶק
loud-speaker	Lautsprecher	רמקול, ר' רמקולים
mercury air pump	Quecksilberluft- pumpe	משאבת-אוויר של כספית
microphone	Mikrophon	מקרופון
migration of ions	Ionenwanderung	גְּדִידַת-אִיוֹנִים
modulation	Modulation	גיוון
net, network	Netz	רֶשֶׁת
protecting network	Schutznetz	רֶשֶׁת-מֶגֶן
earth network	Erdnetz	רֶשֶׁת-הָאָרֶץ
to oscillate	oszillieren	התנווד
oscillation	Schwingung	תְּנוּדָה
damped oscillation	gedämpfte Schwin- gung	תְּנוּדָה נְחוּתָה
fundamental oscillation	Grundschwingung	תְּנוּדָה יְסוּדִית
harmonic oscilla- tion	Oberschwingung	תְּנוּדָה עֲלִיוֹנָה, – הֶרְמוֹנִית
induced oscillation	induzierte Schwin- gung	תְּנוּדָה מְשֻׁרָה, תְּנוּדַת-הַשְׂרָאָה
natural oscillation, natural vibration	Eigenschwingung	תְּנוּדָה סְגֻלִית
pure oscillation	reine Schwingung	תְּנוּדָה טְהוֹרָה
singing oscillation	tönende Schwingung	תְּנוּדָה צוֹלֶלֶת
soundless oscilla- tion	tonlose Schwingung	תְּנוּדָה אָטוּמָה
undamped oscil- lation	ungedämpfte Schwingung	תְּנוּדָה לא-נְחוּתָה
oscillation generator	Schwingungserzeuger	מְחוֹלֵל-הַתְּנוּדָה

oscillation loop	Schwigungsbauch	בִּלְט־הַתְּנוּדָה
oscillation node, vibration node	Schwingungsknoten	צֶמֶת־הַתְּנוּדָה
oscillator	Wellenerzeuger, Oszillator	מְנוֹדָד
antenna oscillator	Antenenerreger	מְעוֹרֵר־הַמְּשֻׁשָׁה
oscillatory motion	schwingende Bewe- gung	תְּנוּעַת־תְּנוּדָה
pentode	Pentode	פִּנְתוּדָה
period, cycle	Periode	מְחזור
beat period	Schwebungsperiode	מְחזור־הַפְּעָמָה
natural period	Eigenperiode	מְחזור סְגָלִי
period of oscillation	Schwingungsdauer	זְמַן־תְּנוּדָה
periodical	periodisch	מְחזורִי
phase	Phase	מוֹפָע
phase angle	Phasenwinkel	זְווֹית־הַמוֹפָע
phase difference	Phasendifferenz	הַבְּדֵל־הַמוֹפָע
phase lagging	Phasennacheilung, —verzögerung	פְּגוּר־הַמוֹפָע
phase leading	Phasenvoreilung	קְדִימַת־הַמוֹפָע
phase meter	Phasenmesser	מְדַמּוֹפָע
phase regulation	Phasenregelung	וְסוּת־הַמוֹפָע
phase regulator	Phasenregler	וְסַת־הַמוֹפָע
phase shifting, phase displacement	Phasensprung, —verschiebung	עֲתִיקַת־הַמוֹפָע, קְסִיצַת־ הַמוֹפָע
phase splitting	Phasenteilung	פְּצוּל הַמוֹפָע
plug	Stöpsel, Stecker, Dübel	תַּקֵּעַ
potential	Potential	פּוֹטֶנְצִיָּאל
potentiometer	Potentiometer	פּוֹטֶנְצִיּוֹמֶטֶר
power, output	Leistung	הַקְּשָׁק
propagation (of waves)	Fortpflanzung, (der Wellen)	הַתְּפָשָׁטוֹת (הַגִּלִּים)

protector, fuse	Sicherung	נְצָרָה (מושג כולל), נְתִיךְ
radiation	Strahlung, Ausstrahlung	קְרִינָה
radiation resistance	Strahlungswiderstand	הַתְנַגְדוּת־קְרִינָה
range	Bereich	תְּחוּם
range of waves	Wellenbereich	תְּחוּם־הַגָּלִים
rays	Strahlen	קְרָנִים (קְרַנִּי־אֲנוּדָה־קְתוּדָה)
to rebroadcast, to relay	übertragen	הַעֲבֵר
rebroadcasting, relaying	Übertragung	הַעֲבָרָה
receiver	Empfänger	מְקַלֵּט
reception	Empfang, Aufnahme	קְליֻטָּה
reciprocal of amplification, penetrance	Durchgriff	הַתְחַדְרוּת
rectification	Gleichrichtung	יִשּׁוּר
rectifier	Gleichrichter	מִיִּשֵּׁר
metal rectifier	Metallgleichrichter	מִיִּשֵּׁר מִתְּכֵתִי
valve rectifier	Röhrengleichrichter	מִיִּשֵּׁר שְׂפּוֹפֶרֶת, - שְׂפּוֹפֶרוֹת
reflection	Reflexion, Spiegelung	הַחֲזָקָה
relay	Relais	מְמַסֵּר
repeater station, repeater	Verstärkeramt	מְגַבֵּר [חֲזֹרֵר]
resistance (in parallel, in series)	Widerstand	הַתְנַגְדוּת (בְּמַקְבִּיל, בְּסוּר)
to resonate	mitschwingen	הַתְהַלָּךְ
resonator	Resonator	מְהוֹד
resonance	Resonanz	תְּהוּדָה
	Resonanz erregen	הוֹדֵד (עוֹרֵר תְּהוּדָה)
rheostat	Rheostat, Reglerwiderstand	הַתְנַגְדוּת מְשַׁתָּנָה
saturation	Sättigung	רְוִיָּה, תְּרוּיָה

selectivity	Selektivität, Trennschärfe	בְּרִירוּת
sensitivity	Empfindlichkeit	רְגִישׁוּת
shunt	Shunt	מַצָּד *
to shunt	shunten	צָדַד
signal	Signal, Zeichen	אוֹת, סִימָן
signal intensity	Zeichenstärke	עֲצָמַת-הָאוֹתוֹת
signal lamp, pilot lamp	Signallampe	מְנורת-הַתְּרָאָה
sinusoidal	einwellig	סִינּוּסוֹאִידי
spark gap	Funkenstrecke	רֹחַץ-הַנִּיצוֹץ
socket	Fuß, Sockel, Hülse, Fassung	אָחוּז, בְּמִוּבָן כִּלְיִי, שֶׁקַּע הוא המקום שבו נכנס הַתְּקַע (עיין plug)
valve socket	Röhrenfassung	אָחוּז הַשְּׂפוֹסֶפֶת
stability	Stabilität	יָצִיבוּת
to superpose	überlagern	הִרְבֵּב
suppression unit		מְשַׁמֵּק (להתאבכות)
switch	Schalter	מַתְג
to tap	abzweigen	הִסַּעַף
tapped inductance		סְלִיל [הַשְּׂרָאָה] מְסַעֵף
tapping point	Anzapfungspunkt	נִקְדַּת-הַסַּעֲפָה
television	Fernsehen	טֵלִיוִזְיָה
tetrode	Tetrode	טֶטְרוֹדָה
thermal, thermo –	thermisch, thermo–	הֶתְרִמי, תְּרִמי
transformer	Transformator	שֶׁנָּאי
air-core transformer	Luftkerntransformator	שֶׁנָּאי-אֲוִיר
autotransformer	Autotransformator	שֶׁנָּאי - בּוֹ (שֶׁנָּאי בְּגִיטָה)

transmission, transmitting	Transmission, Sendung	משלח
dirrectional transmission	Richtsendung	משלח מכוון
to transmit	senden	שלח
transmitter	Sender	משדר *
bearing transmitter, directional transmitter	Peilsender, Richtsender	משדר מכוון
emergency transmitter	Notsender	משדר לשעת הדחק, משדר לשעת הצורך
triode	Triode	טריאודה
to tune	abstimmen	הכונן
tuning	Abstimmung	הכוננה
sharpness of tuning	Abstimmsschärfe	דיוק ההכוננה
tungsten	Wolfram	וולפרם
uranium	Uran	אורניון
vacuum	Vakuum	ריק
high vacuum	Hochvakuum	ריק גבוה
vacuum pump	Vakuumpumpe	משאבת ריק
vacuum meter	Vakuummeter	מדריק
(radio) valve	Radoröhre	שפופרת ** רדיו, שפופרת
amplifier valve, amplifying valve	Verstärkerrohr	שפופרת מגבר
double grid valve	Doppelgitterröhre	שפופרת דוֹסְרִיגִית
gas filled valve	gasgefüllte Röhre	שפופרת ממלאת גז
hard valve	harte Röhre	שפופרת קשה
soft valve	weiche Röhre	שפופרת רכה

* אף על פי שהועדה מבדילה בין משלוח transmission ובין שידור broadcasting לא שנתה את המונח הכללי והמקובל משדר.

** מתוך כל ההצעות: שפופרת, עששית, רמון, קנה, צנור, שקלם, נבחרה ע"י הועדה המלה הזאת, שנראתה לה יותר מתאימה. ורבים כבר החלו להשתמש בה לענין זה.

vacuum valve, vacuum tube	Vakuumröhre	שְׂפּוּסְרֹת-רֵיק
volume control	Regulierung der Stärke	פְּקוּד־הַעֲצָמָה
wave	Welle	גַּל
carrier wave	Trägerwelle	גַּל הַנוֹשֵׂא
continous wave	kontinuierliche, unge- dämpfte Welle	גַּל מְתָמִיד
fundemental wave	Grundwelle	גַּל יְסוּדִי
ground wave		גַּל-קֶרֶקֶע
modulated wave	modulierte Welle	גַּל מְגוּן
reflected wave	reflektierte Welle	גַּל מְחֻזָּר
wave crest	Wellenberg	רֶכֶס-הַגַּל
wave trough	Wellental	בִּקְעַת-הַגַּל
wave length	Wellenlänge	אֹרֶךְ-הַגַּל
wave motion, undulatory motion	Wellenbewegung	תְּנוּעַת-גַּלִּים, תְּנוּעָה גַּלִּית

רשימת מונחים שונים

המלים המתפרסמות להלן הונחו ע"י הועדה לענייני לשון אקטואליים שבירושלים — למן ישיבתה הראשונה בכ"ח סיון תרצ"ז ועד א' בשבט תרצ"ח. מתפקידה של ועדה זו לטפל בכל שאלות לשון הבאות מתוך הצבור אל מזכירות הועד בירושלים — בין שאינן נכנסות לתחומי מקצועות מסוימים, שלמענם עובדות שאר הועדות המקצועיות של ועד הלשון, ובין שאינן סובלות דיחוי ותובעות דיון מהיר. וממילא יובן שמכל שפע החומר המובא בפני ועדה זו מתפרסם אך מועט, במדה שיש בו ענין לא רק לשואל בלבד, אלא לכל קהל דוברי לשוננו ובשעה שיש בו משום חידוש או קביעה. חברי הועדה הם: פרופ' דוד ילין, רא"ם לפשיץ, הרב מ. צ. סגל, ד"ר י. ריבלין, ומזכירה ד"ר ז. בן-חיים.

(א) צרכי משרד :

מכונת־הֶחָבֵר (מכונה לחבור ניירות ע' stitching machine; Heftmaschine
מלון למונחי דפוס 25)
סְפָרֵר (הטל מספר ; הוצע להעדיף מלה to number; numerieren
זו על "מְסַפֵּר", מלון למ' דפוס 28)
מְכֻנַת־סְפָרוֹר חוֹתֶמֶת־סְפָרוֹר (ע' "מְסַפֵּר" numbering machine;
במלון למ' דפוס 27) Numerierapparat
תְּאֲרִיכּוֹן (חותמת לקביעת תאריך) date stamp; Datumstempel
חוֹתֶמֶת־רְשׁוּם (לרישום ניירות נכנסים) registry stamp; Eingangsstempel

(ב) מלאכות :

פּוֹלֵחַ (בלשון האומנים : "שקופניק") block chopper; Steinhauer
מְחַלֵּק (בלשון האומנים : "פטישניק") block squarer; „
רָצֵף floor tiler; Fliesenleger
חֶפֶץ pointer; Fuger
מְשִׁיעַ plasterer; Putzer

1. הוצאו מכאן ההצעות לשמות משפחה עבריים הניתנות למבקשיהן.

2. בשעת הרכבת הועדה הוסכם שאליה יצטרף הפרופ' ג. ה. טורטשינר כשתגמר עבודת אחת הועדות שהוא משתתף בהן עתה.

rollerman; Auswarker (פועל בבית-מאפה העובד במערוך)
 button holer; Knopflocher אֲבִיקָן (אדם או מכשיר העושה אביקים
 לכפתורים)

(ג) רפואת שנים:

teething; Zahndurchbruch בְּקִיעָה, צְמִיקָה, צְמִיחַת-שָׁנִים
 dentition; Gebiss מַעְרַכַת-שָׁנִים
 tarter; Zahnstein סְפֵלָה, חֲצֵץ-שָׁנִים
 bite; Biss גְּשִׁיכָה (וכן יֵאמַר: קבוע נשיכתו של פלוני)
 cast; Abdruck טְבִיעַת-שָׁנִים, טְבִיעָה (במובן תכני;
 טובעים שן בדונג של וכיו"ב)
 mamelon dents שְׁנָנִים (ואם נחוץ יחיד: שָׁנָן)
 cusp; Höcker תְּלוּלִית-הַשֵּׁן, תְּלוּלִית
 antagonist; Antagonist שֵׁן מְתַאֲמָה או שֵׁן תּוֹאֲמָה (שן עליונה
 כנגד תחתונה ולהיפך)

(ד) סחר עצים:

מִדַּת-חֹזֶה, מִדַּת-הָעֵץ הנמדד כנגד חזה אדם
 מִדַּת-תָּוֶךְ, מִדַּת הָעֵץ הנמדד באמצעו
 מִדַּת-אֶמֶר, מִדַּת הָעֵץ הנמדד בצמרתו
 מִחְתִּים, מכשיר להטלת סימן בעצים ועל
 קציהו שתי אותיות, שם הסוחר בִּרְת; קְצִיעוֹת, שם כולל לסוג סחורה שהוקצעה
 (לאדנים וכו')

(ה) מונחים כלליים:

industrialist; Industrieller תַּעֲשִׂין
 תַּעֲשִׂינִי (השייך לתעשין)
 industrial: industriell תַּעֲשִׂיתִי (השייך לתעשיה)
 סְמוּכָה, סְמוּכוֹת (משענת במכרות-פחם לבל
 תשקע האדמה)
 interpolation; Interpolation שְׂרָבִיב

מישיבות הועד המרכזי

ישיבת הועד המרכזי ביום כ"א כסלו תרצ"ח. (1937.11.25) היתה מוקדשת ברובה לבירור שאלות לשוניות שהביאן לדיון בועד המרכזי ולהכרעתו מזכיר הועד בתל-אביב, מר ש. ייבין מ. א. בשם הועדה לתקנת הלשון שבתל-אביב. הואיל ומלים אחדות שבהן דן הועד המרכזי לא הוכרעו באופן המתקבל על דעת כל החברים, הוחלט לפרסם את הכרעותיו-הצעותיו של הועד המרכזי על יד ההצעות שהוצעו בוועדה הנ"ל, כדי שתהא אפשרות לבעלי הלשון לשקול את כל ההצעות ולחוות דעה בהן.

ה מ ו ש ג :	הצעות שהוצעו :	הצעות הועד המרכזי :
(1) Garage (במובן מקום חניה למכוניות)	תַּחֲנִית, מְנוּחַ, בֵּית־חֲנִיָּה לְמִכּוֹנִיּוֹת	דִּיר־מִכּוֹנִיּוֹת, ובקיצור: דִּיר
(2) Garage (במובן בית תקון למכוניות)		בֵּית מְלֹאכָה לְמִכּוֹנִיּוֹת. בֵּית־תִּקּוּן לְמִכּוֹנִיּוֹת.
(3) Liquid (במובן בנקאי)	נֹזֵל, מְאָזֵל, נֶע, שוּטֵף	נְמוּן, נגזר מן המושג : (כסף) מזומן.
(4) Liquidität		זְמִינוּת.
(5) טשאר, CO, (יש להבדיל בין מושג זה לבין המלה הזו בהוראת קֶדַח, סְרִי, כמו שהונח בוועדה למונחי הבישול)	עֲרֹשִׁין. (הפעל: עֲרֹשִׁן)	אֶדְרֶם, החידוש מורכב מן המלה אר ושורש המם, כי מטבעו של אר זה להמם. המלה נראית כאלו היא נגזרת משורש דרם ושקולה במשקל אֶפְסָל, כגון אֶזְרָח וכדומה.
(6) Salve	רְבִי, מְטָחָה	רְבִיב, משורש רבב, וכן וימררוהו ורכבו וישטמהו בעלי החצים (בר' מט, כג) והוא גם שם מטר דוגמת היורה. ההוראה החדשה המוצעת לשם זה מתאימה להוראה הנדונה של השורש ירה, וצורת השם מזכירה — כצורת ההצעה רְבִי — את המונח יְרִי שהונח בוועדה להתעמלות (מלון למ' התעמלות ע' 57) למושג : Geschoss, Kugel.

חברי הועד והועדות

מ. אזרחי	הנשיאות :
ד"ר ש. אינהורן	פרופ' דוד ילין. נשיא
פרופ' ש. אסף	פרופ' נ. ה. טורטשינר, סגן
ד"ר יצחק אפשטיין	פרופ' יוסף קלזנר, סגן
י. ד. ברקוביץ	הועד המרכזי :
ד"ר מ. גליקסון	פרופ' י. נ. אפשטיין
יהודה גרזובסקי	ד"ר ח. בראדי
א. מ. ליפשיץ	פרופ' נ. ה. טורטשינר
יוסף מיוחס	ד"ר שאול טשרניחובסקי
פרופ' נחום סלושץ	פרופ' דוד ילין
א. סמיאטיצקי	ד"ר יעקב כהן
יעקב פיכמן	הרב מ. צ. סגל
פרופ' ש. קליין	ש"י עגנון
ד"ר י. א. רבין	פרופ' יוסף קלזנר
י. ח. רבניצקי	יתר חברי הועד :
ד"ר יוסף י. ריבלין	א. אברונין
דוד שמעונוביץ	ד"ר י. אהרני
נ. שפרה"ס	פ. אוירבוכ

חברי הועדות בירושלים

3. חלקי בשר :	1. ארכיאולוגיה *
פרופ' ש. אסף	פרופ' נ. ה. טורטשינר
ד"ר ח. בראדי	פרופ' ש. קליין
א. מ. ליפשיץ	ע. בן-דור
אליעזר כהן	ש. ייבין
	פרופ' ל. א. מאיר
	ד"ר ב. מייזלר
	י. פרס
4. מתימטיקה	2. בישול
ד"ר יצחק אפשטיין	פרופ' נ. ה. טורטשינר
ד"ר י. לדיזנסקי	יוסף מיוחס
ד"ר י. לויצקי	גב' ש. ברומברג
ד"ר ת. מוצקין	גב' ל. נתן
פרופ' מ. פקטה	גב' ש. סודמוריה
פרופ' א. פרנקל	

* משותפת עם החברה לחקירת א"י.

5. ענינים אקטואליים

פרופ' דוד ילין

א. מ. ליפשיץ

הרב מ. צ. סגל

ד"ר יוסף. י. ריבלין

6. פיסוק

פרופ' נ. ה. טורטשינר

פרופ' דוד ילין

פרופ' יוסף קלזונר

פרופ' ח. י. רות

7. רדיו

פרופ' נ. ה. טורטשינר

ד"ר יוסף י. ריבלין

ד. הר-אבן-סטונהיל

ד"ר ש. סמבורסקי

ש. סמילר

8. תיאטרון

פרופ' נ. ה. טורטשינר

פרופ' יוסף קלזונר

ד"ר ח. פלאום

ד"ר חיים שירמן

חברי הועדות בתל אביב

1. זואולוגיה

פ. אוירבוכ

מ. אזרחי

ד"ר ש. טשרניחובסקי

ד"ר אל. ברש

ד"ד ע. ליבמן

ד"ר ה. מנדלסון

י. מרגולין

א. פלדמן

2. חשמל

ד. שמעונוביץ

א. ויונסקי

י. ספיר

ל. פבזנר

3. מכוניות

י. גרובסקי

יש"י אדלר

י. בוגנוב

ד"ר א. ברוך

מ. גלברט

א. ויונסקי

4. ספנות

פרופ' נ. סלושץ

יעקב פֿיכמן

מ. גלברט

זאב־הים

דוד רמו

5. פֿיסיקה (ועדה זמנית)

ד"ר א. ברוך

א. ויונסקי

מ. ויניק

ד"ר ש. סמבורסקי

ש. רוזנפלד

6. תכניקה (מהדורה ב' של המלון)

ד. שמעונוביץ

נ. שפרה'ס

ב. פלדשטן

7. תקנת הלשון

א. אברונין

יש"י אדלר

מ. אזרחי

ד"ר יעקב כהן

י. ח. רבניצקי

דין וחשבון

(אלול תרצ"ז-אדר א' תרצ"ח. אוגוסט 1937-פברואר 1938)

1. הועד המרכזי

הועד המרכזי התאסף בתקופת החשבון ארבע פעמים ושתי ישיבות נדחו. הישיבה הראשונה והרביעית היו מוקדשות לבירור שאלות ארגוניות ומדעיות (הרכב הועד האדמיניסטרטיבי, „לשוננו לעם“, „לשוננו“, מפעל היובל, הצעות המערכת „טכניקה ומדע“ בנוגע לפרסום מונחים) ובשיבה השניה והשלישית נידונו שאלות-לשון. בחוברת זו מתפרסמים ענינים שנידונו בישיבה השניה. החומר שנידון בישיבה השלישית הוא חלק מהמלון למונחי הבשול, העומד להתפרסם.

ה' א. מ. ליפשיץ התפטר מחברותו בועד המרכזי ובמקומו נבחר הד"ר חיים בראדי.

2. הועד האדמיניסטרטיבי

עם פטירתו של ה' אבינעם גלין ז"ל, שהצטיין בפעילותו בועד האדמיניסטרטיבי, חל עכוב ממושך בעבודת הועד האדמיניסטרטיבי. תוכנו כמה תכניות להקמת ועד פעיל, שיוכל לסייע לבסוס מפעלי ועד-הלשון ולהנהלת עניניו המשקיים.

בישיבת הועד המרכזי נשמעה הרצאתו של מנהל הלשכה המרכזית בענין זה ונתקבלו החלטות בדבר הרכב חדש של הועד האדמיניסטרטיבי אשר יגש בקרוב לפעולות.

3. מפעל היובל

בט"ו מנחם אב תרצ"ט תמלאינה חמשים שנה ליסודו של ועד הלשון העברית. הועד המרכזי מלא את ידי הלשכה המרכזית לעסוק בעבודת הכנה למפעל היובל.

4. ועד הלשון העברית והאוניברסיטה העברית

השתתפותם של רבים מהפרופסורים והעובדים המדעיים של האוניברסיטה העברית בועד הלשון ובוועדותיו המקצועיות והתפקידים המשותפים המוטלים על שני המוסדות בשדה חקירת הלשון הכשירו מכבר את הבסיס לקשרי-קבע בין שניהם וגרמו לדיון מקיף בשאלה זו בישיבת המכון למדעי היהדות ובוועדה

המתמדת של האוניברסיטה. ההצעות שהוגשו על ידי פרופ' נ. ה. טורטשינר נידונו ועומדות לדיון בשני המוסדות.

5. ועד הלשון העברית והועד הלאומי

מחלקת החינוך שעל יד הועד הלאומי פרסמה חוזר למורים ולבתי-הספר, שבו העירה על ערכו החינוכי של הרבעון „לשוננו“ לצרכי המורים והמליצה על הפצתו. ועד הלשון הסכים, כידוע, לתת הנחה מיוחדת של 30% למורים ולבתי הספר הרוכשים את כתבי הועד.

מחלקת התרבות שעל יד הועד הלאומי קבלה עליה לסייע להפצת מלוני הלשון העברית, „לשוננו“ וכל שאר כתבי הועד בקרב הנוער והבוגרים המבקרים בשערי-ערב וכמו כן לפרסם על פעולות ועד הלשון בקונטרסים „תרבותנו בארצנו“, שהתחילה לפרסם בקביעות.

6. קשרים עם מפעלי התרבות העברית בתפוצות

חוץ מן ההספקה הקבועה של כתבי הועד לבתי-ספר עבריים ולעתונות בגולה נקבעו בתקופת החשבון קשרים יותר אמיצים עם „הברית העברית העולמית“ ועם מרכז „תרבות“ בפולין והועמדו לרשותם כתבי הועד לצרכי בתי הספר העבריים בתפוצות.

כמו כן נקבעו קשרים עם הסתדרות הנוער העברי בארצות הברית באמצעות בא כחה ד"ר יסא השוהה בארץ. ההסתדרות מבטיחה לסייע להפצת כתבי הועד בחוגי העברים בארצות הברית.

7. בוועדות המקצועיות בירושלים

במשך תקופת החשבון נכנסו הוועדות בירושלים ל-54 ישיבות ו-7 ישיבות לא התקיימו מפאת העדרם של רוב החברים מן הישיבה. אחוז החסורים שגרם לבטול הישיבות היה 11.5%.

בפגרת הקיץ של המזכיר, שחלה בתקופה זו, היתה המזכירות סגורה לקהל. אולם המזכיר המשיך לעסוק בעבודה פנימית דחופה ביותר.

פעולת הוועדות המקצועיות לא רפתה בתקופת החשבון; אדרבה, על הוועדות שנוכרו בדו"ח הקודם נוספו שתיים. ואלה הוועדות:

1) הועדה לעניני לשון אקטואליים, שאלה נצטרף הרב מ. צ. סגל, התאספה 7 פעמים ושתי ישיבות נתבטלו. בישיבותיה נידון כל החומר שהגיע ללשכת הועד בירושלים. מעט מן המונחים שקבעה והתשובות שהשיבה מתפרסם בחוברת זו (עמ' 148).

(2) הועדה למונחי ארכיאולוגיה, שחבריה הם: מר בן-דור, פרופ' נ. ה. טורטשינר, מר ש. ייבין, פרופ' ל. מאיר, ד"ר ב. מיזלר, מר י. פרס, פרופ' ש. קליין, התאספה פעמים. בישיבה השניה השתתף גם הגיאולוג הד"ר אבנימלך. תוכנה תכנית לפרסם במלון מיוחד את המונחים שנקבעו ועוד ייקבעו ע"י הועדה הזאת.

(3) הועדה למונחי מתימטיקה נבונה, שמשותפים בה כל חברי הועדה למתימטיקה אלמנטרית. התאספה 5 פעמים ועסקה בקביעת מונחים בתורת הקבוצות, חשבון אינפיניטסימאלי והחלה לעסוק באלגברה. מספר המונחים שנידון בה הוא 145 בערך, יש תקוה שבחוברת הבאה תפורסם רשימת מונחים שתוכן ע"י הועדה.

(4) הועדה למונחי הרדיו התאספה 7 פעמים וסיימה את עבודתה שקבלה על עצמה ומספר המונחים שקבעה הוא 330 בערך (ע' עמ' 133) על ישיבות הועדה יש להוסיף 6 ישיבות מיוחדות עם מומחה שבועה לשם הכנת החומר לדפוס והגהתו.

(5) הועדה למונחי התיאטרון התאספה 6 פעמים. היא המשיכה בהכנת המלון למונחי התיאטרון ודנה בפרקים VIII – XIII המכילים כ-225 ערכים.

(6) הועדה למונחי הבישול, התבשילים והמאכלים התאספה פעם ומלבד זאת היו למזכיר שתי ישיבות עם מומחה שבועה להכנת רשימת המונחים הסעונים עיון ואשור. הוכנה הכרטיסיה של המלון למונחי הבישול, וחלק הנוגע לשמות חלקי הבשר הועבר לועדה מיוחדת (ע' להלן). המלון למ' הבישול יפורסם בזמן הקרוב.

(7) הועדה לקביעת כלליהפיסוק שחבריה הם: פרופ' נ. ה. טורטשינר, פרופ' ד. ילין, פרופ' י. קלוזנר, ופרופ' ח. י. רות, התאספה 6 פעמים. בישיבה הראשונה הרצה הפרופ' קלוזנר הרצאת פתיחה המתפרסמת בחוברת זו (עמ' 127).

כללי הפיסוק שהציעם נידונו סעיף אחר סעיף ולאחר מו"מ ארוך ויסודי נוסחו באופן ארעי רוב כללי הפיסוק. בחוברת הבאה תתפרסם סקירה מקפת על פעולת הועדה ויוצעו הכללים שהניחתם.

(8) הועדה לקביעת שמות חלקי הבשר שחבריה הם: הפרופ' ש. אסף, הד"ר ח. בראדי, מר אליעזר כהן, ראשיהמנקרים, והא' א. מ. ליפשיץ, עסקה בקביעת שמות עבריים לכל חלקי הבשר כפי שהם נמכרים באיטליים — לצרכי המלון למונחי הבישול. יסוד לדיון שמשו רשימות שהועברו לרשות מזכירות הועד בירושלים מאת מזכירות הועד בתל-אביב ורשימה שהוכנה ע"י חבר הועדה מר א. כהן. הועדה שמה את לבם בעיקר

לחלוקת-הבשר הנוהגת בארץ בכלל ולמונחים המקובלים בקרב המומחים בירושלים בפרט. עבודתה נסתיימה והחומר יוצא גם בלוחות מיוחדים לתקנת בעלי האיטליזים. מספר הישיבות היה 4. מלבד זאת היתה ישיבה אחת עם מומחה הועדה לפני התכנס הועדה לעבודתה.

8. בועדות המקצועיות בתל אביב

במשך תקופת החשבון נכנסו הועדות בתל אביב ל-58 ישיבות ו-5 ישיבות לא התקיימו מפאת העדרם של רוב החברים מן הישיבה. אחוז החסורים שגרם לבטול ישיבות היה 9.4 %.

(1) הועדה לתקנת הלשון התאספה 24 פעמים, והמשיכה כרגיל לטפל בחומר המתפרסם ב„לשונונו לעם“. מאמצים שונים שנעשו לשפור המדור נתקלו בקשיים בעלי תכונה ספרותית וחמרית. ביחד עם זאת שימשה הועדה מקום דיון לשאלות הבאות לפני לשכת הועד בתל-אביב, שהמוכיר לא ראה את עצמו רשאי לטפל בהן על אחריות עצמו.

(2) הועדה לעריכת המהדורה השניה של המלון התכני צריכה עוד לעבור בקריאה ראשונה על 18 עמ' של המלון (מסך 256 עמ'). לאחר זאת יקרא החומר בועדה קריאה שניה לשם התאמת הדברים והכרעה במונחים שהושארו ב„צריך עיון“ בשעת קריאה ראשונה. לאחר גמר העיון בקריאה ראשונה ישלחו טפסי התקונים למוסדות ולאישים בני סמך לשם קבלת הערותיהם. כמה שאלות שבהן נחלקו הדעות בועדה תבואנה להכרעת הועד המרכזי.

(3) הועדה למונחי הזואולוגיה התאספה פעמים לשם קביעה אחרונה של מונחי הדגים לרגל הדפסת שמות ערביים ומדעיים (ברומאית) על לוחות הדגים שנדרסו בחורף שעבר. הלוחות בצורתם החדשה יצאו לאור והם נפוצים ברבים. אחרי זאת הפסיקה הועדה את עבודתה לפי דרישתם של כמה חברים עד שובו של מר י. מרגולין מחוץ לארץ. עם שובו של הנ"ל בסוף דצמבר נתחדשה העבודה, והועדה מסיימת עכשו את הקריאה השניה (הסופית) של רשימת הזוחלים המצויים בארץ.

(4) הועדה למונחי-הספנות נתכוננה אחרי מאמצים רבים בראשית אוקטובר. משתתפים בה שני חברי הועד, מומחה אחד ובא כח החבל הימי לישראל. הועדה הספיקה לדון ב-100 מונחים בקירוב וגם לעבור על רשימת מונחים שהוצעה לה לדיון מטעם מר ברלס. העוסק בחבור חוברת על הצופיות הימית למען חוגי-הצופים בארץ.

(5) בועדה למונחי מכוניות חל שינוי בהרכב החברים. בתור ב"כ ועד הלשון משתתף בה ה' י. גרובסקי ובמקום מר שינברג, ב"כ אגודת המהנדסים והאדריכלים, נתמנה מטעם האגודה הנ"ל מר גלברט, אשר טרח והכין רשימה של

450 מונחים בקירוב מן החשובים ביותר במקצוע המכוניות. רשימתו סדורה לפי הענינים בשפה הצרפתית בצרוף הצעות מונחים בעברית שנלקטו ממקורות שונים. הועדה עברה על 75 מונחים מרשימה זו נוסף על הרשימות אשר טפלה בהן קודם שקגיש מר גלברט את הצעתו. יש לקוות, כי עד סוף הקיץ יהיה חלק של הרשימה מוכן לדפוס בתור מלון מיוחד.

(6) הועדה למונחי התעמלות סיימה את עבודתה עם הדפסת המלון למונחי התעמלות.

(7) הועדה למונחי החשמל אינה מתאספת לפי שעה, מכיון שאחדים מחבריה משתתפים בוועדות אחרות ואינם יכולים להקדיש מזמנם לשתי ועדות כאחד. (8) הועדה למונחי פיסיקה לא פתחה בפעולתה מפני הקושי למצוא זמן מתאים לישיבות משותפות של חברי הועדה בתל אביב וירושלים.

במשך שנת החשבון יוכנו, איפוא, לדפוס: (1) מהדורה ב' של המלון למונחי התכניקה. (2) רשימה ראשונה של מונחי-ספנות. 3. מלונים קטנים לבעלי-מלאכה שונים (נפחים, מסגרים, דוודים וכו') מתוך חומר המלון התכני.

9. הלשכה המרכזית והמזכירות המדעית

א. פרסומי ועד הלשון

מסבת הדיון המאוחר בתקציב ועד הלשון לשנת תרצ"ח בועד המנהל של מוסד ביאליק חל אחור בפרסום חוברת זו של "לשוננו" והיא יוצאת כפולה. שתי החוברות הבאות עומדות להופיע בזמן. יצא לאור לוח מצויר של שמות הדגים בעברית בצרוף השם המדעי (ברומאית) ותרגום ערבי. מחיר הלוח 20 מא"י.

אחרי הכנות ממושכות ביציקת סימנים מיוחדים והדפסה מוקפדת יצא לאור הכרך השני של "מחקרים לשוניים" בעריכת פרופ' י. ה. טורטשינר: ד"ר אפרים פורת – "לשון חכמים לפי מסורות בבליות שבכתבי יד ישנים", 204 עמודים מחיר הספר 250 מא"י, מכורך בד 300 מא"י.

חבר הועד פרופ' נחום סלושץ הגיש לפני הועד כתב יד ספרו "עבר וכנען". העוסק בחקירת השואה בין שתי הלשונות והמגלה את ערכה של הלשון הכנענית לצרכי הרחבת לשוננו. יש לקוות, כי הספר יצא לאור בתור כך ג' של "מחקרים לשוניים".

ב. במזכירות המדעית בירושלים

עם גמר פעולתן של אחדות מן הועדות וגישתן לפרסום רשימות מונחים

רבה עבודתה של המזכירות המדעית. המזכיר הכין כרגיל חומר לשיבות, ניסח את הפרוטוקולים של ישיבות הוועד המרכזי ושל הוועדות והכין לדפוס את המלוגים והרשימות. כמו כן השתתף בהגהת החוברת א-ב של "לשוננו" כרך ט ובסדור המדור "ספרים שנתקבלו במערכת". בתקופת החשבון התקיימו 54 ישיבות מ"מ 61 שהוזמנו וב"מ 53 מהן השתתף המזכיר. המזכירות נענתה לדורשיה בעניני לשון בעל פה ובכתב. בתקופת החשבון יצאו 104 מכתבים: בעניני לשון ושינוי שמות, בעניני מערכת "לשוננו", הוועדות המקצועיות, ספרית-הוועד ועוד.

ג. במזכירות המדעית בתל אביב

הלשכה עבדה כרגיל במשך תקופת החשבון הזה. חוץ מהשתתפותו בישיבות הוועדות המקצועיות ונסיעותיו לישיבות הוועד המרכזי בירושלים, נענה המזכיר מדי יום ביומו לשאלות המבקרים. לרגל השתתפותו של המזכיר בחפירות בתל כודאדי (תחנת רדינג) נקבע זמן-העבודה בלשכה בשעות שלאחר הצהרים. ביום 21 לינואר 1938 עברה לשכת הוועד מבית אחד העם, אשר בו שכנה באחד מחדרי הספריה הקטנים, לבית ביאליק. בבית ביאליק הועמד לרשות ועד הלשון חדר מרווח המיוחד רק ללשכת הוועד. עם שינוי המקום הזה רכשה לה הלשכה גם תוספת רהיטים וכלים הדרושים לציודה. יש לציין כאן באופן מיוחד את מתנתו של הסינדיקט לתפוחי-זהב יפו בע"מ, שנתן ללשכה שלחן גדול.

בחודש זח יערך טכס פתיחה רשמי של הלשכה בדירתה החדשה. בתקופת החשבון פנו ללשכה 95 אנשים בענינים שונים (מונחים, שינוי שמות משפחה, בחירת שמות פרטיים לילדים, שמות לבתי חרושת, תרגום מודעות וסגנון).

בתקופה זו נקבעה עבודת גומלין בין המזכירות המדעית בירושלים ובתל אביב וכל לשכה שולחת לחברתה את החומר העומד לדיון בוועדות המקצועיות במקום ונותנת לה הזדמנות להעיר את הערותיה. באופן זה תמנענה כפילות וסתירות בקביעת מונחים.

ד. בחברת "אמוני הלשון העברית"

קושי-הימים לא מנע את מנהל הלשכה המרכזית מלהמשיך בפתוח פעולתה של החברה ובהגשמת תכנית-הבסוס של ועד הלשון. בעקב המשא והמתן הממושך עם באי-כוח הסוכנות והוועד המנהל של מוסד ביאליק הצלחנו למנוע קצוץ בתקציבו של ועד הלשון.

מחמת חוסר רווחים לקרן גולדברג בשנה זו עלה בידינו לקבל גם בשנת תרצ"ח מאת הנהלת הקרן רק את מחצית הסכום שהוקצב לוועד הלשון לפי צוואתו של י. ל. גולדברג ז"ל — 150 לא"י, ואנו מקוים, כי בשנת החשבון הבאה יסולק לוועד החוב המגיע לחשבון השנים הקודמות, וצוואת העסקן המנוח שטרם כל ימיו לתקנת מצבו של הוועד, תתקיים במלואה.

מכלל סניפי החברה בארץ התקדמה בעיקר עבודתם של הסניפים בחיפה ובחדרה. לוועד המקומי של החברה בחיפה נכנסו עסקנים חשובים ה' בהרב, מנהל חברת החשמל, מ. בירמן, ה' ברגר, מנהל "הדסה", ה' לונץ, סגן מנהל אפיק, ד"ר מ. סולוביצקי, ה' סליצן, מנהל "שמן", ד"ר פרלמוטר, חבר הוועד הד"ר י. א. רבין ועו"ד שוהם-פינקלשטיין. נתפרסם מכתב חוזר מיוחד, הפרופ' נ. ה. טורטשינר ומנהל הלשכה הד"ר ש. איזנשטדט בקרו בחיפה לצרכי חזק הפעולה. נרכשו ע"י חברי-הוועד חורמים חדשים מכלל המוסדות והאישים. ביחוד פותחה פעולה בקרב המורים. הוזמן גובה קבוע; ה' מ. בירמן קבל על עצמו לפקח על הגשמת תכנית העבודה ולעמוד בקשרי-קבע עם הלשכה המרכזית.

מנהל הלשכה בקר בחדרה ואחרי הרצאתו הפומבית על אליעזר בן יהודה ותחית הלשון העברית נתכנסו פעילי-הסניף למסבה מיוחדת, שבה ניתנה על ידי מנהל הלשכה סקירה מפורטת על פעולת ועד הלשון וצרכיו ונבחר ועד חדש: ה' מאירסון, יושב ראש ועד המושבה — נשיא הכבוד; ה' גולדברג — נשיא, הד"ר נפתלי מנצח, א. מ. ש, מנהל ביה"ס ה' אמת, הגב' צלה רם — חברים. הוועד החדש נגש להרחיב את גבולי העבודה המקומית ולהפיץ את כתבי הוועד. הד"ר נ. מנצח, הממלא כבתחילה את החלק העיקרי של העבודה, בקר גם בכרכור ובפרדס-חנה והכשיר את הקרקע ליסוד סניפים מקומיים של החברה. הסניפים ברחובות וראשון-לציון לא גילו בתקופת החשבון, למרות כל מאמציה של הלשכה, כל סימני-פעילות.

ההכנות ליסוד סניף החברה בפתח תקוה עוד טרם בוצעו. בשיקגו שבארצות הברית נוסד סניף ראשון של החברה בהשתדלותו של ד"ר י. א. לוי, אשר קבל עליו לעשות פרסום לפעולות ועד הלשון בחוגי-העברים. פרופ' נ. ה. טורטשינר יצא לחוץ לארץ לשם מפעל משותף למען האוניברסיטה העברית וחברת "אמוני הלשון העברית". עם תום תקופת הדין וחשבון עזב הפרופ' טורטשינר את פולין, שבה ביקר בשנים עשרה ערים ובכללן ורשה, לודו, ביאליסטוק.

ה. לוח זכרון

— בי"ט חשון תרצ"ח נפל בידי מרצחים חבר ועד הלשון ה' אבינעם

י לין ז"ל. חברי ועד הלשון לווהו לבית עולמו. השתתפו בהספדו ובצער אביו. נשיא ועד הלשון, הפרופ' דוד ילין ומשפחתו. לשכת ועד הלשון בירושלים ובתל אביב היתה סגורה לאות אבל.

במלאת שלשה חדשים לפטירתו סודרה על ידי ועד הלשון אספת־אזכרה בכ"א שבט תרצ"ח באולם קרן היסוד בהשתתפות פרופ' נ. ה. טורטשינר פרופ' י. קלוזנר וד"ר יוסף ריבלין.
— הועד השתתף בצערו של חבר הועד הפרופ' ח. בראדי במות עליו אשתו.

— הועד השתתף בצערו של חבר הועד הפרופ' ש. אסף במות אביו
— הועד השתתף בצערו של ד"ר עמנואל וליקובסקי במות אביו
ר' שמעון יחיאל וליקובסקי, העסקן התרבותי הותיק, מוסד המכון.
„שפתנו“ ומוציא לאור הקבצים „שפתנו“.
— הועד שלח את ברכתו לחברו ה' יהודה גרובסקי למלאות לו 75 שנה ולחברו ה' יוסף מיוחס למלאות לו 70 שנה ואחל להם אריכות ימים ועבודה פוריה בשדה הלשון העברית.

הערת המערכת:

סופרי „לשוננו“ מתבקשים לשלוח את החומר הספרותי הנועד לפרסום כתוב בכתב־מכונה. החומר הנשלח בכתב־יד יועתק במכונה על חשבון המחבר.

לְשׁוֹנֵנוּ

רבעון לשכלול הלשון העברית
בהוצאת ועד הלשון העברית
בארץ ישראל

נערך תרס"ח—תרצ"ג על-ידי ד"ר א. צפרוני ז"ל

העורך:

נ. ה: טורטשינר

כרך ט' חוברת ג'

יוצא לאור בסיוע מוסד ביאליק
שעל יד הסוכנות היהודית לארץ ישראל

ירושלים, תרצ"ח

חקירות בלשון

ג. ה. טורטשינר

לגבולות המלים והצורות בלשון.

המאמרים הבאים פותחים שורת מחקרים בשאלת הגבלתן וחלוקתן של מלים וצורות בלשוננו העברית. האדם המשכיל היודע איזו לשון שהיא מתוך קריאה בספרים, ושכל מלה ומלה שהוא הוגה אותה מלווה היא בדמיונו ע"י תמונה שבכתב, אינו מרגיש במציאות שאלה בענין זה. רגיל הוא לכתוב ולקרא: „שמרתי, שמרנו“ וכו' במלה אחת, ולעומת זה „שומר אני, שומרים אנו“ בשתיים – שתיים מלים, ואף על פי שהרכבן של מלים וצורות אלו דומה הוא זה לזה, בכל זאת לא יפקפק אף רגע כשישאלוהו, כמה מלים לפניו, והיכן הגבול שבין כל מלה ומלה.

לא כן הדבר בלשונם של בני אדם שאינם מכירים את צורות הלשון הכתובות לפי דקדוק קבוע בכללים מסוימים. גבולות המלים מטשטשות אצלם; על פי השמיעה לבד מתחלקות המלים כפי חלוקת המושגים המורגשים, ומלים אחדות מצטרפות ונעשות לצורה אחת¹. ומה גם בתולדות כל לשון ולשון, ביחוד בראשית ההיסטוריה של כל שפה אשר אז נקבעו דרכיה וכלליה, בודאי שלא תמיד נשמרו גבולותיהן של מלים וצורות, וכמה הופעות שאנו רואים בהן מלים מיוחדות, אינן באמת אלא קטעי-מלים, חלק חלק מצורות לשוניות יותר רחבות, שנגזרו לשנים. ומתוך התפתחות זו, שחילקה מלים וקבעה גבולות חדשים לצורות, מתבארות במדה מרובה גם הוראותיהם של חלקי-מלים אלו.

1. במכתבים באידיש כתובים ע"י אנשים מחוסרי ידיעת הכללים של דקדוק שפה זו, שהיא ביסודה גרמנית, ראיתי כמה פעמים „מיר דאך צאך“ במקום מיר דאכט זאך = „mir dünkt sich“, בכמה מכתבים כאלה, כתובים בימי המלחמה באותיות לטיניות (לרגלי הבקורת), מצאתי בסוף: merkanais שהוא mehr kein Neues = יותר אין חדש.

I.

מה אם.

אליעזר בן יהודה מביא במלוננו הגדול, כרך VI, כמה וכמה דוגמאות לצירוף מלת השאלה „מה” עם „אם”, מלת התנאי הידועה. ואולם, לכאורה בצדק, הוא מפריד ביניהן ומביאן במדורים שונים של הערך הגדול, המקיף הוראותיה, צירופיה ושמושיה השונים של המלה „מה”. את רוב דוגמאותיו הוא מביא בעמ' 2824—2825 לשמוש הצירוף „מה אם” או „ומה אם” בתוך נוסחת הקל-וחומר, כמו למשל: „מה אם לגבוה אין אדם רשאי להחרים את כל נכסיו עאכיו” שיהא אדם חייב להיות חס על נכסיו” (ערכין ח. ד.), או „ומה אם בשעת הקללה חס (הקביה) על כבודן (של ישראל) ושוקד לטובתן, כשיעשו רצונו אעכיו” (במדבר רבה ט.). לעומת שמוש זה של הצירוף „מה אם” עומד כידוע גם השמוש הדומה לו במלה „מה” או „ומה” לבד, אשר גם לו מביא בן-יהודה שם עמ' 2822—2824, המון דוגמאות, כמו למשל „והלא דברים קל וחומר: ומה תפלה הקלה לא התפלל (משה) אלא חוץ לעיר, דיבור חמור לא כל שכן” (מכילתא, בא. פתיחה).

איך להבין שמוש זה, ומי קודם למי? השמוש המורחב ב„מה אם” או השמוש הקצר ב„מה” לבד? נדמה לך שבעיקר אין „מה” או „ומה” כאן אלא מלת השאלה הפשוטה שנאמרה ראשונה בפני עצמה, ורק אחר כך צירפיה עם המשפט הבא אחריה, ושזה שיעורו הראשון המקורי של קל וחומר כזה: „מה?” — כלומר: „מה תדון בעצמך במצב כזה?” — אם לגבוה אין אדם רשאי להחרים... עאכיו” שיהא אדם חייב להיות חס על נכסיו”, לכאורה לפנינו משפט תנאי שבראשיתו המלה „אם”, אבל גם בתור משפט הנחה (Praemisse) בצורת חיווי פשוט אפשר היה לנסח את הדברים, ועל כן אפשרי לכאורה מראש גם השמוש האחר ב„מה” או „ומה” לבד, כמו למשל: „מה (או: ומה)? — כלומר: „מה תדון בעצמך במצב כזה?” — תפלה הקלה לא התפלל (משה) אלא חוץ לעיר. (כך היא העובדה). דיבור חמור לא כל שכן?”.

ואולם מלבד שמוש זה, המובן לכאורה, משמש צירוף המלות „מה אם” גם בשמוש אחר, שאינו מתבאר כך. לשמוש זה מביא בן־יהודה עמ' 2823 רק שלוש דוגמאות אלו: המקבל שדה מן הגוי מעשר ונותן לו. אמר רשב"ג מה אם ירצה הגוי שלא לעשר פירותיו. אלא חולקן ונותן לו בפניו (תוספתא דמאי ו' א'). אמרנו לו והלא מה אם ירצה שלא לזונו ושלא לפרנסו הרשות בידו (תוספתא גיטין א' ה').

אמר רבן שמעון בן גמליאל מה אם ירצה הגוי הזה שלא לתרום אינו תורם (ירושלמי דמאי ו' כה). בדוגמאות אלו מבאר בן־יהודה את הצירוף „מה־אם” כאילו היה כתוב בשאלה: „מה יהיה אם”.

ואולם א) על הדוגמאות האלה אפשר להוסיף כהנה וכהנה. ביחוד שכוח שמוש זה בספרים „סדר אליהו רבה וסדר אליהו זוטא המובאים בשם תנא דבי אליהו”. על פי הוצאת מאיר איש שלום וינא תרס"ב אזכיר כאן את המקומות הבאים: מפני מה זכה משה למאור פנים... מפני שעשה רצונו של הקב"ה... ומתאוה ומצפה מה אם יהיה שלום בין ישראל לאביהן שבשמים (עמ' 17).

מה. ¹ אם עבודוהו (את עגל הזהב) בלבב שלם, ימותו כלם ביום אחד. (שם). כדי שלא יאמר אדם בעצמו, אלך ואעשה דברים מכוערין ודברים שאינן ראויין ואביא שור שיש בו בשר ואעלה על גבי המזבח. מה אם ישא הקב"ה פנים. אלא יעשה אדם מעשים טובים ותלמוד תורה. (עמ' 36). בעלה של דבורה עם הארץ היה. אמרה לו אשתו. בוא ועשה פתילות והולך לבית המקדש שבשילה. מה אם יהא חלקך עם אנשים כשרים ותבוא לחיי העולם הבא (עמ' 48).

ודוגמאות כאלה מראות לנו ב) שאין הפירוש של „מה אם” יכול להיות „מה יהיה אם”. משפטים כמו „מה יהיה אם יהיה שלום בין ישראל לאביהן בשמים?” או „מה יהיה אם ישא הקב"ה פנים?” או „מה יהיה אם יהא חלקך עם אנשים כשרים ותבוא לחיי העולם הבא?” הם כמעט ההפך ממה שצריך להאמר במקומם. ונוסיף לזה ג) שאין בכלל לבאר שמוש זה של „מה אם” מתוך הלשון העברית אלא מתוך הארמית אשר ממנה הוא לקוח. בארמית משמש כידוע הבטוי „מָאִם, מָאִים” במלה אחת תרגום רגיל של המלה העברית אולי. השוה למשל: בראשית טז, ב: אולי אבנה ממנה. ת"א: מה אם (צ"ל: מאם) אתבני מנה. שם יח, כד: אולי יש חמשים * מאים אית חמשין. שם, שם, כח: אולי יחסרון חמשים הצדיקים חמשה. ת"א: מאים יחסרון חמשין זכאין חמשה (וכן כט ועוד).

1. כך מפסק מאיר איש שלום שם.

שם כד, ה: אולי לא־תאבה האשה ת"א: מאים לא־תיבי אתתא.

שם כו, יב: אולי ימשני אבי, ת"א: מאים ימשני אבא.

שם לב, כא: אולי ישא פני ת"א: מאים יסב אפי. ועוד ועוד.

מהמון הדוגמאות האלה אפשר להוכיח, כי עיקר הבטוי הזה "מאים" במלה אחת, ואין הסיום "אִים" שבה מלת התנאי י. המלה לא נולדה כלל כתרכובת, אלא היא צורה מלאה של מלת מה, הנמצאת כידוע בשפות השמיות בכמה צורות מורכבות כמו, מן, מאים, מאומה, באשורית גם mimma, memmenu, בחבשית menta ועוד. וגם הוראתה "אולי" (=דילמא, שמא) איננה הוראה מורכבת. מתוך השאלה הפשוטה: "מאי(ם)? אית חמשין? (=מה? היש חמשים?) נולדה ההוראה החדשה: אולי יש חמשים, כשם שנולדה אותה הוראה אצל "מה" המורכבת: שמא, דילמא. וכן גם במקומות שנכתבה מלה זו בעברית בשתי תיבות: "מה אם", גם שם אין לפנינו אלא המלה הארמית שהבינו אותה בעברית כשתי המלים הרגילות. ובנוגע להוראת המלה (מה אם) (=מאים, ברור הדבר שבדוגמאות האחרונות שהובאו למעלה מתוך מלוננו של בן יהודה עמ' 2822 ומתוך ה"תנא דבי אליהו", הוראת "מה-אם" ממש כהוראת "מאים" בארמית: אולי, שמא. השהו דמשל: "מה אם ירצה הגוי שלא לעשר פירותיו", פירושו: "אולי (שמא) ירצה הגוי..." "מה אם יהא חלקך עם אנשים כשירים", פירושו: "אולי (שמא) יהא חלקך..." וכן יתר הדוגמאות.

ואשר לדוגמאות שמושו של הבטוי "מה אם" בתוך קל וחומר, גם שם אין לפנינו אלא אותה מלה "מֵאִים" בהוראת "שמא", אלא ש"שמא" זה איננו בא בהוראה מוחלטת במשפט ראשי (=אולי, vielleicht, perhaps), אלא נעשה מלת חבור למשפט התנאי (=אם, if, wenn): "ומה אם (=שמא, אילו היה הדבר) בשעת הקללה, (כי אז) חס (הקב"ה) על כבודך... כשיעשו רצונו עאכ"ו, או: מה אם (=שמא) לגבוה – אין אדם רשאי להחרים את כל נכסיו, עאכ"ו שיהא אדם חייב להיות חס על נכסיו", וכן ביתר הדוגמאות.¹

לא "אם" של "מה אם" או של "ומה אם" היא מלת התנאי, אלא כל המלה האחידה "מאים" או "ומאים" היא מלת תנאי, שהתפתחה לשמוש זה כצורה אחת של מלת "מה, מאי" הרגילה. ומתוך עובדה זו עלינו להבין, שגם הצורה הפשוטה של המלה "מה, מאי" בלי "אם", כלומר בלי סיום המי"ם, גם היא משמשת באותו שמוש בקל וחומר: "ומה (=שמא, אילו) תפלה הקלה – (כי אז) לא התפלל אלא חוץ לעיר, דיבור חמור לא כל שכן", והרבה כאלה.

1. ואולם ע' להלן.

2. השהו שהמלה "שמא" במבטא shumma היא מלת התנאי הרגילה באכדית (=אשורית-

בבלית), ובדיאלקטים שמיים אחרים קבלה אותה מלה בצורה ismīn, esma (שהובנה: ism-in-כשתי מלים) את ההוראה "יען כי" וכו'.

ומתוך כך נבין גם את שמושה של המלה „מה“ ב„מדות“ אחרות „שהתורה נדרשת בהן“, כמו במדת הגזרה שות. הנה דוגמה: „מה להלן כרת, אף כאן כרת“ גם כאן משמשת „מה“ זו בהוראת „אם“; „אם להלן כרת אף כאן כרת“.

ההופעה הזאת שמלה מתחלקת, ומה שהיה בעצם סיום המלה נפרד ממנה והיה למלה בפני עצמה, ההופעה הזאת היא מצויה מאד בשפות השמיות ובשפות אחרות, ודוגמאות מרובות להופעה זו אספתי בספרי על התהוות הלשונות השמיות כרך א'. הזכרתי שם למשל את העובדה שאותה הכיר ראשונה ד.ה. מילר בשנת 1906, שלצורות העבריות ארבעתים, שבעתים, רבותים, מתאימות צורות כמו shibitain (=שבעתים, שבע פעמים) באשורית-בבלית; אבל בלשון זו רגילים לכתוב צורות אלו של שמות מספר בספרות ולהוסיף להן את הסיום, כמו למשל 4taian, 7taian, 10taian, עד שנפרד הסיום מן שם המספר ונעשה אפילו גם לשם עצם מיוחד בהוראת „פעם“. אבל לא דברים נדירים כאלה לבד, אלא כל עצם המלות הנגליות הקטנות הפותחות המשכי משפטים בשפות השמיות (ואחרות), כמו אם, הן, הנה, בארמית „הן“, בערבית „אן, אן“ וכו', ואפילו עצם המלה „מה, מן“ וכל התפתחותה המסועפת, גם הן אינן אלא הסתעפות הסיום האפי (תניין בערבית, תמיים בערבית הדרומית) שעמד בסופי מלים בשפות השמיות העתיקות. סיום נזלי זה נחשב למלה בפני עצמה ועבר עם שנוי הנגון שבמשפט מסוף המשפט להמשכו.

הן ידוע הדבר שכן התפתחו מלות חבור בכל השפות. ידוע למשל שגם בגרמנית דברו ראשונה במשפטים ראשיים, משפט משפט בפני עצמו, ואמרו
ich sage das : der Vater kommt

(אני אומר, כי (במובן : כן) : אבא בא

(אני הולך אז : השמש יורח) : ich gehe dann : die Sonne geht auf

ורק אחר כך סידרה הנגינה את המשפטים לראשיים וטפלים ושינתה על ידי כך גם את צורת המלה שבין המשפטים :

אני אומר כי אבא בא ich sage, dass der Vater kommt

אני הולך, כי השמש יורח ich gehe, denn die Sonne geht auf

וכן נולדה, כפי שהראיתי למשל באחד ממאמרי, גם המלה „את“ להוראת יחסת האקוזטיב בערבית (וארמית) באופן דומה לכך. כשם שהיו רגילים להגיד למשל בשם העצם, בצורה הנקראת אצלנו „נקבה“, בנפרד „מצוה, צדקה“, אבל בסמיכות אל שם או אל כנוי : „מצות, צדקת, מצותה, צדקתו“ בתוספת תיו, כך נוהגים למשל להגיד גם בפעל בנפרד „עשה, עלה, פלה“ וכדומה, אבל בסמיכות לשם או לכנוי בתוספת

התיו: "עשות, עלות, פלות", וממש כך נהגו גם בפעלים יותר ארוכים להגיד "שמר" בנפרד, אבל כמו "פלות, פלות", כן גם "לשמרותו, לשמרת-הגן". אלא שבפעלים ארוכים אלו הרגישו בסיום כאילו במלה בפני עצמה והתחילו להפריד: "לשמר אותו, לשמר את הגן", ועל ידי זה מתבארת גם הוראת המלה "את"; היא מציינת את המושא הישר, את האוביקט באקוטיב לא מתוך הוראה ראשונית שהיתה במלה, אלא משום שהיא אינה אלא סיום הפועל, אשר אחריו על פי טבע המשפט רגיל לבוא: המושא הישר, האוביקט באקוטיב.

ומתוך מלות רבות אחרות שאינן בעיקר אלא סיום המשפט הקודם ונעשו למלת החבור בראש המשפט הממשיך (בין שהוא מורגש כמשפט ראשי שני או כמשפט טפל) אזכיר כאן להשוואה עם ה"אם" של "מה אם" את ה"אם" שב"כי אם". גם מלה "כי אם" זאת איננה אלא אחת הצורות המורחבות של הברת החזק, "כה, כן, כיון" הנמצאת למשל באכדית גם בצורות kiam, kaia, kam, והיא שהופיעה גם בכתובות לכיש בצורה "כים" בצירוף: "עת. כים" המתחלף עם "עתה זה"; ובספרי האנגלי על כתובות לכיש עמ' 111–110 הוכחתי שמלה זו (שאינה מורכבת מן כ+ים) נמצאת פעמים במקרא אשר שם לא הכירוה.

הנה עצם הוראת המלה המלאה "כי אם" לא היתה אלא: "כן, כך" כמלת חזק בעלמא. וכשם שגם הוראת המלה הפשוטה "כי" התפתחה לשמש בד' לשונות "אי, דילמא, אלא, דהא", כך קבלה גם הצורה המלאה "כי אם" את ההוראה "אלא". וזה שעורם הראשון של משפטים וביטויים הנפתחים ב"כי" או ב"כי אם" כאלה: (א) בראשית א. ד: וירא אלהים את האור כי טוב=וירא אלהים את האור=כי (מלת חזק שאין לה הוראה עצמית). טוב.

בראשית ב. ג: ויקדש אותו כי בו שבת=ויקדש אותו כי (מלת חזק): בו שבת.

" ו' א: ויהי כי החל האדם = ויהי כי: החל האדם.

" י' ב: ויראו... כי טבות הנה = ויראו... כי: טבות הנה.

(ב) " טו. ד: לא יירשך זה כי אם אשר יצא ממעיך הוא יירשך = לא

יירשך זה כי אם (מלת חזק): אשר יצא ממעיך הוא יירשך.

" כח. יז: אין זה כי אם בית אלהים = אין זה כי אם (מלת חזק) =

בהחלט): (זה) בית אלהים. – וכהנה הדוגמאות האחרות.

איך שנולדה מלת "כי" הפשוטה ומלת "כיאם" המלאה כהברת חזק למלה הקודמת, אפשר לראות ביתר בהירות בצירוף "לא כי" (או "לא כי אם") הנחשב בעברית לשתיים או שלש מלים שונות, אבל בערבית מקבילה לו המלה האחת "לאִכְּן" (לאִכְּן, לִכְּן) שפירושה "אֲבָל". והשוה בעברית דוגמאות כאלה:

1. תמוה הדבר שהמלונים שלנו לא רשמו את העובדה, הידועה בעצם במדע, שחכמי ספרד

בראשית יח. טו: ויאמר | לא כי צחקת.

" יט, ב: ויאמרו לא כי ברחוב נלין.

ברור שאין כאן מלת "כי" אלא הברת חזוק למלה הקודמת. אותה הברת חזוק הידועה למשל בכנויי הרמו "דף, דפן" (במקום "דין") בארמית, "דאך, דאלך" בערבית ועוד ועוד.

וכמו צורות חזוק אלו "כי, כי אם", כך התפתחו גם מן הסיום האפִי am וכדומה מלות מיוחדות. באכדית, העתיקה שבשפות השמיות, אומרים למשל, במקום la ikshud (לא לכד) הפשוט, בסיום החזוק la ikshudamma, הוא לא לכד בהחלט. אלא שצורות כאלה נפרדו אחר כך והיו לשתי מלים: לא לכד מה, לא לכד מאומה. האם אין "מאומה, מאום" זאת, באכדית mimma, צורה מורחבת של "מה" הפשוטה? כן גם "מָאִים" הארמית, "מה אם" העברית, איננה אלא צורה יותר מלאה של מלת השאלה "מה, מאי", שנולדה מתוך הסיום האפִי העתיק.

היהודים השתמשו על יסוד הוראת המלה "לֵאמֹן" הערבית גם במלה "לֵכֵן" העברית בהוראת "אבל אלא, ואולם". השווה למשל את הדוגמאות הבאות הלקוחות מתוך סירושו של הראב"ע לספר קהלת: לקהלת ז, א (בסוף): והענין בעצמו טוב ולכן (=ואולם) איננו מענין הפסוק. "ח, ז: וראיתי קצות מעשה האלחים והבינותי עיקרם, לכן (=ואולם) זה המעשה הרע שנעשה תחת השמש לא אוכל להבינו.

" י, ו: והענין בעצמו נכון. לכן (=ואולם) איננו מענין הפסוק שהוא לסנוי ואחריו,

1. השווה בערבית **لَئِنْ**.

המקור המוחלט בעברית

כידוע יש בפעל העברי שני מיני מקור (אינפניטיב), מקור מוחלט ומקור נטוי, מחובר. לשמוש המקור בשפות ההדו־אירופיות : מתאים בעברית רק שמוש של המקור הנטוי לבד ; מקור זה הוא הבא כמקור נסמך בחבור אל שם עצם או עם כנויים, בִּיחֻס־שָׁל (גנטיב) או בִּיחֻס־אֶת (אקוזטיב). כמו „שָׁמְרִי, (ל)שְׁמְרוּ, בוא־השמש, עֲבַד־אלהים“, והוא הבא כנסמך או כנפרד בחבור עם מלות היחס : „בְּשָׁמְרִי, לְלֶקֶת“ וכו'.

לעומת זאת אין לכאורה כל הקבלה בלשונות האלהי למקור המוחלט העברי, אשר בשמושו הטהור הוא עומד כנראה בדד בפני עצמו, בלי קשר אורגני לא לשם עצם ולא לכנוי מן הכנויים. רוצה אתה לתרגם איזה אינפניטיב לועזי לעברית, כמו למשל *Lügen ist hässlich* או *dulce est pro patria mori*, הנה עליך לבחור בצורת המקור הנטוי או בשם הפעל כמו : „מכוער הוא השקר ; מתוק הוא למות בעד המולדת“—ורק בשמוש שאין לכאורה דוגמתו בשפה אירופית, רק שם רגיל הוא בדרך כלל המקור המוחלט העברי, כמו ביחוד בשמוש המקור הזה על יד הפעל המסוים לחזקו : „שמור שמרתי, מות תמותון“.

איך להבין יצירת צורה כזאת שלשונות אחרות כפי הנראה לא הרגישו צורך ליצירתה? ואולם כל הצד המיוחד שבמקור מוחלט זה הוא בדרך שמוש הרגיל והשכיח ביותר, בשמוש על יד הפעל המסוים (נְרַבּוֹם פִּינִיטוּס) לחזקו, כמו „שמור שמרתי“ וכדומה. בשמוש זה לכאורה נִרְוּתוֹ של מקור זה לעומת לשונות אחרות, ואם נוכל לבאר שמוש זה ולהסיר את הזרות המדומה שבו, נבין לפי דעתי גם את עצם מהותה של צורה זו.

ובאמת אין הזרות שבהופעת המקור המוחלט הזה בה בהופעה הלשונית עצמה, אלא בהבנתה המוטעית. ואין ההופעה הלשונית זרה באמת לשום שפה ולשון אחרת ; אלא, כמו בכמה הופעות לשוניות אחרות המשותפות ללשונות

(1) אמנם בלשונות אחרות מחולק שמוש המקור הזה עצמו לפעמים לצורות שונות, השווה למשל באנגלית *to go* = „ללכת, אבל *my going* = „לכתי“, ברומית *laudare* = (ל)הלל, אבל *ad laudandum* = „כדי להלל“.

2. ולאשר לשפות שמיות אחרות ע"י להלן.

השמיות וליתר הלשוניות יחד¹, שונה היא נקודת הראות אשר מתוכה אנו מבינים את ההופעה הזאת בעברית הבנה אחרת מאשר בלשוניות אחרות; והבנה שונה זו לבד היא המפרידה בין דברים אחידים בתכונתם.

רגילים אנחנו לראות בלשון מלים נפרדות ולדון כל מלה, צורתה ושמושה במשפט, מלה מלה בפני עצמה. אבל אין גבולות מסוימים וקבועים למלים. מה שנחשב במקרים שונים ובתקופות ידועות של הלשון כחלק של מלה אחת, יכול בתנאים אחרים להנתק ממנה ולהחשב כמלה בפני עצמה². וגם במובן התחבירי³ אין לדון מלה הבאה בדרך כלל יחד עם צורה אחרת של אותו „השורש“⁴, כמו „הלוך (הלכו). בנה (בניתי)“, בפני עצמה, אלא עלינו לראותה כחלק של כל הבטוי המורכב, שנולד יחד ושהוא אחד, אף על פי שלרגל ארכו נחתך בדבור ובכתב וחולק לשנים.

עלינו לראות את כל הבטוי „הלוך הלכו, בנה בניתי“ מתוך דרך הוולדו. אין ספק שכל צורת הבטוי הזה נולדה מתוך הכפלה, מתוך הכפלתו של הבטוי הפשוט אשר אותו רצו להביע ביתר תוקף, והוא הפעל המסוים. הבטויים „הלוך הלכו“, או „בנה בניתי“ עומדים כקצור לשוני במקום: „הלכו הלכו“ או „בניתי בניתי“. והנה הכפלה זו ודרך קצור כזה של בטויים מוכפלים, רגילות ושכיחות הן גם בצורות שונות אחרות, ולא רק בעברית אלא בכל לשון שבעולם. כל שפה ושפה, וביחוד לשון הרגש בכל שפה, רגילה היא להשתמש בהכפלה לשם חזוק הנאמר. הכפלה זו יכולה להיות הכפלת משפטים שלמים או הכפלת מלים מודגשות לבד, היצרת מיני פראונומסיה = לִצְלָה (= לשון על לשון) שונים. הכפלת המשפטים והמלים יכולה להיות שלמה, והיא יכולה להיות חלקית.

1) השוה למשל את ספרי Die Entstehung des semitischen Sprachtypus כרך I פרק XII על כמה צורות דומות בנסית השם בשמית ובהדו-אירופית. שִׁק ההשקפה השונה בשני שדות הבלשנות מפרידה ביניהן.

2) עי' בדוגמאות המובאות במאמרי על „מה אם“.

3) תחביר = Syntax, תחבירי = syntaktisch.

4) כפי שהראיתי בכמה פרסומים אין „השורש“ אלא הפשטה (אבסטרקציה) מלאכותית שאנו מפשיטים אותה מתוך צורות הלשון החיות. כשאנו רואים את הצורות השונות כמו זָנַב, זָנְבָה, זָנְבִי וכי' (או אפילו בהדו-אירופית sing—sang—sung, give—gave, schlage—schlug) וכי' אנו מוציאים מתוך צורות אלו את „הצד השווה שבהן“ וקוראים לזה שורש. בתולדות הלשון עצמה לא היה שורש כזה, ואינו אלא נוסחה (פורמולה) שהומצאה מתוך השקפה הגיונית על הופעות שנולדו על פי יסודות פסיכולוגיים ופיזיולוגיים.

5) מונח שנבקע עי' ועד הלשון (עי' „לשוננו“ כרך ו, ע. 400) כקצור במקום „לשון (נוסל) על לשון“, דומה למלה „לִצְו“ אשר (בטעות) חשבו אותה רבים כקצור של „לשון-עם-זר“.

מקוצרת. כך למשל רגילה בשירת המקרא הכפלה חלקית של משפטים שלמים, כמו „נשאו נהרות ה' נשאו נהרות קולם" או „הבו לה' בני אלים הבו לה' כבוד ועז", וכך נתקצרו בעברית ובכל הלשונות גם כמה וכמה בטויים שאין בהם אלא מלה מוכפלת אחת, בטויים שאין להבינם מתוך קשר סינטקטי מדומה של שתי מלים, אלא מתוך מוצאם בהכפלה של מלה שלמה אחת.

בספרים ובמאמרים שונים עסקתי בצירופי מלים (ברובם שמות־עצם¹) כמו פתע־פתאום, קדם־קדמתה, חמור־חמורתים, רחם־רחמתים, הבל־הבלים, נצח־נצחים, דור־דורים, וכו' והראיתי שאין להבין אותם כפי הרושם החיצוני, כצירוף סומך ונסמך: „פתע של פתאום, קדם של קדמתה, חמור של חמורתים" וכו', אלא כהכפלה של המלה השלמה העיקרית לבד: „פתאום־פתאום, חמורתים־חמורתים (=חמרים־חמרים), רחמתים־רחמתים, הבלים־הבלים, דורים־דורים"² וכו', ורק אחר כך הבינו אותם, על פי האנלוגיה לצירופים אמתיים של סומך ונסמך, כצירופים של שני מושגים שונים.

וכדין הצירופים המדומים האלה בגדר שם־העצם כן גם דין ההכפלה במחיצת הפעל. גם כאן יכולים אנו להכפיל הכפלה שלמה ולומר: „שמרתי שמרתי" ויכולים אנו לקצר ולומר „שמר שמרתי, מות־מותון" וכו', ועל ידי כך נוצרה צורה חדשה, צורת ה"עיקר" שבפעל, העומדת כביכול כ"התחלה" לפני הפעל השלם. והמדקדים המחפשים את תוכנו של ה"עיקר" הזה קראו לצורה זו „מקור, מקור מוחלט". אבל לאמתו של דבר אין זאת אלא חצי מלה, ואין לבקש „תוכן" של חצי מלה, כשם שאין לבקש תוכן מיוחד לחצי המלה שבדבור המגמגם, המצליח רק אחרי נסיון בלתי נגמר להוציא את המלה בשלמותה.

דרכי ההכפלה מרובות ושונות הן בכל לשון, ושונה גם דרך קצורה. ושונה הוא גם יחס המדבר אל ההכפלה המקוצרת או השלמה במלים שונות. במלים ארוכות כמו „שמר־שמרתי" מרגישים אנו, מפני ארכו של הבטוי, שתי מלים נפרדות, ועל כן נוצרת כאן צורת המקור המוחלט המלווה את הפעל המסוים. ואולם במלים קצרות כמו „בז־בזתי, לג־לגתי, קל־קלו" וכו', שהן בעצם אותה צורת ההכפלה המקוצרת, יש שאיננו רואים בהן אלא פעל אחד, ואיש לא יעלה על דעתו היום לחלק ולאמר: „בז־בזתי, לג־לגתי, קל־קלו" בשתי מלים. אבל בתקופת

1. ועוד אקוה לשוב לנושא זה בהמשך מחקרים אלו.

2. המלה „דורי(ים)", עיקר הוראתה (מתוך: „סביב"): „תדיר, תמיד", וכן באכדית ana dari או בהכפלה ana dari = (סביב סביב) = „תדיר תדיר". וזאת גם הוראת „דור" או „דורים" בעברית, אלא שאחר־כך הבינו צורה זו כרבי והוסיפו לה יחיד: „חלק התמיד, הדור". והשוה את מחקרי Der Numerus im Problem der Sprachentstehung (ברלין

המקרא מוצאים אנו בכל זאת דוגמאות כאלה גם של הכפלות המלים הקצרות אשר בהן עדיין הרגישו לא מלה אחת כפולה אלא שתי מלים נפרדות, כמו: לָבוּזוּ ¹ וְלֹא „לבובו“ וכדומה.

שוב נזכור שגם במערכת השם אנו מוצאים מלים מוכפלות כאלה כמלה אחת, ביחוד מבין השרשים הקצרים, כמו: „זרזיר, גלגל, קדקוד, חתחתים, תעתועים“, ואפילו ב„מן“ של בכל”ם כמו „ממני“ וכו’. אבל זאת הופעה המצויה גם בשרשים שלמים, כמו למשל במלים „חברבורה, חפרפרות, אדמדם, שחרחרות“ וכו’. אלא שבמלים אלו, כדי שיוכלו להאמר בנשימה אחת, השמיטו גם חלק מאותיות השורש בשגרת הלשון. הרי אין המלים המקוצרות האלה עומדות אלא במקום הכפלות מלאות: „אדם-אדם, שחר-שחר, חבר-חבורה, חפר-חפרות“. הצורות המקוריות האלה: „חפר-חפרות, חבר-חבורות, שחר-שחרות“ מתאימות הן לגמרי לצורות הנזכרות למעלה: „רחם-רחמתים, חמור-חמורות“; אלא, משום שהן מקוצרות בלשון: „חפר-פרות“ וכו’, יכלו להבין אותן בעצם כמלה אחת, ועל כן לא יעלה על דעתנו היום לבקש „תוכן“ למלה „חפר“ לחוד ו„פרות“ לחוד, „חבר“ לחוד ו„בורות“ לחוד, ואולם בספרים שלנו כתובה המלה „לחפר פרות (ולעטלפים)“ ישעיהו ב, כ דוקא כשתי מלים נפרדות, ועל יסוד דוגמאות כאלה היה אפשר להמציא „מקור מוחלט“ גם בשם העצם, כשם שהומצא מקור כזה בפעל ¹. גם שם כאן אין המקור הזה אלא המצאת המדקדקים, ולא מושג שעמד לנגד עיני השפה בהתפתחותה.

בדקדוק הכללי, וביחוד בדקדוק הלשונות ההדואירופיות רגילים לדון את הצורות המוכפלות הנחשבות למלה אחת כהופעה בפני עצמה ולהבדיל הכפלה זו מהכפלת מלים שלמות. להכפלה „בתוך המלה“, כמו למשל בצורות הפעל dedi=נתתי (מן=do, dare=נתן), peperi=הולדתי (מן=pario, parere=הוליד) ברומית, קוראים reduplicatio, ומבדילים אותה מהכפלת מלים שלמות שהיא paronomasia=זע”ל. עד כמה שאנו דגים במצב הלשון הגמורה כמו שהיא, צדקה חלוקה זו, שהרי בלשון הרומית הגמורה אין עוד pe(r)-peri, de-di שתיים שתיים מלים נפרדות, אלא חלקים של מלה אחת. אבל בהוולד הלשון היו גם חלקים אלו מלים מלים ולא חלקי מלים. אין הבדל בין reduplicatio ובין הכפלת המלים החיות בלשון — אלא בזמן יצירת הצורות. הכפלת מלים חיות נעשית היום על ידינו וכפי רצוננו החפשי, ואילו ההכפלה שבתוך המלים, שנעשתה גם היא פעם כהכפלת מלים שלמות מרצון בני תקופה קדומה, איננה היום אלא צורה קבועה בתוך המלה הגמורה.

1. אמנם „בו“ כאן אינו מנוקד כמקור מוחלט אלא כשם עצם, וע”י לזה להלן.

2. ע”י גם להלן להופעות כאלה.

אבל להבנת הלשון אחת היא אם נמצא "יְפִי־יֵת" במלה אחת או "יְפֹ יֵת" (כמו "גאה־גאה") בשתי מלים. את שתי הצורות יחד עלינו להבין כהכפלה מקוצרת, מאובנת, במקום "יפית יפית", ועלינו לבאר אותה מתוך הבטי השלם ולא מתוך חלקיו, כשם שלא נבין גם צורת השם "חבר־בורות" כחלק חלק לחוד. הצורה אשר פעם היתה גמישה (שמרתי־שמרתי, שמרת־שמרת, שמר־שמר) נתאבנה בצורה אחת (שְׁמור – שמרתי, – שמרת, – שמר) כשם שגם ברומית אין משנים בנטיה אלא את סיומו של כל הצירוף dedimus, dedit, dedi וכו', peperisti, peperisti, peperisti וכו'. ומכאן נבין גם זאת, שאין צורת המקור המוחלט הזה מיוחדת ללשון העברית לבד. אם נביט עליה כעל הכפלה מאובנת (reduplicatio) בתוך המלה השלמה, הרי "מות ימות" מקביל לגמרי לצורות רומיות וכו' כמו dedit, dedisti, dedi וכו', אשר גם שם יכולנו להפריד את "המקור המוחלט" de מעצם הפעל המסוים. ואם, להפך, נביט על "מות ימות" וכו' כעל הכפלה חפשית מקוצרת של שתי מלים שלמות, כי אז אפשר ואפשר גם ביתר הלשוניות למצוא הכפלה חפשית מקוצרת כזאת. אלא, היות שיתר הלשוניות שונות הן במבנהן ממבנה הלשון העברית, לכן גם דרך הקצור היא שונה מדרכו בעברית.

במקום "שמרתי" אומרים למשל בגרמנית או באנגלית נכונה: "I have ich habe gehütet, guarded". מובן שאם מכילים בטוי כזה ומקצרים חלק ממנו, לא יוכלו להשתמש לשם זה במקור – שהרי אין צורת המקור חלק בפעל הזה. אבל אפשר להגיד בהכפלה מקוצרת או: "gehütet habe ich, gehütet", או: "ich habe, (ich) habe gehütet", ומעין זה באנגלית. ורק במקום בטוי שהמקור הוא חלק ממנו, שם בודאי אפשר להשתמש במקור, וכך אפשר למשל להכפיל את הבטוי sterben sollst du ולהגיד, "sterben, sterben sollst du", "thou shalt die, die" וכו'. לכן אפשר למשל לתרגם את מאמר הכתוב "והצל לא הצלת את עמך" (שמות ה, כג) ע"י הבינוני סביל: aber gerettet, gerettet hast du dein Volk nicht, שהרי בינוני זה הוא חלק הפעל הטבעי שבמשפט, אבל לא על ידי "מקור" שאין מקומו בו. וכך גם במשפט העברי "הצל הצלת" או "מות תמותון" אין "הצל" או "מות" מקור, אלא חלק של הפועל המסוים המלווה אותו, פעם חלק מפעל בעבר, פעם עתיד ופעם צווי, הכל כפי הפעל העיקרי.

וכדאי להעיר שדרך קצור זו של הכפלת הפעל "הלוך הלכו" – המקבילה לצירופים כמו "הבל־הבלים", קדם קדמתה" בגדר השם – איננה הדרך היחידה. גם דרך הקצור השניה שבשם, המקצרת את עצם המלה השניה באותיותיה כמו "שחר־חרת", ער־ברב, חבר־ברות, חפר־פרות" נמצאת בפעל העברי. כי כך מתבארות צורות כמו: היום ההוא ירחק חק ומיכה ג, יא).

פקח־קח (ישעיה סא, א).
 ואפילו: (על יד "הזנה הזנו") אהבו הבו (הושע ד, יח), שאינן אלא קצור
 במקום: "ירחק־רחוק, פקח־פָּקח, אהבו־אהבו.
 וקצורים מעין אלו יש לראות גם בדוגמאות: התמהו תמהו (חבקוק א, ה).
 התמהמהו ותמהו (ישעיה כט, ט).

מתוך הכרה זו על מוצא המקור המוחלט בשימוש כחזק לפועל המסוים
 מתעוררות כמה שאלות חדשות, וגם בעיות ישנות שונות מקבלות במדת־מה אופי
 חדש כשנשקף עליהן מנקודת ראות זו. אמנם גם בתקופת המקרא כבר היתה
 צורת הכפלה זו של מקור על יד הפעל המסוים צורת בטוי רגילה שפיתחנה לכמה
 גוונים שונים, אבל בכל זאת ניכר מוצא השימוש פה ושם גם מבעד התפתחות
 מסועפת זו.

א) אין ספק שראשית ההתפתחות בצורות פשוטות, בהכפלת מלים ראשיות
 (primitive) בלתי מוגדרות, המשמשות כשם, כתואר וכפעל כאחד¹. בתקופה זו התפתח
 שימוש זה בפעל כמו "הלך הלכו" על יד השימוש בשם כמו "הבל הבלים", ורק אחר כך
 התפצלו דרכיהם. ומובן הדבר שגם בתוך גדר הפעל קדמו הצורות הפשוטות,
 צורות ה"קל" לצורת הבנינים ה"נגזרים"². ומקצת מזה אפשר להכיר עוד במקורות
 שבמקרא, אשר גם בהם משמש פעמים רבות מקור הקל היסודי גם על יד צורות
 נגזרות. ואין ה"מקור המוחלט" של הבנינים המורחבים אלא התפתחות מאוחרת,
 התפתחות שלא הושלמה גם בימי המקרא. עד שעדיין ממלא מקור ה"קל" לפעמים
 את מקום המקור הנגזר. ואלו הן העובדות:

מקום ה"קל" בא על יד הפעל בנפעל:

גָּנַב יִגְנֹב (שמות כב, יא)

טָרַף יִטְרֹף (שמות כב, יב)

יָרָה יִירָה (שמות יט, יג)

פָּשַׁל יִפְשֹׁלוּ (ישעיה מ, ל)

נָקָה תִּנָּקֶה (ירמיה מט, יב)

נָקַם יִנָּקֶם (שמות כא, כ)

1. על ראשית התפתחות המלים ראה ביחוד את מאמרי Hebräische Sprache באנציקלופדיה

אשכול הגרמנית כרך VII.

2. אמנם, כפי שהראיתי בקצור במאמרי הנזכר בהערה הקודמת, לא "נגזרו" הבנינים האחרים,

אלא גם הם התפתחו כהתפתחות לבנין ה"קל" היסודי. אולם מובן הוא, שהתפתחותם באה רק במשך זמן

ארוך, ועוד אקוה לשוב לנושא זה בהמשך מחקרים אלו.

סָקוּל יִסְקַל (שמות יט, יג)

פְּתוּחַ נִפְתָּחוּ (נחום ג, יג)

רַע יִרְעֶה (משלי יא, טו)

שָׁדוּד נִשְׁדָּנוּ (מיכה ב, ד)

שָׁקוּל יִשְׁקַל (איוב ו' ב)

שָׁרוּף יִשְׂרָפוּ (שמואל ב', כג, ז)

תָּפַשׁ תִּתְּפֶשׂ (ירמיה לד, ג)

מקור הקל בא על יד הפעל בה פ ע י ל רק ג' פעמים:

עָרַם יַעֲרֶם הוא (שמואל א', כג, כב)

אֶעֱלֶה גם עָלָה (בראשית מו, ד)

יָגַן ה' צְבָאוֹת... גָּנוּן וְהִצִּיל (ישעיה לא, ה)

מקור הקל בא על יד הפעל ב פ ו ע ל :

סָרַף טָרַף (בראשית לו, לג ; מד, כח).

מקור הקל בא על יד הפעל ב ה ו פ ע ל :

מוֹת יוֹמַת (בראשית כו, יא ; שמות יט, יב ; כא, יב ; טו—יח ועוד ועוד).

מוֹת יוֹמָתוּ (ויקרא כ, יא—יג, טו, כז).

מקור הקל בא על יד הפעל ב ה ת פ ע ל (התפולל) :

רָעָה הִתְרַעְעָה הָאָרֶץ פֶּן הִתְפֹּרְרָה אָרֶץ מוֹט הִתְמוֹטְטָה אָרֶץ (ישעיה כד, יט).

לְעוֹמֵת דּוּגְמָאוֹת אֵלּוּ יִשְׁנֶם מְקָרִים מְרֻבִּים אַחֲרֵים אֲשֶׁר בֵּהֶם נִיתָן גַּם

הַמְקוֹר בְּבִנְיָנוּ שֶׁל הַפֶּעַל הַמְסוּיִם. כֵּךְ, בְּאִין יוֹצֵא מִן הַכֹּלֵל, ב פ י ע ל. שֶׁהֵרִי גַם אֵת

שְׁתֵּי הַצּוּרוֹת וַיִּכְרַךְ בָּרוּךְ (יהושע כד, י), שָׁאוֹל יִשְׁאַל (שמואל ב', כ, יח) אֲפֶשֶׁר

לְהִבִּין כְּמִקּוֹר פִּיעַל וְלֹא קַל. אֲמֵנָם בְּמְקָרִים הַמְרֻבִּים שֶׁל מְקוֹר פִּיעַל אֵין הַעֲדוֹת

עַל הַבִּנְיָן אֲלֹא בְּנִיכּוּד וְלֹא בְּכִתִּיב הָאוֹתִיּוֹת, אֲשֶׁר הוּא עֲצָמוּ הֵיָה יִכּוֹל לְהִקְרֹא גַם

כְּקַל. בְּחֵלֶק חֲשׁוֹב מִן הַמְקָרִים, כְּמוֹ בֶרֶךְ, גִּרְשׁ, דְּבַר, יִסָּר, פָּבַד, נָאֵץ, נָחַשׁ, עֲשֵׂר,

שׁוּה, קָנָא, רָחַם, שָׁלַם, שָׁקַץ, תַּעֲבֹ, וְכֵן בְּפֹלִלִי עוֹלָל יַעֲוִלָּו (ירמיה, ו, ט), אֵין הַקַּל

רְגִיל כֹּלֵל, אוֹ אֵינוֹ רְגִיל בְּהוֹרָאָה זֹו עֲצָמָה, וּמוֹבֵן הוּא שֶׁלֹּא יִכּוֹל לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ.

גַּם בְּבִנְיָן נִפְעַל מוֹצֵאִים אֵנוּ דּוּגְמָאוֹת מְרֻבּוֹת לְשִׁמּוּשׁ זֶה — הַמֵּאוּחַר לְפִי

דְּעִתִּי בְּתוֹךְ מַהֲלַךְ הַהִתְפַּתְחוֹת הַלְשׁוֹנִית¹ — שֶׁל הַמְקוֹר הַנִּגְזָר עַל יַד הַפֶּעַל הַנִּגְזָר.

גַּם כֵּאֵן בְּדּוּגְמָאוֹת רַבּוֹת הוֹרָאָה מִיּוֹחַדָּת לְנִפְעַל, שְׁאִינְנָה, אוֹ שְׁאִינְנָה רְגִילָה מִמֶּשׁ

כֵּךְ בְּקַל, כְּמוֹ : הַבּוֹק תְּבוֹק הָאָרֶץ וְהַבּוֹז תְּבוֹז (ישעיה כד, ג), הַנִּגְלֵהִי נִגְלִיתִי

1. כְּמוֹבֵן אֵין בּוֹז מִשְׁפָּט עַל זְמַן הַמְקוֹרוֹת אֲלֹא עַל הַתְּפַתְחוֹת שְׂקִדְמָה לְכָל מְקוֹר כְּתוּב.

2. הֵרִי בְּדֶרֶךְ כֹּלֵל הוֹרָאָה הַקַּל „גִּלְהָ" הִיא אַחֲרֵת.

(שמואל א', ב. כו) ; כהגלות נגלות (שמואל ב', ו. כ) ; נדמה נדמה (הושע י, יט) ; נכסף נכספתה (בראשית לא, ל) ; תִּכְרַת תִּכְרַת (במדבר טו, לא) ; נלחם נלחם (שופטים יא, כה) ; המלט אָמַלַט (שמואל א', כו, א) ; הָמַס יָמַס (שמואל ב', יז, י) ; הָשִׁמַּד תִּשְׁמָדוּן (דברים ד, כו) ועוד. אבל על ידן עומדות דוגמאות אחרות כמו : הָאָכַל יָאָכַל (ויק' ז, יח, יט, ז) ; האסף יאסף (שמואל ב', יז, יא) ; המול ימול (בר' יד, יג) ; הָמָצָא יָמָצָא (שמות כב, ג) ; גָּנָף גָּנָף (שופטים כ, לט) ; הָנָתַן יָנָתַן (אז : תנתן) (ירמיהו לב, ד ; ד, לח, ג) ; נָשָׂא נָשָׂא (שמואל א', כ, ו) ; וכו' ; שאין בהן הבדל ניכר בין הוראת הקל והנפעל.

בנין ההפעיל נבדל גם בכתיב האותיות מן הקל. גם כאן כמו בפיעל כמעט שאין מקור הקל משמש על יד הפעל בהפעיל (עי' למעלה) ; וכמעט תמיד בא גם המקור בהפעיל ; אמנם גם כאן ברוב המקרים אין קל מתאים בהוראתו להוראת ההפעיל, כמו : „הגד תגידו" (שופטים יד, יב) וכד' ; הכה תכה (דברים יג, טז) ; החרים תחרים (דברים ז, ב) וכדו' ; הוכח תוכיח (איוב יג, י) וכדו' ; המר ימיר (ויקרא כז, י) וכדו' ; ההסכן הסכנתי (במדבר כב, ל) ; הסתר אסתיר (דברים לא, יח) ; והעבט תעביטנו (דברים טו, ח) ; העד העד (בראשית מג, ג) וכדו' ; הפר יפר (במדבר ל, יג, טז) ; הצל תציל (שמואל א', ל, ח) וכדו' ; הקדש הקדשתי (שופטים יז, ג) ; הרע תרעו (שמואל א', יב, כה) ; השביע השביע (שמות יג, יט) ; שמואל א', יד, כח) ; השחת תשחיתון (דברים לא, כט) ; השמיד אשמיד (עמוס ט, ח) ; ורק מיעוט הפעלים הוא שהוראתו מובנת ישר מתוך הוראת הקל : הבאיש תבאיש (שמואל א', כז, יב) ; הזנה הזנו (הושע ד, יא) ; היטב איטיב (בראשית לב, יג) וכדו' ; הכרע הכרעתי¹ (שופטים יא, לה) ; המת תמיתני (ירמיה לח, טו) וכדו' ; הקים תקים (דברים כב, ד) וכדו' ; הרבה ארבה (בראשית ג, טז ועוד) ; השב תשיב (דברים כד, יג) וכדו' ; ועל כן יש לדון שתהליך זה של יצירת מקור מוחלט בהפעיל, וכן בפיעל, על יד הפעל נולד בפעלים שאין להם קל בהוראה שוה, ורק אחר כך עבר לפעלים אחרים. ואף גם זאת : שונה היא תודעת העברי הקדום מתודעת המדקדק היום. הראשון אולי לא תמיד הרגיש בכך שלמשל הפעל „המית" אינו אלא צורה של „מות", אלא על פי הבדל ההוראה הרגיש ב„המית" מלה אחרת. ומענין הוא שבה בשעה שעל יד הפעל „המית" בהפעיל עומד תמיד מקור מוחלט בהפעיל, עומד על

1. מעניינת צורתו של המקור „המוחלט" נגלות, הבא כתוספת למקור (נטוי) ולא לפעל מסוים, בעצם : „כהגלות נגלה", אלא משום ש„כהגלות" בא בסמיכות אל „אחד-הריקים" נחננו גם למקור המוחלט „נגלה" את צורת חסמיכות : „נגלות", שאיננה במקום אחר.

2. הוראת הקל בדרך כלל אחרת.

3. „תִּכְרַת" היא בעצם הסביל (passiv) להפעיל „הכרית" ולא לקל „כרת".

4. אמנם אין מקור זה „נגוף" מסומן כנפעל אלא ע"י הניקוד בלבד.

5. אמנם אין גם כאן ההוראות שוות ממש.

יד ההופעל "יומת, יומתו", שהוראתו קרובה יותר להוראת הקל, רק מקור הקל : מות יומת, מות יומתו (פעמים רבות).

בבנין פועל מוצאים אנו, "גָּבַב גָּבַבְתִּי" (בראשית מ, טו) על יד "טָרַף טָרַף" (לו, לג; מד, כח). בהופעל "הָגַד הָגַד" (רות ב, יא) על יד "מות יומת" וכדו', והמִלֵּת לֹא הִמְלִיחָה (יחזקאל טז, ד).

אבל מלבד הופעות מובנות אלו יש שמקור של בנין נגזר אחד מלווה את הפעל בבנין נגזר אחר, כמו :

הִתְחַבַּב נִחְרְבוּ המלכים (מלכים ב, ג, כג).

וְהִפְסִיחָה לֹא נִפְדְּתָה (ויקרא יט, כ).

קָשַׁר יִקְטִירוֹן (שמואל א', ב, טז).

אמנם אין כאן בעצם זרות אלא בניקוד שבחר בבנין שונה לשתי הצורות. שונה מאלו "וְהִתְחַלַּל לֹא הִתְחַלְּתָה" (יחזקאל טז, ד), שגם כתיב האותיות מפריד בין הבנינים. בדרך כלל אפשר לקבוע שאין המקור המוחלט בבנינים הנגזרים אלא אנלוגיה מאוחרת למקור בקל בשמוש זה. ודעה זו מתאשרת גם ע"י העובדה שאין "מקור מוחלט" אחד לכל בנין, אלא צורות צורות יש לו, נבדלות לעבר ולעתיד (מה שאין כן בקל) כפי הדמיון החיצוני.

כך בנפעל צורת המקור על יד העבר "נִפְעַל" היא תמיד "נִפְעַל" ועל יד העתיד "יִפְעַל" וכו' תמיד הִפְעַל. השווה "הנגלה נגליתי", נדמה נדמה, נכסף נכספתה, נלחם נלחם אבל תמיד "הָאָכַל יֵאָכַל, הָמוּל יִמּוּל, הָפָרַת יִכָּרַת" וכו'. בה בשעה שבמקור הנטוי משמשת צורה אחרונה זו לבד כמעט באין יוצא מן הכלל.

ל"התפעל" מוצא אני רק את הדוגמה "כי תשתרר עלינו גם הַשָּׁתֶרֶר" במדבר טו, יג; במקומו עומד על פי רוב מקור הקל (ע"י למעלה) ובהעדרו הפיעל (פולל, פלפל) : "צָרַעַר תתערער".

(ב) ברובם המכריע של כל המקרים בא המקור המוחלט על יד הפעל אשר אותו הוא מכפיל, ואין מלה מפרדת ביניהם : "אמרים אמר, בנה בנית". ואולם גם בהכפלה

1. אין אני מזכיר כאן כמה צורות חורגות של המקור המוחלט כמו, "האדרש אדרש לכם" (יחזקאל יד, ג) וכו', שהרי אין אנו עוסקים כאן בצורת המקור אלא בהתפתחות הוראתו ושמושו.

2. אמנם יוצא מן הכלל גם בענין זה "הַתְּחַלְּלוּ וְהַתְּחַלְּלוּ" שמואל ב, ה, כ, אשר שם בא מקור מוחלט בצורת העבר על יד מקור נטוי בצורת העתיד. ואולם כאן בחרו כנראה בכוונה בצורה שונה כדי להמנע מהכפלה ממש.

3. מקומן של צורות אלו נזכר למעלה.

המלאה, שהיא מוצא השמוש הזה, יש שמלה מפרדת נכנסת בין חלקי ההכפלה. השוה למשל: „ידעתי בני ידעתי (בראשית מח, יט) ; נרפים אתם נרפים (שמות ה, יז) ; ענני ה' ענני (מלכים א', יח, לו) ; לא לנו ה' לא לנו (תהלים קטו, א) ; סבוני גם סבבוני (תהלים קיח, יא) ; ראה גם ראה (שמואל א', כד, יב) ; אבדנו קָלְנו אבדנו (במדבר יז, כז).“

וביחוד מתוך משפטים כמו „ענני ה' ענני“ התפתחה צורה ארוכה יותר כמו: „נשאו נהרות ה' נשאו נהרות קולם (תהלים צג, ג)“ וכדומה.

ולכן אין פלא שגם בהכפלה המקוצרת של מקור ופעל, יש שמלה נכנסת בין חלקי ההכפלה. ואלה הם המקרים שמצאתי:

(1) מלת השלילה יכולה אמנם לבוא לפני כל הבטוי כמו :

לא מות תמתון (בראשית ג, ד)

אח לא פדה יפדה איש (תהלים מט, ח).

לא השמיד אשמיד את בית יעקב (עמוס ט, ח).

כי לא לנצח אדוש ידושני (ישעיה כח, כה) ;

אבל יש שמלת השלילה „לא“ או „אל“ נכנסת בין מקור ופעל, כמו :

(לא :) ואכל לא תאכלהו (ויקרא ז, כד).

בוש לא יבושו (ירמיה ו, טו ; ח, יב).

בכו לא תבכה (ישעיה ל, יט).

גם קב לא תקבנו גם ברך לא תברכנו (במדבר כג, כה).

היה לא תהיה (יחזקאל כ, לב).

והועל לא יועילו (ירמיה כג, לב).

והורש לא הורישו (יהושע יז, יג ; שופטים א, כח).

והושע לא יושעו (ירמיה יא, יב).

ולכוד לא ילכד (עמוס ג, ה).

והָמַלַח לא הָמַלַח והחַתַל לא חָתַלַת (יחזקאל טו, ד).

והמת לא נמיתך (שופטים טז, יג).

והמת לא תמיתוהו (מלכים א', ג, כז).

ומכר לא תמכרנו (דברים כא, יד).

והצל לא הצלת (שמות ה, כג).

ונקה לא ינקה (שמות לד, ז ; במדבר יד, יח ; נחום א, ג).

ונקה לא אנקך (ירמיה ל, יא ; מו, כח).

וסוך לא סכתי (דניאל י, ג).

והפדה לא נפדתה (ויקרא יט, כ).

רק הרחק לא תרחיקו ללכת (שמות ח, כד).

(אל:) והמת אל תמיתהו (מלכים ג, כו)

במקרים שמלת השלילה נכנסת בין מקור לפעל יש שאנו היום מרגישים הפרדה גם ברעיון. כמו: „והַצֵּל (=מה שנוגע להצלה) — לא הצלת“. אבל אין זאת אלא התפתחות הוראתה של הצורה הקדומה.

השוה גם: הלא המת תמתני (ירמיה לח, טו)

הלא חנף תחנף הארץ ההיא (ירמיה ג, א)

הלא שלח שלחתי אליך (במדבר כב, לז)

לעומת: הידע לא נדע (ירמיה יג, יב)

(2) מלת „נא“, שהיא אמנם בעצם חלק של נטית הפועל; השוה הצורה הערבית הרגילה „يَقْتَبِزْ“ לעומת „יכתב־נא“ בעברית.

הרגני נא הרג (במדבר יא, טו)

(3) מלת החזוק „גם“, השוה את השמוש בהכפלה המלאה הנזכר למעלה.

כמו: סבוני גם סבבוני (תהלים קיח, נא):

ויאכל גם אכול את כספנו (בראשית לא, טו)

ואנכי אעלך גם עלה (בראשית מו, ט)

כי תשתרר עלינו גם השתרר (במדבר טו, יג).

גם במלים הקשות בסינטקסים בבראשית כז, לד, „ואברכהו גם ברוך יהיה כשמע עשו את דברי אביו ויצעק...“ הכיר צ. פ. חיות ז"ל בצדק את הצורה הזאת. אין כוונת הכתוב אלא כאילו נאמר: „ואברכהו גם ברוך: ויהי כשמע עשו את דברי אביו ויצעק...“

(4) שם הגוף: וישטחו להם שטוח (במדבר יא, לב).

(5) פעל עזר (עם מלת השלילה):

הגאל לא אוכל לגאול־לי (רות ד, ד); בעצם עומד „לא אוכל לגאול“

כצורת פעל מורחבת במקום „לא אגאל“.

(6) לפעמים באה מלה או באות מלים בין מקור ופעל, כשמקור שני

או פעל שני מתוספים להכפלה, „וילך... הָלַךְ וגדול“ או כהכפלה בצורה שניה: „ואדבר... השכם ודבר“. עי' לזה להלן.

ג) בדרך כלל מקום המקור המוחלט לפני הפעל: „הָלַךְ הלכו“ בעבר, אבל גם „הָלַךְ ילך“ בעתיד. סדר זה, המתאים להכפלות מקוצרות בגדר השם על פי דוגמת „הבל הבלים“ וכדומה, מובן וטבעי הוא בפעל בעבר, שנטיותיו בסופו כמו בשם, ושאינן דבר זר מפריד בו בין חלקי ההכפלה. אולם בעתיד „שמר

1. במקרה אין אנו מוצאים בשמוש זה על יד המקור המוחלט ממש את חמלה „אף“ במקום „גם“.

אבל השוה בשמוש דומה לכך, אשר עליו ידובר להלן: „ותגל אף גילת ורגנ“ ישעיה לה, ב.

ישמר" וכדומה, נדמה כאילו הסדר "ישמר-שמר" טבעי יותר, ועל כן מתמיה הוא לכאורה שאין צורה זו רגילה כל כך. ואולם (1) עלינו לזכור שצורת העתיד חסרת-הנטיה בסופה, "ישמר" וכדומה, איננה הצורה העתיקה ביותר. בשפה העברית הקדומה, כמו ביתר השפות השמיות, היתה צורת העתיד מסתימת בדרך כלל בתנועה, וגם בעברית נשארו הצורות "אשמך" וכדומה. (2) אין צורת העתיד רק ביחיד זכר שהוא חסר-סיום, אלא גם ברבוי ובנקבה: "ישמרו, תשמרי, תשמרנה", אשר שם בודאי דבר-מה היה מפריד בין חלקי גוף הפעל הנכפל: "ישמרו-שמרי, ומה גם כשנוסף עוד כנוי לפעל: "אשמרהו, יצרנהו" וכדומה. (3) דרכו של פעל מסוים להיות קשור אל איזו השלמה הבאה אחריו, ועל כן אין זה נוח למדבר, להפריד ע"י המקור המוחלט בין הפעל ובין השלמתו "אשמר-שמר-אותי" וכדומה. ואולם, נוסף לזה נראה להלן שדרך בטוי זאת היתה רגילה מאד בלשון הקדומה, אלא שחלק גדול מצורות ההכפלה שהלכו בדרך שניה זו (אשמר-שמור) התפתח במשך הזמנים והשתנה בכוונים שונים עד שצורות אלו אינן ניכרות היום בטבען המקורי. וע"י לזה להלן.

ומתוך כך מובן הוא שמעטים בערך הם המקרים הטוריים שבהם מקום המקור המוחלט אחרי הפעל המסוים, ואלו הם:

1. מקרים אשר בהם הרעיון (לא תמיד המשפט) מסתיים בפעל המוכפל

ע"י המקור:

והנה ברכת ברך (במדבר כג, יא).

למה-זה שלחתו וילך הלוח (שמואל ב, ג, כד).

הרגני נא הרג (במדבר יא, טו).

כגעת בו רוח קדים תיבש יבוש (יחזקאל יז, י).

ועטף עטף (בין: "מטלטלך טלטלה גבר" ו"צנוף יצנפך צנפה" ישעיה כב, יז).

ועתה למה תריעי רע (מיכה ד, ט, אם אפשר לראות כאן מקור).

לשוא צרף צרוף (ישעיה ו, כט, אם אין "צרוף" שם הפועל="צורף").

וישפט שפט (בראשית יט, ט).

2. בחזוק המקור ע"י "גם", בין בסיום הרעיון ובין בהמשכו:

ויאכל גם אכול את כספנו (בראשית לא, טו).

ואנכי אעלך גם עלה (בראשית מו, ט).

כי תשתרר עלינו גם השתרר (במדבר טו, יג).

3. בתוך המשפט הרגיל:

בצורת החזוי: ויאשמו אשום ונקמו בהם (יחזקאל כה, יב).

יבא בוא בחיל גדול וברכוש רב (דניאל יא, יג).

ויברך ברוך אתכם (יהושע כד, י); והנה ברכת ברך זה שלשפעמים (במדבר כד, י).

נלכה הלך לחלות... (זכריה ח, כא).

ומה יוכיח הלכך מכם (איוב וי'כה)

למה העברת העביר את העם הזה את הירדן (יהושע ז, ז)

בבינוני: אמרים אמר למנאצי דבר ה' (ירמיה כג, כה)

בצווי: שמעו שמעו ואל תבינו וראו ראו ואל תדעו (ישעיה ו, ט)

" " אלי ואכלו טוב (ישעיה נה, ב)

" " מלתי (איוב יג, יז; כא, כ)

" " ברגו קלו (איוב לו, ב)

ארו ארור ישביה (שופטים ה, כה)

בכו בכו לְהִלָּךְ (ירמיה כב, י)

4. בדרך כלל כשההכפלה ע"י המקור המוחלט מורחבת ע"י

תוספת מקוראו פעל מסוים שני¹. וזה בשתי דרכים:

(a) בין הפעל המסוים והמקור נכנס פעל עזר; ביחוד בספר ירמיה רגיל בשמוש זה כפעל עזר המקור „השכם“, כמו:

ואדבר אליכם השכם ודבר (ירמיה ז, יג)²

ואדבר אליכם אשכים ודבר (שם כה, ג)

דברתי אליכם השכם ודבר (שם לה, יד)

ולמד אתכם השכם ולמד (שם לב, לג)

ואשלח אליכם... השכם ושלח (שם ז, כה; לה, טו; מד, ד)

וישלח ה' אליכם... השכם ושלח (דה"י ב לו, טו)

ואפילו בשלוש הפעל ובהרחקה מרובה של המלים השייכות זו לזו: כי

ה ע ד ה ע ד ת י באבותיכם ביום העלותי אותם מארץ מצרים עד היום הזה השכם

וה ע ד (ירמיה יא, ז). ובפעל עזר אחר: ויסע אברם הולך ונסוע הנגבה (בראשית

יב, ט); וישבו המים הָלָךְ ושוב (בראשית ח, יג).

צורות אלו מובנות בעצם כהרחבת הבטוי הקצר: „דברתי דָּבַר, העדתי

העד“ שנתרחבה ל„דברתי השכם ודבר“³ וכו', עד שחלק שני זה נעשה להשלמת

המשפט כולו, שאפשר היה להרחיבו בפני עצמו, ועי' להלן.

ויש שאנו מוצאים בהמשך הפעל הראשון לא את המקור אלא צורת פעל

מסוים שנית, כמו בישעיה נז, יז: קצפתי ואכהו הסתר וְאָקֶצֶף. ועי' להלן.

(b) בעצם אין שמוש זה נבדל משמוש דומה לו הרגיל ביחוד בפעל „הלך“

1. רק פעמים, ובסגנון פיוטי, מוצאים אנו בשמוש זה את המקור אחרי הפעל כְּשֶׁרְשָׁו של

המקור. עי' להלן לדרך השניה (b) בהערה.

2. במקום הצורה הרגילה כתוב בירמיה כו, ה: שלח אליכם וְהִשְׁכֵּם ושלח.

3. או „דבר והשכם“, ועי' להלן.

(הֶלֶךְ הֶלֶךְ וְעָשָׂה) אשר בו מתוסף מקור או פעל מסוים אחר המקור. שהרי אין בעצם הבדל ענייני ניכר בין „וישב המים הלך ושוב“ (בראשית ח. ג) הנזכר לעיל ובין הצירופים הבאים שבהם המקור המוכפל קודם למקור הנוסף. נזכיר ראשונה את הדוגמאות הידועות ביותר:

וילך הלוך וגדל (בראשית כו. יג).

והמאסף הֶלֶךְ אחרי הארון הלוך ותקוע בשופרות (יהושע ו. ט).

ושבעה הכהנים... הלכים הלוך ותקעו בשופרות... והמאסף הֶלֶךְ אחרי ארון

ה' הולך (קרי: הֶלֶךְ) ותקוע בשופרות (שם ו. יג).

ותלך יד בני ישראל הלוך וְקָשָׁה (שופטים ד. כד)

וילך הלוך וְאָכַל (שופטים יד. ט).

במסלה אחת הלכו הלך וְנָעוּ (שמואל א' ו. יב).

וילך הלוך וְרָב (שמואל א. יד. יט).

וילך הלוך ויתנבא (שמואל א. יט. כג).

וילך אָתָּה אישה הלוך וּבָכָה (שמואל ב. ג. טז) השוה ישעיה מא. ו ;

תהלים קכו. ו).

וילך דוד הלוך וגדול (שמואל ב. ה. י ; דה"א א. יא. ט).

וּתְלַךְ הלוך וְנָעָה (שמואל ב. יג. יט).

ושמעו הֶלֶךְ בצלע ההר לעמתו הלוך וְיִסְקַל באבנים (שמואל ב' טז. יג).

וילך הלוך וְקָרַב (שמואל ב. יח. כה).

ויהי המה הלכים הלוך ודבר (מלכים ב. ב. יא).

רגילים לבאר צורה זו כאילו שני „מקורים“ יחד באו כתוספת

באור לפעל המסוים. כאילו למשל „וילך הֶלֶךְ ואכל“ כוונתו מראש: וילך, ובשעת

הליכתו אכל, ז"א כאילו מראש חולק הבטוי: וילך – הלוך ואכל. אבל אפילו מבין

דוגמאות אלו יש הרבה, אשר בהן צורת הפעל הנוסף נבדלת מצורת המקור, ולא אותו

ממשיך הפעל החדש אלא את הפעל המסוים שלפני המקור: וילך (הלוך) וְנָדַל (לא:

וגדול), ותלך (הלוך) וְקָשָׁה. וילך (הלוך) וְרָב, וילך (הלוך) ויתנבא, ועוד.

ושנית, לא בפעל „הלך“ לבד נמצאת צורה זו אלא גם בפעלים אחרים. השוה:

ואכלתם אכול ושבוע (יואל ב. כו)

ובא בוא ושטף ועבר (דניאל יא. י)

כן יגן ה' צבאות... גנון והציל (ישעיה לא. ה)

ויצא יצא ושוב (בראשית ח. ז)

ויצא יצא ומקלל (שמואל ב. טז. ה)

1. בשימוש זה מוצאים אנו פעמים, בסגנון פיוטי, גם את המקור לפני הפעל: הלך וטפח

חלכנה (ישעיה ג. טז) הלך ובכה ילכו (ירמיה ג. ג).

אלי יצא יצא ועמד וקרא (מלכים ב', ה, יא)
ונגף ה' את מצרים נגף ורפוא (ישעיה יט, כב)
ויכהו האיש הכה ופצוצ (מלכים א, כ, לו)¹
ונתשתי את הגוי ההוא נתוש ואבד (ירמיה יב, יז)
ועלו עלה ובכה (שמואל ב, טו, ל).

השוה גם: לכן הנני יוסף להפליא את העם הזה הפלא ופלא (ישעיה כט, יד).
וגם בלי פעל שני, אבל באופן דומה: ונחרם אותם כאשר עשינו לסיחון מלך
חשבון החרם כל עיר מתם הנשים והטף (דברים ג, י).
מתוך דוגמאות אלו ניכר, שעיקר הבטויים האלה הכפלת הפעל המסוים
לחוד, שהמשכו בפעל הבא אחריו:

ואכלתם-אכל — ושבוע (=ושבעתם).

ובא-בוא — ושטף.

יגן-גנון — והציל.

יצא-יצא — ועמד, וכדומה.

אלא שגם כאן פעלה התפתחות ידועה. במשך הזמן משכו לפעמים את
המקור המסים את הבטוי אל הפעל הבא, ובמקרים מרובים השוו את צורותיהם.
וכך בא המקור השני לשמש גם הוא במקום פעל מסוים שני (ע"י להלן). והיות
שבמקרים רבים היתה הפעולה השנייה עיקר והראשונה טפל, נדמה לך כאילו אין
הפעל הראשון אלא הרקע בשביל פעולת הפעל השני: הלך — הלך ואכול =
בהליכתו אכל.

ובמשך הזמן נפרדה צורה זו לגמרי מהיות עצם מגוף ההכפלה הטבעית.
ועל כן לא הקפידו לאמר דוקא "וילך הלוך ושוב", אלא במקום זה נולדה הצורה
האחרת "וישב הלוך ושוב" אשר בה אפילו פעל שני מפריד בין חלקי ההכפלה
המקורית. אבל במוצאן שתי הצורות אינן אלא אחת: הכפלה שהבינוה בתקופה
ידועה כפעל עם מקור מוחלט, עד שאחר כך התפתחו שני חלקי ההכפלה איש
לדרכו. אבל אין להבין את הוראתו של החלק הנפרד, "המקור", אלא מתוך היותו
פעם מחובר לפעל מסוים.

וביחד עם זה מכירים אנו שצורת ההכפלה בסדר פעל ומקור אחריו לא
היתה כל כך נדירה, אלא שתולדות הצירוף הזה שינו את תמונתו. ועל שנויים
אחרים נעמוד עוד להלן.

1. ראוי אולי להזכיר כאן את הכתוב מלכים ב, ג, כד: "ויבו (קרי: ויכו) בה והכות את
מואב" אשר במקומו ביטאו השבועים על פי תרגומם כנראה: נִיבְרַחַּהּ (=נִיכְלָא בָּהּ) והכות את מואב.
ואולי בא כאן "ויכו" בהוראת, "ויהלכו" ויהלכו, השווה ארמית, "יחך" = יהלך, "מהלך" = עזרא ז, יג ועוד.

ד) בפרק הקודם ראינו התפתחות מענינת של ההכפלה המקוצרת. בתוך צורת ההכפלה המקורית „וילך-הלך, ויאכל” הורגש והודגש במשך הזמן הקשר בין שתי הפעולות השונות, ועל כן חילקו והטעימו בדבור: „וילך: הלך-ויאכל” והשוו את צורת הפעלים שבאו כעת כרוכים זה בזה: „וילך: הלך ואכול”. ועל ידי החלוקה הזאת הגיעו לידי כך להכניס גם מחלקי המשפט האחרים לתוך מקום ההפרדה: „וילך-שמשון-הלך ואכול”; ועל ידי זה ששתי הפעולות יצאו כרוכות ושוות בדרגה, היה אפשר גם להפוך ולאמר: „וילך שמשון אכול והלך”; ועל ידי זה שבתוך הבטוי „וילך (שמשון) הלך ואכול” הביע המקור „הלך” על ידי קשריו לפעל המסוים „וילך” בעצמו פעולה מסוימת. על ידי כך קבל גם המקור השני „ואכול” תפקיד של פעל מסוים ממשיך, כאילו נאמר (מה שבאמת נאמר בראשית ההתפתחות) „וילך הלך ויאכל”. והתפתחות זו, ביחד עם התפתחות אחרת של אותם הצירופים שעליה עלינו לדבר עתה, גרמה לכך, שגם במקרים אחרים קבל המקור המוחלט עם ויו החבור הוראת פעל מסוים בהמשך הפעולה.

במקום הצורה הרגילה „והמים הלכו הלך וחסור” מוצאים אנו למשל בבראשית ח, ה את הבטוי: „והמים היו הלך וחסור”, כלומר, אחרי שלא הרגישו עוד במוצא הבטוי מתוך ההכפלה „הלכו הלך”, הרשו לעצמם להגיד במקום „הלכו” — באותה ההוראה —: „היו”. ועל ידי שנוי זה נולד תפקיד חדש של „המקור” „הלך” שנשאר בלי פעל בן זוגו: לשמש השלמה לפעל מסוים אחר, במקום לשמש השלמת-הכפלה לפעלו הוא.

דומה לזה הוא למשל המשפט בדברים ט, כא:

וַאֲלֵתָּהּ אֶתּוֹ טָחוֹן הֵיטֵב.

נקל להכיר שאין כאן אלא שנוי של הצורה המקורית בלשון: „ואטחן אתו

טחון היטב”, או: „ואלת אתו כתות היטב”.

ביהושע יא, יא אנו קוראים: „וַיָּבֹאוּ אֶת כָּל הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר בָּהּ לִפְי חֶרֶב הַחֶרֶם”. על מוצא הבטוי מתוך „ויחרימו... החרם” מעיד הכתוב השני דברים ג, ו:

וַיִּחָרֶם אוֹתָם כַּאֲשֶׁר עָשִׂינוּ לְסִיחָן מֶלֶךְ הָאֲמֹרִי הַחֶרֶם כָּל עִיר מֵתָם...

יהושע ו, ג כתוב: „וּסְבָתָם אֶת כָּל הָעִיר כָּל אֲנָשֵׁי הַמִּלְחָמָה הָקִיף פַּעַם

אחת” ושם בפסוק יא: „וַיִּסֹּב אַרְוֹן ה’ אֶת הָעִיר הֶקָּף פַּעַם אַחַת”. גם כאן מובן הקשור של שני פעלים קרובים בהוראתם כשנוי קל של הצורה הלשונית הטהורה: „וסבתם את העיר סב פעם אחת” וכדומה, או „וַיִּקָּף אַרְוֹן ה’ אֶת הָעִיר הֶקָּף פַּעַם אַחַת”.

דומה לזה ישעיה ח, ח: „וַחֲלַף בִּיהוּדָה שֹׁטֵף וְעֵבֶר, בִּטּוּי שְׂבִיסוּדוֹ אוֹ: „ושטף... שטוף ועבור” או „וחלף... חלוף ועבור”, ואחר כך הרשו לעצמם להחליף פעל בפעל נרדף לו.

וכך צריך להבין למשל גם את הכתוב דברים כו. ח :
וכתבת על האבנים ... באר היטב.

הפעל "באר" הוראתו במקרא אינה אלא "חרות עמוק, כתוב עמוק". (השוה
בָּאָר, בור = חפירה לעומק). וכן משמש "באר" כפעל נרדף ל"כתב" בהקבלה אליו
בחבוק ב. ב :

כתב חזון ובָּאָר (=כתוב עמוק) על־הלחות.

וכך אין שיעור הכתוב בדברים כו. ח אלא

או: וכתבת על האבנים ... כָּתַב היטב.

או: ובארית על האבנים ... באר היטב.

אלא שגם כאן הרשו לעצמם להשתמש במלה נרדפת במקום המקור העצמי
של הפעל.

ובאופן מרוחק עוד יותר השוה למשל במדבר ו. ה: תער לא־יעבר על־
ראשו ... גָּדַל פרע שער ראשו. או ירמיה כב. יט: קבורת חמור יקבר סחוב
והשלך. כאן רק הענין הוא שוה, ואין עוד דמיון במלים.

ה) והופעה זו איננה מצטמצמת בגבול המקור המוחלט הרגיל לבד.
במקרים שונים אשר בהם היה המקור המוחלט רגיל לעמוד אחרי הפעל המסוים
ירש המקור הנטוי עם למ"ד את מקומו של המקור המוחלט.
כך למשל נמצאים עדיין במקרא מקרים "קדומים" אחדים של הכפלת הפעל
"אמר" על יד המקור המוחלט :

אָמַר (או: אָמַר) אמרתי (שופטים טו. ב ; שמואל א', ב. ל).

אָמַר אמר (שמואל א', כ. כא).

האמר תאמר (יחזקאל כח. ט).

אמר יאמר (שמות כא. ה).

אָמְרִים אמור (ירמיה כג. יז).

ואולם במקום שהמקור בא אחרי הפעל (אמרים אמור) עמד מקור זה
בהקבלה לשמוש אחר, הרגיל הרבה יותר בלשון כשפעל שני במקור קשור לפעל
המסוים, והוא המשכו במקור הנטוי עם למ"ד : "גם ללכת, יכול לעשות" וכו'. וכו'.
וכך התרגלו על פי אנלוגיה זו להגיד גם "אָמַר לֵאמֹר" במקום "אָמַר אָמַר". באופן
זה אמרו למשל :

אָמַר לאמר (בראשית לא. כט ; מלכים ב', ט. יב ; ישעיה כג. ד ועוד).

אמרה... לאמר (בראשית כו. ו)

אמרת... לאמר (בראשית מב. כב)

(ו)אמרת... לאמר (ירמיה לט. טז ; יחזקאל לה. יב ; זכריה ו. יב)

ואמרו... לאמר (במדבר יד. טו)

אמרתם... לאמר (יחזקאל לג, י)
 אמרנו... לאמר (עזרא ח, כב)
 ואמר... לאמר (דברים א, ט; ישעיה נז, ג; זכריה ד, ד)
 תאמר (זכר)... לאמר (דברים ט, ד; ירמיה כט, כד)
 ויאמר (...) לאמר (בראשית ט, ח; כא, כב, לד, ד ועוד ועוד)
 ותאמר (נקבה)... לאמר (בראשית לט, יד; שופטים יג, ו ועוד)
 (ו)יאמרו... לאמר (שמות ה, י; לב, יב; לו, ה; במדבר יד, ז ועוד ועוד)
 תאמרון... לאמר (מלכים ב, יט, י = ישעיה לו, י)
 (ה)אָמַרְם... לאמר (ירמיה כז, ט, יד)
 אָמַר (אָמַרְנָא)... לאמר (מלכים א, יב, כג; ירמיה יח, יא; חגי ב, ב ועוד).
 וַיֹּאמֶר... לאמר (יהושע ב, ב)
 ולאמר... לאמר (זכריה ז, ג; דה"י ב', לב, מז).

כך נולדה המלה „לאמר“ במקום המקור המוחלט „אמר“ מתוך הכפלת הפעל „אמר“. אבל במשך הזמן, אחרי שנותקה ונתרחקה המלה „לאמר“ מן הפעל „אמר“, ויאמר ה' אל משה לאמר וכדומה, לא ראו בה אלא מלה הפותחת את הדבור והתחילו להשתמש בה גם אחרי פעלי דבור ואמירה אחרים: וידבר... לאמר, ויגד... לאמר, ועוד ועוד. וכשאנו באים לתרגם למשל מלה זו לשפה אחרת, אין אנו מוצאים פתרון מלא. שהרי אי אפשר לנו להכניס לתוך מלה זרה את כל ההיסטוריה הקשורה במלה בלשוננו.

(ו) בדרך זו נותקו גם צורות „מקור“ אחרות, של מקור מוחלט ושל מקור נטוי, מפעלם העצמי והיו למלים המלוות כל פעל. וכאן אסתפק בדוגמאות מעטות. הצורה „היטב“ שמשה ראשונה על יד הפעל שלה:
 היטב איטיב עמך (בראשית לב, יג).
 כי אם היטב תיטיבו את דרכיכם (ירמיה ז, ה).

אבל אחרי שהרגישו במלה „היטב“ רק מלת באור לפעולת הפעל העיקרי בכלל, השתמשו בה גם על יד פעלים אחרים; ראשונה בודאי על יד פעלים בעלי הוראה דומה, כמו „ישירו“ (הישירו) היטב את דרכיכם — עד שסוף סוף הוסיפו את המלה „היטב“ לכל פעל בשעת הצורך.

המקור „הרחק“ נמצא בשמושו המקורי כהכפלת הפעל „הרחיק“ עצמו. שמות ח, כד: „רק הרחק לא תרחיקו ללכת“, אבל מתוך משפטים כאלה הבינוהו כתואר הפעל והוסיפוהו גם לפעלים אחרים.

הצורה „הרבה“ נמצאת על יד הפעל שלה:¹

1. הנקוד (תרגום) מפריד את המקור „הטהור“ הזה משמושו כתואר הפעל והשם (תקנה). אך אין ספק שמוצא הצורות אחד, ורק אחר כך התפצלו היו לשני ראשים,

(ו) הרבה ארבה (בראשית ג. טז ; טז. י ; כב. יז), אבל במשך הזמן התרגלו להגיד לא רק למשל „וירבו הרבה“, אלא באותו מובן למשל גם „ויאספו יין וקיץ הרבה מאד“ (ירמיה מ. יב), ומכאן עבר שמוש המלה „הרבה“ לפעלים ולשמות אחרים בכלל.

במקום הקל למשל „וירבו רבה“ (שאיננו כן במקרא) אמרו כנראה באותו שנוי שהפך ברוב המקרים „אמר אמר“ ל„אמר לאמר“ : „וירבו לרב“. במקרה אין גם דוגמה זו במקרא, שארית ספרות עשירה זו שבידינו. אבל יש דוגמאות קרובות כמו „וידגו“ (=וירבו) לרב בקרב הארץ (בראשית מז. טז), ויפרץ לרב (בראשית ל. ל), פרצו לרב (דהייא. ד. לח), ויאספו כסף לרב (דהייב. כד. יא) וכדומה, אשר על פיהן התפתח שמוש המלה „לרב“ גם על יד שרשים אחרים שאין להם עצמם הוראת ה„רוב“.

(ז) מעניינת גם התפתחות אחרת של המקור המוחלט, המשמש באופן זה באור לפעולה קודמת לו. מתוך השמוש של פעל עם מקור מבאר התפתח לפעמים גם שמוש של שם הפעל עם מקור מ.ב.א.ר. כך למשל כתוב במדבר כח. ח : „וְנִסְכּוֹ רַבִּיעֶת הַיֵּין לִכְבֹּשׁ הָאֶחָד בַּקֹּדֶשׁ הַסֶּף נִסֵּף שֹׁכֵר לֵה, כִּאִילוֹ הִיָּה כֹאֵן פֶּעַל : „וְנִסְכּוֹ... הַסֶּף נִסֵּף“.

(ח) מקרים אחרים לא מעטים של שמוש מקור מוחלט כתואר לפעל או כהמשך הפעולה על יד פעל זרלו מתבארים בלי ספק מתוך השמטת המקור המוחלט העצמי של פעל זה בדבור ובכתב. השווה את הכתובים הבאים :
 אעבר בכל צאנך היום הָסֵר מִשֶּׁם כָּל שֶׁה נָקוּד וְטִלּוּא (בראשית ל. לב)
 וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך (ויקרא כה. יד).
 ויתקעו בשופרות וּנְפוֹץ הַכִּדִּים (שופטים ז. יט)
 וימדדם בחבל הַשָּׁבֹב אותם (שמואל ב. ח. ב)
 ויעש כן הֶלֶךְ עִרוֹם וִיחָף (ישעיה כ. ב).
 כי גם אילת בשדה ילדה וְצֹלֵב (ירמיה יד. ה).
 שדות בכסף יקנו וְכָתוּב בִּסְפֵר וַחֲתוּם (ירמיה לב. מד).
 הוֹי מִשְׁקֵה רַעְיוֹ מִסְפַּח חֲמַתְךָ וְאֵף שֹׁפֵר (חבקוק ב. טו).
 האבכה בחדש החמשי הַנֶּזֶר כֹּאשֶׁר עֲשִׂיתִי (זכריה ז. ג).
 כי צמתם וְסָפְדוּ בַחֲמִישִׁי וּבִשְׁבִיעִי (זכריה ז. ד)
 שבתי וְרָאָה תַּחַת הַשֶּׁמֶשׁ (קוהלת ט. יא)
 כי האיש מרדכי הֵלֵךְ וְגָדוּל (אסתר ט. ד)
 הרגו הַיְּהוּדִים וְאַבְדּוּ (אסתר ט. ו. יב)
 משפטים אלו ודומים להם כנראה מקוצרים הם, בערך במקום :

אַעבר בכל צאנך... [עָבוּר ו]הסר...
 וכי תמכרו ממכר... או [תקנו] קָנָה...
 ויתקעו בשופרות [תָּקְעוּ ו]נפוץ...
 וימדדו בחבל [מָדוּד ו]השכב...
 ויעש כן [וַיַּלֶךְ] הָלוֹךְ
 כי גם אילת בשדה ילדה [וַיֵּלֶד] ועוֹבֵב
 שדות בכסף יקנו [קָנָה] וְכָתוּב
 הוּי מִשְׁקָה רַעְיוֹ... [הִשְׁקָה] וְאֵף שֶׁפֶר
 האבכה בחדש החמשי [כָּכָה ו]הַנָּזֵר
 כי צמתם [צִלָּם ו]סְפוּר
 שבתי [שׁוּב] וְרָאָה
 כי האיש מרדכי הלך [וַיֵּלֶךְ ו]גדול
 הרגו היהודים [הִרְגוּ ו]אבד (השוה ירמיה יב, יז: ונתשתית... נתוש ואבד).

דרכי בטוי אלו אשר עליהן דברנו באחרונה, הן מראות לנו כי גם ההכפלה המקוצרת בצורת פעל מסוים עם מקור אחריו היתה שכיחה מאד בעברית הקדומה, אלא במקרים מרובים לבשה לבוש חדש עד שקשה להכיר את הצורה הקדומה, וצורה זו טמונה היא גם בדרכי בטוי אחרים שאנו רגילים לראותן כהופעות מיוחדות.

שריד הפעל המוכפל — „שמר (— שמרתי)“ או „(אשמר —) שמר“ — הורגש במקרים שונים כדבר העומד מחוץ למבנה המשפט, כמקור מוחלט הבא לשם חזוק לבד. בשמוש זה נתייחדה צורתו הדקדוקית שָׁמַר וכדו', ביחוד בעמדו על יד הפעל ממש ולפני הפעל. אבל בהרבה מקרים אחרים, ביחוד כשה„מקור“ בא אחרי הפעל, עמד הבטוי „בניתי בנה, שמרתי שמר“ וכדומה באנלוגיה למשפטים אחרים אין מספר, אשר בהם המלה הבאה אחרי הפעל היא שם עצם, המושא (object) אשר עליו חלה פעולת הפעל. ועל פי אנלוגיה זו הבינו את המלה השניה גם בתוך „בניתי בנה“ לא כמלת מלואים לפעל סתם, אלא כשם עצם אשר עזיו חלה פעולת הפעל. המדבר אמר בהדגשה: „בניתי בנה“, כלומר „בניתי בניתי“ אבל השומע, שראה את הבנין הנבנה, הבין: „בניתי בנין“ (השוה ביחוד את הצורה הערבית המקבילה למקור ٓبَنَى, ٓبَنَى=בנין).

ידועה דרכה של טעות הבנה זו היוצרת מלים חדשות בלשון. התורה אומרת „שלוש רגלים“, כלומר שלוש פעמים „תחוג לי בשנה“. אבל השומע

מבין שלושה חגים תחוג לי בשנה¹; וכך מקבלת המלה "רגל" את ההוראה: "חג". וכן גם במקרים אחרים לאין מספר, כשהראשונים שדברו באיזו לשון שהיא לא התכוונו להביע שם עצם, יצרה האנלוגיה הלשונית וטעות ההבנה הקשורה בה "שמות עצם" כאלה – מבלי שקדמו להם מושגים בתודעת האדם. האדם אמר למשל "עָשָׂה טוב(ה)", עשה רע(ה)", כלומר "עשה היטב", הִרְעָה לעשות", ועל פי אנלוגיה לבטויים כמו "עשה שולחן, עשה בית" הבינו גם "טוב(ה)", רע(ה)" במשפטים אלו כשמות עצם. כך, ובדרכים דומות, נולדו, כפי שהראיתי במקומות אחרים, מתוך הלשון שמות למושגים מופשטים, בטרם יצר האדם את המושגים המופשטים האלה עצמם, והלשון היא שנתנה לאדם את המחשבה במושגים מופשטים, אשר את עצם פירושם האדם מחפש לפעמים עד היום. ובכח אותה אנלוגיה נדמו לאדם המדבר גם משפטים כמו "בניתי בנה" כצירופים של פעל עם שם עצם, ולא עם "מקור" לבד. ועם הוראתו החדשה והשונה התפתחה גם צורת ה"מקור" לתבניות-שם שונות ומשונות².

ודוגמאות כאלה – של פעל עם שם-עצם בן-שרשו – נמצאות במספר עצום בכל לשון ולשון. אלא שרגילים לבאר צירופים כאלה, כמו "הִלְךָ הליכה, "to walk a walk, eine Bahn bahnen, wir gehen ein Gehen, er ging einen Gang כ"אקוזטיב פנימי" (innerer Akkusativ), כאילו מראש נולדו מתוך המלים הגמורות, וכאילו מראש רצו להוסיף שם עצם לפעולה, אבל באמת הדבר להפך. מראש היתה הכפלה מקוצרת זו, צורת הפעל עם "מקור מוחלט" (כלומר עם שריד הפעל המובא פעמים), משותפת לכל השפות, אלא שברוב הלשונות וברוב המקרים למדו להבין את המקור הזה כשם עצם.

יפה יפה אפשר עוד היום להכיר את זהות "שם עצם" כזה עם המקור בכמה דוגמאות עבריות מתוך המקרא. נשוה בטויים כאלה:

וחגתם אתו חג לה' (שמות יב יד; ויקרא כג, מא)

שלו כל בוגדי-בָּגֶד (ירמיה יב, א)

פתת אתה פתים (ויקרא ב, ו)

ושוסעת שסע, ושוסע שסע (ויקרא יא, ג. ז וכו')

ונשבירה שָׁבַר (עמוס ח, ה)

ושבית שבי (תהלים סח, יט)

בוצע בצע (ירמיה ו, יג; ח, יב ועוד)

למען בצע בצע (יחזקאל כב, ז)

1. כפי שהראיתי למשל בקצור במאמרי על הלשון העברית באנציקלופדיה אשכול VII, אין גם צורות השם למשקליהן ולגטיחיהן צורות שנקבעו כחסיבות שונות מראש, אלא התפתחויות של צורות דומות ראשוניות, בלי הבדל של מין, משקל, מספר וכו'.

טָרַף טָרַף (יחזקאל כב. כז)
 לטרף טרף (יחזקאל יט. ג)
 והקשיב קשב רב־קשב (ישעיה כא. ז)
 אסר אָסַר... השבע שָׁבַע (במדבר ל. ג)
 התאו תאוה (במדבר יא. ד)
 ויתאו תאוה במדבר (תהלים קו. יד)
 כל היום התאוה תאוה (משלי כא. כו)
 בכּו העם הרבה בָּכָה (עזרא י. א)
 בפרע פרעות בישראל (שופטים ה. ב)
 וכעסתה צרתה גם כעם (שמואל א'. א. ו)
 ותגל אף גילת וְגִלָּן (ישעיה לה. ב)
 איעצך נא עצה (מלכים א'. א. יב)
 פרץ ה' פרץ (שמואל ב'. ה. ח ועוד)
 לצבא צבא לעבד עבדה (במדבר ח. כג)
 למעל מעל (במדבר ה. ו ועוד)
 ותמעל מעל (ויקרא ה. טו ועוד)
 ומעלה מעל (ויקרא ה. כא ועוד)
 לשלול שלל ולבוז בז (ישעיה י. ו; יחזקאל לח. יב)

בנקם נקם.

לנקם נקם (תכופות)

שמועה שמענו (עובדיה. א)

ועדית עדי (יחזקאל כח. מ)

יבשו בשת ישעיה מב. יז)

תתבוננו בו בינה, (ירמיה כג. כ. השוה בין־תבין, משלי כג. א)

ולמה זה הבל תהבלו (איוב כז. יב)

תָּבַל חבלנו לך (נחמיה א. ז), ועוד ועוד.

הנה במקום צורות אלו היה אפשר לאמר בלי שנוי ההוראה:

וחגתם אותו תָּגַג לה'

כל בוגדי בָּגַד (השוה: "בגד בגדו ביי", ירמיה ה. יא; "בגוד תבגוד", שם. מח. ח)

ושוסעת שָׁסַע

נשבירה שָׁבַר

טָרַף טָרַף

והקשיב קָשַׁב

ויתאו (הת)אוה

למעול מעול

ולמה זה הבל תהבלו

וכעסתה צרתה גם פלס

ותגל אף גיל ורָגָן (כאן „ורָגָן” מנוקד גם במקור כ„מקור” לעומת ה„שם” גילת).

איעצך נא יעץ

שמוע שמענו.

יש גם דוגמאות כאלה אשר בהן קשה עד היום להכריע מה לפנינו : מקור

או שם עצם, כמו :

הצום צמתוני אני (זכריה ז, ה)

ועתה למה תריעי רע (מיכה ד, ט).

או מקרים אשר בהם עומד ה„מקור” באותו שמוש בין שמות עצם כמו „הנה ה' מטלטלך טלטלה גבר ועָטָה וְעָטָה : צנף יצנפך צָנְפָה” (ישעיה כב, יז—יח).

ובמלים קצרות יש גם אפשרות להבנה שלישית : לבוז בּוּ, לבוז בּוּ, וגם

במלה אחת : לְבָבוּ.

ובמובן זה יש שמוש של מקור מוחלט ממש גם ביתר השפות השמיות, כמו

בארמית בדיאלקטים שונים „מֵאֵמֶר אֵמֶר” וכו', באכדית hubtu ihabbatu, בערבית

قَالَ ובלשונות לא־שמיות ich gehe ein Gehen, אלא שצורות „מקור” אלו כבר

מורגשות בדרך כלל כשמות עצם.

אבל את מוצאם של ביטויים אלו בהכפלה אפשר להכיר מתוך העובדה

ש„שמות עצם” אחדים מתוך הדוגמאות הנזכרות אינם משמשים

בתפקידם זה אלא בתוך הצירוף המדובר לבד : אומרים אנו „כל בוגדי

בָּגֶד”, אבל אין שם „בָּגֶד” במובן זה מחוץ לבטוי המוכפל, „שוסעת שָׁסַע”, אבל

אין „שסע” בתור שם לבד, וכדו' ; וידוע כמו כן שצורת המלים „בָּגֶד, שָׁסַע” וכו' וכו' היא גם צורת מקור רגיל בשפות השמיות.

ויש אפילו שאין הוראה מיוחדת לשם העצם לבד, והמנסה למצא בו הוראה

כזאת אינו אלא טועה. בספרי על ארון הקדש (תרצ"ב) עמ' 8 כבר העירותי על כך

שאין הבטוי השכיח במקרא „שוב־שבות, שוב שיבת, שוב־שביית” בעצם אלא

השתלשלות הפועל „שוב” המוכפל : „שוב־שוב=שָׁבָשָׁב” בהוראת „שובב, השיב,

החזיר לישנו”. אין זאת אלא התפתחות שונה שלבטוי אחד, התפתחות אשר פה הבינה

וחילקה צירופי פעלים אחדים על פי דוגמת „בּוּזוּ אותו, ש ב ש ב אות ו'.

ושם הבינה וחילקה צירופים אחרים על פי משקל : „בּוּז־בּוּזָתוּ, שֶׁב־שֶׁבִיתוּ” וכו', והבא

1. כפי שהראיתי מכבר וכפי שבארתי בקצור למעלה במאמרי על „מהראם” עמ' 167 אין „אָת־”

האקוטיב אלא סיום הפעל שנפרד ממנו.

להבין את חלקי הבטוי, חלק חלק לחדוד. ולבאר את הבטוי כולו מתוך חלקיו, אינו אלא טועה. ואפילו עצם צורת השם, יש שעלינו למצא את פירושה מתוך הקשר הזה: „תאווה“ למשל מתוך „התאווה-תאווה“ וכו'.

וכמו במלים הקצרות „בובו, שבשב“, כך גם במלים הארוכות יותר אין „בָּגָד בָּגָד, מַעֲלָמֶעֱל“, ומלים הרבה מאד כאלה, בעצם אלא תולדות הכפלה סתם שהובנו אחר כך בדרך מיוחדת להן.

„שמות פעולה“ כאלה עומדים לפעמים גם לפני הפעל המסוים כמו „גבע מְלוֹן לָנוּ (ישעיה י, כט), וּמָנוּס נָסוּ (ירמיה מו, ה)“. ובעצם אין כל הבדל בין שמוש שמות אלה לשמושן של המקור המוחלט בצורתו הרגילה: „לון לנו, נוס נסו“.

ומובן הדבר ש„מקור“ נוסף זה נהפך לשם עצם ביחוד כשבאה אליו תוספת באור. שאינה נקשרת אלא עם שם:

(א) תוספת תואר כמו:

ויחרד יצחק חרדה גדולה (בראשית כו, לג)
שמחים שמחה גדולה (מלכים א, א, מ)
ויצעק צעקה גדולה ומרה (בראשית כו, לד)
ויזעק זעקה גדולה ומרה (אסתר ד, א)
חרדת אלינו כל החרדה הזאת (מלכים ד, יג)
ויבכו בכי גדול (שופטים כא, ב)
וקצף גדול אני קָצַף (זכריה א, טו)
ויבזו בזה רבה (דה"י ב, כה, יג)

(ב) בסמיכות לשם או לכנוי:

תמת נפשי מות ישרים (במדבר כג, י)
אָנָקְמָה נקם-אחת משתי עיני (שופטים טז, כח)
וַיִּדַּע דַּעַת-עֲלִיּוֹן (במדבר כד, טז)
ומשׁוֹשׁ חֲתָן עַל כֻּלָּה יִשִּׁישׁ עֲלֶיךָ (ישעיה סב, ה)
ושנאת חמס שנאוני (תהלים כה, יט)
ואסֶף שִׁלְלֶכֶם אֶסֶף הַחֲסִיל (ישעיה לג, ד)
קבורת חמור יקבר (ירמיה כב, יז)
כי תַּעֲדִי עֲדִי זֶהָב (ירמיה, ד, ל)
ורִיב רִיבִי (מיכה ז, ט)
רִיבֶךָ רִיב (משלי כה, ט)
ושִׁבָּה שִׁבִּיךָ (שופטים ה, יב)
גַּאֵל לֶךְ אֲתָהּ אֲתָה גֹאֲלָתִי (רות ד, ו)

וכן כנראה בכתובת מישע מלך מואב, ז: וישראל אבד אבד עלם.

אבל גם כאן עלינו לזכור שגם חלק מן הדוגמאות האלה נעשה ל„שם עצם” או ל„שם תואר” רק ע”י ההבנה המאוחרת. שגרמה גם לצורה המיוחדת של ה„שם”. שהרי בעצם יכול היה להוולד בטוי כמו „ויוזעק וזעקה גדולה” בהוראת „ויוזעק וְזַעְקָה (מקור) גדולה (תאר הפעל)” ובטוי כמו „קבורת חמור יקבר” מתוך „קבור-את חמור יקבר”. שהרי אך ורק ה ב נ ת הדברים יחדה את המלים לסוגיהן ואת הצורות לדרכיהן המיוחדות.

רק הבנת הבטויים „ריב-ריב, שבה-שבי” כפעל עם „שם עצם” היא שגרמה למבנה הסינטקטי המתאים להבנה זו, כשם שלמשל גם בערבית המדוברת נוהגים לאמר gibtu lkitab במקום הצורה העתיקה gi'tu bi 'lkitabi, אחרי שלמדו לצרף את ה ב של בכל”ם לפועל: gāb במקום gā'a bi (—בא בספר, הביא ספר).¹

כל ההבדלים שבצורות ובסוגי המלים נולדו מחוץ התפתחות ארוכה ומסובכת. אבל בראשית השפה עומדות „צורות” חסרות-צורה וחסרות „סוג” הגיוני, ששמשו פעם פעל ופעם שם, כקריאת הילד המשמשת בטוי לכל רגשותיו, לרצונו לעשות פעולה ולחפצו בדבר.

וכן נולדה גם ההכפלה וצורתה המקוצרת בתקופה שלפני כל דקדוק, ואין להבין את הצורות המפותחות אלא מתוך התחלות אלו.

1. וכן נולדה לפי דעתי גם המלה הארמית הידועה נִסֵּב (—לקח, נשא), מתוך „נשא-נִי”. חשונה גם בסגנון ה„אדומי” של איוב ורעיו „נשא ב” (כמו: החזיק ב) בפסוקים כמו: „ישא בשיח. משכבי” איוב ז, יג, במקום „ישא את שיחי” ועוד.

ו"החבור קמוצה לשם ולתאר

כללים שונים נוסחו על התנאים אשר בהם זקוקה ורהחבור לקמץ בראש השם והתאר, אבל, לעניות-דעתי, אינם מספיקים. לפיכך אשתדל בזה להציע כלל חדש. וקודם-לכן אביא כללים שמצאתים בספרים שונים. אתחיל באחרונים מבין בעלי-הדקדוק מבני עמנו, ואסיים בראשונים. ובסוף תובא גם סברת חכם מחכמי אומות העולם.

(1) זהו לשון „המבטא העליון“ (מח' הפרופ. טורטשינר ע' 55): אין מקצב לשוננו סובל שתי הברות מוטעמות זו אחר זו, ומשום-כך אין אומרים למשל בשר ודם, אלא בשר ודם, כלומר, ההברה הבלתי מוטעמת נ' נכנסת בין שתי ההברות המוטעמות ומפרידה ביניהן. — אמת הדבר, אנו מוצאים בתנ"ך „ו"קמוצה בין ב' הברות מוטעמות. וכגון: ושה נשור (שפטים ו, ד); ואולם לענ"ד אין זאת מפני הטעם הנזכר; שהרי „ו"קמוצה נמצאת גם אחרי מלים שטעמן מלעיל, כגון: לחם ייין (ברא, יד, יח), פחד נפחת (ישעי' כד, יז), תכלת נחור (אסתר ח, טו). ודוקא המלה „נדם“, שהובאה לדוגמה בספר הנ"ל, אף פעם איננה בתנ"ך אחרי מלה שטעמה מלרע, אלא תמיד אחרי מלעיל, ואלה הן: ודבר נדם (יחז' ה, יז), דבר נדם (שם כח, כג), חלב נדם (שם מד, ז, טו).

(2) ספר „לשון למודים“ (מח' הרב דניאל פינק, ברלין 1921, ע' 2):

„Tritt der ו"אורח vor ein einsilbiges oder vorn betontes Wort, so erhält er ein קמץ, z. B.: וחי, ורב, ונלך, וחסד, ונלך, ונמי, ונמלך, ונחם, ונחם (תרגום) ו"אורח קמוצה, אם היא בראש מלה בת הברה אחת או בראש מלה שהברתה הראשונה מוטעמת, כגון נמי, ונמלך, ונחם, ונלך, ורב, ונחי. — הכלל הזה איננו מספיק, שהרי מצאנו בתנ"ך הרבה מלים כאלה, ואין להן „ו"קמוצה, כגון: ומי (שמואל ב' ז, כג), ונחם (זכרי' ז, ט), ומלך (ברא' יד, ב), ועגל (ויקרא ט' ג), וכשב (שם ז, כג).

(3) "תלמוד לשון עברי" (מח' ה' י"ל בן זאב. פ' לד')¹: "אם בתנועה שאחרי הוי"ו נגינה מפסקת, הוי"ו בקמץ, כמו: וקור וחים וקין וחרף ויום ולילה (ברא' ח, כב), לחם ויין (שם יד יח), מי ומי (שמות י ח)" — גם הכלל הזה אינו מספיק; שהרי מצאנו "ו" קמוצה, אף אם אין במלה נגינה מפסקת, וכגון: נכבש (ויק' ט, ג, והנגינה דרגא ו), וזעם (תהל' עח, מט, והנגינה מונח ו), נקדם (שם קלט, ה, והנגינה מונח ו), וכנגד זה, אפילו במקום שבאה נגינה מפסקת בתנועה שאחר "ו" החבור, נמצאת "ו" בלי קמץ, כגון וַאֲשֶׁר (מ"א יח, כג, והנגינה טפחא), וְחֹל (ברא' י, כג, והנגינה טפחא), ולילה (תהל' כב, ג, והנגינה רביע מוגרש).

(4) וכבר הרגיש בזה ה' אדם הכהן לעב ענואה הן בהערה על הספר הנ"ל (ווילנא תרמ"ד), וזה לשונו (בד"ה נגינה מפסקת): "אינו אמת, כי ופרץ וזרח (ברא' מו, יב) שניהם בקמץ, וכן הרבה; ויש במפסיק, והוא בשוא, "וּעוֹץ וחול" (דה"א, א, יו), אלא הכל תלוי בשווי אם שוים הם במעלה. — אבל לא זכיתי להבין איך יתבאר הקמץ במלה "וּפֶרֶץ" ע"י הכלל "הכל תלוי בשווי אם שוים הם במעלה".

(5) "אהל משה" (מח' ה' אהרן משה בה' צבי הירש מלבוב, דפ' זולצבאך תקל"א, דף ו'): "וי"ו החבור... והנגינה באות שאחרי הוי"ו, אזי ישתנה שוא הוי"ו לקמץ, כמו: שור וָאֵל, קִין וְחָרֶף, ודומיהם. וזולת אם תהיה אחריה עוד מלה עם "ו" החבור, אז תתקים השוא, כמו: שור וְכֶשֶׁב וְעוֹ (ויק' ז, כג). — גם הכלל הזה אינו מספיק, כי הרבה פעמים מצינו "ו" החבור שואית אף כשהנגינה באות שאחרי הוי"ו; עי' בדוגמאות שהבאתי לעיל (מס' 2) נגד ה"לשון למודים". וגם הסברה "אם תהיה אחריה עוד מלה עם "ו" החבור, אז יתקים השוא" איננה נכונה, שהרי אתה מוצא הרבה מקרים המתנגדים לה, כגון: עוֹן וְפֶשַׁע וְחִטָּא (שמות לד, ז), וְפֶרֶץ וזרח (ברא' מו, יב), וְפָחַת וּפַח (ישעי' כד, יג), עֲבָרָה וְזָעַם וְצָרָה (תהל' עח, מט).

(6) וכעין דברי "אהל משה" נאמרו גם ב"שפה ברורה" (מח' ה' משה בה' חיים הכהן העכיס, דפ' פיורדא תק"ן, דף לג), אך הוא מוסיף עוד: "אמנם וי"ו המחברת שני מאמרים היא בשוא כשאר "ו" החבור, כאשר תראה באלה שהבאתי" (כונתו אל הפסוק "...וקור וחם, וקין וחרף, ויום ולילה..." ברא' ח, כב). — והנה רצונו לומר, שזוגות המלים "וקור וחם" וכן "וקין וחרף" וכן "ויום ולילה", כל אחד מהם הוא מאמר בפני עצמו, ולכן אין הוי"ו שבראש המלים "וקור..." וקין... ויום" קמוצה אלא שואית, אך יש תשובה על סברה זו בדוגמאות הבאות: שמים לרום וָאֶרֶץ לַעֲמָק (משלי כה, ג); כֵּן: צִפּוֹנָה וְנִגְבָּה וְקִדְמָה וַיְמָה (ברא' יג, יד).

1. את הטעם הזה הביא גם הספר "תורת לשון עברית" (חלק ג' סי' 183, ע' 62, מח' ה' שלום

בריי כהן (בעברית-אשכנזית), דפוס פראג 1827.

2. את הטעם הזה מביא גם "ספר הדקדוק" מח' ה' אהרן יעקב שפירא (ורשה תרפ"ג, ע' 12).

שהרי „צפונה ונגבה“ מאמר אחד הם, וכן „וקדמה וימה“ מאמר אחד; ובכל זאת ה„ו“ של „וקדמה“ קמוצה.

(7) הספר „לויית חן“ (מח' ה' עמנואל בה' יקותיאל, דפ' מנטואה שט"ו, דף י'): „וכשתבא ו־החבור על מלה זעירא או מלעיל, אפילו על אות השפתיים, תנקד בקמץ; וגדר (צ"ל וגתר) נמש, נמתו כל הצאן.“ — „מלה זעירא“, ר"ל מלה בת הברה אחת. „מלעיל“, ר"ל מלה בת שתי הברות שהטעמתה מלעיל. והרי נמצאים יוצאים מן הכלל לרוב. ועי' הדוגמאות לעיל מס' 2.

(8) גם מצאתי בספר „עט סופר“ מח' ה' ר' דוד קמחי (דפ' ליק תרכ"ד, דף כט): ואם האות (אחרי ה„ו“) אינה שואית אלא מונעת באחת התנועות, תהיה הוי"ו קמוצה, כמו: נמתו כל הצאן (ברא' לג, יג), נמתנו שם (מ"ב ז, ד), יפול צדיק נקם (משלי כד, יו), וימררהו נרבו (ברא' מט, כג), נשב ורפא לו (ישעיה ו, י), כפתור נפרח (שמות כה, לג), אתה נהם (במדבר יו, יו), עולם נעד (תהל' כא, ה) — הדוגמאות הראשונות הן בנוגע לפעל, אשר אין המאמר הזה מדבר בו, ושלושת הדוגמאות האחרונות לענ"ד אינן ראיה לכללו של הרד"ק, כמו שאפשר לראות ממה שכתבתי לעיל מס' 2.

(9) ובסוף עוד דברי המדקדק הנוצרי הרמן ל. שטראק, בספרו Hebr. Grammatik (München 1917, § 46 A 4): „Vor der Tonsilbe oft ן, bes. in Wortpaaren: תשעים ותשע, תהו ובהו, יום וליילה, לחם ומים, תשעים ותשע, או בסוף המשפט או בסוף חלק־המשפט). — אף הכלל המוטעמת הרבה פעמים קמוצה, ובפרט בזוגי מלים, כגון תהו ובהו, יום וליילה, לחם ומים, תשעים ותשע, או בסוף המשפט או בסוף חלק־המשפט). — אף הכלל הזה אינו מספיק למדי, וכבר בתוספת המלה: „oft“ („הרבה פעמים“) מודה המדקדק על האמת, שהיוצאים מן הכלל מצויים לרוב.

ולענ"ד הכלל הבא הוא הכלל הקרוב לאמת בנוגע ל„ו־החבור קמוצה שבראש השם או התאר:

„ו־החבור בראש שם או תאר היא קמוצה, אם יתיקמו שני התנאים הבאים

כאחד:

(1) אם הטעמתה העיקרית של המלה היא בהברה שאחרי „ו־החבור;

(2) אם „ו־החבור היא בראש המושג האחרון של קבוצת מושגים אחויים

(coordinated) הסמוכים זה לזה.

הערה: (א) המושגים יכולים לבוא בצורת מלה אחת או בצורת זוג־מלים.

(ב) „קבוצת מושגים“ יכולה להיות אף חוליה מ„קבוצת מושגים מורכבת“

(ר"ל: מקבוצת מושגים אשר חוליה מחוליתיה גם היא קבוצת מושגים).

דוגמאות:

(1) קבוצת מושגים שחוליתה האחרונה מלה אחת:

טוב נָרַע (ברא' ב, ט), רַך נָטוּב (שם יח, ז), תם נִיֶּשֶׁר (תהי' כה, כא), אַחור נָקֵדִם (שם קלט, ה), יִמָּה נָקֵדְמָה (ברא' כח, יד), וַצְפוּנָה נִגְבָּהָ (שם), וַעֲגַל נִכְבֵּשׁ (ויק' ט, ג), דְּבַר נָדָם (יחזק' ה, יז), שׁוֹר וּכְבֵּשׁ נָעָז (ויק' ז, כג), עוֹץ וְחֹל וְגִתָּר נָמַשׁ (בר' י, כג), וּכְעִין אֱלֹהִים אֹמְרִים: בָּשָׂר נָדָם, בִּירֵאָה נָפַחַד, חֵן נָחֶסֶד.

2) קְבוּצַת מוֹשָׁגִים שְׁחֹלִיתָהּ הָאֲחֵרוֹנָה זִוג־מִלִּים:

שָׁמִים לָרוֹם — נָאֲרָץ לַעֲמָק (משלי כה, ג); צְפוּנָה וְנִגְבָּהָ — נָקֵדְמָה וִימָה (ברא' יג, יד); שָׂד — נָשְׁבֵר גָּדוֹל (ירמ' מח, ג), בְּכוֹלֵן "ו" קְמוּצָה בְּרֹאשׁ הַחֹלִיָּה הָאֲחֵרוֹנָה, מִשּׁוֹם שֶׁהַחֹלִיָּה אַחִיָּה וּסְמוּכָה לַחֹלִיָּה הַקּוֹדֶמֶת, בְּלִי הַפֶּסֶק עַל יְדֵי מֶלֶךְ אַחֲרָתָהּ. אֲבָל אִם אֵין הַחֹלִיָּה הָאֲחֵרוֹנָה סְמוּכָה לַחֹלִיָּה הַקּוֹדֶמֶת, אֲלֵא מִיפְסֶקֶת מִמֶּנָּה אִפְּיִלּוּ רַק עַל יְדֵי מֶלֶךְ אַחֲתָהּ, אֵין הַ"ו" קְמוּצָה, וּכְגוֹן: רַעָה — אֲנִכִּי מִבִּיא מִצְפּוֹן — נָשְׁבֵר גָּדוֹל (ירמ' ד, ו); רַעָה — נִשְׁקָפָה מִצְפּוֹן — נָשְׁבֵר גָּדוֹל (שם ו, א); קוֹל מִלַּחְמָה — בֹּאֲרָץ — נָשְׁבֵר גָּדוֹל (שם ג, כב); שְׁהִירֵי בִשְׁלֶשֶׁת הַדּוֹגְמָאוֹת הָאֵלֶּה אֵין הַחֹלִיָּה הָאֲחֵרוֹנָה "נָשְׁבֵר גָּדוֹל" סְמוּכָה אֶל הַחֹלִיָּה הַקּוֹדֶמֶת (שְׁהִיא "רַעָה" או "קוֹל מִלַּחְמָה") אֲלֵא מִיפְסֶקֶת מִמֶּנָּה עַל יְדֵי מֶלֶךְ אַחֲתָהּ או יוֹתֵר.

וְעוֹד דּוֹגְמָה: עֵר וְאוֹנֵן וּשְׁלָה — נָפְרָץ וּזְרַח (ברא' מו, יב), "עֵר וְאוֹנֵן וּשְׁלָה" הֵם חֹלִיָּה אַחֲתָהּ, שְׁהִירֵי הֵם הִיוּ בְּנֵי בֵּת שׁוּעִ; וְהַחֹלִיָּה הָאֲחֵרוֹנָה הִיא "וּפְרָץ וּזְרַח" שְׁהִיוּ בְּנֵי תִמָּר, וּלְכֵן גַּם הַ"ו" שֶׁבְּרֹאשׁ "וּפְרָץ" קְמוּצָה.

3) הַמוֹשָׁג הָאֲחֵרוֹן מִתּוֹךְ קְבוּצַת מוֹשָׁגִים שְׁהִיא חֹלִיָּה מִן "קְבוּצַת מוֹשָׁגִים מְוַרְכַּבֶּת", אֲךָ לֹא הַחֹלִיָּה הָאֲחֵרוֹנָה:

זָהָב וְכֶסֶף — וְנַחֲשֶׁת (שְׁמוֹת כה, ג); זָהָב וְכֶסֶף — וּבִגְדִים (זכר' יד, יד), [זָהָב וְכֶסֶף] הֵן זִוג־מִלִּים, וְקְבוּצַת הַמוֹשָׁגִים הַזֹּאת הִיא הַחֹלִיָּה הָרִאשׁוֹנָה בְּקְבוּצוֹת־הַמוֹשָׁגִים הַמְוַרְכַּכּוֹת, זָהָב וְכֶסֶף וְנַחֲשֶׁת או "זָהָב וְכֶסֶף וּבִגְדִים". אֲתָהּ נָהָם — וְהָרֵן (בְּמִדְבָּר טו, טז); [אֲתָהּ וְהֵם, ר"ל "קָרַח וְעֵדְתוֹ"]. פָּחַד נָפַחַת — וּפַחַ (ישע' כה, יז) ירמ' מח, מג); [פָּחַד וּפַחַת] הֵן זִוג מִלִּים, עֵי אִיכָּה ג, מו]. — עוֹן נָפֶשֶׁע — וְחֲטָאָה (שְׁמוֹת לד, ז); [עוֹן וּפֶשֶׁע] הֵם זִוג מִלִּים שֶׁל זִדּוֹנוֹת, וּדְבַשׁ נָשְׁמָן — וְצִירֵי (יחזק' כז, יז); [דְּבַשׁ וּשְׁמָן] הֵם זִוג־מִלִּים שֶׁל מֵאֲכִלִּים טוֹבִים, וְשֶׁה נָשׁוֹר — וְחֲמוֹר (שְׁפִטִּים ו, ד); [וְשֶׁה וּשׁוֹר] הֵם זִוג־מִלִּים שֶׁל בַּהֲמוֹת טְהוֹרוֹת, עֲבֵרָה נִזְעַם — וְצֵרָה (תְּהִלִּים עח, מט); [עֲבֵרָה וְנִזְעַם] הִרִי אֱלֹהִים זִוג־מִלִּים שֶׁל שְׁמוֹת נִרְדָּפִים, צְפוּנָה נִגְבָּהָ — וְקֵדְמָה וִימָה (ברא' יג, יד); [צְפוּנָה וְנִגְבָּהָ] הֵן זִוג־מִלִּים שֶׁל דְּבַר וְהַפְּכוֹ, עֵי בְרָא' כח, יד].

וּכְעִין אֱלֹהִים אֹמְרִים: "חֵן נָחֶסֶד וְרַחֲמִים"; כִּי הַמֶּלֶךְ "וְחֶסֶד" הִיא הַמוֹשָׁג הָאֲחֵרוֹן מִתּוֹךְ קְבוּצַת־הַמוֹשָׁגִים "חֵן וְחֶסֶד" שְׁהִיא הַחֹלִיָּה הָרִאשׁוֹנָה בְּתוֹךְ קְבוּצַת הַמוֹשָׁגִים הַמְוַרְכַּכּוֹת "חֵן וְחֶסֶד" וְרַחֲמִים.

אֲמֵנָם גַּם כִּשְׁנִקְבֵּל אֶת הַכֹּלֵל הָאֱמוּרָה, נִמְצָא בְּלִי סֶפֶק בְּתַנְ"ךְ לַפְעָמִים מִקּוֹמוֹת

שִׁנְאוֹ לָנוּ כִּיּוֹצָאִים מִן הַכֹּלֵל. וְאוֹלָם בַּמִּקְרָה כֹּזֶה צָרִיךְ לַחֲפֹשׂ אֶת הַטַּעַם. וְלִדּוּגְמָה אֲבִיָּא פְסוּק אֲשֶׁר לִכְאוּרָה יֵשׁ בּוֹ סְתִירָה לְכֹלְלִי, וְהוּא: עַד כָּל יְמֵי הָאָרֶץ זֶרַע וְקִצִּיר וְקָר וְחֹם וְקִיץ וְחֹרֶף וַיּוֹם וַלֵּילָה לֹא יִשְׁבְּתוּ (בְּרֵאשִׁית ח. כב.). לְפִי כֹלְלִי, וְלְפִי הַדּוּגְמָאוֹת סוּג 2) הִיָּה מִן הַדִּין לֹמֵר „וַיּוֹם” בְּו” קְמוּצָה, שֶׁהִרִי לְפִי סְקִירָה רֵאשׁוֹנָה שְׁתֵּי הַמְּלִים „וַיּוֹם וַלֵּילָה” הֵן הַמוֹשֵׁג הָאֲחֵרֹן מִתּוֹךְ קְבוּצַת מוֹשְׁגִים בַּת אַרְבַּע חוֹלִיּוֹת שֶׁהֵן אַחוּיּוֹת זֶו לְזֶו. וְאוֹלָם אַחֲרֵי עֵיּוֹן מַעַט אֲפֻשֶׁר לְהַסִּיק שְׁאִין הַדְּבָר כֵּן; כִּי שְׁלוֹשׁ הַחוֹלִיּוֹת הָרֵאשׁוֹנוֹת: „זֶרַע וְקִצִּיר, וְקָר וְחֹם, וְקִיץ וְחֹרֶף” הֵן שֶׁשָּׁה שְׁמוֹת לַחֲלָקִי הַשֵּׁנָה (עִי’ רִש”י שם, בְּבֹא מִצִּיעָא קו, ב”ר פ’ לֵד ס’ יא; וְעִי’ גַּם אֲבֵן עֲזָרָא עַל הַפְּסוּק הַהוּא), וְהַחוֹסְפָה „וַיּוֹם וַלֵּילָה” מְכוּוֹנָת אֶל כָּל חֶלֶק מִחֲלָקֵי הַשֵּׁנָה, וְאִין הוֹסְפָה זֶו הַחוֹלִיָּה הָאַחֲרוֹנָה מִן אַרְבַּע חוֹלִיּוֹת אַחוּיּוֹת, אֲלֹא הִיא בְּאוּר עַל כָּל אַחַת מִשְׁשׁ הַמְּלִים הַקּוּדְמוֹת. (עִי’ אֲבֵן עֲזָרָא שם).

דוכיפת ותכי

בהתאמצותם ל"יהד" את המלים השאלות בלשוננו ניסו הבלשנים לקשר גם את השמות דוכיפת ותוכי לשרשים עבריים, או, לכל הפחות, לשרשים שמיים. התרגום הארמי של השם דוכיפת, נָגַר טוֹרָא, עובד הר, הוליך את הבלשנים שולל, והם גזרו את השם גזרת שעטנו משתי לשונות: ערבית וארמית: דִּיך, תרנגול בערבית, וכיפא, בָּף בארמית-סורית, ההשערה הזאת אינה מתקבלת על הדעת, כי מלבד שלפי האטימולוגיה הזאת, דִּיך-כיפא, חסרה דוכיפת עוד אות כ' אחת ושהאות ת' אינה מתבארת כראוי, הנה חזיון מוזר הוא להרכיב שם משתי לשונות, ואפילו בן-יהודה, הבלשן המובהק, אחרי נסותו באורים שונים, מסיים: "אך יש בה קצת צרופים קרובים להצרוף דכף כמו (בערבית) כדפ, במשמ' קול הגה, ח'דפ במשמ' הליכה בפסיעות קצרות ומהירות מאד, כפת במשמ' התכיף העוף לעוף מהרה". ואפילו את השם תוכי ניסו ל"יהד" ולגזרו מן השרש תכה, דחה, דחף, כדרך הטֶס ללכת הלוך וצעוד במדחפות" (שטינברג).

לפי הגמרא (גיטין ס"ח) דוכיפת היא תרנגול ברא. וכן רב שריא גאון. התרגומים היוני והרומי תרגמו את השם הזה *ἔποψ*, Upupa, מִין עוף קטן Wiedehopf, hoope ש"מקום ישובו בדרומית-מזרחית שלאפריקה וסין". רס"ג הלך אחרי התרגומים האלה, ואחריו רוב המפרשים. אחד הוא רש"י הנותן לעז בחולין ס"ג "פואון שלביא" שהוא טוס בר, אמנם גם הוא סותר את עצמו בלעזו למקרא "הופרא, הרופא", שהוא Huppe בצרפתית.

בנוגע לתוכי מודים עכשיו כל החוקרים, כי השם, כמו גם העוף, מוצאם מהאי צִילון, ששם בלשונות הדרוידיות, טְמִיל, קְנָרְס ומְלִילִם, נקרא העוף בשם Tōkei (מתבטא Tōgei), השם הזה נגזר משורש דְרוֹיִדִי *Tuk, Tūk, Tok, Tôk*, שהוראתו מָלַה, השורש הדרוידִי בעל שתי הפנים, בהברה קצרה ובהברה ארוכה, מבאר את העובדה כי גם במקרא בא השם תוכי בכתיב כפול, פעם בוי

ופעם בלי ויו. היסוד של המלים Ták, Tók הוא Tu, והאות k היא אות-בנין. ולכן עבר השם הזה ללשונות השמיות: בארמית טָס, בסורית טַסָא ובערבית טָאס; ללשונות הלא-שמיות: ביונית τᾱῶς במקום τᾱFως, ברומית Pavo, ברוסית Иаба, בגרמנית Pfau, לפי הכלל שבלשונות ההודו-אירופיות האותיות p ו-t מתחלפות. כמו λίθος = Lapis, אבן. מיניף מצא בספרי הבודהיסטים העתיקים, כי ההודיים ערכו נסיעות לבבל, ובמשך נסיעתם השניה לקחו אתם למכירה את התוכי.

גם השם דוכיפת איננו עברי ושאל הוא כולו מדרניקית. הוראתו תוכי-הר. ההברה הראשונה, דוכי, היא צורה רפה של תוכי, וההברה השניה, פת, היא המלה Betta „הר“ בשפת קנרס. ואולי משום הוראת השם פת = הר תרגמו אונקלס ויונתן נגר ט ו ר א.

הצורות השונות, דוכי, ותוכי מתבארות גם ע"י רחוק שבזמן, בימי שלמה, בשעה שהביאו את התוכי לארץ ישראל ביטאו וכתבו את השם כהלכה. אבל בשעה שנכתבו או בזמן שנעתקו הפרשיות שביקרא ובדברים על העופות הטמאים, השתנה הבטוי לדוכי.

לנקוד השמות המלעיליים משרשי ליי

הפרופ' ש. קרויס במאמרו 'פרטים בנקודן של כמה סוגי מלים' ב'לשוננו' ח' עמ' 146 עמד על דברי בספרי 'תורת הלשון בהתפתחותה' עמ' 446 בנקוד השמות המלעיליים משרשי ליי. שם נאמר: שבמשקל קטף פהפ' בסגל בלתי משתנה: משי. פתי סן משי. פתי ובמשקל קטף בא הסגל רק בהפסק: חלי. פלי. שבי. אבל באמצע המשפט בא: חלי, פלי, שבי, ובסוף נאמר: יש גם שי' להפ' במשקל הזה נשמט לגמרי: פכה. הנה. והוא מעיר על זה: 'שתי הדוגמאות שהביא אינן שוות, כי פכה (רק פיא בעזרא יא) בא במקום בבי בעוד שמלת הנה (מעיקרא הנה) אין לו רע במשקל הני'. וילא יתכן לאמר שבפכה הנה' נשמטה להפ' לגמרי, כי ישנה בעין בצורת הא'.

נקוד השמות המלעיליים משרשי ליי אינו מכזר כל צרכו גם בספרי הדקדוק המדעיים, ועל כן חושבני שנחוץ לברר קצת פרטים ממנו ביתר חרחבה, ובוה תתישבנה השגותיו של הפרופיסור הנכבד.

השמות המלעיליים נוצרו, כידוע, באופן הבא: הננינה חיתה בהם בהכרה סגורה מלעיל ובסופם סיומי יחס כמו בערכית הקלסית ובאכרית: קטף, קטף, קטף. וכשנשמטו בלשונות השמיות המערביות התנועות הקיצונות נשארו בסוף שתי אותיות בלי תנועות בהכרה אחת, שהשמיים התקשו בכמואן. בעברית-כנענית היו מבטאים את השוא הראשון בכת קול של תנועה, שבמרוצת הזמנים נתפתחה ממנה תנועת עזר. כשע- או להפ' אות גרונית תנועת העזר פתח: נער - נער - נער. זרע - זרע - זרע; כשע- או להפ' תנועת העזר: חריק: פית - פית - פית. פתי - פתי - פתי (פתי). ובשרשים שע- או להפ' אינן מאותיות ה ח עי תנועת העזר סגל: מרף - מרף - מרף. לפעמים כשלהפ' היא מהאותיות כ ד ט כ ק ת, שצליצולן חזק, היו מבטאים שתי האותיות בלי תנועת עזר: ארד (שם פרטי), נרד, קשט. ביחוד בפעלים: שפרך, ובשרשי ליי: נישף, נירך, נשט, ניקד

וכרומה¹, אבל יש שנוספה תנועת עזר גם בשרשי ל-י: **קָכָה**, **הָנָה**, **נָנָה**. **קָנָה**. הסגל שאחרי חברת הנגינה הוא בהכרח תנועת עזר. וביחס להתהוות התנועה הזאת שוות כל ארבעת המלים האלה. הן כולן משרשי ל-י ונמות על דרך השלמים, ובמשקלן אינן דומות למשקל **קָטִי** שנשאר בו י-ל-חפ' במבטא: **קָטִי**.

מזה נראה ברור שבמלים **קָכָה**, **הָנָה** וכו' נשמטת י' שהיא ל-חפ' לגמרי מן המבטא. מיסדי הכתב השמי היו כותבים רק את האותיות הנשמעות פחות או יותר במבטא, אותיות וי' כסימני כתיב הן מתקופה מאוחרת בערך². אילו היה נשאר קצת מקול י' ל-חפ' במלים האמורות היו משאירים אותה בכתב, כמו שהשאירו במשקל **קָטִי** וכמו שהשאירו את הא' הנחה משרשי ל-א, שהיתה נשמעת קצת במבטא, כמו הספיריט **לִינים** היוני. הילכך דברי הפרופ' קרויס: **שתי הדוגמאות קָכָה**, **הָנָה** אינן שוות וכו' אינם מיוסדים, כי הסיום **הָ** בשתיהן הוא בשביל שנשמט בהן צלצול י' ל-חפ' לגמרי. ומפני שיש גם צורת **קָטָה** אין שום יסוד וצרך לשבש בעזרא י', א את הפנים, ומלת **קָכָה** שם היא כדון. ומזה נמצאנו למדים, שביחס לכניתן שוות **קָכָה** ו**הָנָה**: בשתיהן נשמטת י' ל-חפ' לגמרי, ולפיכך באות הן בסיום **הָ** ולא בסיום **יִי**. ומזה שלא באה במקרא צורת **הָנִי** אין ראיה שלא היתה בלשון. אף גם זאת, אין שום הכרח לאמר שלכל השמות משרשי ל-י היו שתי צורות.

התהוות צורות המלעיליים המורצה בספרי הנ"ל היא כמו שנתקבלה אצל רוב חוקרי הלשון המדעיים, ובאופן אחר אין היא משוערת. על כן בלתי טובנים דברי ק': **הוא לא הסתפק במלים בנות הברה אחת, אלא העמיד את השמות כביכול על משקלם הראשון ככנותו אותם מחדש ועשם בני שתי הכרות**. אדרבא, אם הוא יורע אופן אחר לבאר את התהוות הצורות המלעיליות בהתאמת לחוקי הווקלים העברי מפני מה לא הציעו לנו? ממלת **כביכול** אין להבין מאומה.

כדי לברר היטב את התהוות השמות המלעיליים בעברית צריך לחוסף דברים אחרים על דבר טבע הווקלים העברי. בעברית התנועות לפני חברת הנגינה לא רק שאינן נחטפות אלא הן גם מתרחכות: **שָׁמַר** — **שָׁמָרָה**, **דָּבָר** — **דָּבָרִים**.³ וכל צורות הלשון, שנחטפות בהן התנועה שלפני חברת הנגינה, הן

1. עי' בספרי, תורת הלשון בהתפתחותה" § 20 מ.

2. עי' בספרי הנ"ל § 10 ה ולהלן.

3. עי' במאמרי, תולדות השתנות התנועות בלשוננו" ד, עמ' 8, ובמאמרי

התרחכות התנועות לפני האקצנט בעברית" ב, לשוננו" ו, עמ' 230.

מתקופה מאוחרת, השפעת הלשון הארמית, שבת נחמפת התנועה שלפני הברת הנגינה ושל אחריה; למשל: בעברית ^לקָטָר — בארמית ^לקָטָר, בעבר' קָטָר — בארמ' קָטָר, בעבר' קָטָר — בארמ' קָטָר, ובצורת הרבים, שנשארה בה בעברית התנועה השנית שלפני הנגינה ונתרחבה ונחמפה התנועה השלישית שלפני הנגינה: דָּבָר — דָּבָרִים, מָלָךְ — מָלָכִים, היה בארמ' להפך: נחמפה התנועה שלפני הנגינה והתנועה השלישית — נשארה: (מָלָךְ) מָלָךְ — מָלָכִין, (סָפָר) סָפָר — סָפָרִין וכדומה. וכך התהוו בארמית צורות השמות המלעיליים: מִלְכָּה — מִלְכָּה — מִלְכָּה; סָפָר — סָפָר קָפָר; גָּדִי — גָּדִי — גָּדִי וכיוצא בהם.

השמות הבאים בעברית במשקל קָטָר או קָטָר: דָּבָשׁ, שָׁכֵם וכדומה, הם במשקל ארמי, והם מלעיליים כמו שנראה מנמיותם: דָּבָשׁ, לָשָׁמִי. וכן הם כל השמות מרשי ל־י החריקיים והקבוציים שנשאר בהם פחות או יותר צלצול 'ל־הפ': בָּבִי, בָּלִי, פָּרִי, דָּבִי, הָמִי אבל אלה שתנועתם היסודית פתח נשארה בהם תנועת פ־הפ; רק תנועת העזר היא חריק כדון לפני 'י': מָשִׁי, פָּתִי מִן מָשִׁי, פָּתִי, כאמור למעלה. ושמות אלה מרשי ל־י, שנשמטה בהם 'ל־הפ' מן המכטא לגמרי, תנועותיהם שני סגלים, כמו בשלמים, ובסופם הסימנית לחזרות שלפניהן תנועה: בָּבִי, הָגָה וכדומה. ואין שום יסוד לאמר כדברי הפרופיסור הנכבד, כי 'ל־הפ' ישנה בעין בצורת הא; והמנהג לכנות את שרשי ל־י בשם שרשי ל־ה הוא, כידוע, מפני שלא עמדו המדקדקים הראשונים על מהות ההא הסימנית ועל טבע שרשי ל־י¹. ואני איני רואה בזה שום אפשרות ליסד את הנקודים האלה על "פעולתו של חוש הלשון". הם אופני כמיוי מקומיים: היו מקומות שהיו מכטאים בָּבִי, הָגִי, פָּסִי וכו', ובמקומות אחרים — בָּבִי, הָגִי, פָּסִי. והצורות הן לפי הנוסח של המקורות, או לפי מכטא עורך הספרים. והוא הדין בשמות אָרִי ואֲרִי: היו מקומות, שהיו אומרים: אָרִי, ובמקומות אחרים — אֲרִי, אבל הרבוי בשניהם אֲרִי, אֲרִי². בהפסק בא אָרִי רק פעם אחת (שופט' יד, יח) ואין ערכות, שהיא אינה על פי קריאה בלתי נכונה; יש מלים רבות במקרא שלא נשמר בהם חק התרחבות התנועות בהפסק.

ובנוגע למשקלי קָטָה וקָטָה באים רבים בשני המשקלים, בכתבי יד אחדים במשקל קָטָה ובאחרים במשקל קָטָה³. כן הוא גם בשרשים השלמים, יש שבאים פעם בצירה ופעם בסגל: תָּפַךְ — תָּפַךְ, יָשַׁע — יָשַׁע, נָבַל — נָבַל, נָרַ —

1 עי' בספרי הנ"ל § 21, י, 2. בהערה.

(2) עי' בספרי הנ"ל § 81, ה.

(3) עי' במלון גיוניוס-בוהל ככל הערכים האלה.

נָדַר, נָסַךְ – נָסַךְ, נָצַח – נָצַח וכו'. הסבה היא שהסגליים, מפני רבויים המופלג, השפיעו על הצוריים להטמע בהם, כי בעצם בטואם קרוב מאד. יתר על כן: כל המלעיליים הנוטים כחריק פ־הפ' כמו: נָדַךְ, נָדַל, נָכַשׁ וכו' הם בעצם צוריים שהיו לסגליים¹. על כן תָּנָה ותָּנָה אחד הוא, וגם בנוגע לְבָכָה אפשר שהיתה גם גרסה בְּכָה, כי הגרסה הנכונה היא בצירה, והסגל בכל השמות המלעיליים שנטיחם בפ' חרוקה הוא מאוחר; ולא רחוק לשער שהם בטואים מקומיים: במקומות אחרים בצירה: נָדָה, קָצָה, ובאחרים בסגל: נָדָה, קָצָה. אין כאן שום שנוי בבניית הצורות האלה, כי אם הכרל במבטא, ואי אפשר לייסרן. בפעולת חוש לשוני, כאמור שם.

הסבה שבפתי אין הסגל נחטף באמצע המשפט, כמו ברוב השמות במשקל קמ"י, היא מפני שפתי הוא במשקל פתחי, מן פתִי, כמו שהוא בארמית ובערבית, כי הפתח הוא תנועה חזקה יותר מן החריק והקבוץ וסתקים². ומפני שגם בקְשִׁי אין הסגל נחטף באמצע המשפט יש להחליט שהוא במשקל פתחי. ולחזוק הנחותי האמורות כוח צריך להרצות בקצרה את דרכי השתנות התנועות לפני חברת הנגינה בתקופה המאוחרת.

חטיפת התנועות לפני חברת הנגינה נזהגת על פי רוב רק בתנועות חריק וקבוץ ובצירה וחולם, כאבים מהם, אבל הפתח והקמץ, הבא ממנו, אינם נחטפים על פי רוב לפני חברת הנגינה: מְשַׁפֵּט – מְשַׁפְּטִי, מְשַׁפְּטִים, הִיכֵל – הִיכָלִי, הִיכָלִים, שוֹמֵר – שוֹמְרִי, שוֹמְרִים, עוֹלָם – עוֹלָמִי, עוֹלָמִים, אבל הצירה כתנאים חאלה נחטף: מְשַׁמֵּר – מְשַׁמְרִי, מְשַׁמְרִים, גִּרְגֵר – גִּרְגְרִי, גִּרְגְרִים, מְזַבֵּחַ – מְזַבְּחִי, מְזַבְּחוֹת, מוֹקֵשׁ – מוֹקְשִׁי, מוֹקְשִׁים, זוֹלֵל – זוֹלָלִי, זוֹלָלִים; שוֹמֵר – שוֹמְרִי, שוֹמְרִים, מְדַבֵּר – מְדַבְּרִי, מְדַבְּרִים. והוא הדין לחולם הבא מקבוץ קדמוני: יְשָׁמֵר (מן יְשָׁמֵר) – יְשָׁמְרִי, לעומת יְבֵשׁ (מן אֶבֶשׁ) – יְבֵשְׁלִי; יְשָׁמֵר (מן יְשָׁמֵר) – יְשָׁמְרִי לעומת יְבֵשׁ (מן יְבֵשׁ) – יְבֵשְׁלִי.

לפי החוק האמור למעלה בווקליסם העברי, שחתנועות מתקיימות ומתרחכות לפני חברת הנגינה, יוצא לנו כי מבטא המלים, שבהן שוא או חטף לפני חברת הנגינה, הוא מתקופה מאוחרת – השפעת הארמית. ועל פי רוב התנועה הנחטפת הזאת היא חריק או קבוץ קדמוני; למשל: אֶלֶם – בערב' אֶלְמָה, כָּכֹר – בארמ'

1 ע"י בספרי הנ"ל § 73, א. 4, בחצרה.

2 ע"י שם § 16, כ; וב § כ, יד.

בְּכָרָא, באשור' בְּכָר; זָרַע—כלוחות עמרנה זָרַע, בערב' דָּרַע; חֶסֶד—בערב' חֶמְדָּא, בְּרֹשׁ—באכד' בְּרַאשׁ; דְּרֹר—באכד' דְּרַאךְ; סָגֹר—בערב' שְׁגָאךְ, רְחֹב—בערכית רְחַבָּא וכדומה הרבה. אמנם נמצאים טעמים בשוא לפני הברת הנגינה, שבשאר הלשונות השמיות הן בפתח. אבל אין שום ראייה שבעברית הקדמונית לא בטאו אותם בחריק או בקבוץ, כי יש מלים רבות שבלשון שמית אחת הן בפתח ובשאר הלשונות השמיות הן בחריק או בקבוץ. הילכך, אחרי שעל פי רוב אין פתח קדמוני נחטף, הנה אלה השמות הבאים בשוא לפני הברת הנגינה היתה פ־הפ' שלהם בחריק או בקבוץ; ואֵלָה בשמות משרשי ל־י שהסגל קים, הוא מפתח קדמוני. לפי זה מתבררת השאלה הנדונה: השמות קָשִׁי, פָּתִי משרשי ל־י, שהסגל בהם מפתח קדמוני, מתקים הוא גם באמצע המשפט, כמו שהפתח, או הקסן הכא ממנו מתקים עפ"ר בפעלים ובשמות ממשקלים אחרים, אבל השמות משרשי ל־י שנחטפו בהם הסגל באמצע המשפט, בא האחרון מחריק או מקבוץ כמו שהם בנמיה. וחוקי השתנוותם של השמות משרשי ל־י הם כמו בפעלים: בהפסק מתקימת התנועה העצמית והנגינה עליה: פָּלִי, פָּרִי, לָכִי, וְלִי כמו יִשְׁבֵּי, יִשְׁמְרֵי ובאמצע המשפט עוברת הנגינה ל־מִלְרַע והתנועות נחטפות: פָּלִי, פָּרִי, לָכִי, וְלִי ובפעלים: יִשְׁבֵּי, יִשְׁמְרֵי. אכן בכל אלה היו התנועות קימות בתקופה קדמונית גם באמצע המשפט.

מן הצורה Abel בתרגום השבעים במקום הֶבֶל שֶׁלֵנו לומר הפרופ' קרויס, שהמבטא החי נוח לו לבכר את הצורה המאורכה של ההפסק" (שם עמ' 147). ואולם אין Abel (הֶבֶל) תמורת הֶבֶל מהטעם האמור, אלא מפני, שבתקופת תרגום השבעים עדין לא נשתנה הפתח הזה לסגל¹.

שָׁכָם הוא מן המלעיידיים שקבלו ווקליסם ארמי, כמו רַבֵּשׁ, כאמור למעלה, בלי הדגל הוראותיו; בתור שם כללי: שָׁכָם אחד (צפנ' ג, ט), ובתור שם פרטי: שָׁכָם בן חמור. כשם כללי נשארה בהפסק צורתו החוקית: שָׁכָם, כמו פָּלִי. וגם בתור שם פרטי יש שבא בצורתו החוקית: שָׁכָם ממשפחת השִׁכְיָי (במד' כו, לא). היו מבטאים שונים בא"י, כמו שיש בכל הלשונות מבטאים מקומיים. ומפני שהמקרא נערך עפ"י כתבי יד שונים נשארו בו שמות במבטאים שונים.

(שם בעמ' 148) המחבר הנכבד מציג את גְּמִי, טְנִי המשניות לעומת גְּמָא, וְטָנָא על פי משרשי ל־א, אבל במשנה נשתנו על פי רוב משרשי ל־א למשרשי ל־י וזוהי סכת שנוי בניתן.

דברר מבטא קָרִי (שם) הדבר הוא כך: בחיי הלשון לא היו מבטאים שוא נע בלי כל תנועה אלא בטאוחו כתנועה חמופה סחירה קרובה למבטא הסגל או

הצירה: קָרִי, קָרִי, ובמבטא האשכנזי המלעילי היה השוא הנע הזה לתנועה
 מוטעמת: קָרִי, קָרִי; וכן מן אָמַת – אָמַת, מן קָלֶמֶד, קָנֹרֶה, קָבֶשֶׁף, קָקֶלֶד
 וכדומה – קָלֶמֶד, קָנֹרֶה, קָבֶשֶׁף, קָקֶלֶד, ובזה סרו כל הלכמים בשאלה הזאת.
 (שם בסוף עמ' 149) בדבר הנקוד פֶּעֶר, שְׁעֹר, קְעוּט וכו' משרשי ע-
 גרונית, הוכחתי כבר בהקדמה לספרי „קאַלף“, שיצא לאור בשנת תר"ע בוילנה,
 שבמשקל הזה אין החריק משתנה לצירה לתשלום דגוש, ובספרי „תורת הלשון
 בהתפתחותה“ § 17 כא, כב, ביססתי את ההנחה הזאת בראיות חותכות, שאינן
 מניחות עוד מקום לספק בזה.

עֵקֶב-הַתַּעֲכָב, הַמַּתִּין

על הפסוק „ויקח משה את עצמות יוסף עמו“ (שמות יג, יט) מספרת האגדה (בתנחומא):

עמדו מצרים ועשו לו (ליוסף) ארון של מתכת ושקעוהו בנילוס. בא משה ועמד על נילוס. נטל צרור וחקק בו „עלה שור“ וצוח ואמר: יוסף, יוסף! הגיעה השעה שהקב"ה גואל את בניו והשכינה מעכבת לך וישראל וענני הכבוד מעכבין לך.

לפי הכתיב נראה כאן שהמלים מעכבת, מעכבין הן מבנין פיעל ולא מבנין פִּעֵל, והן משמשות כאן כפעלים עומדים, במובן התעכב, המתין. וראה לזה מהמכילתא (על הפסוק הנ"ל) המספרת אותה האגדה בנוסח אחר:

(משה אמר): „תן כבוד לה' אלהי ישראל ואל תעכב את גאולתך, כי בגללך אנו מעוכבים“. כאן אנו רואים את ההבדל הברור בכתיב בין הפיעל והפִּעֵל. האחרון נכתב מלא בו כרגיל בספרות המדרשית.

גם יאסטרוב המביא במלוננו את הפיסקה הנ"ל מהתנחומא מנקד מְעַכְבִּין והוא מתרגם עֵקֶב to wait for. כלומר כפעל עומד. גם דאלמן מביא עֵקֶב בהוראה זו — warten (בלי ציון המקור).

הערוך השלם ולוי אינם מביאים עֵקֶב בהוראה זו.

בשתי המהדורות של ספר האגדה לביאליק-רבניצקי מובאת פיסקה זו בשתי לשונות שונות. במהדורה הראשונה (שיצאה בשנת תרס"ח) כתוב:

השכינה מעכבת לך (ובביאור: מעכבת את היציאה בשבילך, ז. א. המבארים חשבו את המלה „מעכבת“ לפעל יוצא והשלימו את המאמר). ישראל מְעַכְבִּים לך, וענני כבוד מְעַכְבִּים לך (ז. א. במקום שאי אפשר היה לבאר את המלה כפעל יוצא קראו אותה המבארים לא כפיעל אלא כפעל למרות הכתיב החסר).

במהדורה השניה. המנוקדת (שיצאה בשנת תרצ"א) כתוב :
 השכינה מְעַכְבֶּת לך, ישראל וענני כבוד מְעַכְבִּים לך.
 כאן נקטו המבארים את הפעל עכב בכל צורותיו כבנין פֶּעַל.
 באחת מאגרותיו של ביאליק (כרך ג – אג' תקצו) אנו מוצאים מאמר בנוי
 ע"פ דוגמת המאמר האגדי הנ"ל, וגם שם ניתן הפעל ע כ ב בצורת בנין פֶּעַל :
 והעיקר אל נא תחמיץ את המבואות (של הספר המוכן לדפוס) בידך אף לא
 יום אחד. כנסת ישראל מעוכבת לך ! תינוקות של בית רבן מעוכבים לך !
 אולם יש לציין שגם רש"י משתמש בפיעל עֵכָב במובן פעל עומד,
 בהוראת המתין :

ויקרא כג, לו (עצרת היא) — עצרתי אתכם אצלי, כמלך שזימן את בניו
 לסעודה לכך וכך ימים, כיון שהגיע זמן ליפטר אמר : בני, בבקשה מכם ע כ ב ו
 עמי עוד יום אחד, קשה עלי פרידתכם.
 במדבר כט, לה (עצרת תהיה לכם) — התעכבו לי מעט עוד. ולשון חבה הוא
 זה, כבנים הנפטרים מאביהם, והוא אומר להם : קשה עלי פרידתכם, ע כ ב ו
 עוד יום אחד.

המקור היחידי הידוע לדברים אלו של רש"י הוא (כפי שמציין רש"י בעצמו)
 בגמרא סוכה (דף נה, ע"ב), ושם לא נזכר לגמרי הפעל ע כ ב. משום זה אין
 להכריע אם השמוש בפיעל עֵכָב בהוראה זו היא מלשונו של רש"י, או הוא לקוח
 מאיזה מקור הנעלם מאתנו.

בכל אופן מוכח מכאן שגם בתנחומא יש לקרוא מְעַכָּב, מְעַכְבִּין, בפיעל,
 ואין בזה משום זרות. הרי גם שני הפעלים חָכָה, פָּתַר מביעים את המושג הזה
 של המתין בבנין פיעל.

אפשר אמנם להניח שברש"י כאן יש לקרוא לא „עֵכָבו“ בפיעל אלא „עֵכְבו“
 בקל, אבל זו תהיה סברה דחוקה. מלבד זה לא נמצא לגמרי בספרות הפעל עכב
 בבנין קל.

מצאתי שמוש זה בפיעל עֵכָב גם בפירושו של הרשב"ם על הפסוק „אחד
 עשר יום מחורב“ (דברים א, ב), אם כי לא מאת הרשב"ם עצמו. מובאת שם
 תוספת מאת תלמיד אחד המכנה לעצמו „אני הצעיר“, והוא כותב : זה אמיתת
 הדבר שמתחיל לספר כי לא ע י כ ב ו (בני ישראל) בדרך לבד אחד עשר יום
 מחורב עד קדש ברנע.

מפרשים אחרים משתמשים באותו ענין בבנין התפעל : נשתהו,
 התמהו או התעכבו.

הערת המערכת : על הדוגמאות המובאות יש להוסיף דוגמה מדברי הרשב"ם עצמו. ר' דוד ראזין בהוצאתו היסודית של פירוש הרשב"ם עמ' 13 מביא מתוך כ"י את הפסקה הבאה של הרשב"ם לפסוק בראשית טו, טז, (ודור רביעי ישובו הנה): "... מה לנו אם דור רביעי או דור חמישי? והלא מכל מקום יתעכבו ארבע מאות שנה? אלא טעם נתן הקב"ה לדבריו: למה אני צריך לעכב ארבע מאות שנה? לפי שאחר דור רביעי של אמוריים ישובו ישראל הנה. שהדור מאה שנה כאשר נמצא במסכת עדיות, והרי ארבע מאות ארבעה דורות. שאעפ"י שיושבי הארץ חטאו ודינם להקיא הארץ את יושביה. צריך אני להמתין ארבעה דורות כדכתיב פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים לשנאי...". ברור כאן השמוש במלת "עכב" בהוראת "המתין". "עכב את עצמו", לעומת "התעכב" (הקב"ה מעכב, בני ישראל מתעכבים) = "היה מעוכב בעל כרחו".

ובאדיבות הגב' בן יהודה יכולתי לעיין כעת בהגהות הכרך התשיעי של מלון ב"י. שם אין אמנם דוגמה זו, ובמקומות המובאים ע"י מר בניהל גרס ב"י את הבנין פיעל, לעומת זו מובאות דוגמאות אחרות של עכב בפיעל בהוראת המתין.

להרחבת הלשון ותקונה

יעקב בִּנְיָאֵל (ברלינר)

חדושי לשון

(המשך)

מלוקטים מאגרות ח. נ. ביאליק

(מכונסות ומסודרות ע"י פ. לחובר, כך שני ושלישי חוצי, דביר, תל-אביב, תרצ"ח)

א. חדושי צורה.

אַרְעִיּוֹת, שם מופשט מן ארעי: אין כאן לא קבע ולא בחירה ולא רצון ולא ידיעה וכינה, אלא ארעיות ואקראי (אגר' קצט).

בְּדָקָן, מתוך בדיקה נודע להם לבדקנים (אגר' רעו) (כיום הששי הקצר נמצא: עין בְּדָקְנִית).

גְּדִיּוֹנִי, אכן לא ראיתי גדיוני ותישני כמוהו (אגר' שיו), וכן גם:

גְּדִיּוֹנִיּוֹת (ר' גדיוני): תסיחני, איכה תשא את גדיוניותי ותישנתי לבדך (אגר' שיו). [אין כאן אלא נסיון לתרגם את המלים קפריסית, קפריציוזי על פי מוצאן מן השם caper = תיש' ברוסית; נסיונות אחרים: תישני, צפרוני (מן צפיר)]. סמיטיצין

גוֹנוֹנִיּוֹת, כל חליפות וגונוניות ונסור – מורדין בו ולא מעלין (אגר' רכו).

דְּבִיּוֹת, הוא עושה רושם של צפור עשויה עופרת, כבד תנועה וכבד מחשבה וגם איננו חביב ביותר – מפאת הדְּבִיּוֹת שבו – על חבריות (אג' תקלב). שמעתי גם מפי ביאליק (באחת מהרצאותיו במסיבתיו לאגדה של שיעורי תאוניברסיטה) שהשתמש בתואר דְּבִי כהוראה זו. התואר דְּבִי טובא אצל בן-יהודה, אבל כהוראה אחרת.

הַתְּקַצָּה, כל תחמצה גורת אחרית בהכרח עלית מחיר ההדפסה (אגר' שעת).

חֲכִיכָה, פקפוק: מתחילה הסכמת, אלא שאחר כך היית חוכך בדבר, חכיכה זו למה? (אגר' ש.).

הַתְּחַלְכֵּן, הפוך ממראה חלמון למראה חלבון: מתגעגע אני לראותו — אותו ואותך החלמוני (חוששני שנתחלבנת מעט בינתיים), ואת כלכם (אגר' שמו). (חלמוני: בעל שערות ממראה החלמון)

חֲלִיפֹת (אגר' רכו), ר' למעלה ער' גונוניות.

מְחַזְקָה, מחזקות, מלה עברית מאיריש, וענינה: עסקים, משא ומתן (איד וויל מיט איהם קיינע מחזקות האבען).
אצל ביאליק:

ק, כנראה, רוצה לעשות מחזקות ועדיין לא נחיאש מחשב את השלח' לוורשה (אג' רד).

מִסְדָּרָה של אותיות עבריות (אגר' שנח).

(כמלון למנחי הדפוס של ועד הלשון: מִסְדָּרֶת).

מַמְסֵק, מסומן כפסקי טעמים, כסימני הפסק; וחשירים יצאו, כמדומה, עתה נקיים וגם מפוסקים (אג' תקעה).

מַמְלֵסָה: ואין צורך כלל בכל הפירוש המפולפל והמפולסס של רש"י במקום שהדברים פשוטים ומוכרעים מתוכם (אג' תקעה).

מְרֻקֵן (או: מְרֻקֵן): הרגשה נושכת ועולכת של חיים ריקים ומרוקנים (אגר' קצט).

מִסְפֶּרֶת־נֹת: בלי עליה בחיים אין אפוס במפרות. עד הימים החם יהיו כל הנסיונות במקצוע זה רק בבחינת "כאלו" ובמקום — מלאכת ידים ופרי מוח בלבד. מה שהרוסי קורא, מספרתנות (אגר' תנר).

המספרתנות לא אכלה את יגיע רוחך (אגר' תרנ). — בפעם הראשונה נתונה המלה מספרתנות במרכאות

צִוְחֵן: שלא יראה המנגן שלך כצוּחַן (אג' תקצ).

ביאליק כותב גם: בת קול צוחנית (בספורו, מאחורי הגדר').

צַפְצַפְנִי: צפור קמנה, צפצפנית וקולנית (אג' תרצח).

קִפְחֹן, קפוח: ויראה זו קפחה יותר מחצי חיי, קפחון שאין לו תשלומים (אגר' רעג).

רְכֻרוּכִית מן רך, רכרך: יפי, רכרוכית, חמדת חיים וצחלת חיים המכירים את עצמם — זהו חגון חיסודי של כל שיריך (אגר' קצג).

(בשיר חכמה: ובלשות חן כְּכַבֹּת, קלות).

שְׁבוּעוֹנוֹת, עֲתוֹנוֹת שְׁבוּעִית: אנה חכנם כל השְׁבוּעוֹנוֹת הזאת? (אנר' רעא).

תְּחַבֵּלָנוֹת: כל התְּחַבֵּלָנוֹת שֶׁשִּׁמְעֵתִי עָלֵיו נִגְעוֹת לְכוּכֵר מִזֵּג וּלְחוֹסֵר זְרִיזוֹתוֹ וּלְחַבֵּלָנוֹתוֹ* (אנר' תקלב).

תִּישְׁנֵה, תִּישְׁנֵה (אנר' שיו) ר' לְמַעַל עַר' גְּדִיּוֹנִי וְעַר' גְּדִיּוֹנִית.

תְּמִירוֹת: לא הרגשתי מתוך פזור הדעת בתמיהותה של פראזה זו (אנר' רעג).

תְּשׁוּקָה כְּתוּר שֶׁם הַפְּעוּלָה, כְּמוֹ שְׁיָקָה: וגם אל קשור הלשון חֲשִׁים לְכַךְ תְּשׁוּמָה מִיּוֹחַדָּת (אנר' קצח).

במקרא נמצאת המלה רק פעם אחת ובצירוף עם יד — בְּתִשְׁוֹק־יָד (ויקרא ת, כא) — כְּתוּרָת שְׁלִיחוֹת־יָד שלא ברשות¹.

כְּמוֹ כֵּן שֹׁגֵר בְּעִבְרִית הַחֲדָשָׁה הַצִּירוף תְּשׁוּמָת־לֵב, וּכְנַפֵּר אֵין מֵלֶה זֶה בְּשׂוֹשׁ.

יש כאן דחקיר שהמלונים (גזונים, סגל כמלון העברי-אנגלי ועוד) כותבים את המלה כנפרד תְּשׁוּקָת, כנראה על סמך הנקוד המקראי הניל כְּנַסֵּךְ — תְּשׁוּקָת כְּנַסֵּךְ. אבל יש גם ניקוד אחר: בְּתִשְׁוֹק־יָד, כְּנַסֵּךְ פְּתוּחָה (ר' תניך חוץ' גִּינְזוֹרֵג)². לפי נוסח זה צורת הנפרד של המלה היא תְּשׁוּקָת, ובצורה זו משתמש גם ביאליק.

תְּשַׁלַּחַת, כלל המשלוחים של סחורות: אפשר לערוך את הבלטריסטיק גם בריחוק מקום, מבלי לגרום עיי זה תקלה כל שהיא לגוף הירחון או לדייקנות התְּשַׁלַּחַת (אנר' קצד).

הַעֲרָה: כדאי לציין שֶׁלְּפַעוּלָה יחידה כְּמוֹגֵה זֶה קוֹרָא בִּיאֲלִיק (כְּאֲנִי שְׁעֵב) פֶּעַם בְּשֶׁם מִשְׁלַחַת (בְּבִקְשָׁה לְנַחַל אֶת הַחֲשִׁבוֹנוֹת שֶׁל הַקְּבִלּוֹת וְהַמִּשְׁלַחוֹת), וּפְעַמִּים בְּשֶׁם מִשְׁלֹחַ (וְיִוְדִיעוֹ תִּמִּיר בְּמִכְתָּב מִיּוֹחַד עִיר הַמִּשְׁלֹחַ; יֵשׁ אִיזָה דְּפִקֵּט מִכְנִי בְּאוֹפֵן הַמִּשְׁלֹחַ).

מְאֻדָּרִים מִהַמִּלָּה הַכִּין־לְאוֹמִית אֲדָרְסָה: מִכְתָּבִי הַחֲשׁוֹכָה שֶׁתְּקַבֵּל יַחֲיוֹ מְאֻדָּרִים עַל שֶׁמֶךְ בְּעִדִּי (אנר' שח).

1. המירושים שונים. ט.

2. אין לסמוך על ניקוד זה שמוצאו כנראה בדרך ישרה או בלתי ישרה מן הניקוד העליון שאינו מבדיל בין פתח לסגול, ט.

ב. חדושי הוראה.

מִנָּהם בַּפֶּעַל, כְּמוֹ מוֹנֵם בְּהַפְעֵל: לְרִידִי הַחֲשׁוֹן מִנּוּם קֶצֶת (אג' רעט).
 בִּיאֵלִיק מִשְׁחַטֵּשׁ גַּם בִּכְנִינִי פֶעַל — גִּזֵּם — בִּמְקוֹם הַפֶּעַל — הִנּוּם (בַּעַל
 חֲכָמַת יִשְׂרָאֵל): לֹא אֵהִיָּה כְּמִנּוּם.
 בַּסְּפָרוֹת הַעֲתִיקָה גִּזֵּם הוֹרָאתוֹ לְשׁוֹן אִיוֹם וְהַפְחָדָה.
 מִקְּפָל: סֵפֶר שְׁלֵם בֵּן שְׁנַיִם עָשָׂר גְּלִיּוֹנוֹת דְּפוּם בְּצוּרָה מְקוּפֶּלֶת (כְּרָאשִׁירֵט) —
 אג' שֶׁנַּח).

(בַּמִּלּוֹן לְמוֹנָחִי הַדְּפוּם: מְקַפֵּף, מְאָנֵד).
 כְּמוֹ כֵּן קוֹרָא בִּיאֵלִיק לְפַעוּלָה הַעֲמִיפָה בְּשֵׁם קְפוּל (אג' שֶׁנַּח).
 חֲכָיִם, בְּצוּרָה אֲרִמִּית בִּמְקוֹם חֲכָם בַּעֲבָרִית וּבִנְיוֹן הַתּוֹלִי בִּמְקַצֵּת: וְלִחְכָּמִים
 שִׁכְמוֹתֵכֶם יִסְפִּיקוּ הַרְמִיזוֹת הָהֵן (אג' רצ).
 עִיד הַפְתָּגָם הַשְּׁגוּר: וְדִי לְחֲכִימָא בְּרִמְיֹא.
 בְּאֲרִמִּית יֵשׁ לְמַלְה זֶה הוֹרָאָה שֶׁל אִישׁ גְּדוֹל בַּחֲכָמָה וּבַמַּדָּע, כְּנוֹן: שְׁמוּאֵל
 יִרְחִינָאָה חֲכִים יִתְקָרִי, רַבִּי לֹא יִתְקָרִי (ב"ם פו, ע"א).

מְחֻזָּר: אִינִי מוֹצֵא תִרְגוּם טוֹב לְמַלְה „פְּרִיּוֹד“ בַּמוֹכֵן הַדְּקוּקִי מִן הַמַּלְה
 „מַחְזוּר“ (מֵאִמֶּר מַחְזוּרִי, „מִשְׁפָּט מַחְזוּרִי“), שֶׁהִרִי כָּל עִיקְרוֹ שֶׁל הַפְּרִיּוֹד הוּא זֶה
 שֶׁפְּרָקִיו הַקְּטָנִים מְסוּדָרִים מִסְבִּיב לְמִשְׁפָּט מְרַכְזִי אֶחָד וְהֵם כְּגִלְגָּל הַחֲזוּר מִסְבִּיב
 לְצִיר (אג' שֶׁכֵּן). [וְעַד הַלָּשׁוֹן קָבַע לְמוֹשָׁג מִיּוֹחַד זֶה אֶת הַצּוּרָה מְחֻזָּרָת, ע' לְשׁוֹנֵנוּ
 כֹּרֶךְ ז', ע' 409 לְמַטָּה. הַעוּרֵךְ]

ג. חדושי בטוי, צרוף ושימוש.

יוֹשֵׁב אֲנִי כְּלוֹא בְּכִית וְלֹא אֲצֵא אֶלָּא לְקִנְטוֹר „מוריה“ לְפָרְקִים. שְׁמַטָּה
 עָלַי נִפְשִׁי, אַחִי, וְאֵין כַּח עוֹר (אג' קצא).
 צָרוּף שֶׁל לָשׁוֹן שֶׁמֶסֶן עִם נִפְשׁ. בְּמִוִּי זֶה מְזַכֵּיר אֶת הַפְּסוּקִים: וּנְפִשׁוֹ עָלָיו
 תֹּאכַל (אִיּוֹב יד, כב); עָלַי נִפְשִׁי תִשְׁתַּחֲוֶה (תְּהִלָּה סב, ז) וְעוֹד פְּסוּקִים כִּיּוֹצֵא בְּאַלְהָה.
 [מֵאִמֶּר מְפֹרָשׁ בְּאִיכָה רַבְתִּי (פְּתִיחָתָא) „מִשָּׂא גִי חַיִּי“: שְׁמַטָּה עָלַי נִפְשִׁי
 כְּשֶׁאֲנִי עוֹבֵרָה עַל בִּיחָךְ וְהוּא חֲרִבִּי. סְמִיטִצְקִין].

בְּרֹוב נִסְיוֹן יִמְעַט פֶּשַׁע (אג' רלנ), פְּתָגָם עִיד הַמְּקָרָא: בְּרֹוב
 דְּבָרִים לֹא יִחַדֵּל פֶּשַׁע (מִשְׁלֵי י, יט).
 כָּל הַיָּמִים הָיִיתִי שְׁקוּל וְעוֹמֵד אִם לָתֵתוּ (אֶת הַסְּפּוֹר לְדְּפוּם) וְאִם
 לֹא (אג' רטג).

אֲנִי שְׁקוּל בְּדַעֲתִי: הַאֵלֶךְ (לְאִמְרִיקָה) אִם לֹא אֵלֶךְ? (אג' שֶׁנו).
 הַשְּׂטוֹשׁ כְּשֶׁרֶשׁ שְׁקַל לְחַבְעַת פֶּקֶפּוֹק וְהַסּוֹם נִצָּא בְּכְרָאשִׁית רַבָּה (פְּרִשְׁתָּה)

חיי שרה), אבל בצורה אחרת: שהיה יושב (אליעזר, עבד אברהם) ומשקיל את בתו, ראויה היא (ליצחק) או אינה ראויה.

כדאי להביא כאן את בטוי המושג הזה על ידי רש"י (שמות יד, ח): שהיה (פרעה) תולה אם לירדוף אם לאו. המקור לזה נמצא במכילתא המביעה את המושג הזה שוב באופן אחר: שהיה לבו (של פרעה) חלוק אם ירדוף ואם לא ירדוף. טובה הארץ לחולים מתחילים, אבל לא לאלו שנשתרשו במחלה כזו שלך (אג' רנו).

שנשתרשו במחלה = שחמלה הכתה בהם שרשים.

בטוי זה הוא ע"ד המאמר התלמודי (ביק סו, ע"ב): אמר ר' עקיבא, מפני מה אמרה תורה טבח ומכר (הגנב את הכחמה הגנובה) משלם תשלומי ארבעה וחמשה, מפני שנשתרש בחטא. וכמו שמפרש שם רש"י: עשה שרשים, כלומר נתחזק בחטא. אלא שיש הברל בין שני חבטויים: בבטוי התלמודי מכה האדם שרשים בחטא, ואלו כאן אצל ביאליק, להפך, מכה החמלה שרשים באדם.

לא מן השם הוא שחמשוך את ירך מן העבודה בגלל קטנה כזאת (אג' רע).

יש כאן מציגה נאה של סגנון תלמודי עם סגנון מקראי.

(קטנה=דבר פעוט, בלתי חשוב ע"ד: לעשות קטנה או גדולה—במדבר כב, יח).

לא הרגשתי מתוך פזור הדעת במהירותה של פראזה זו (אג' רעג). פזור הדעת ע"ד פזור הנפש.

הוא בעצמו הנהו אדם רב-ענין (אג' רעו).

אדם רב-ענין במקום הבטוי השגור אדם מענין הנראה כגרמניזם.

מטופל אני בעבודה חיצונית ובנדודי נפש פנימיים עד לבלי נשוא (אג' רפח).

הסבא הוא במוצ"ש הבא בר יום הולדת (אג' שיב).

בר יום הולדת (Geburtstagskind) ע"ד בר מצוה.

ראיתי שנרפמו שנים שלשת פרורים משלי... פרורים כאלה אך מפל עמ הם (אג' שכז).

מפל עמ ע"ד ומפל ב"ר נשקיר (עמוס ה, ו), וכפירוש רש"י שם: את הפסולת שנפל מן החטים בנפה נמכור ביוקר לעניים.

כל הציורים פסולים לאכילת כלבים (אג' שנח), כלומר הציורים רעים כמו מאכל שאינו ראוי אפילו למאכל כלבים.

בטוי זה לקוח מן התלמוד, אבל שם הוא ניתן בצורה אחרת, כגון (בירושלמי

חלה ד, ג): מהו ער שתסרח (החלה), מאוכל אדם או ער שתפסל מאוכל הכלב? ביאליק משתמש בבינוני פעול ובצמד היחס במקום נפעל ומים היחס.

שמעתי מן הצד רק קטעי ידיעות ורמזי דברים או נתפרנסתי בשמועות פורחות ולחישות חשאים (אג' שנח).

ביאליק צרף כאן למושג אחד שתי מלים עפ"י שני מאמרים תלמודיים הרחוקים בענינם. והם: א) משרבו לוחשי לחישות בדין רבה חרון אף בישראל (סוטה מז); ב) שתי לשכות היו במקדש, אחת לשכת חשאים ואחת לשכת הכלים (שקלים ה, ו).

אולי פעל כאן דמיון הצלצול: לשכת חשאים = לחישות חשאים.

הבשורה ע"ד צאתך לרוחה... כבר שמחה את לבי בעתה... עתה, בשמעי את קולך מפי כתבך אתה, שמחתי למשנה (אג' שעה).

שמחתי למשנה = שמחתי משנה-שמחה.

דולי חבלי המעבר הקשים ושְׁפִי (נאכוועהען בלע"ז) ברלין, שהיו לנו, כי עתה יכולנו לשמוח על הגאולה ועל התמורה (אג' תכנ).

שלפים — יסורים אחרונים של מחלה, צרה וכדומה, ע"ד המאמר התלמודי: שלפי הגזירה היו (שבת ס, ע"א).

הוא מבקש איפוא מעמך בזה לשים את עינך אל הנער והיית לו, כמאמר מליצינו, לאחי עזר ולאחים מך (אג' תכד) בטוי מליצי — בשם אחרים (כמאמר מליצינו) — לעזור ותומך.

שתי המלים באות במקרא כשמות עצם פרטיים.

ברצות ה' דרכי איש גם המטאטא יורה כחץ (אג' תצו).

תרגום הפתגם באידיש: אז גאט וויל, שיסט א בעזעס.

רשימה ארוכה של נשים גדולות, אשות חיל ורבות עלילה (אג' תצט). ביאליק איננו כותב כאן נָשִׁי, כרגיל במקרא, אלא אִשּׁוֹת כמו שנמצא פעם במקרא (יחז' כג, מד) אִשּׁוֹת הזמה, אף כי שם הוא במוכן של גנאי, וכאן, להפך, מדובר על נשים כבודות.

עליך להכנס בעובי עביה של הקורה (אג' תקסה). הכפל בעובי עביה בא להפליג את המשל בפתגם השגור „הכנס בעבי הקורה“.

באגרת תקטז כותב ביאליק: ולא נכנסתי בעבי חמשים. כאן הוא מסמך את העובי לא למשל (הקורה) אלא לנמשל (המעשים).

יש גם הבדל בכתיב המלה. בפעם הראשונה, עובי, בפעם השנייה — „עבי“.

ההולך לאטו יבוא בעתו (אג' תקע"ז).

תרגום הפתגם הרוסי: *Тяже одеть дальше будемъ*

וראה זה מצאתי בימי חיי הבלי, כי כל החשבונות כוזבים (אנ' תרצה). במקרא נמצא פעם אחת (תהלים קמז, יא): כל האדם כוזב. בספרות הפילוסופית שגורים הבטויים: אמונה כוזבת, מחשבה כוזבת. וכדומה לזה נופל לשון כזב גם על חשבון.

מושג המלה חשבון כאן הוא כמו בקהלת ז, כז—כט.

לכסוף יש להביא נטיות של שמות פרטיים, אם לשם הבעת חבת, אם בדרך חתול, והן: וברכת תמר נגעה עד לבי. הוי, תמר, תמרה, תמרת! (אנ' קצט); שניאורוני חביבי (אנ' ר' — לשניאור); דויד וידירי (אנ' שכר — דוד פרישמן). יש להעיר כאן — לתועלת המורים המעוניינים — שבתרבה אגרות של ביאליק שקוע חומר רב של לשון מסחרית ועסקית, הדלה אצלנו עדיין מאד.

תיקון להערה אחת של מר לחובר בכרך א' של האגרות:

באגרת ס"ב כותב ביאליק במרכאות: „ובארץ היהודים — אימים יהלכו“.

ואחרי כן באותה האגרת: „ובארץ הסופרים — אימים יהלכו“.

על החרוז הראשון מעיר מר לחובר שהוא מנוסח על פי החרוז „וברחוב

היהודים אימה חשכה“ בשירו של יהליל „שמתה וששון ליהודים“, ועל החרוז

השני הוא מעיר שהוא מנוסח על פי החרוז הראשון.

ולא היא:

החרוז השני (ובארץ הסופרים — אימים יהלכו) נמצא כצורתו אצל יליג

בשירו „הבאת בכורים“ (שיר־הקדשה של הפואימה „אהבת דוד ומיכל“ לאדים

הכהן), ומשם לקחו ביאליק. ועל פי חרוז זה נוסח החרוז הראשון (ובארץ

היהודים — אימים יהלכו).

ירושת "המליצה"

תקופת ה"מליצה" כבר חלפה וכאילו עברה ובטלה מן העולם של ספרותנו העברית, או, אם נדבר בלשון המליצה, "אבד עליה כלח". במשך תקופה ארוכה היתה היא, המליצה, מושלת בכפה בספרותנו ומרבה לדבר גבוהה גבוהה בפי סופרים עברים, רבים וכן שלמים. הסופרים ההם, גבורי העט, בצאתם על הבימה לפני קהל הקוראים, ראו חובה נעימה לעצמם להתהדר ולהתקשט בציצים ופרחים קטופים בשפע רב מתוך גני הנביאים והכתובים, ולשם "תפארת המליצה" מלה גוררת מלה ובטוי מושך בטוי שכנו הקרוב לו באחת המליצות התנ"כיות. עכשיו נשתנה הטעם של סופרינו, ורובם הגדול — מלבד אחדים יוצאים מן הכלל — יודעים ומבינים שהכתיבה אינה משחק של פסוקים ושראי יותר לכתוב בפשטות גמורה, בלשון בני אדם, בלי "מליצות" שאין צורך בהן לגופו של דבר.

אמנם יש ויש אצלנו סופרים "מובהקים" מן החדשים המשתדלים להשתמש לפעמים לא רחוקות בפסוקים ממין אחר, בפסוקים מודרניים שהם בבחינת "מליצה"; אבל לא על זה באתי לדון הפעם. רצוני להעיר את תשומת לבם של המתעניינים בדבר על ירושת הפליטה של "המליצה" הנושנה, שמשתמשים בה סופרינו גם היום, אפילו מן "הפשוטים" ביותר, מבלי להרגיש כלל שאין זה אלא "סבל הירושה" של אותה הנחלה הנושנה שלא שפרה עליהם ואין בה חפץ באמת.

והנני להביא בזה בתור דוגמה כמה בטיים השגורים לא רק בפי "מושכים בשבט סופר" מסוג "המליצים", אלא מרבים להשתמש בהם גם כותבי עברית פשוטה, ואינם מרגישים והולכים הם לתומם בעקבות אותם בעלי המליצה.

(א) "באו אל עמק השוה" — במובן שבני אדם, אחרי סכסוכים שהיו ביניהם, באו לידי פשרה. "המליצים" בשעתם מצאו במקרא פסוק מפורש "עמק שוה" (בראשית י"ד, י"ז), והנה ראו את המציאה ונפלו עליה לזכות בה, במליצה יפה זו, לצורך פשרה, מבלי שים לב לכך, שאין כאן אלא שם עצם פרטי ושאין צורך לשם התפשרות להכנס דוקא לתוך עמק. וב"ירושת המליצה" הזאת מרבים סופרינו להשתמש עד היום.

(ב) „הרריכוהו מנוחה” – במובן שלא נתנו לו מנוחה. שוב מעשה בשם של „מנוחה”. כן דעת כמה מפרשים בשופטים (כ, מ”ג) „מנוחה הדריכוהו”, והפעל „הדריכוהו” מובנו: השיגוהו. המליצים אחזו בפסוק זה כדרכם „לתפארת המליצה” ולא דקדקו לכתוב לכה”פ „הדריכו את מנוחתו”, וכך נשמר בפי „יורשיהם”.
(ג) „אמץ לו לבן” – במובן לקח לו ילד זר לבן. וכל זה רק על סמך הכתוב בתהלים (פ’, ט”ז): „ועל בן אמצתה לך”, שאין לו שום שייכות למושג זה. „המליצים” כדרכם מצאו את הפסוק דרוש לחפצם ו„אמצוהו להם” לצורך הבטוי הנ”ל, וסופרינו משתמשים בו בכח „הירושה”.

(ד) „משחר טל ילדותו” – תחת לכתוב בלשון פשוטה „מראשית ילדותו”, או אפילו בשפה קצת פיוטית: „משחר ילדותו” מוסיפים עוד נופך, את המלה „טל” דוקא, על סמך הכתוב בתהלים (ק’ ג’): „מרחם משחר לך טל ילדותך”. ויורשי מליצינו אינם שמים לב כלל עד כמה משונה היא „מליצה” כגון זו.

(ה) „אסיר תודה” – במובן מכיר תודה (או: טובה), מחזיק טובה. משתמשים במליצה זרה זו על סמך הכתוב בזכריה (ט’, י”א) „אסירי התקוה”, אבל שם במליצה הנבואית הכוונה לאלה האסורים וקשורים בחבלי תקותם לתשועת אלהים; וחוצ לזה יש בה, לדעת כמה מפרשים, גם מליצת „לשון נופל על לשון”, כי משמעות המלה „תקוה” היא גם קו או חבל („תקות חוט השני”). ומה מקום לבטוי כגון „אסיר תודה” בפרווה הפשוטה? אין זאת אלא „ירושת המליצה” העתיקה.

(ו) „השלך הס” – אף „מליצה” זו נתגלגלה בזכות מיוחדת כנחלת הכתוב (עמוס ח’ ג’), אשר מצאה חן גם בעיני הסופרים שאינם להוטים אחרי מליצות ומשתמשים בה לפעמים קרובות אף על פי שאין לה שום טעם בדבור הפשוט.
(ז) „אני תקוה” – במובן „אני מקוה”; על סמך קלוש של הכתוב בתהלים (ק”ט, ד) „ואני תפלה”, והמשתמשים בבטוי זה אינם שמים לב ואינם מרגישים עד כמה הוא זר ומשונה.

דוגמות כגון אלה אפשר להביא הרבה מאד. ואותם „הניבים” המשונים נובעים ברובם ממקור אחד: בוחרים להתרחק עד כמה שאפשר מדרך הפשטות ומבכרים להתהדר בסלסולי לשון לשם תפארת. ומשום כך אין כותבים בפשטות „שלח מכתב” אלא „הריץ מכתב”, לא „הנה כן” אלא דוקא „הנה כי כן” (ככתוב), לא „קבר חדש” אלא דוקא „קבר רענן”, ועוד כאלה וכלה.

מטעם זה מחזירים כמה מסופרינו אחרי צורות עתיקות וכותבים „רבתי” (ת’ „רבתי” „רבה”), „בתוככי” (ת’ „בתוכך”, או גם „בתוך”), „מני אז” (ת’ „מאז”), וכיוצא באלה. סוברים הם שיש בזה איזה מין יופי מיוחד.

וכדאי להעיר כאן, כי מאותו הטעם מרבים להתקשט בנוצות של מלים וניבים ארמיים שלא לצורך כלל. לכתוב, לדוגמה, „מהצד השני” – הרי זה פשוט

יותר מדי, ולפיכך כותבים המהדרים דוקא „מאידך גיסא“, ויש מהדרין מן המהדרין הנוהגים סלסול בלשונם לכתוב רק „מאידך“ בלי „גיסא“ ומוציאים בזה טעם לשבח מיוחד.

„קצור“ מעין זה אף הוא נחשב בעיני כמה מסופרינו לסוג סלסולי יופי בלשונם, וכך מתהדרים וכותבים, למשל, „דברים קולעים“ — במובן „קולעים אל המטרה“, או במקום „רב מטעם הממשלה“ מתחכמים וכותבים „רב מטעם“, מליצה שאין בה שום טעם.

כבר בא מועד שסופרי ישראל הכותבים עברית ישתחררו מ„סבל הירושה“ הזאת ויתנערו מאבק ה„מליצה“ וישתדלו להתרחק מכל מיני „יופי“ מסוג זה, הדומה יותר לכיעור, וילמדו לשונם לדבר בפשטות יתרה, בלי התהדרות מכוערת בשברי פסוקים ובלי מעשה להטים וסלסולים משונים. הגיעה השעה שסופרינו ישימו לבם למה שיוצא מתחת עטם, כאדם המשמיע לאזניו מה שמוציא מפיו, וימנעו את עצמם משגרת-לשון חסרת טעם. ואז יחדלו מלהפוך את לשוננו לשפה בלולה בעלת ניבים בטלים, מזורים ומשונים, ויהא השם „שפה ברורה“ נאה וראוי לה באמת.

אב, תרצ"ח.

אלה שמות...

כל המורים, התורים, המחנכים, מדריכי הנוער וכל הקרובים אל חוג הילד ואֶרֶח חיינו שמו אל נכון לבם לדרך הַפְּעָת השמות הפרטיים בפי הילדים; ואם אמנם הטו אונם והקשיבו לדבריהם בקראם איש אל רעהו – לא יתכן כי לא חשו בדבר כמין זרות ו„אֶי־עבריות“ צורמת און. אין אנכי מתפַּנֵּן ל„אוצר“ השמות הלועזיים שהוכנס אל חוג הילד מארצות הגולה. ארתורים, היינריכים, פריצים וכו' התרבו מאד בתוכנו – ואמנם יש לקדש מלחמה בשמות־גויים אלה. שאלה זו אינה קלה ביותר. מאז ומעולם חדרו שמות לועזיים לשפתנו, והמשנה והתלמוד – אף הם מלאים שמות נכריים. לבעיה זו יש להקדיש חקירה מיוחדת.

בדברי מתכון אנכי לשמות עבריים ממש, תנכיים, תלמודיים, חדשים ומחודשים, ואל ההטעמה וההגינה אשר בהן הם נשמעים בפי הילדים. אם נטה אליהם און ונקשיב לדבריהם ולדרך דבורם, נִנְכַח שהילדים משתדלים לקצר את הדברים ככל יכולתם, להביע מחשבה, רצון, שם וכדומה, בדרך הקצרה ביותר. וכך, במקום –

– האין הדבר מוצא חן בעיניך? – אנו שומעים:

– כואב לך?! – ובמקום:

– לא צדקת בדבריך! – אנו שומעים:

– התחרבנת! – וכן עוד.

וכן הדבר, כאמור גם בדרך הבעת השמות. ננסה לעמוד על דרכי קצור השמות. „קצור“ אמרתי, אולם יש אשר הקצור ארוך מן השם עצמו, ובכל זאת נִקְשֵׁב כקצור, ואדבר על זאת להלן.

(א) הַסִּבָּת הַנִּינְיָה.

רוב השמות העבריים – מלרעיים הם, כגון: קֹדֶד, אהֶלֶן, וכו' (מתחת להברה המוטעמת אסמן מתג קטן), אולם הילדים כיום הופכים אותם לשמות

מלעיליים. אמנם אין ספק בדבר שדרך הבעת השמות ברבות מן הלשונות השגורות בפי הישוב בארץ, גם היא בין הגורמים שהביאו לידי הסבת הנגינה בפי ילדים עבריים; אולם לא נטעה אם נחסש שני זה – במדה מרובה – לרצון „הקצור”. בדרך זו מטעימים הילדים ומדגישים את ההברה הראשונה או השניה של השם ומבליעים בחטיפה את ההברות האחרות. ע”י כך הם משיגים את חפצם: בשם חל „קצור”. הואיל והילד אינו צריך להדגיש את כל ההברות עד הגיעו אל האחרונה שבהן – המודגשת ביותר. וסופו של השם נבלע ואיננו. וכך אנו מוצאים:

יֹסֵף במקום יוֹסֵף, רִבְקָה; שְׁמוּאֵל; נָחוּם; אֵיתָמָר וכו’.
לשמות בעלי שלש הבריות ומעלה יש לעתים קרובות שני נוסחים:

במקום שוֹלֵמִית – שוֹלְמִית, שוֹלָמִית

יִשְׂרָאֵל – יִשְׂרָאֵל, יִשְׂרָאֵל;

מִיכָאֵל – מִיכָאֵל, מִיכָאֵל;

עֲמֻנּוּאֵל – עֲמֻנּוּאֵל, עֲמֻנּוּאֵל; וכן הלאה.

הוא הדין בכל השמות של הנערות, שנוצרו ע”י תוספת ה”א או ת”ו בסוף שמות הנערים (או שמות זכרים של מקומות, עצים וכו’)¹. הנגינה בפי הילדים נשארת באות המוטעמת שבשם הזכרי, ואינה עוברת על ההברה האחרונה. אהודא (אהוד); אֵילָנָה (אילן); צְפּוֹרָה (צפור); שְׁלֹמִית (שלום); וכן הלאה. יש לצַיֵן ששמות עבריים שנגינתם מלעילית – הטעמתם נשארת כמות שהיא, למשל – יִכְבֹּד.

(ב) השמטת הברות.

נוסף לשני מקום הנגינה, גורמת „חטיפה” להבלעת הברות שמצויות בהן האותיות א’, ה’ ע’. למשל:

יעֲקֹב – יָקֹב; אהֲרֹן – אָרֹן; מִלְאָכִי – מִלְכִי; נַעֲמָה – נָמָה; וכן יוֹדִית – (יהודית) דְּגִיל (דניאל); גִּידוֹן (גדעון). ודומיהם.

(ג) קצור שמות.

מנהג זה אנו מוצאים בלשונות רבות, אף בתנ”ך ובלשון העברית המאוחרת. מקורה של הופעה זו הוא גם ברצון להביע חבה יתרה לילד או לאדם הנושא את השם.

אנו מוצאים בתנ”ך:

אָמִי (עזרא, ב’ נ”ו) – אָמוֹן (נחמיה ז’, נ”ט) – שמות של איש אחד!

¹ גם שמות מקומות, כפריים ומושבות – נגינתם מוסבת בפי הילדים: קָאשִׁין (ראשון לציון); קָקֵרִין (פקרין) וכן הלאה.

כן אפשר לשער שהשם חֲזָקִי (ד"ה א', ח', י"ז) קצור הוא מחזקיה, ואֲמָצִי (נחמיה י"א, י"ב) — קצור מאמציה, ועוד.

גם הפרשי הדיאלקטים שבין יהודה וישראל גרמו לשנויים בשמות המתחילים או נגמרים ב-יָהוּ ו-יָהוּ-לִי ו-יָהוּ-כֵן. כגון: יְהוֹדָע—יודע; יְהוֹקִים—יוקים¹; כמו כן נשמטה הוי"ד בראש השם, כגון: יְכַנְיָהוּ (ירמיה כ"ד, א') ויכניה (ירמיה כ"ח, ד). לעומת כַּנְיָהוּ (ירמיה כ"ב, כ"ד). כן גם יְחֻקָּהוּ—יחזקיה—חזקיהו—חזקיה.

במשנה אנו מוצאים יוֹסִי (יוסף), אֲחָא (אחיה), יוֹחָאי (יוחנן). כאמור — הרי זו תופעה משותפת ללשונות רבות, כגון: פֶּרֶד (פרדריק), לוֹטָה (שרלוטה), רִיתָה (מרגרית), בְּתִי (אליזבת) וכו', עד כי אפשר לאמר כי אין זו „עבירה“ על חוקי הלשון ומבִּנְתָּ, אילולי הוסיפו הילדים כיום את הסבת הנגינה גם בשם המקוצר, ולא עוד אלא שיצרו לפעמים קצורים אחדים לשם אחד! ולהפך — קצור אחד לשמות שונים, וכך אנו מוצאים:

גָּבִי (גבריאל); אָבִי (אברהם) — כן גם בלשונות שהשם „אברהם“ נתאזרח בתוכן; שׁוּלָה (שולמית); מִירִי, מִירָה, מִרִי, מִיקִי (מרים); אָלִי (אליעזר, אליהו, אלימלך וכו'); מִיכָה, מִכִּי, מִיקִי (מיכאל); אֶלָה (ישראלה, כרמלה, גבריאלה וכו'); מָלֶה, מָלִי (כרמלה); שׁוֹשׁ, שָׁנִי (שושנה); בֶּן (בנימין) — גם בלשונות לועזיות); בְּנִי, בְּנָצִי, בְּנֶץ (בן-ציון); רָפִי, רָפָה (רפאל); יוֹחֵה, יוֹחִי (יוחנן); גם בתנ"ך אנו מוצאים יוֹחָא ד"ה, א', ח', ט"ז), וכן הלאה, וכן עוד ועוד.

ד) הארכת שמות קצרים ביותר.

תמונה הפוכה ומעניינת היא הארכת-מה של שמות קצרים ביותר, שמחמת קצרים הם נבלעים ואינם נשמעים לאזן כיאות. השם מתארך והנגינה עוברת להברה הראשונה — שאיפתם המתמדת של הילדים! — וכך נמצא:

רוֹתִי (רות); דָּנִי (דן); גָּדִי (גדי) = גֵּד נמצא גם בתנ"ך — אבי מנחם מלך ישראל, מלכים ב', ט"ז, י"ד).

מענין גם קצור של הארכה קודמת: מִיָּתָה (שולמית — מן שולמית).

ה) קצורים לועזיים לשמות עבריים.

בדרך כלל אין אנו שומעים את הילדים משתמשים בקצורים לועזיים במדה נכרת. אם הם עושים זאת האשמה מוטלת על הוריהם, המשתמשים ב„זכרונות“ מן הגולה ומעקמים את שמות ילדיהם:

(1) ואולי גם יוֹקִים (ד"ה, א', ד', כ"ב) — השבטים קוראים יוֹקִים.

אָרִיק (אריה) ; גָּנִיק (דניאל) ; מָרִיק (איתמר) ; דָּוִל, דָּוִדִיק (דוד) ; פִּינִי (פינחס). אָלִיקָה (אליאורה) ; נָבִיק (ואב).

(ו) שבושים של קצורים.

אף הקצורים עצמם (והלועזיים בכללם) משתבשים בפי הילדים ומתקצרים : אריה נהפך לֶאָרִיק, אריק – לֶאָרִיקוּ, ואריקו – לֶרִיקוּ ; וכן גם בשמות הבאים : שְׂמוּאֵל = שְׂמוּאֵלִיק = שְׂמוּאֵלִיק = מוֹנֵה. (או : מוֹלִיק = מוֹלָה או מוֹלוּ). אבשלום = אַבְשֻׁלְמָה = אַבְשֻׁלְקָה = שוֹלְקָה = שוֹקָה – מן השמות עצמם כמעט שלא נשאר שריד. שמות משובשים אלה נוצרים ביחוד לשם הבעת חבה, או להפך, לשם קנטור.

(ז) קצורי שמות משפחה.

מנהגם של המורים לקרוא לתלמידיהם בשם המשפחה מְרָגִיל גם את הילדים ללכת בדרך זו, ומאחר ששמות המשפחה ארוכים, בדרך כלל עוד יותר, יחולו גם בהם שנויים לרב :

נָרו (זרודינסקי) ; בּוֹדָה (בודקין) ; שְׂטוּלֶץ (שטולצברג).

(ח) כנויים.

ע"י הכנוי שהילד מכנה בו את חברו או כל אדם אחר, זוכר הוא את המְקָנָה יותר מאשר בקראו לו בשמו האמתי. אף אם יהא הכנוי ארוך – יש בו משום קצור ! רצונו של הילד לתפוש את מהותו של המכונה במלה קולעת. ואילו ראובן שמעון, לוי וכו', רבים הם בעולם. מטרת הכנוי – החשת המחשבה. הכנוי מזכיר לילד מיד את צדדיו של המְקָנָה (השליליים בעיקר, שאחריהם הילד מחפש תמיד). לעתים אנו עדים להמצאות ומעשי-להטים ממש. (גם הגדולים נוהגים להשתמש בכנויים).

אנו יכולים להבדיל בין שני סוגים של כנויים. (א) כנויים שיש להם טעם והסָבֵר. (ב) כנויים בעלמא, שיתכן שהיתה להם בשעתם איזו סבה שנשתכחה במשך הזמן, ואם כי אין הם מביעים עתה כל "תכונה" מיוחדת בנושאייהם – נעשו חלק בלתי נפרד מעצמם ומבשרם של אלה.

דוגמאות לכנויים "בעלי טעם" :

ח ס י ד ה – ילד בעל רגלים ארוכות ודקות ; ג' י נ ג' י – ילד אדום שער ; שָׁמֶן (או שָׁמֶן) – לילד שמן (או : פֶּסֶס, בּוֹלְפֶס) ; נָנִיב – ילדה בעלת צמות ארוכות ודקות (ונבות...); פָּנֶל – ילד המחליף כל א' וע' בה' וכל חולם בקמץ גדול

(מן המלה פועל, מלה "טפוסית" לגבי ילד זה); בעל-זבוב — אדם ח"חובב" ציד זבובים; ספחת — ילדה הנדבקת אל חברותיה ומיגעת אותן בפטפוטיה; קרנק, ילדה בעלת רגלים קצרות ועבות (כעמודי המקדש המצרי בקרנק); יָרָה, יָגָג — ילד ששמו יָגָל והוא מאנפף; וכל ל' יוצאת מפיו כג' או ר'.

דוגמאות לכנויים "מחוסרי-טעם":

על אלה כמעט שאין להרבות מלים, רבים הם לאין סוף ותלויים במצב-רוח של רגע, במלה וב"העמדת פרצוף" — הנשכחים אח"כ מן הלב. וכך אנו מוצאים: קוסה (מלכה!); בוסה (חנה!); תוש (נתניה!); ודומיהם.

שאלת עקום השמות העבריים ושובשם טעונה תשומת לב ובקורת מצד ההורים, המורים, המחנכים, חמדריכים ואנשי הלשון. אנו עומדים בפני תופעה של הפיכת הנטיה המלרעית, הנהוגה ברוב השמות הפרטיים העבריים (כחלק מן הלשון העברית, לנטיה מלעילית — שלא כדין. קצוצים וצרופים צורמי און נערכים בשמות, ואם יִמְשְׁכוּ הדברים בדרך זו — יזיקו ללשוננו.

אם "תופעת הקצור" נראית "טבעית", הנה אין לתת לה לעוד בלא דרך וסיג, אלא יש לכוֹנֶנָה ולהתאימה לניב שפתנו. אם הסופרים משתמשים בספוריהם במירי, גִּדְי, תָּמִי וכו' (גם בספרים ללמוד הלשון!) — אֲלֵנָה נִתֵּן לקצורים שונים ומשונים של שם אחד להתקבל, כי מן הנמנע להשתמש במירי, מירה, מרי, מיקי במקום מרים; שוֹלֵה מִיתָה במקום שולמית, וכדומה. באין דרך קבועה וברורה נזכה ליצירות חדשות ומפתיעות לבקרים.

שטף השמות הלועזיים ודרך קצורם ועקומם משפיעים אף הם לרעה. ומן הראוי שהמורים ואנשי-הלשון יתנו לבם לבעיה חמורה זו, ידונו בה ויקבעו את מסגרתה — שאם לא כן יתרבו "הנכסים היקרים" בלשוננו ובספרותנו ויהיו בהן לספחת פְּעוּרָה וּמְזָקָת.

בקורת וביבליוגרפיה

ספרים שנתקבלו במערכת

- אטינגון ש, אינג'ינר. החקנת דרכים, כך ראשון, תל-אביב, הוצאת המחבר.
- בטאון. יוצא ע"י הסתדרות המורים העברים במערב התיכון ואגודת המורים בבוסטון ובפילדלפיה, שנה ד' חוב' ב', סבת - אדר, שיקגו תרצ"ח.
- במשעולי החנוך. חוברת לשאלת החנוך וההוראה, בהוצאת מרכז אגודת המורים בליטא, "המורה". חוברת ו'. אייר תרצ"ח. קאונס, ליטא.
- בן ישראל יצחק. בירי האושר. הוצאת הספר ירושלים.
- בן צבי יצחק. מסעות ארץ ישראל לרבי משה באסולה (ספריה לידיעת ארץ ישראל של החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, ספר יא.) ירושלים תרצ"ח.
- גאון מ. ד. יהודי המזרח בארץ-ישראל, חלק שני. תולדות רבנים וגדולי האומה, חכמים, סופרים ועסקני צבור, חולמים ולוחמים לרעיון שיבת ציון וישוב הארץ. הוצאת המחבר, ירושלים תרצ"ח.
- גאָלאַמב דוד. תרגומא, ויקרא כך ב', ורשא תרצ"ח.
- גן הנביאים ורז"ל. סקירה וביאורים לרשומי התכניות לגן, הצעה ע"י ד"ר אפרים הראובני, ירושלים, ניסן תרפ"ז.
- גרידינגר יצחק. תורת הספרות. ספר-למוד לגמנסיות העבריות, הוצאת "יבנה" באו"ה/הור"ד, תרצ"ח.
- דודון ישראל. מסות ומחקרים, לזכרון מרת לינדא ר. מיללער נ"ע, בהוצאת בית מדרש הרבנים דאמריקה. ניו יורק תרצ"ח.
- וולקני י. תיכון החקלאות. הוצאת התחנה לחקר החקלאות, רחובות, תרצ"ז.
- חבובא אליהו. ספר למוד השפה הערבית, הוצאת בית ספר הריאלי העברי בחיפה, תרצ"ח.
- די קהלה שטימע. אָרגאן פון דער אידישער קהלה אין ווארשה. ווארשע, ניסן, תרצ"ח.
- הד הדפוס. בעריכת מ. שחורי. יוצא לאור ע"י אגודת פועלי-הדפוס. תל-אביב אייר, תרצ"ח.
- הד החנוך. עתון הסתדרות המורים בא"י. יוצא אחת לשבועיים ע"י מרכז הסתדרות המורים. העורך י. קליבנסקי, חבר המערכת: אביעזר ילון. שנה שתיים-עשרה. גליון ט-י. ירושלים אייר תרצ"ח. גליון י"א. ירושלים סיון תרצ"ח. גליון יב-יג. ירושלים סיון תרצ"ח.
- הטבע והארץ. יוצא לאור בסיוע מוסד ביאליק, כך ה' חוב' ג-ד. אדר תרצ"ח.
- חוב' ה', ניסן תרצ"ח. חוב' ו' סיון תרצ"ח.

הכבאי העברי, עלון פריוירי. הוצאת מכבי-אש מתנדבים הדו-הכרמל, חיפה. מספר 2, מאי 1938.

המזון, ירחון מדעי-עממי לשאלות תזונה ומשק-בית. בעריכת הוועדה לתזונה שליר המכון לחקר הכלכלה של הסוכנות היהודית לארץ ישראל, תל אביב, חוברות, 1, 2, 3, (ניסן אייר, סיון, תרצ"ח).

המורה העברי, דו-ירחון לחנוך ולדברי ספרות יוצא לאור ע"י המשרד לתרבות עברית שע"י הסתדרות הציונית בגרמניה, ברלין, שנה ג', גיליון ב'.
עגנון ש"י, ספר סופר וספור. ירושלים תרצ"ח.

הרופא העברי, קובץ רפואי מדעי, מופיע פעמים בשנה. חוברת יובל העשור. בעריכת ד"ר משה אינהורן. ניו-יורק תרצ"ח.

הרפואה, ירחון רפואי, יו"ל ע"י הסתדרות הרפואית העברית בא"י. תל אביב כרך XIV. חוב' ג' (פ"א), אדר ב', תרצ"ח, חוב' ד' (פ"ב), ניסן, תרצ"ח, חוב' ה' (פ"ג) אייר, תרצ"ח.

השדה, ירחון למשק החקלאי המעורב. יו"ל ע"י הסתדרות הפועלים החקלאים בא"י. תל-אביב, כרך י"ח, חוב' ו—י (אדר—תמוז, תרצ"ח).

חנוך, יוצא ארבע פעמים בשנה. נערך ע"י צבי שרפשטין, יו"ל ע"י המועצה הארצית לחנוך יהודי באמריקה. שנה שניה. חוברת שניה, ניסן תרצ"ח. ברוקלין, ניו-יורק.

ידיעות עירית תל-אביב, כלי-מבטאה הרשמי של עיריית תל אביב, יוצא אחת לחודש. שנה שמינית, חוב' 9, תרצ"ז—צח. תל אביב.

מאזנים, ירחון, יוצא ע"י אגודת הסופרים העברים בארץ ישראל, בסיועו של מוסד ביאליק. כרך ה' [תרצ"ז], כרך ו' (תרצ"ח), כרך ז' חוב' א' (לז) ניסן תרצ"ח, כרך ז' חוב' ב' (לח) אייר תרצ"ח, תל אביב.

נפש לדיר יוסף לוריא ז"ל, הוצאת מחלקת החנוך של הוועד הלאומי. סבת תרצ"ח, ירושלים.

סינר, ירחון דתי-לאומי לתורה למדע ולספרות, בעריכת הרב י. ל. הכהן פישמן. שנה ראשונה חוברות יא—יג. אדיר, ניסן, אייר, תרצ"ח, בהוצאת מוסד הרב קוק שע"י מרכז המזרחי העולמי (בסיוע מוסד ביאליק ליד הסוכנות היהודית) ירושלים שנה ב' חוברת א—ב (יכ—טו) סיון—תמוז, תרצ"ח.

ספר השנה למלאכת הדפוס 1938, הוצאת הפרסום ז. אשור בע"מ. תל אביב.

פייגין שמואל נ. ד"ר, ראשית העברים. ניו יורק תרצ"ח.

צינן, סדרה חדשה, רבעון לחקר תולדות ישראל, יוצא לאור ע"י החברה הא"י לחיסוסיות ואתנוגרפיה בסיוע מוסד ביאליק, בעריכת יצחק בער ובן-ציון דינבורג. שנה שלישית ספר ג', ירושלים, ניסן, תרצ"ח.

קאפליוואצקי יוחנן, חכתב הערבי. ספר למוד לבתה"ס ולמחלמים. הוצאת המכון השמי. תל אביב תרצ"ח.

קואופרציה, ירחון לעניני הקואופרציה העברית בא"י. יו"ל ע"י מרכז. שנה תשיעית חוב' ו', אדר א—ב תרצ"ח. חוב' ז', ניסן תרצ"ח.

קרית ספר, רבעון לביבליאוגרפיה. כלי מכסאו של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. שנה ארבע עשרה, חוב' ב', שנה ט"ו, חוב' א', ניסן תרצ"ח ירושלים תמוז, תרצ"ז.
רות ח. י. הפילוסופיה ואחר העם. הרצאת פתיחה באוניברסיטה העברית (ט"ז בכסלו תרפ"ט) ירושלים, חברה להוצאת ספרים ע"י האוניברסיטה העברית, תרצ"ז.

רסל ברטרנד, בעיות הפילוסופיה. תורגם מאנגלית ע"י ס. שטרנברג. בעריכת ח. י. רות. ירושלים, התרצ"ח. חברה להוצאת ספרים ע"י האוניברסיטה העברית.

רמה, ירחון לדברי ספרות, מדע ושאלות הזמן. יו"ל ע"י מחבר עברים בעריכת רפאל שוחם. כרך א' חוב' א' י"א, אדר א—ב. כרך ב' חוב' א' (יב), ניסן תרצ"ח, חוב' ב' (יג) אייר תרצ"ח. ניו יורק.

שערים, דו ירחון לבני הנעורים. העורך שמואל בס, חברי המערכת ד"ר שמעון גינצבורג, יוסף ספרא. כרך א' חוב' א', תרצ"ח הוצאת ספרא תל אביב.

שרשים, במה למועצת המורים למען חקיקת בעריכת ל. י. רוקלים. שנה ב' חוב' ב', תרצ"ח.

תנועתנו, יוצא אחת לחודש ע"י מרכז תרבות בלבוב. שנה ג', שבט—אדר א' תרצ"ח. חוב' א—ב.

תרביץ למדעי הרוח, עורך בירי י. נ. אפשטיין, שנה ט', ספר ב', ספר ג—ד. ירושלים תרצ"ח (חברה להוצאת ספרים ע"י האוניברסיטה).

Archiv Orientalni. Journal of the chechoslovak Oriental Institute edited by B. Hrozný VOL IX No, 3, 1937.

The American Journal of Semitic Languages and Literatures. Vol. LV, January 1938. Number 1. Vol. LV, April 1938. Number 2. (The University of Chicago Press).

Grimme H. Neubearbeitung der wichtigeren Dedanischen und Lihjanischen Inschriften (extrait du Muséon Tom I) Louvain 1937.

Guttmann Alexander. Deziptionsmotive im Talmud, Jahresbericht der Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums, Berlin 1938.

Morgenstern Julian, An Index to Biblical Passages cited in the writings of J. M., Cincinnati 1937.

Sperber Alexander. Hebrew based upon Greek and Latin Translations, Cincinnati 1937-8. (12-13 כרך HUCA (סתף)).

Weil H. M. Gage et Cautionnement dans la Bible (extrait des Archives du Droit Oriental) Bruxelles, 1938.

Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (Leipzig 1937) Band 91. — Heft 3 (N. F. Band 16).

Zolli I. Israele, Studi Storico-Religiosi, Udine 1935.

מאותו המחבר שהוא רב ראשי בריאסט ופרופסור באוניברסיטה של פאדווא נחקל גם חבילה של חרסות מיוחדת.

אליעזר בן יהודה, מלון הלשון העברית הישנה והחדשה כרך שמיני. (1)

החלק הזה יצא אחרי מות המחבר בעריכת הרב מ. צ. סגל, קרוב לארבעים ערכים נוספו ע"י העורך כעדותו בהערותו, ערכים אחדים הושלמו על ידו, ולערכים רבים הוסיף במדרש מלים הערות משלו, מסומנות בסוגרים מרבעים, כדי להבדילן מהערות המחבר.

בבאי לבקר עכשו את הכרך הזה אין כונתי אלא למלא את הפגימות האחדות שמצאתי פה ושם.

הרב סגל עשה את עבודתו באמונה. עדות חיות הן הערותיו הקצרות המפיצות אור בהיר על ערכים מסופקים. יש אשר בהערותו הוא מחזק את דעתו של המחבר ע"י מראה מקום חדש לחקירה זו, ויש אשר (וזה על פי רב) מתבטלת דעת המחבר ע"י הערתו של העורך. בבקרתי זו אין לי עסק בהערה זו או אחרת, אני בא כאן לסמן לשם תקון את המגרעות שמצאתי בחמר הלקסיקוגרפי במקומות שונים בחלק הזה. אנקוט את הסדר שבספר.

נסס. 3695 פועל. חלק זה של הערך טעון עריכה מחדש, כי המחבר ערבב דוגמאות של נוסס פ"י עם נוסס פ"ע. מן הפיוט הביא „טל אורות לנוססין“ „נצח נצחים תנוססין“ הרי לפנינו פולל פ"ע. אולם עם זה הביא דוגמה מיל"ג „דגלים נוססים עין שמש יחשיכו“. אבל כאן נוסס הוא פעל עומד ומבנין הקל, שאלו היה מבנין פולל היה אומר דגלים מְנוֹסְסִים.

נסר. הדגמה „עד שהחמה מנסרת“ מקומה בפעל משרש זה ולא בקל במקום שהובאה.

דיו פרצופין בראו וניסרו ועשאו ג ב י י ה (עמ' 3699) צ"ל גביים (טה"ד).

(1) בשנועות האחרונים הגיע לארץ כל החומר המסודר לדפוס של הכרך החשישי של המלון הגדול הזה שאנו מקיים להוציאו לאור בקרוב. בחזמנות זו מסרסמים אנו כאן דברי בקורת ומלואים אלו לכרך השמיני שנכתבו לפני שנים אחדות.

כי האות הנע היא וכי עמ' 3700 ציל האות הנעה (טה"ד).
 „נעים ת"ז (תאר זכר)... וזמירות: זמרה אלהינו כי נעים גאווה תהלה
 (תהלים קמ"ז א). הכתוב נחלק כך: „הללויה, כי טוב זמרה אלהינו, כי נעים גאווה
 תהלה". הרי אין „נעים" תאר לזמירות – אלא לתהלה (ועיין פרוש חיות). בסוף
 הערך לפני ד"ה „נעימי המקרא" צריך לדעתי לומר „נעים שם" כמו „טעם" כי מזה
 בא „נעימי המקרא" כמו „טעמי המקרא".

נעל... אָנְעֵלְךָ. צִיל אָנְעֵלְךָ, כן הוא במקרא (יחזקאל י"י) (טה"ד)
 נעל ש"ז. צִיל ש"נ כעדות „נעלך לא בלתה מעל רגלך" (דברים כט, ד).
 ואם בא השם נעל כזכר בדוגמה המובאה בשם ר"ש הנגיד אין זה אלא לשם המשקל:

בְּשֵׁשֶׁה לֹא תִהְיֶה עֶצֶה מְצוּאָה:

בְּדֹל שׁוֹאֵל וְעֶצֶב מְכַאֲבִיו (כצ"ל תמ' מְכַאֲבִיו)

וּבְצֶמָא וְגָבֵר נִעְלוּ צָר

וּבְרָעַב וְצָרִיךְ אֵל נִקְבִּיו (בן משלי ב' נ"ח)

ברור שבא צר במקום צרה לשם המשקל.

נַעְלָה ש"ג. מן נַעְלֹת בלות שבמקרא (יהושע ט, ה). אין ראיה שהשם
 ביחוד היה נַעְלָה, שכן יתכן שהיה שם נַעְלָה על משקל שַׁעְרָה, נַעְרָה; שַׁעְרוֹת,
 נַעְרוֹת. וגם יתכן שהשם ביחוד היה רק נעל ורק ברבוי קבל צורות שונות:
 נעלים, נַעְלִים, נַעְלוֹת וראוי היה לרמוז בכוכב או בסימן אחר שהיחיד הוא משוער
 ולא ודאי (וכמו שביי עצמו כותב בהערה לשם „סבלה").

נעלם. מובא בפנים: גם את תשכרי תהי נעלמה (נחום ג, יא). אולם הנכון
 הוא כמו שהעיר העורך שיונתן תרגם מסלעמא־נבלעה, וראוי להוסיף גם דוגמה
 מיל"ג, „מיום בדביר אבי באת אורח נעלמה אני ייִנָּף עברני" (אדום שיר ג'). הרי
 „נעלמה" כמו שכורה. הקש „נבלעו מן היין" (ועיין מה שכתבתי בלשוננו כרך א'
 עמוד 93 בהערה).

נַעַם „מרובע ופשוט לנועם קרדש לרום" (שתי ידות). הקורא נוטה לחשוב
 שהמלה קרדש היא מלה עברית שנשתבשה אולם בשתי ידות, ויניציאה שע"ח
 דף ע"ג: כתוב לנועם: קרדש לרום טורקי.

נעם „ואנעים ממגדיו" (בשם ר"י אבן גיאת). אם הכתיב נכון הרי
 מקומו בהפעיל ולא בקל.

נער 3712 „ורחבעם היה נער ורך לבב" (דהי"ב יג, ז). לדעתי צריך ליחד
 ל„נער" זה משמעה מיוחדת, שכן אין „נער" כאן צעיר אלא חסר שכל, וכמו
 שאומר ריב"ג בספר השרשים ערך נער בסופו, שהרי רחבעם היה כבר בן ארבעים
 ואחת במלכו.

נער גַּחַח (3714) צִיל גַּחַח (טה"ד).

נער = עבד. (3718). צריך להוסיף גם „משרת“. שכן יהושע היה משרת משה.
לא עבדו, ונקרא נער.

נפח 3719... וכן הסייף דרך משל חמרו הברזל ופעלו הנפת וצורתו האורך
ומעט הכותב וחרוד הקצוות. במקום „ומעט הכותב“ צ״ל „ומעט הרוחב“
(טה״ד).

בערך נפיתה צריך להוסיף נפיתה = נשימה: „צריך לאומרן בנפיתה
אחת עשרת בני המן“ (מסכת סופרים י״ג ה׳ ה׳).

נפל 3728 „לשון נפל על לשון“ מובא בשם רש״י (במדבר כא ט). אולם יש
מקור קדום יותר והוא ביד יח, ד, שמעת מימך אומר גינו גיניא וכ׳ אלא איש
ואשה שהלשון הזה נפל על הלשון הזה. (ועי׳ באכר Exegetische Terminologie.
חלק שני עמ׳ 104).

נעים וגם נצים 3756 מעיר העורך „בהשפעת הזווג עם נעים כאלו מן נוץ“
ואין צורך לזה, גם נצה ליה יכולה להיות תמונת התאר בקמץ כמו יפה, נאה.
וכן אפשר לומר נצה נצה נצים. על „ינצה“ מבין סירה (שם) מעיר העורך: „ואולי
זה הפעיל ינצה“. נכון יותר לחשבו עם בן יהודה לפעל. בהפעיל היה צ״ל
„ינצה“ ולא „ינצה“.

נצוח, נצוחות וכן נקור נקורות. נקוד הרבוי צריך להיות נצוחות. נקורות.
כן מנקד דלמן (נקורות) ויסטוב (נצוחות). וכן מנקד העורך עצמו להלן עמ׳ 4208
סרוק סרוקות.

נקבה „ובהשאלה שבע נקבות“ צ״ל „נקבות“. הקש: לשקבה לשכות.
גר. 3815 חסר הכנוי לנר המרומז במאמר: שתי פתילות בנר אחד (גטין נ״ח).
נשה בשתי המשמעות, שכחה ותביעה, היה ראוי להביא את מכתמו של יל״ג:

ראָה אָנְכִי כִי הָגָה נִשָּׂה

מִה־שֶׁהִבְטַחְתָּנִי בְּעֵד ר' מִשָּׂה.

וּלְפִי שִׁינְעָתִיךָ לְאִישׁ אֹמֵר וְעוֹשֶׂה

לְכֵן סָלַח אִם אָהִיָּה לְךָ כְּנִשָּׂה (אגרות יל״ג, רמ״ט)

נשל פ״ע... ישל זיתך (עמ׳ 3830) רש״י מפרש ישיר פירותיו, ז״א פ״י.
והעורך לא העיר כלום. דברי ר׳ יהודה „נשל הברזל מן העץ המתבקע“ צריכים
לבא אחרי המשמעה הראשונה, נשל פ״י.

סבא (3900). הציטט מריב״ל „באר יצחק“ 181 „ואלה סבאים מיין יתהללו“ שייך
בדאי לערך סבא בצירה, תאך ולא לשם סבא.

סבא פ״ע „נסבאה שכר“. מן הדוגמה אנו רואים כי צ״ל פ״י.

סביב. כל הדוגמות הן של „סביב“ ברבוי כמו שהוא במקרא וחוז מן
הדוגמה היחידה צר וסביב הארץ (עמוס ג, יא) אין אף דוגמה ביחוד אעפ״י

שבסהמ"א יבא „סביב" כמעט תמיד ביחיד: „סביבי, סביבך, סביבו וכ'. לדוגמה „ועמד מעמד מלך, סביבו בחם אש מערכת מנוריו (רשב"ג. כשרש עץ שו' 83) „והודו למשגבך שחרך וגם ערבך, לנגדך ולסביבך בקומך וגם שכבך" וכ' הוא „שפכי לצור לבך" (שירי קדש נ"ב) „עבור בסך ועמוד שביבים סביבם, סור ערל וטמא בעל דבבם" (רשב"י הבבלי, סליחה, מבחר השירה לבראדי עמוד נ"ז), יל"ג לשם הרחקת השוא נע בראש המלה כותב: „מסביבך פחים" תמ' סביבותיך פחים (איוב כ"ב, י') (אדום שיר ו').

סָגַל. 3944 יש להוסיף גם הנקוד סָגַל (צהר התיבה תיבת התנועות) „בן ואביו" ההפך מצירה „אב ובנו".

ובצירה, חלק לפאר (התנועה העליונה של הקמץ) כי הוא קמץ קטן (ר"י א"ת הרקמה ו, 41) (עמוד II 3944). המלים המוקפות הבאות כנראה לשם באור אין להן כל מובן, כי מה שכתוב לפאר (או „לפאור", הוצאת וילנסקי עמ' ק' שו' 5), משמעו העלאת התנועה הקטנה למדרגה גבוהה יותר כמו שֶׁעַר-שֶׁעַר (הפתח נתעלה ונעשה קמץ), וריב"ג מבאר מפני מה אין הפתח שהיה מקודם צירה מתעלה גם הוא לקמץ? זהו מפני שבצירה יש חלק לפאור, כלומר בו יש כבר מדרגה גבוהה בהשוואה עם פתח, שהרי הוא נקרא גם קמץ קטן, וע"כ כל צירה שירד לפתח, למשל יִרְדָּם וַיִּרְדָּם, אינו עולה לקמץ ואיננו מנקדים וַיִּרְדָּם, וכן יִלָּךְ וַיִּלָּךְ (בס"פ) ולא וַיִּלָּךְ.

הָסַר (הפעל) חסר המושג „מאמר מוסגר" עם דוגמאות כמו: „וכן כשיש יתרון בפסוק" או מאמר מוסגר: „רק נשיכם וטפכם ומקנכם (ידעתי כי מקנה רב לכם) ישובו וגו' (דברים ג) תלמוד לשון עברי § שפ"ט.

סנדל. בעמוד II 4121 מובאה דוגמה מתוספתא נדה „שלש נשים משמשות במוך: קטנה, מעוברת ומיניקה, קטנה שמא תתעבר ותמות" וכ'. כאן קצר ב"י שלא כדרכו, אולם העיקר חסר מן הציטטה, וצריך להוסיף: „מעוברת, שמא יעשה עוברה סנדל" וכ'.

„סניא דאפיק ורדא משל על רשע שהוליד צדיק סנה שילד ורד" (4122). על זה מעיר העורך: „נשמט מראה המקום מכ"י המחבר". יש לתמוה על הרב שלא טרח לעיין במלוגו של לוי (כמו שעשיתי אני), שכן בערך סניא מובא המאמר והמ"מ לשה"ש רבה פר' א' (אגב שם כתוב מן סניא נפס ורדא, מן סנה יצא ורד (מתנות כהונה) ולא אפיק, וכן מובא בלוי.

סעד 4131. הסתעד „ויקשו את ערפם לבלתי שמוע ולבלתי קחת מוסר באמרם כי היושבים ראשונה במלכות התירוה ועל הראשונים אנו מסתעדים ואתה בא להוסיף עליהם" (ר' רפאל מלדולא שו"ת מים רבים או"ח כ"ה). אין לפני הספר

לעין בו, אולם לבי אומר לי (וכן נראה מן הענין) כי אין כאן אלא קלמבור מן מצטערים למסתערים (בריש), כלומר משתערים, מתנפלים, נלחמים וא"כ אין מקום להתפעל זה.

סעוט [ערבית סעוט] (תכשיר של רפואה שזורקים אל האף)... ואח"כ תעשה סעוט כמה שיאות אל הזמן אשר אתה בו וכ'. ע"ז מעיר העורך אולי כאן במשמע מאוס ובזיון כמו בסורית עיין Payne Smith Thes. 2684. אודה ולא אבוש כי לא יכלתי לבאר את רעיון הציטטה עפ"י פרושו של העורך. אגב הציטטה בסופה נראית משובשת, כי תועלת הסעוט וזה מפתח, אטמי המוח, אולי צ"ל, הוזה או, בזה"ל לפתח" תמ' ,וזה מפתח".

ספיר 4158. ראוי להוסיף שלדעת הראב"ע בפירושו הקצר לשמות שיצא לאור ע"י הרב י. צ. פלישר וינה תרפ"ז עמ' 215-216, צבע הספיר אדום. וז"ל: וביחזקאל כמראה אבן ספיר אדומה והעד שכתוב במגלת איכה ספיר גזרתם, כי בראשית הפסוק אמר משלג גם מחלב וכנגדם פנינים וספיר ואל יקשה עליך אבני החשן בעבור אודם (כלומר א"כ תיו בחשן שתי אבנים שוות במראה? משנה לעזרא) כי יש אדום כדם ואדום כורד (כן צריך לומר לדעתי במקום כירק או בורק שבכ"י המובא שם בהערה). (ספיר הקדמונים הוא lapis lazuli ולא האבן הנקראת היום בשם זה. ט.)

כרך זה לקוי בחסרון ערכים לא מעטים מן הפיוט. אצין מה שהחסיר מן חקל יר בלבד.

נעם הפעל. נורא אלהים ממקדשו הפנעם (קליר ד' קנני, יום א' דשבועות). נפיצה. לא במשמעה שהובאה בספר: גבול כל שבט ושבט כך יעלו בנפוצותיה (כי אקח מועד, סלוק ליום ב' דסכות).

נפיש. ש"ז ע"מ פָּעִיל (צָעִיף): לשומרים יום נפישו. עתידים בקדש להקדישו (את שם אדיר באדירים. א' דשבועות).

נצץ פעל (מן נצץ-נוץ) ע"ד השלמים: כעל מחצצים לחצץ כנץ על צפר לנצץ (אץ קוצץ, פרי' זכור).

נשול: בפרק עמד מסור נשולים (תמימים פרי' זכור). קלט מושלים בחטא נשולים (הוא אורח בט, פורים).

נשיא. יחיד מן נשיאים=עננים: עב וחזיו ונשיא ואד וענן מים (אקשטה, גשם).

נתורי. ספי נתורים אדבר ז"א אמרים טהורים אדבר לי ועלימו תטיף מלתי והנתור הוא הדבר המנוקה בנתר (רוויה) (אפיק מען, גשם).

סָבָה = סוכה: משם רוח סָבָה (אליהם, יוצר ג' דסכות).

ספר שם עמ' קטר. גצל מרגל וגם פגל ספרו (כל נדרי „אמנם כן“, המחבר אינו ידוע).

במקומות אחדים יש לתקן את לשון הציטטות. למשל 3793: וגם תרוה ממרומים. צ"ל: ממרוזים; 4058: ותזכור כאב צר לעבור. צ"ל: לעפזר. כעדות החרוז. בערך סים פעל הובאה ציטטה מן הפיוט שושן עמק איומה מחזור איטליני „שרש וענף סיקמה“ אולם במחזור רוזיה (מוסף ליוה"כ) נקוד סיקמה. וכן במחזור עם פירוש מטה לוי. והדין עמהם.

נקוד הספר בכללו משביע רצון. וחץ מן השגיאות המעטות שצינתי הוא מצטין בדיוקו. כן מצאתי בו המלה מנה מנקדת מנה (ספר מנה) (הפעל מן נה) ולא מנה כנקודו של בן יהודה „נשואין“ ולא נשואין כנקודו של פין וכדומה. אסים במה שפתחתי. הרב סגל עשה עבודתו באמונה. בדעת ובכשרון; המגרעות הקטנות שמצאתי בו אין בהם. כמובן. כדי להקטין את ערכו של הספר בכלל אפילו כמלא נימה. אגב. אני מקוה. כי הנכונים שבתקוני ותוספותי יבאו בחלק התקונים וההוספות שבודי יתוסף בסוף הספר. כי מפעל-ענק כמלון בן-יהודה אינו יכול לצאת משופר ומשוכלל במהדורה הראשונה. ומובטחים אנו בהרב סגל. כי לא יוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן.

הרופא העברי

קובץ רפואי מדעי, בעריכת ד"ר משה אינהורן, ניו יורק. (תרגום I-II ; תרגום III).

מאז נדפסה רשימתי על „הרופא העברי“ (כרך ב' חוברת א') ב„לשוננו“ (כרך ו' חוברת ב' ג') הופיעו שלש חוברות חדשות של הקובץ. עובדה זו מעידה על מאמץ ומרץ הראויים לשבת.

חוברות אלו תותם האחדות טבוע בהן הן מבחינת צורתן החיצונית והן מבחינת תכנן ואופן עריכתן. כבחוברת הגיל, כן בחוברת שלפנינו, מחולק החומר מדורים-מדורים, וכאז אפתח גם עתה במדור המוקדש לבעיות הטרמינולוגיה הרפואית העברית.

המאמר המקיף ביותר בנדון זה הוא מאמרו של הד"ר ל. מ. הרברט „שפת-חרפואה שלנו (1937/ו ע' 161).“

במאמר הזה סוקר המחבר את אוצר המונחים הרפואיים שהשתמשו בהם ב„הרופא העברי“ מאז הוסדו.

מחבר המאמר הוא, כפי שנובע גם מתוך רשימתי תגיל, מחדש „להכעיס“. נדמה לקורא שלא נוצרו המונחים בשביל המאמרים, כי אם המאמרים נכתבו לשם תאפשרות ליצור ולהשתמש בתוצרת המונחים.

אצטמצם בפירוט חדושי המשונים ביותר. המחבר אוהב קצור, ומשום כך אין דעתו נוחה ממונחים כגון „מח קטן“ או „מח מאריך“. הוא מציע במקומם „מחין“ = „cerebellum“, ו„מחית“ = „medulla oblongata“, והלא שתי הצורות אינן מורגשות אלא אולי כצורות הקטנה ל„מח“!

לשם הקצור רוצה המחבר להפך את „תואר“ לבד ל„שם“, למשל: „העל-קוצי“ במקום „השריר העל-קוצי“ — „musculus supraspinatus“. בשיטה

זו משתמש לעתים גם טשרניחובסקי (השוה -סלצית = petrosus), אולם אי אפשר לעשותה כלל, כי מה יעשה המחבר לכשידרש להבחין בין musculus—, arteria brachialis או arteria—, nervus—, musculus femoralis או musculus—, nervus—, arteria intercostalis.

וכשנטפל המחבר אל „משקל“ ידוע אינו מרפה ממנו, אלא אם כן מוציא מתוכו שפע של מונחים. ביחוד חביב עליו המשקל „פֶּעֶלֶת“ שבו הוא יוצר מונחים לעשרות. לצורך ושלא לצורך.

לדוגמה:

בְּנוֹצָת, צְנוּתָה; חֶלְבָּנָה (= albumose); צֶנֶרֶת — חֲלִית הצְנוּת, למשל: צנרת השדרה = syringomyelia; צנרת הכליה = כְּלִיָּתָה = nephrosis; נוֹנָה = tabes; וְקָרָה (במקום סֶכֶרֶת) = diabetes.

בוֹהֶסֶת „an“, קובע המחבר את בעלי המקצוע למיניהם: מקצֶעֶן = Professionaler (נתקבל גם ע"י ועד הלשון); פְּגִימָן = Internist; תְּחִלּוֹאֵן = Patholog; מְתָגֵן = Bakteriolog, עֲצֵבֵתֵן = Neurolog; בְּרִיאֹתוֹן = Hygienist (בריאותנות = Hygiene).

אִמְנֵם סִיּוֹם זה משמש לו גם לצרכים אחרים: אֶנְגֵּן = antigen; מֶרֶן = cholin; מְתָקֵן — glycin (מְתָקִית = glycerin); תְּחִתָּן = hypophysis; אֶרְסֵן = virus; צֶבֶעֶן = pigment.

המשקל „פעיל“ נתבע גם הוא ונותן בעין יפה: וּתִירִי = entbehrlich; כּוּרִיץ = contractible; נִפִּית, וּקִיחַ וכו'. המחבר מיחד, בצדק, את המשקל לתואר שסימנו בגרמנית = -bar; או -lich; משום זה לא נראה לו השמוש במלים „סביל“ ו„פעיל“ בהוראתו המקובלת. הוא מציע להמירן ב„סובלוני“ ו„פעלני“, ו„סביל“ יהיה משמעו erträglich, ו„פעיל“ = tunlich, feasible. המלה „הֶפְרַע“ תשמש במקום הֶפְרַע־הִיוֹנִי — dys, כגון: הֶפְרַע המתח = dystonia; הֶפְרַע־הַתּוֹנָה = dystrophia וכו'.

1. הוֹגְמָאוֹת „ותיר, כורץ“ (נקד: קִיץ, וְתִיר) מוצלחת הן לפי דעתי, וכן יש משום חשש צורך בנוגע למלים „פעיל, סביל“ בהוראתן המקובלת היום, אלא שאי אפשר עוד לשנות. ובכלל כדאי לזכור תמיד את הכלל, שלא נוצרו צורות הלשון למשקליהן חשונים, משקל משקל לחוראה מיוחדת, אלא על פי השתוות המלים התפתחו להוראות הוראות. ועל כן נמצא בכל משקל גם מלים הורגות (— שרידי תקופת קודמת לכללים —) שאין להוציאן. ורק להבא כדאי להזהר ולקבוע כל משקל לשמוש מיוחד או למספר שמושים מצומצם. כמו כן צורך המחבר למשל בחששותיו בנוגע לשמוש המלה „נתח“ בסביל כל operatio. אבל גם כאן אין למחוק התפתחות לשונית שקנתה לה מהלכים בחיים ובספרות. הערך.

המחבר מצטער על שהמלה „תקציל“ לא נתקבלה באי למושג operatio בכל המובנים. הוא מציע אותה גם במקום נתוח חירורגי („תפעיל נתחגי“) ו„נתוח“ ישמש למושג sectio. מהחדושים הראויים לתשומת לב יש להזכיר: תוספתן = appendix; תריסריון = duodenum; ואולי גם „עקמן“ במקום „מעי מעוקס“ ו„סומאן“ במקום „מעי אטום“ או „מעי עונר“.

השרש עצב משפיע שפע של מונחים: עצב = nervus; עצבב = innervieren; עצבני = nervös; עצבנות = Neurose; עצבנתי = Neurotiker; עצבנת = plastisch; עצובתן = Plasmodium; עצובי = plastisch.

ואם בתארים ובשמות עושה המחבר שמות, הרי אין שיעור למעשי האונס שנהג ב„פעלים“. צורות פעל שלשונות שמיות לא ידעון, מבצבצות ועולות מבין ידיו החרוצות. ו„אילנות“ מצא המחבר להתלות בהם בדמות הסופרים אשר ברש וא. שטינמאן, המנצלים, לפי דבריו, כל שורש עברי ליצירת פעלים.

כן נוצרו הפעלים: „מְנוּס“ (מוס), ומוזה „מְיוּמִים“; וכן „גוּוש“ (גוש) konsolidieren; אָמִיָּה charakterisieren „חוש“ (חוש); sensitivieren; אֶלְחֶשׁ = narkotisieren; צָנַר = vaskularisieren או „פְּלֶדֶם“ (מן „קְלִידֶם“).!! לשם מה נוצרו „צָנַף“ = mitralisieren; „צָפֶק“ = peritonealisieren? שָׁטָה = systemisieren — והלא השרש של „שיטה“ הוא „שוט“ ולא „שטה“ —. לעומת אלה נתקבלו בשימוש גם באי הפעלים פִּיב, הֶתְכִּיב exulcerieren (פִּיב = ulcus); הסתחרר (מִסְתַּחֲרָרֶת), שָׁפֶן = lokalisieren. יצירות משונות מאד: נפשת = psychosis; מְבּוּא = lumen; משמוש = manipulatio; יתר גירריות = Hyperirritabilität; „קיווט“ מ„קוּטִית“ (= dosis, והמקובל „מְנָה“) בשביל Dosierung; „לקנות מדה“ או „להשוות מדה“ = standardisieren; מוֹשְׁנָה המדה = standardisiert. „חמום בעדי“ = diathermia.

דרכי חרוש אלו של המחבר מעידות על תלישותו הגמורה מסביבה עברית חיה. אל חוברות II-I (1937) מצורפת רשימת מלים עברית-אנגלית ואנגלית-עברית המכילות את כל המונחים שבאו בחוברות „הרופא העברי“. מלבד החדושים המוזרים, שהוכרתיים לעיל, אביא עוד דוגמאות אחדות: „עצבת צדדית פְּלוּי שרירית“ = amyotrophic lateral sclerosis; מְאָפָה = characterized; פֶּשֶׁר פעולה מחזורי = circulatory efficiency („מחזורי“ אפשרי להבין גם „פריאודי“); צמק = contracted; מצטמת, כוּץ, צמית = contractile; כוּצִיּוֹת = contractility; חוּי, חוּי = demonstrable; „יציקה תוך ורידית“ = intravenous; לִבְנָת התאים = Leukaemia; לִבְנָת תאים = Leukocytosis; „ישור עצמותי“ — orthopedic; אָמוֹן = Practice; מְאָפֶן = Practitioner; חֶמֶד מְרִישִׁיּוֹת

1. המעל „אָפֶן“ ושם המעל „אָפֶן“ נהגים בארץ בהוראת üben, trainieren. השם „מלך לתעמלות“, מספר 71-08, ע' 6.

ממשית = Thrombophilia essentialis ; מתוח הנדון = vagotonic ; בדיקת
 חי = biopsy ; התנועעויות = locomotor ; נהמת = coma.
 חרושים נאים : דלקת האפרורית הקדמית = poliomyelitis anterior ;
 חמיה = caloria ; גביעון = calyx ; גימיה = capillary ; עדני = chronic ;
 התקפסות = encapsulation ; בקיע = hernia ; פסוס = obliteration ; סלידה =
 regurgitation.

הגדיל לעשות הד"ר גולדין. כפי הגראה הקיצוני שבמחדשים, בהחלו לפרסם
 את הצעותיו, המהפכניות המבוססות על מלים מורכבות. ע"י יצירותיו אלה מסשטשים
 הגבולים שבין הלשון העברית ובין הלשונות, הלעזיות, ולא רק בגלל יסוד ההרכבה
 הזר לרוח לשוננו, כי אם גם בגלל הקשי שבהבנת המלים החדשות. הנה דוגמאות
 אחדות : חוצארכובי = abarticlar ; אל-זונתחיות = abiotrophy ; אלתקין =
 abnormal ; אלתקן = abnormalise ; שגע אלרצון = aboulomania ; אלצבעותדם =
 achreocythemla ; חמך שתנסוסתי = acidum hippuricum ; אלצילה, אלמיצה
 = achylla ; שמעמלל = acoulalion ; אלתפסשמיצה = acustomatagnosia ;
 אלקרצבעות = color blindness ; רבחושה קיצוגית = acroesthesia.

במאמר „לשון רפואה או רפוייה“ (ד"ר א. א. פריד, II/1937 ע' 114) מעביר
 המחבר תחת שבת בקרתו מונחים רפואיים מרשימת המונחים של „הרופא העברי“.
 בראיות נאמנות פ. מוכיח את הטעויות שבהצעות המונחים, ולו הסתפק בזה
 ולא היה מציע את הצעותיו — חדושו — דינו.

aneurysma	ברשימה: רחב עורק, מציע :	בפתרת :	מויא :	ממצת :
anthrax	פחמת, גחלת,	גמרת („גומרה“),	גחלת,	
appendix	תוספתן,	טפלן,	תוספת,	
atrophy	כלוי,	אי טרפה (סרף),	כלוי,	
coecum	סומאן,	אטומן	המעי העזור,	
טשרניחובסקי : מעי אטום,				
cavity	בועה,	קברון,	על פי מויא :	חלל, מערה,
gonorrhoea	זבית,	ראתן (על פי המדרש),	זיבה,	
pyrosis	צרכת,	להטת,	צריבה,	
hernia	בקיע, שבר,	פקוע,	שבר,	
jejunum	ריקן, צמן,	נבובן,	המעי הצם,	
malignant	ביש, ממאיר,	מרייר,	ממאיר,	

רשימה קצרה ומעשית כתב הרופא הארצישראלי ד"ר שמעוני-מקלר :

„במה י חפשית“ (1936), ע' 193). הוא מציע להעתיק את הכנור itis — בצורה עברית מקוצרת ית, למשל: אפנדיציט, ארתריט, רכיט rachitis וכו'. המחבר דורש דיוק בהבחנת המושגים משורש „רפא“. רפואה medicina; תרופה medicamentum; רפוי — therapia; רפא = behandeln; התרפא = sich; gehellt werden; רפא = behandelt; הן = species; גת"ן = varietas.

שלמה רבינוביץ, במאמרו „הערות לטרמינולוגיה הרפואית העברית“ (1936, ע' 195) מיחד את הדבור למשקלי שמות ידועים, שלהם הוא מיחס הוראה מיוחדת: „משקל המומים“.

את המונחים האלה דלה המחבר ברובם מנבכי הספרות התלמודית ופרשם על פי דעות בני סמכא, ורק לעתים פרש אותם הוא בעצמו. על סמך הפרושים המפוקפקים של מונחים כאלה רוצה המחבר לפעמים לחדש חדושים ולהכניסם ללשון הרפואית שלנו.

מן המונחים הרווחים אזכיר; אָפּר (יד ימינו) גָּפֶת; גָּדָם (מי שנגדעה ידו); קָסַע (מי שנקטעה רגלו); פָּסַח, חָגַר, פָּסַח, עָוַר.

מן המונחים שאינם שכיחים ביותר, אעתיק; גָּפֶץ (הצורה העברית חודשה ע"י ביאליק) = קָפוּף גב; יָפֶר (במלונים מנוקד בדרך כלל יָתֶר) = מי שיש לו אבר מיותר. עָוַע (על פי „רוח עוֹצִים“, וְנֶר (מְנוֹר מְזוּדָר; וְנֶרֶת nystagmus? עָשַׁל, קִישָׁן וכו'.

בהמשך המאמר (שנדפס בחוברת II 1937, ע' 129) מביא המחבר את התארים על משקל „פָּעַל“, המורים על מומים רוחניים, כגון: עָקַשׁ, אָוַל, טָפַשׁ, הָפַס, וְתָק, שָׁמַם וכו'. דרך אגב הוא מזכיר את יוצאי הדופן: פָּקַח, פָּסַח וכו'.

הצעותיו של המחבר: פָּעַר (תאר ל„בריה משונה“), פָּנַל (= פוּל); שָׁנָן = בעל שָׁנִים גדולות; גָּנָן, תָּשַׁשׁ, צָרַד, עָקַם, גָּמַשׁ, כָּנַם, צָלַק וכו'.

בדרך כלל עמד המחבר בהבטחתו שהבטיח באקדמת דבריו להיות „מסיע אבנים ומכין חומר בשביל המומחים“ ובוה ערכו הגדול של מאמרו.

במדור לעניני לשון ראוי לתשומת לב מיוחדת מאמרו של הד"ר א. י. לוי „לבירור מושג המונחים בנתוח“ על המונחים: חלציים, מתנים, ירכים וכסלים.

1. כדאי להעיר גם כאן על הטעות הגסה שבשמוש המלח „במה“ (= בגין לובחים טמאים) במקום „בִּימָה“ (tribune, Bühne). העורך.

2. אין אלה יוצאי־דופן כשם־בינים את הצורה הזאת במקורה. תוראתה הראשונה היא של בינוני סביל של הפיעל, ועל פי הוראתו השונה של הפעל שונה גם תוראת התאר. השווה את מאמרי ZDMG 1910 עמ' 288—289 לשאלה זו. העורך.

ועתה נסתכל נא במאמרם הרפואיים מנקודת ראות לשונית. חוברת 1936 פותחת במאמרו של המנוח ד"ר הלל יפה „דרכים חדשות ברפוי המלריה“ (ע' 33). הסגנון בדרך כלל חי ושוטף, מתובל בשבוישים ארצישראליים, כגון: „שם המלריה הכי חזקה“, „האויב הכי מסוכן“, „אחד האמצעים הכי עקריים“. מוזרים הבטויים: „הטפילים עוזבים את הדם השטתי“¹. „בוריקות בתוך הגיד של Chinin colloid.“ התרגשות הכבד וכו'.

מאמרו של הד"ר ליפמן היילפרין „נפכים קליניים לבסוסה של כפית המצח“ (ע' 42) הגנו בעל „רמה מדעית“. התוכן מענין. הסגנון קלסי, אולם מוצק מדי ומעיק. המחבר משתמש בערבוביה במלים „הופעות-תופעות“ מבלי להבחין ביניהן, כגון: „בהופעות פסיכיות“, „בתופעות האבטומטוסים“, נעלמו כל ההופעות התחלואיות. במקום „אישון“ המקובל למושג „pupilla“, משתמש המחבר ב„בבה“: הבבות אינן מגיבות. כן משתמש הוא במונח פֶּטֶר = „fistula“, מבלי לבאר מנין לקחו. בטוי מוזר: „תנועות העינים לימין נפקדו ביותר קושי“, או „לא היו חושיו נפקדים כהוגן“. המונחים „גועון“ = necrosis; „שנויים גועוניים“ הוכנסו כפי הנראה ע"י המערכת. יפה השמוש: „האוניה הקבל. מרכזית“ = lobulus paracentralis.

המאמר „שתוק הזרוע שמלידה (שתוק ערב Erb) לד"ר ש. ז. בורשטיין (ע' 51) כתוב בסגנון קל ופשוט. לעתים אפילו יותר מדי פשוט. „הולד הילד“ (שמא תאמר „נולד“ ז). למושג sensitiveness משתמש ב. ב. „רגשנות“ וב„רגישות“. אצלנו נוהגים להבחין בין המונחים האלה. הוא משתמש ב„התנוונות“ ל-atrophy, בעוד שבדרך כלל מקובלת מלה זו ל-degeneration, ואף המחבר עצמו אומר: „תגובת הניוון“ = Reaction of degeneration.

משובשים הבטויים: „הזרוע מונחת חגרת“ (חגור מתיחס רק לרגלים) ומהו „אינם נותנים לחיצה כלל“?

המחבר מביא את השמות העבריים הארוכים של השרירים והעצבים בגוף המאמר ובשוליו למטה את השמות הרומיים הקצרים, ומוטב לנהג להפך. והוא הדין ביחס לשמות המחלות הארוכים (כגון Poliomyelitis anterior במקום: „דלקת החומר האפור הקדמי שבמוח השדרה“).

המאמר „דלקת הכליות למיניהן וכיצד מרפאים אותן“ לד"ר גינזבורג (ע' 81) כתוב בלשון „מרוכזת“, קצרה. הסגנון קשה במקצת. בטוי משונה: „בעל הנסיון“ במובן Experimentator.

„טופס“ למושג cylinder, ומקובל „גליל“ גם ביחס לשתן. „הכובר המיוחד של השתן“ = המשקל הקגלי של השתן, איננו מובן הפסוק: „תוצבת הצנפות

1. אגב צ"ל „השיטתי“, בחירק גזול.

2. כך צריך לנקד, מלשון „סגולה“ = תבונה מיוחדת ולא „קגלי“.

תצדד לאט-לאט". שאר המאמרים הרפואיים שבקבץ כתובים בסגנון חי, קל ושוטף. שני המאמרים הראשונים בקובץ 1937/1 הנם הגרועים ביותר מבחינה לשונית. הראשון: "דלקת תוספתן עידנית, יחידה קלינית" מאת ד"ר וו. העלד וד"ר אללן גולדבלום (ע' 23). "עלינו להשתדל להמניע זה" (למנוע); בלתי וותיר = indispensable; מופרו השמוש בסופית "ית בהוראת תאר הפעל: "תקינית", "קלינית", "רינטגית" ואפילו "סימנית" = symptomatically. "תסביך הסלסלתי" = plexus mesentericus, והלא "תסביך" מקובל בעברית החדשה ל-"complex"; בָּקִיעַ = ruptura גם בתוספתן. והרי המונח הוצע למושג rupture במשמעות hernia. מִפְּרָצַת = diverticulum. מוזא משתמש בה למושג aneurysma. "בן חפציות" = capricious; "התכחשות" = רויה. מוזרים מאד הבטויים: "דלקת עם התכיבות עוקבת אחריה", "הסימנים משתנים תלוי במעלת ההתכיבות וההתליפות", "מורטות קטנות יכולות להושכב בו". למושג diagnosis differentialis משמשות בערבוביה: "אבחנה בידולית" ו"אבחנה מברלית".

הסגנון קשה מאד ואפל ומקשה מאד את הבנת התוכן.

נופל מן הקודם מאמרו של ד"ר ב. דזשאבלאנס, חולי כלי-דמיי היקפיי (ע' 47). יש וכמה מונחים יחד משמשים למושג אחד: glandula parathyreoidea — "ספח תריס", "יותרת התריסים", בלוטים קפיל תריסים. Endothelium = "מרפד פנימי", "חפוי פנים", "סות פנים", "פנים העורק".

ועתה בְּרִיזְמִים, אחדים: "הדלקת הזו: נעקבה ע"י הווי של קריש בכלידם", "תחת התנאים האלה", "יכול להובא ע"י התעמלות", "זה יכול לבוצע על ידי מתן של אלחוש שדרתי", "לצנר בכלידם (לכלדס)", רבב שטח נמקק", "הטפול של הסוג יתר המתח הזה הוא גבורי" (heroic?); "בסקירתנו על הטפול המשומש", "כל אלה נשתמשו ע"י קלינאים שונים". כפי שרואים מן הדוגמאות שהבאתי, ההרצאה קשה, הלשון גדושה עד כדי התגנדרות בחדושי-אונס מלאכותיים. הסגנון מעורפל ומאפי' על התוכן.

קשה במקצת גם סגנונו של הד"ר קורצרוק, הפסקת הווסת" (ע' 82) בגלל בטויים כמו: "הורמונים מכווני בלוטות המין" = "הורמונים גונדוטרופיים"; "מהוה דרן" = estrogen; "אי יציבות תרגושתית", "חיות כרותות תחתן" — hypophysectonized; "ההורמון המורז וקיקים וכו'".

בחוברת 1937/II ניכר שיפור ידוע בבחינה לשונית. אין בה כמעט מאמרים "קשי הבנה" כבקובצים הקודמים. שני המאמרים הפרמקולוגיים שבקובץ: "ספארטיאין" לד"ר ש. סוליס-כהן; "הלמוד הפרמקולוגי של הצרצר והארבה מאת

ד"ר ד. מאכט מצטיינים בסגנונם הקל והמלבב. בראשון נפלו אמנם אי אלה בטויים מוזרים: „מרפאי“ = קליני; „מעין קאלי“ alkaloid; „מדוגטל – מאוצבע“ = digitalisiert; „התליפות הלב fibrillatio cordis, וכיצד יאמר fibrosis? להיחיד = individualisieren וכו'.

בשני מתמיהה אותנו ה־transcriptio: „מאגיציקאדה סעפטענדעצים“ „מעלאנאפלום דיפערענציאליס וכו'.

במאמר „שמנונית ילדת חוץ“ לד"ר ג. אראני (קרלסבד) (ע' 61), מוצאים אנו אפני דבור אלה: „השמנוניות הילדת חוץ“, „להותמר“ = to be substituted; „את הסכום הזה מרדיפים, כרגיל, יותר מדי עם קבול של הזנה בלי ריסון“, „עם השגחה על כל שמירה שהיא בתוך רובע העליון וכו'“;

מאמרו של הד"ר א. י. לוי חרפורית (חר אפורית) השדרה בא"י (ע' 65) מצטיין בסגנונו החי. מוצאים אנו בו גם חדושים יפים, כגון: „אפורית השדרה“, „אשגה“ = dentition; תְּקִרִית incidence וכו'. המונח חרפורית נוצר על פי הצעת המחבר מהמלים חר (חרה, חרר) שהוראתה „דלקת“ ומ־אֶפּוֹרִית¹ הבאה במקום „החומר האפור שבמוח“. את החומר הלבן מכנה המחבר בשם „צחורית“. את המלה „חר“ אומר המחבר להקדים למונחים במקום הסופית היונית itis – ומבטיח מאמר מיוחד שידון ביצירת מונחים מסוג זה... משונה הבטוי חוק התודעה = Anzeigepflicht, כי הלא המונח „תודעה“ נתקבל למושג אחר.

ברשימותי על סגנון „הרופא העברי“ ועל חדושי מונחיו נזקקתי אולי לבטויי־בקורת קשים למדי; אולם בבואי להזכיר את זכותו הגדולה ביותר שוב לא תספקנה כל מלי השבח שבאוצרי. וזכות זו היא גאולת כתבי היד הרפואיים העבריים. אין דואג לכתבי יד עבריים עתיקים ובפרט לכתבי יד רפואיים. ובמפעל חשוב זה החל „הרופא העברי“ עוד בחוברותיו הראשונות. וגם עתה העניק לנו את ספר „בתי הנהגת גוף הבריא – בתי הנהגת הנפש לרבי שם טוב בן יוסף פלקירא“ בעבודו של רבי ישראל חדש.

אין כל ספק שפרסום כתבי יד כאלה עלול להקל את עבודתנו ביצירת סגנון רפואי עברי ולשמש חומר לכותב „תולדות הרפואה העברית“. מלבד כתב היד הנזכר לעיל נדפסו עוד כמה מאמרים רפואיים היסטוריים, כן בקבץ 1936 ארבעה מאמרים מוקדשים לרמב"ם ורשימה ביבליוגרפית מאת א. ר. מלאכי.

בשני הקובצים שיצאו בשנת 1937 הובאו מאמרים מענינים על „בריקת מתי ישראל על פי דיני ישראל“ מאת ד"ר ה. ל. גורדון. על „תורת העין בימים

1. צ"ל אֶפּוֹרִית. השו"ך.

קדמונים" מאת ד"ר ב. ל. גורדון; "התזונה בתלמוד" להרב נחום בן חורים וד"ר ש. כהן.

מדור מיוחד מוקדש ל"הארץ והרפואה", ובו מאמרים, בעיקר פרי עטם של רופאי הארץ, על בעיות רפואיות בא"י.

קובצי "הרומא העברי" בכחם להביא תועלת רבה לתחית הרפואה העברית. אם ישתחררו מן המלאכותיות בדרכי יצירת המונחים ויביאו מאמרים מקצועיים מקוריים בעלי רמה מדעית-רפואית גבוהה.

מפליאות העקשנות והדבקות המציינות את לוחמי העברית בארצות הברית, ורבה הברכה ביחד בהוצאת כתבי היד הרפואיים העבריים ממקום גניזתם. מי יתן ותמשך פעולתם הברוכה גם להבא.

מכתב למערכת

ירושלים, י"א בניסן צ"ח ל.

לכב' פרופ' נ. ה. טורטשינר, עורך „לשוננו" שלום!

אדוני וחברי הנכבד.

תרשה נא לי שתי הערות קטנות למאמרו של יעקב בניאל בחוברת

„לשוננו" האחרונה:

(א) בעמוד 113: „עושה, חושה (בודאי כצ"ל במקום חושב), גושה מלות קריאה לזירוז" וכו'. והמלקט הביא לראיה את הפסוק ש"א כ' לח: חושה אל תעמוד. — אבל ביאליק לא מהפסוק לקח את המלים האלה ואת שמושן, אלא מהפיוט: מהקדושה למנחה של יו"כ (מחזור היידנהיים, ויין דף מ' ע"א): „גושו, עושו, חושו ונעריץ למלך הכבוד", וכבר ציין ר"ו ה"ה שם ל„עושו" שבנאות יואל ד' י"א. החדוש שבדברי ביאליק רק בזה, שהוא יצר מספר יחיד במקום מספר רבים מהפעלים האלה וששינה – אינני יודע, אם בכוונה – את סדר המלים. — כדאי היה לבדוק, עד כמה השפיע הפיוט בכלל על לשונו של ביאליק.

(ב) בעמוד 112 מעיר המלקט בצדק, שביאליק השתמש במלת „עצה" באותו המובן שמיחס למלה זו רש"י לירמיה ו' ו': „לשון הרבה עצים". אבל מסופקני, אם באמת זו היא ההוראה הנכונה של המלה באותו הפסוק, כי לשפיכת סוללה אין להשתמש בהרבה עצים דווקא, אלא בעצים דקים המקשרים את האבנים ואת העפר ששפכו לסוללה. ובאמת מוצאים אנו את השמוש במלה זו: „עצה במובן זה במשנה א' בתוספתא י' ובברייתא י', וכדאי להביא ראיה מלשון חז"ל להבנת דברי הנביאים, וכמו שהעירו על דבר כזה גם אחרים. —

ואם „מוטב גם לומר סוחר עצה, ולא סוחר עצים", כפי דעת המלקט – בזה בודאי מותר להטיל ספק, שהרי הלשון לא תהי ברורה כלל, והשומע לא על עצים יחשוב, אלא על „עצה טובה", שהאיש „סוחר" בה! והנני בדר"ש ובברכת מועדים לשמחה.

ש. קליין

(1) שבת ז' ד'; אחלות יח ב'.

(2) ת. חולין י' י"א: אין מכסין... לא בעצה (בדומה לתבן, לקט ולגבבח)...

(3) ירוש' שבת פ"ג (ו ע"א שורה 20): התיר (ר') חנינה בן עקביה) עצה שבים (וכן צ"ל

בירוש' ערובין פ"ח, כ"ה ע"ד ש" 21). ב. ערובין פ"ז ע"ב: וטומנין בעצה (רש"י: סירותיהן

בעצה. פסולת קטנית).

מפעולות ועד הלשון

רשימת הזוחלים והדוחיים המצויים בארץ

הרשימה הנדפסת להלן היא פרי עבודה של הועדה למונחי הזואולוגיה שישבה בתל-אביב. חבריה הם: פ. אוירבך (יו"ר), מ. אורחי וד"ר ש. טשרניחובסקי מחברי ועד הלשון, והה' ד"ר אל. ברש, מורה לטבע, ד"ר ע. ליבמן¹ איכטילוג מומחה, ד"ר ה. מנדלסון, זואולוג מן המכון הביולוגי-הפדגוגי, י. מרגולין-מנהל המכון הנ"ל וא. פלדמן-אגרונום, עורך "הטבע והארץ". כמו כן השתתפו בחלק זה של עבודתה המזכירים מר א. זידמן (תשרי-ניסן תרצ"ז) וש. ייבין (אחר זאת). כמו ברשימת הדגים, שחלק ממנה נדפס בלוחות מיוחדים וחלק נוסף גם במלון למונחי המטבח, כן גם ברשימות האלה שמה לה הועדה לקו לקבוע שמות ביחוד לבעלי החי המצויים בארץ, ובראש ובראשונה להחזיר לישראל את השמות הבאים בספרותנו העתיקה (במקרא, במשנה, בתלמוד ובמדרשים), רק במקום שאי אפשר היה למצוא שם לחיה מן החיות בספרות העתיקה ראתה הועדה לחדש ולכנות בעל-חיה זה בשם המיוסד על מראהו, מבנהו, תכונותיו או מקום המצאו הרגיל. לעיני הועדה היה רוב החומר הלשוני שנתפרסם בענין הנדון; ואולם היא ראתה רשות לצמצמה לשנות ממה שהניחו קודמיה בכל אשר מצאה שהשמות המחוודשים לא התאימו לתפקידם, אם מבחינת צלילם או מבחינת משקלם או מבחינת תכנם.

תל-אביב, כ' תמוז תרצ"ח

זוחלים REPTILIA

א. בְּעָלֵי שִׁשְׁשִׁים I. SQUAMATA

1. לָמָאוֹת 1. LACERTILIA

A. GECKONIDAE

א. שְׂמָמִית

- | | |
|-------------------------------------|---|
| a. <i>Stenodactylus elegans</i> | א. הַשְּׂמָמִית קְצֶרֶת-הָאֶצְבָּע, שְׂמָמִית-הַמִּדְבָּר |
| b. <i>Gymnodactylus kotschyi</i> | ב. שְׂמָמִית-הָאֵלֶנוֹת |
| c. <i>Tropiocolotes steudneri</i> | ג. הַשְּׂמָמִית הַנֶּנְזִסִית |
| d. <i>Hemidactylus turcicus</i> | ד. שְׂמָמִית-הַבְּתִים |
| e. <i>Ptyodactylus hasselquisti</i> | ה. שְׂמָמִית-הַסְּלָעִים |
| f. (<i>Pristuris rupestris</i>) | ו. שְׂמָמִית-הַיּוֹם |

(1) השתתף בישיבות עד צאתו מן הארץ בחורף תרצ"ח.

B. AGAMIDAE

- a. Agama stellio
- b. Agama rudrata
- c. Agama pallida
- d. Agama sinaita
- e. Uromasticus aegypticus

C. ANGUIDAE

- a. Ophisaurus (Pseudopus) apus

D. VARANIDAE

- a. Varanus griseus

E. AMPHISBAENIDAE

- a. Blanus strauchi

F. LACERTIDAE

- a. Lacerta laevis
- b. Lacerta viridis
- c. Acanthodactylus schreiberi (syriacus)
- d. Acanthodactylus scutellatus
- e. Acanthodactylus boscianus
- f. Acanthodactylus pardalis
- g. Acanthodactylus tristrani
- h. Acanthodactylus robustus
- i. Eremias guttulata
- j. Eremias brevirostris
- k. Ophisops elegans

G. SCINCIDAE

- a. Scincus officinalis
- b. Mabua vittata
- c. Ablepharus kitaebii (pannonicus)
- d. Chalcides ocellatus
- e. Chalcides sepsoides
- f. Chalcides guentheri (monodactylus)
- g. Ophiomorus latastei (punctatissimus)
- h. Eumeces schneideri

ב. חרדונים

א. החרדון המצוי

ב. חרדון-הערבה

ג. חרדון-המדבר

ד. החרדון הסיני

ה. חרדון-הצב

ג. קמטניים

א. הקמטן

ד. אנקיים

א. האנקיה הפח

ה. למאות-הטבעות

א. לטאת-הטבעות

ו. לטאות

א. (הלטאה) הזריוה

ב. (הלטאה) הירקה

ג. לטאת-השפלה

ד. לטאת-החולות

ה. לטאת-המדבר

ו. לטאת-הערבה

ז. לטאת-טר(י)סטרים

ח. הלטאה המסרבלת

ט. הלטאה העיגונית

י. הלטאה קצרת-האף

יא. לטאת עין-הנחש

י. חמטים

א. החמט המצרי

ב. חמט הפסים

ג. החמט חסר-העפעפים

ד. החמט העיגוני

ה. החמט

ו. החמט הנחשוני

ז. החמט הנקד

ח. החמט המנומר

2. RHIPTOGLOSSA מתקצי-לשון

A. CHAMAELEONTIDAE

א. זקיות

a. *Chamaeleon vulgaris*

א. הזקית

3. OPHIDIA נחשים

A. BOIDAE

א. הנקיים

i. Boidae

i. הנקים

a. *Eryx jaculus*

א. הנק

B. TYPHLOPIDAE

ב. שלשולים

a. *Typhlops vermicularis*

א. הנחש השלשולי

b. *Typhlops simoni*

ב. הנחש השלשולי חד-הראש

c. *Leptotyphlops phillipai*

ג. הנחש השלשולי הדק

C. COLUBRIDAE

ג. ועמניים

i. Aglyphae

i. אי-אקסיים

a. *Natrix tessellatus*

א. נחש-המים

b. *Coluber asianus (jugularis)*

ב. הנחש השחור

c. *Coluber najadum*

ג. הנחש הזיתני

d. *Coluber ravergleri*

ד. נחש-המטבעות

e. *Lytrohynchus diadema*

ה. נחש-החולות

f. *Contia coronella*

ו. הנחש השטות

g. *Contia fasciata*

ז. נחש-האזורים

h. *Contia decemlineata*

ח. הנחש המקוקו

i. *Contia rothi*

ט. הנחש טלוא-הראש

j. *Holarchus melanocephalus*

י. הנחש שחור-הראש

ii. Opistoglyphae

ii. אקסיים למחצה

a. *Micrelaps muelleri*

א. נחש-המחרוזת

b. *Tarbophis fallax*

ב. עין-החתול

c. *Malpolon monspessulanum*

ג. תלום-הקשקשים

d. *Psammophis schokari*

ד. הארבעקו

iii. Proteroglyphae

iii. אקסיים

a. *Naja haje*

א. פתן

D. VIPERIDAE

ד. צפעוניים

i. Viperinae

i. צפעונים

a. *Vipera lebetina*

א. צפע

- b. *Echis coloratus* ב. אַפֶּסָה
c. *Cerastes cornutus* ג. שְׁפִיפֹן

II. CROCODILIA בִּי תַנִּינִים

1. CROCODILIDAE תַּנִּינִיִּים

A. EMYDOSAURIA א.

- a. *Crocodylus vulgaris* א. תַּנִּין־הַיָּאֹר

III. TESTUDINATA vel CHELONIA ג. צִבִּים או גָּלִים *

1. CRYPTODIRA מְכַנְסֵי־צִוָּאר

A. TESTUDINIDAE א. צִבִּי־נִלְי־הַיֶּקֶשָּׁה

- a. *Testudo ibera* א. צִב־גָּל־הַיֶּקֶשָּׁה

B. EMYDINAE ב. צִבִּי־נִלְי־הַקְּצוֹת

- a. *Clemmys caspica* א. צִב־גָּל־הַקְּצוֹת

2. CHELONIIDAE צִבִּי־נִלְי־הַיָּמִים

A. CHELONIIDAE א.

- a. *Thalassochelys caretta* א. צִב־גָּל־הַיָּמִים הַחוּם
b. *Chelone mydas* ב. צִב־גָּל־הַיָּמִים הַיָּרֵק

3. TRIONYCHOIDAE הַצִּבִּים־הַנִּלְיִים הַרְבִּים

A. TRIONYCHIDAE א.

- a. *Trionyx triunguis (niloticus)* א. הַצִּב־הַגָּל הָרַךְ (שֶׁל־שֶׁהַצִּפְרָנִים)

AMPHIBIA דו־חַיִּים

Seefrosch	<i>Rana ridibunda</i>	צִפְרָדֶּה־הַנַּחַל
grüne Kröte	<i>Bufo viridis</i>	הַקְּרָפְדָּה הַיֶּרֶקָה
Knoblauchskröte	<i>Pelobates syriacus</i>	הַקְּרָפְדָּה הַחוּמָה
Laubfrosch	<i>Hyla arborea</i>	צִפְרָדֶּה־הָאֵילָן
Bandmolch	<i>Triturus vittatus (Triton)</i>	טְרִיטוֹן
Feuersalamander	<i>Salamandra maculosa</i>	סַלְמַנְדְּרָה

לְשׁוֹנֵנוּ

דבעון לשכלול הלשון העברית
בהוצאת ועד הלשון העברית
בארץ ישראל

נערך תרפ"ח—תרצ"ג על-ידי ד"ר א. צפרוני ז"ל

העורך:

נ. ה. טורטשינר

כרך ט' חוברת ד'

יוצא לאור בסיוע מוסד ביאליק
שעל יד הסוכנות היהודית לארץ ישראל

ירושלים, תרצ"ח

הקדמה למלון הלשון העברית הישנה והחדשה¹

א.

בשנת אלף ושמונה מאות ועשר לגלותנו ואני אז תלמיד המדרשה הרוסית בעיר דינבורג; והרוסים נלחמים בתוגרמים לחרות הבולגרים וכל העתונים הרוסים מכריזים קול אחד בדברים נלהבים על מלחמת מצוה שנלחמה רוסיה למען שחרר את הבולגרים מתחת עולה של תורקיה ולהשיבו לגדולתו כמו בימים מקדם, בימים ההם פתאם כמו נפתחו השמים ואור מבהיק, אור צה ומצוחצח הבריק לפני עיני, וקול פנימי אדיר קרא באוזני:

תחית ישראל על אדמת אבות!

ומפני זה הקול, שלא פסק למן הרגע ההוא מקרא באוזני יומם ולילה, נודעצו כל מחשבותי וכל זממי אשר זממתי לעשותם אז בחיים, כמו חזיונות לילה מפני אור בקר כן נדדו חלומותי להקדיש חיי למלחמה בעד חרות העם הרוסי ולקדמת כל האדם כלו, כמו רוב חברי בבתי הספר התיכונים והעליונים ברוסיה בזמן ההוא, ואחרי מלחמה פנימית בנפשי גברה ידו של הרעיון החדש ושתי מלים חדשות לכדו את כל מחשבותי:

ישראל בארצו.

ולא עברו ימים מועטים ודרכי בחיים נתוה בהחלטה גמורה וחוקה ששום רוח לא יכול יותר להזיוז כמלוא השערה. ואעזב את רוסיה ואלך פריזה, שהיתה עוד בזמן ההוא מרכז החיים המדיניים של ארפה, ואתחיל ללמוד חכמת הרפואה שהיה בדעתי לעשותה קרדום לחפר בה לפרנסתי בארץ ישראל, וכל השעות הפנויות מלמודי הקצבתי להמדיניות. קראתי ספרי חכמי המדינות, התבוננתי להחיים המדיניים של העמים, הקשבתי להשאלות המדיניות המתרוצצות בעולם

1. הגב' ח. בן-יהודה מסרה בטובה למערכת „לשוננו" פרקי חקדמה אלו למלון הלשון העברית.

ואנו נותנים אותם לפני קהל כפי שיצאו מתחת יד מחברם ובלי כל שנוי גם במקום שאנו היום אולי נוטים בפרטים מדעתו ומדרכי לשוננו, או שלא הספיק לחקן פליטות הקלמוס. המערכת.

המדיני בין עם לעם ובין ממלכה לממלכה ואשתה בצמא את דברי העתונים הצרפתים ואבין למנאמי המדיניים הצרפתים הגדולים בהמורשון הצרפתי ואקשיב רב קשב להמנאמים המדיניים של מנהיגי המדינות בשאר הארצות. ואט אזני לכל דפיקה ודפיקה של הדפק המדיני של אמות העולם.

ובאור המדיני החפשי הזה התחזק בנפשי עוד יותר הרעיון הלאומי המדיני של עם ישראל, ואכתב את מאמרי הראשון בשאלה זו. שנתפרסם בהשחר שנה ט' ע' 359–366 בהשם: שאלה נכבדה. המאמר חתום פאריז י"ג אדר. אגב אעיר כאן, כי זה התאר „נכבדה” לה„שאלה” לא מפי יצא. אנכי ברצותי להגות בשם המאמר עד כמה „שאלה” זו חשובה בעיני לכלל האומה, ובהיותי מלא אז רוח הלשונות הלועזיות ודרכי דבוריהם. קראתי שם למאמרי שאלה להטת, כמו שאומרים הצרפתים *question brûlante* לכל ענין שהזמן גרם אותו ואינו סובל דחוי. עורך השחר לא ראה את התאר להטת להשם שאלה שהוא על טהרת הלשון העברית ויחליפנו בהתאר „נכבדה”. והנה, גם אני מודה עתה, כי הדבור שאלה להטת אינו מצחות הלשון העברית המקראית. אך התאר נכבדה קר ביותר ואינו לא לפי ענין המאמר ולא לפי רוחי בזמן ההוא ביום בחרותי ועז הרגש...

זה היה פרי בסר של מדינותי הראשונה, שהיתה עוד בסר אף היא בעצמה. עוד הייתי בדעותי המדיניות תלוי בדעת אחרים ואמרת רק מה שלמדתי מפי רבתי חכמי המדינות שקראתי ספריהם ושמעתי דבריהם. ועל הטענה שאין היהודים עתה עם ואינם יכולים להיות עם מפני שאינם מדברים לשון אחת השיבותי בפלפול מדיני ממצאות עמים אחרים שאינם מדברים לשון אחת, כמו השויצים והבלגים. אבל, באותה המדה שהלך והתחזק בקרבי הרגש המדיני שלי, בה במדה חשתי יותר ויותר מה היא הלשון לאמה, ובמהרה הגעתי לזה, שעל הטענה בדבר הלשון, שאף דעתי בעצמי לא נתקרר בפלפולי המדיני והיתה מנקרת במוחי, השיבותי לנפשי התשובה היותר טבעית והיותר פשוטה, שבאמת לא היה צורך אלא בביצתו של קולומבוס כדי למצאה והיא: כמו שהיהודים אינם יכולים להיות עם חי באמת אלא בשוכם לארץ האבות, כן אינם יכולים להיות עם חי אלא בשוכם ללשון האבות, ולהשתמש בה לא בלבד בספר בדברים שבקדושה או שבחכמה בלבד, כמו שטען פרץ בן משה, עורך השחר, אלא דוקא בדבור פה, מגדולים ועד קטנים, נשים וטף, בחור ובתולה, בכל עניני החיים ובכל שעות היום והלילה, ככל הגויים, גוי גוי בלשונו. זה היה הרגע הגדול, המכריע בחיי. עתה מצאתי מה עלי לעשות תכף ומיד, ראיתי, כי משני הדברים שבלעדניהם לא יוכלו היהודים להיות עם, והם: הארץ והלשון. הנה בעוד שהשיבה להארץ אינה בידינו ותלויה היא ברצון

המושלים עתה עליה. השיבה ללשון האבות היא בידיו, אין איש יכול למנע אותנו מזה אם רק נרצה. אבל, האפשר הדבר?

זו היתה השאלה הגדולה שעמדה עתה בפני.

וכשהתבוננתי אליה ראה ראיתי שהיא מסתעפת לשתיים:

האפשר הדבר מצד העם?

האפשר הדבר מצד הלשון?

מצד העם: האפשר שישוב צבור גדול או קטן, לדבר לשון שעזב אותה

וחדל מדבר בה מאות בשנים?

מצד הלשון: האפשר שלשון שחדלה מהיות מדוברת בפי צבור גדול או

קטן מאות ומאות בשנים, תהיה עלולה לשוב להיות לשון הדבור בפי צבור

גדול או קטן בכל עניני החיים, אפילו אם נשארה ממנה ספרות חילונית רחבה

כמו מה שנשארה מהלשונות העתיקות היונית והרומית ועל אחת כמה וכמה אם לא

נשארה ממנה בענינים חילונים אלא מה שנשארה לנו מהלשון העברית?

על השאלה הראשונה עניתי: הן! בלי כל פקפוק.

כי מהו צבור אם לא קבוץ של יחידים, וכשם שאנו רואים מעשים

בכל יום שיחיד מתחיל בזמן מהזמנים בימי חייו לדבר לשון שלא דבר מעולם

והיה תהיה אחר כך לשונו בכל עניניו, כך יכולים יחידים הרבה, שהם יחד צבור,

להתחיל שוב לדבר לשון שלא דבר הצבור הזה הרבה מאות בשנים, ובלבד

שהצבור ירצה את זאת ברצון חזק.

לא נעלם ממני, כי אין זה דבר קל. ראה ראיתי כי אף על פי שאמת נכון

הדבר כי הצבור אינו אלא קבוץ של יחידים אף על פי כן יש הבדל בין צבור

ובין יחיד, ונצרכים תנאים יוצאים מגדר הרגיל, להפך לעם לשון אחרת במקום

הלשון שהוא מדבר בה. שאלתי את פי דברי הימים: ההיתה כזאת מעולם בזמן

מן הזמנים ובמקום מן המקומות? ויענוני כי רק לצבורים מעטים קרה כמעשה

הזה בתנאים מיוחדים של דברי הימים. ובכל זאת לא נודעוזה אמונתי באפשרות

הדבר מצד העם, מצד הצבור, כי לא ראיתי שום מניעה בעצם טבע הדבר. ראה

ראיתי כי סוף דבר אינו תלוי אלא ברצון הצבור, והאמן האמנתי ברצונו

של עמנו. האמנתי כי ירצה, וידעתי כח רצונו.

אבל, השאלה השניה!

עליה לא יכלו דברי הימים לענות לי שום מענה. אין משל של מעשה כזה

בדברי הימים של כל האומות והלשונות. בשפה ברורה מגידים לי דברי הימים, כי

אותן הלשונות שבסבה מן הסבות עזבון העמים שדברו בהן לא שבו יותר לתחיה

בדבור פה, אפילו אם נתקיימו במדה מן המדות בתור לשון של ספרות. אבל, מי

ידע אם זה בעצם טבע הדבר, או אין זה אלא מקרה מפני שמסבות דברי הימים

לא הביאו עד כה שום צבור לידי כך שינסה לשוב לדבר בלשון שחדלה מהיות מדברת מאות רבות בשנים. ושוב ראיתי, כי בזה בודאי אין הבדל בין יחיד לצבור. אם עלולה לשון שחדלה מהיות מדברת ולא נשאר ממנה אלא מה שנשאר לנו מלשוננו לשוב להיות לשון הדבור ליחיד בכל צרכי החיים אין מקום לפקפק אם יכול תוכל להיות לשון מדברת גם לצבור.

ובמהירות ההחלטה המסגלה להבחרות החלטתי לנסות עלי בעצמי את הנסיון הזה.

ובאחד החוצות של פריז, באחד בתי הקהה ברחוב בולור מונמרתר, סחתי עברית בפעם הראשונה עם אחד ממכרי בשבתנו אצל שלחן שעמדו עליו שתי כוסות קהה שחור, והקולות התמוהים של זו הלשון המזרחית העתיקה, המתה, התערבו בתוך שאון הקולות העליונים של הלשון הצרפתית החיה, היפה, העשירה... בפעם הראשונה סחתי אז עברית. הן אמנם, עוד בימים הראשונים של „ההשכלה שלי“ באחת העירות הקטנות של ליטה, אחרי אשר טעמתי את הטעם הראשון של הספרות החדשה, אחרי קראי בסתר את אהבת ציון ואת אשמת שומרון, התעוררה בנפשי תשוקה גם לדבר עברית, ממש כמו אמנון ותמר ושאר הבחורים והבתולות שנפגשתי בעולם החדש ההוא, ומפעם לפעם הייתי יוצא עם אחד מחברי, שידע סודי ומנחטף גם הוא מחוץ לעיר בשדה ובהחבא, בגנבה בפחד וברעדה פן ישמעו הבריות, סחנו בלשון הקדש. אבל, זה היה מעשה ילדות. סחנו על אהבת אמנון ותמר ועל תעלולי עזריקם וכיוצא בדברים כאלה, לפעמים על מעשים קטנים מתוך ד' אמות של עולמנו הקטן הצר והדל. אבל, עתה זה היה מעשה מדיני בעצם המרכז המדיני של העולם הגדול, בתוך שאון החיים המדיניים בכל תקופה, וסחתי על המאורעות המדיניים הגדולים ועל מעשי החיים הגדולים – וכל זה בעברית! ומאז התחלתי לדבר עברית תדיר, עד כמה שזה היה אפשר בפריז בימים ההם, דברתי עם מכרי זה בכל פעם שפגשתי, אף נסיתי לדבר עברית עם הזקן ב"ג שהייתי יוצא ונכנס בביתו והיה לפעמים מתרצה לשיח אתי בעברית כדי לעשות נחת רוח לי, ועם מכר אחד שנודמנתי אתו בביתו של ב"ג, שמסכות החיים הביאוהו מרוסיה לאפריקה בין היהודים באלג'יר, ובהיות שלא ידע את הלשון הערבית שהם מדברים דבר אתם בלשון הקדש, וקנה לו שם קצת שגירת לשון בדבור בעברית.

והנסיון של אלה הימים היה בעיני מספיק להכריע גם בשאלה זו להן. ראיתי, או נדמה לי כי רואה אני, כי גם מצד הלשון וגם מצד לשוננו, זה דבר אפשרי ושגם מצד זה אין צורך אלא קצת רצון. אבל, ככל אשר הרביתי לדבר עברית, ככל אשר הרחבתי את גבולי

שיחותי מבלי לברר נושאי שיחתי, כן התחלתי לחוש מעט מעט קצת מחנק. אוצר המלים שלי היה אותו האוצר הידוע לכל בחור בערי ליטה שלמד ב„חדר“ ובישיבות וקרא רוב הספרות של „ההשכלה“ ולמד תנ”ך על פה, וקדוק מתוך צהר התבה, וקרא חלק מספרי המחקר של הקדמונים ושבע החכמות, ספרי המדע של רח”ז סלוניםמסקי ושל צבי רבינוביץ וכיוצא בהם. זה אוצר נאה לשיחה על ענינים עליונים רוחניים, מפשטים, בקצת דחק אמנם ודלות הלשון, על כל פנים כמעט מספיק. אבל, עם תדירות השיחה נתגלגלו הדברים גם על כלים מכלים שונים ועל ענינים היותר פשוטים והיותר טפלים וגסים שבחיים, ואז היינו אלמים ואלה היו לי שעות קשות, שהיו עלולות לקעקע כמעט את כל הבירה שבניתי לי בדמיוני. אך הן הן שהיו שעות החבול של המלון. באלה השעות הקשות התחלתי לחטט בחדרי זכרוני, ואז נזכרתי כי יש לנו מסכת כלים, שאין למודה רגיל אפילו בישיבות ואין שמות הכלים הנזכרים בה ידועים לרוב יודעי עברית, וכמו כן יש בתלמוד הרבה דברים גם על ענינים פשוטים של החיים וגם על הגסים שבהם, אלא שאין הם נחקקים בזכרון רוב הלומדים תלמוד. התחלתי לבקש אם יש בספרותנו ספר שאפשר למצוא בו על נקלה אלה המלים בשעת הצורך. קייתי למצא כל הצריך בספרי המלים שהיו בזמן ההוא מרוסית לעברית, אבל אחרי חפוש מעט בשתי משבריי זה, וראיתי כי המעט שיש לנו אינו מספיק לצרכי דבור אמתי וטבעי.

וההגיון הפשוט של הבחרות הביאני מהרה למחשבה פשוטה זו :

אם רק זה חסר כדי שנוכל לדבר עברית, צריך למלא את החסרון הזה. ועוד פעם מהירות ההחלטה של הבחרות, שאינה מספקת בכח עצמה ואינה יודעת מעצור עשתה את שלה.

וביום מהימים החלטתי :

חסרון זה אמלא אני.

והמחשבה לחבר מלון נולדה.

ב.

אבל, מה שעלה אז על דעתי לעשות איננו מה שעשיתי אחר כך, ועלי להודות, כי למלאכת מלון אמתי להלשון העברית לא הייתי כלל מוכן, לא מפאת ידיעותי המדעיות בחכמת הלשון, ואף לא מפאת נטיית הרוחנית.

כבר אמרתי מה היתה ידיעתי בלשון העברית. זו היתה ידיעה מספקת כדי להשתמש בה בכתב ואף לדבר בה במדה האפשרית, אך הצד המדעי של חכמת הלשון היה זר לי. על פי הרוח ששלטה בקרב בני הנעורים ברוסיה בזמן ההוא היתה חכמת הלשון Philologie בלעז, קצת קלה בעיני וזלזלתי בה.

החכמה הלשונית לא היתה מקצוע חביבה עלי ולא היתה לי שום תשוקה להתגדר בה, אלא מפני חבה להדבר ולא מפני תשוקה לחבר מלון רציתי לעשות זאת, אלא מפני שראיתי צרך גמור בזה להדבור בעברית, על כן היה בדעתי לחבר ספר קטן, שיוכל להיות לסיוע מעשי למי שרוצה לדבר עברית. התחלתי לרשם לי שמות הכלים ממשנה מסכת כלים; התחלתי לבקש על ימין ועל שמאל, ובכל פעם שמצאתי מלה לא מצויה בספרים הרגילים המצויים ביד כל רשמתיה לי, והתחלתי לחשב מחשבות באיזה סדר אסדר כל אלה המלים כדי שיהא אפשר למצא כל מלה ומלה בשעת הצרך.

בימים ההם כבר עלתה השאלה לפני מה שם אקרא לספר זה, ועל אחד הדפים רשמתי: ספר מלים או – מלון? בינתיים חליתי בגניחת דם. הכרחתי לעזב את המודי בבית המדרש לחכמת הרפואה ועל מצות הרופאים נשלחתי לעיר אלג'יר, שם שמעתי בפעם הראשונה מפי היהודים קריאה בלשון עברית בהברה מזרחית, ותעש עלי הקריאה רשם עז מאד, ושם דברתי בפעם הראשונה עברית לא לשם הדבור בעברית אלא מפני הצרך, מפני שלא ידעתי לדבר בפרט עם הזקנים והחכמים שלהם, שלא ידעו צרפתית, אלא בלשון הקודש, שבפי קצתם היתה שגורה גם בדבור פה.

ויביאו לי הימים אשר שהיתי באלג'יר ברכה כפולה. שמש אפריקה רפא את גופי והשיחות אשר סחתי בעברית עם זקני העדה הישראלית וחכמי השגירו את לשוני בדבור בעברית, והיו פעמים שכבר חשתי כי הדבור בלשון העברית הוא דבורי הטבעי.

וכשהושב מעמד בריאותי קצת יותר ושבתי לצרפת החלטתי לא להתממה בגולה עוד ואצא מארפה ואלך לארץ, ובדרך נודווגה אלי ידידתי מנער דבורה בת שנה יונס שנועדה להיות האם הראשונה בישראל בימינו שדברה לילדיה עברית מרגע הולדם וגדלה לנו את הילדים הראשונים שהלשון העברית היתה לשון דבורם הראשונה והיחידה למן מלוליהם הראשונים על שדי אמן.

ולא עברו ימים מועטים, והבית העברי נתכונן בירושלים. קשים היו הימים הראשונים, אותם הימים שאשה שהיתה יעודה להיות האם העבריה הראשונה, עוד לא ידעה להוציא אף מלה אחת בעברית. אך במסירות נפש שאין ערך לה גברה על הכל, ובמהרה הגיעו הימים הנפלאים באמת, שלשונו היתה עברית, שלא סחנו בינינו לבין עצמינו, אפילו שיחה קלה שבין איש לאשתו, אלא בעברית. ועם השמוש התמידי בדבור העברי בכל עת ובכל שעה, ביום ובלילה, בכל דבר ובכל ענין הלך וגדל הצרך בהמלון, ואמר לקרב אל עצם מלאכת החבור, ואחרי התבונני בדבר ראיתי, כי סדר המלים על פי סדר אלף בית, כמו שהוא

נהוג בכל המלונים, עושה את הספר לכלי שרת טוב למי שיודע את המלה ומבקש לדעת את פירושה, דקדוקה, אופן כתיבה, וכיוצא בזה, אך מי שמבקש מלה לדבר מהדברים לא ימצא מבקשו אלא אם יקרא את המלים כלן מאלף ועד תו, וימלך עלי לבי לסדר את המלים קבצות קבצות לפי הענינים. כל שמות האבנים בערך אבן, כל שמות האלנות בערך אילן, כל שמות כלי אכילה בערך אכילה ולסדר את הענינים בערכים עפ"י סדר אלף בית, ואסדר את ערך אבן ואפרסמו באחד מגילויני החבצלת, שהשתתפתי אז בעריכתו.

עתה נפגשתי בפעם הראשונה פנים בפנים עם עצם המלאכה וזו הפגישה לא היתה עלולה ביותר לחזק את לבי בזממי בדבר חבור המלון המעשי אשר זממתי. כי מיד ראה ראיתי כי אין הדבר פשוט כמו שנדמה לי. כי בהיות תכליתי היחידה בספר זה לתת מלון להשמוש המעשי בדבור, לא יכלתי להסתפק בפרוש המלים בגדר פחות או יותר כללי ולאמר למשל: אחלמה, מין אבן, תדהר, מין אילן, וכיוצא בזה, אלא היה עלי לגדר את המלה בדיוק גמור ולאמר איזו אבן מהאבנים נקראת אחלמה, ואיזה אילן מהאילנות נקרא תדהר, למען ידע המדבר עברית לאיזו אבן ולאיזה אילן יקרא באלה השמות. וכשרציתי לעשות זאת ראיתי, כי בקצתם אין הדבר מכרע עדין ויש חלוקי דעות בין המפרשים ואני אינני בן סמך להכריע. במעשה, בהדבור בביתי, לא היה דבר זה לאבן נגף על דרכי, שם הייתי אדון לעצמי, שליט ודן יחידי והכרעתי לפי ראות עיני והשתמשתי בהמלים לפי הכרעתי ועל פי דעתי אך בספר, שהוא רשות הרבים, ראיתי כי למען אוכל לאמר קבלו דעתי עלי להיות יותר בן סמך במקצוע זה, נרתעתי איפוא לאחרי. לא עזבתי את עצם זממי בדבר חבור מלון מעשי לצרכי הדבור העברי אלא ראה ראיתי כי עלי לדחות דבר מלאכת החבור לזמן פחות או יותר ארוך ולהתחיל, על כרחי ושלא בטובתי, להיות חוקר לשוני, ולחקר בפרוש המלים העבריות, לפחות אותן המלים שעוד לא נתברר פרושן בדיוק.

ובזה הונח היסוד להמלון האמתי. לא בידיעה ברורה מה עומד לפני, לא בכונה מפרשת לבנות בנין גדול. אודה ולא אבוש, כי לפחות לעת עתה, עוד לא הלכתי בענין זה בדרך שהתויתי לי במחשבה קודם למעשה, אלא נהדפתי ונמשכתי בכח מסבות המעשים. בימים ההם עוד לא היה לי משג ברור מה מלאכה כזו דורשת מבעליה, עוד לא ראיתי מדות המפעל, לא חשבתי כמה זמן וכמה עבודה קשה ידרש ממני. וטוב הדבר שכך קרה, שלא ידעתי בתחלה מה אני נוטל עלי, כי אין ספק בדבר שאלמלא ראיתי אז מה העבודה הזאת, כמה היא גדולה ורחבה וכמה היא קשה, ודאי שלא הייתי מוצא את לבבי להתחיל בה.

רק מעט מעט ולאט לאט התפזר הערפל מלפני עיני והתחלתי לחוש ולהבין מהותה של עבודה זו, אבל כשהגיעה שעת סכנה זו כבר עברתי הגבול ולא יכלתי

יותר לחזור בי ולפרוש מהעבודה. כבר נצברה אצלי כמות רבה של "חמר" למלאכתי וחסתי על עמלי שיאבד בלי תועלת, ומלבד זה ראה ראיתי בנסיון כמה גדולים דברי ר'1 שאמר לעולם ילמד אדם תורה שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה. זו חכמת הלשון. שהקלתי כל כך בכבודה ולא היתה חביבה עלי ביותר התחילה מעט מעט מתחבבת עלי ובה במדה שהרגשתי עצמי יותר בן בית במקצוע זו מצאתי בה יותר טעם ויותר נחת רוח, וקשה היתה עלי עתה הפרידה ממנה. ואחליט:

עשה אעשה, ויהי מה!

והפעם, זו לא היתה מהירות ההחלטה של הבחרות. זו היתה החלטה של אדם שכבר נתנסה במלחמת החיים שכבר נלחם במאורעות ובאנשים, וכבר נתקשה ערפו דיו.

אך המלחמה הקשה שנלחמתי בימים ההם בעתוני לחיים חדשים, להישוב ולתחית הלשון, הסיחה את דעתי מעבודתי להמלון וגולה ממני החלק היותר גדול מזמני ומכחי. רק את שארית זמני ושארית כחי (ושתייהן לא היו רבות ביותר) יכלתי להקדיש לעבודה זו, שנהיתה לי אז נחמתי בעניי. בימים ההם לא היו עוד בירושלים, לא לנו ולא להגויס, בתי ספרים כמו שיש עתה. ואולי ספרי ספרותנו העתיקה מצאתי במדה מספקת ב הי ש י ב ו ת של חכמי הספרדים, ויכלתי לקראם וללקט מהם כל האוצר היקר הטמון בהם. אך ספרי מדע בחכמת הלשון לא יכלתי למצא אלא מעט, והכרחתי להסתפק במה שמצאתי. ככה הכינותי מעט מעט את ה"חמר" להבנין שכבר ראיתי לפני גדול, לא באותה המדה ואותו הקצב שנתנו לו אחר כך, אבל כבר בנין נאה, אפס לא מצאתי לא פנאי ולא די דעת צלולה להתחיל בעצם מלאכת החבור. והנה בשנת א' תתכ"ה לחרבן ארע המאורע הידוע שבשביל מאמר של חותני שני' יונס על חג החנכה שנתפרסם בעתוני הצבי נתפסתי, למלכות ונפסק דיני להאסר שנה בבית אסורים ולבטל את עתוני, בהשתדלות ידידינו ובעזרתו הנדיבה של יוצר הישוב החדש בא"י, הוא הנדיב ברון אדמונד די רוטשילד, בטל בית המשפט העליון בבירות את פסק המשפט בירושלים ויצאתי לחרות, אך הפחה הירושלמי לא הניח שאתחיל להוציא שוב את העתון ועל כרחי הייתי בטל מהעבודה העתונית ובהפנאי הוזה השתמשתי לנסות כחי בעצם מלאכת חבור המלון, ואחר שנת עבודה הדפסתי מחברת קטנה עם הקדמה בראשה והיה כתוב בה לאמר: (כאן מקום ההקדמה המודפסת...)

ואחרי זמן קצר התרצה הפחה להרשות לי לחדש את עתוני, ואשוב לעבודתי העתונאית והמלחמה התחזקה עוד יותר, ושנית לא היה לי לא פנאי ולא דעת צלולה ככל הצרך למלאכת חבור המלון, ולא יכלתי אלא להוסיף לעבד

1. נזיר כג ע"א: אמר רב יהודה אמר רב (בנוסח אחר).

בקבוץ החמר ובחקירה המדעית עד כמה שזה אפשר בירושלים בימים ההם. אבל, ככל מה שהלך ונצבר החמר כן ראיתי כי היה לא יהיה ה"חמר" מלא ושלם עד שאקרא את הספרים הקדמונים בכל מקצועות הספרות שלא נתפרסמו עדין בדפוס והם מונחים טמונים בבתי הספרים הגדולים בארפה וכמו כן עלי לקרא את ספרי המדע החדשים בחקירת חכמת הלשון בכלל וחכמת הלשון העברית בפרט, ואתחיל לחלום על דבר נסיעה מדעית לארפה.

רק אחרי חמש שנים עלה בידי להוציא לפעל את החלום הזה. לא פה המקום לספר בכח מי ובעזרת מי יכלתי לעשות זאת, אך נסיעה זו היתה הראשונה מחנסיעות המדעיות שעשיתי אחר כך, שהן הכשירוני לעבודת המלון המדעי לפי כל דרישות המדע ממלון מדעי. בנסיעה זו נפגשתי עם חכמי-ישראל בפעם הראשונה והראיתי להם חלק מהחמר שהיה בידי ואת המחברת לדמיון שהדפסתי לפני חמש שנים, ועל פי חות דעתם נתנה לי היכלת לעבד בבתי הספרים בברלין, פריז ואיטליה ובהאוצר הרב והיקר שאצרתי לי לה"חמר" מכתבי היד וספרים נדפסים יקרי המציאות ולהחקירה מספרי המדע החדשים שיכלתי לקרא ולקנות לי, שבתי לירושלים ואתחיל מהדורה חדשה מהמחברת הראשונה על פי התכנית שהותיתי לי עתה בעבודתי, ואחרי ששה חדשים של עבודה פרסמתי את המהדורה החדשה עם תוספת להקדמה הראשונה לאמר: (הערה, כאן באים הדברים שנדפסו בעמוד י"ג של ההקדמה המתחילים: הדברים האלה וכו'...) מפני חסר כסף להוצאות הדפוס נפסקה הדפסת המחברות שהיו צריכות לבא אחרי זו, עד שעפ"י הסכמות חכמי ישראל בני סמך בדבר שבדקו מחדש חלק מהחמר שהובא לפנייהם נתכונן בברלין ועד מיוחד להוצאות המלון והמוציא לאור הגרמני המפרסם לנגשיד קבל עלי עסק ההדפסה והמכירה, ואז אחרי שנוסף עוד בינתים חמר רב ויקר וחקירתי המדעית רחבה ועמקה יותר, נגשתי למלאכת החבור וההדפסה בצורתו החדשה והשלמה של המלון.

ג.

ועם השתלשלות העבודה והרחבת הגבולים והתעמקות החקירה המדעית הלכו והשתנו לא בלבד מהותו ואיכותו של הספר אלא גם תכליתו ותעודתו. לא התכלית האחרונה שהיתה במחשבותי תחילה, היא תחית הלשון, שהיא נשארה עד הרגע האחרון הכח המניע בעבודה זו, אלא התכלית הראשונה הקרובה, מה שהיה קודם עקר נעשה טפל, מה שעמד בשורה הראשונה נדחה ועמד בשורה האחרונה. כבר ראה הקורא מה הניעני להעלות את מפעלי ממדרגת רשימת מלים לפי הענינים למדרגת מלון, ואף על פי כן, במחברת לדמיון שהדפסתי עוד עמדה חשיבות רשימה זו בשורה ראשונה, כמו שנראה מכל המדבר אדות זה בהקדמה למחברת ההיא, וגם במהדורה שניה של המחברת חשיבות דבר זה כמעט שלא זוה

עוד ממקומה. בינתיים הדבור העברי הלך והתפשט בארץ ישראל, הלך והתחזק. חצתונים ובתי הספר וגני הילדים הכניסו בשימוש הכללי את רב המלים הנצרכים להדבור הרגיל, ובספרי הלמוד לבתי הספר ובשאר ספרים שנתחברו בתוך זמן זה נתפרסמו רשימות מעין זה. ככה נשתחרר מפעלי יותר ויותר מיעודו המעשי לצרכי הדבור העברי של יום יום, שהיה במחשבתי תחלה, ומקומו לקח יעוד אחר יותר עליון. מה שעמד עתה לפני עיני, שהתאיתי בכל כחות נפשי ושנהיה לי עתה התכלית האחת בחיי הוא לבנות כמו שאמר Jacob Grimm בהקדמתו להמלון הגדול של הלשון הגרמנית, מקדש להלשון העברית, מקדש שיאצר בו למשמרת עולם כל חאוצר הקדוש של הלשון כלה, מראשיתה ועד היום הזה מה שיצר רוחו של עמנו באלפי שנות קיומו במסכות המתחלפות של דברי הימים מתחלת היותו למשפחה לבדה במשפחות העמים האחרים בימי גדלו ותפארתו בזמן מלכיו ונביאיו, וגם בימי ירידתו ושקיעת שמשו בכל תפוצות הגולה, ושימצא בו כל דורש ומבקש כל מה שירצה לדעת במלה מהמלים לצורך מעשי לדבור פה או בכתב או לחקירה מדעית בחכמת הלשון; וזה האוצר כשיהיה] כלו אצור וכלו נחקר בחקירה מדעית, והיה היסוד שיתן לנו היכלת להחיות את לשוננו ולבנותה מחדש ולמלא כל החסר בה. וזה אי אפשר אלא [כש]יהיה החבור מפעל מדעי גמור, לפי כל חמר הדרישות של המדע של זמננו ממפעל שכזה.

השנוי הגדול הזה בתכונת מפעלי ויעודו לקח ממני את חרות המעשה. כל זמן שעקר תכלית ספרי היה התועלת המעשית הייתי רשאי לעשות על דעת עצמי בלבד, לפי ראות עיני מה טוב התועלת המעשית, ולא היה עלי להשיג בדעת אחרים. אבל, עתה לא עמדתי יותר ברשות עצמי. רשות עליונה פשטה עתה שלטונה עלי, היא רשות החכמה המדעית והחכמים והייתי אנוס לקבל עלי מרותם הקשה, שאין לפני לא חמלה ולא משוא פנים.

ומיד עמדה בפני שאלה חמורה:

האם עצם הדבר „מלון הלשון העברית של כל הדורות“ הוא דבר המתקבל על הדעת. האפשר להביא במדור אחד את המלים של התורה זו של המליצה הנשגבה של הנביאים עם המלים של התלמודים והמדרשים, ובפרט של הזמנים המאוחרים, של הפיטנים ושל החרוזנים והחקרנים וכיוצא בהם, ומבחינה מדעית, אם זה מפעל מותר, ואם תמצא לאמר מותר, אם, מבחינה המדעית, יש צרך במלון שכזה? ובאמת, היו חכמים בני סמך שפקפקו קצת בדבר, ואחד מהם, חכם גדול מחכמת הלשונות השמיות, פרופיסור ללשון הערבית בהמכללה בעיר ברלין, שזקן חכמי הלשונות השמיות, Th. Nöldeke קראהו האומן הגדול של המלאכה הקטנה Grossmeister der Kleinarbeit הוא פרופ' ד"ר יעקב ברט, הורה, שמבחינה המדעית הוא דבר אסור.

כשבאתי לפניו עם המחברת לדמיון בידי סקר סקירה אחת בשער המחברת על השם מלון לשון עברית והכתוב אחיכ: כולל המלים שבתנ"ך, תלמוד ומדרשים, ספרי הפלסופיה והמליצה וכו'.... לא רצה יותר לבדק בתוך המחברת ויאמר: אין לשון עברית כזאת. יש לשון המקרא. יש לשון המשנה. יש גם לשון — אם אפשר לקרא זה לשון, שכתבו בה היהודים ספרים הרבה, ואפשר לחבר מלון להמקרא, להמשנה וגם לתלמוד ומדרשים, וסוף דבר גם להספרים שלאחרי התלמוד, אך מלון אחד לכל זה יחד — אין זו מלאכה מדעית. וצריך להודות, שהיה לו לפרופיסור ברט על מה לסמך ולא מלבו בדא דעה זו. כי זמן רב כך היתה דעת חכמים רבים בענין הלשון היונית וחלשון הרומית, וכשעלתה ההצעה בזמן החדש לפני האקדמיות הגרמניות לחבר מלון כזה להלשון היונית של כל הדורות כתב המציע:

Die Idee, die griechische Sprache in ihrer alten, mittlern und neuen Periode lexikalisch als eine Einheit aufzufassen und darzustellen wird wohl manches Kopfschütteln erwecken. Dass die durch die hohe Poesie des Homer oder Aischylos, durch die Gedankentiefe eines Plato oder Aristoteles geadelten Wörter sich friedlich zu dem kargen Wortschatz unbeholfener Vulgärdichtungen des Mittelalters oder den griech. Klephtenliedern [שירי שודדים] gesellen sollen, wird manchen als unmögliche Zumutung erscheinen. Vermutlich wird man dem neuen Prinzip den Satz entgegenhalten, dass Altgriechisch und Neugriechisch doch im Grunde zwei verschiedene Sprachphasen darstellen, wenn sie auch ein und dasselbe Individuum geblieben sind, und man wird vielleicht sagen dass es noch niemand eingefallen sei, Lateinisch und Italienisch in ein Lexikon zusammenzupacken, obschon auch diese zwei Sprachen trotz aller durch die Zeit und fremde Zutaten entstandenen Abweichungen genetisch eine Einheit bilden.

וטענות כאלה היו גם בנוגע להלשון הרומית. אבל סוף סוף באו כל חכמי אמות העולם לכלל הסכמה והחלטה כי מלון כזה להלשון היונית והלשון הרומית לא בלבד שהוא דבר רצוי מצד המדע אלא צריך גמור, וכבר השתתפו חמש אקדמיות גדולות גרמניות ותחילו בכחות מאוחדים לפרסם מלון כזה ללשון רומית Thesaurus Linguae Latinae.

וגם ללשון היונית מבקשים חכמי אמות העולם לחבר מלון כזה, אלא שהם נרתעים לאחוריהם מפני כמותה העצומה של הספרות היונית, וכאשר החליטה

ממשלת יון לפני שנים אחדות ליצור מלון כזה לחג יובלה של חרותה והתחדשותה של האמה היונית שבחזה חכמי אמות העולם ואמרו שזה בודאי המפעל היותר נהדר והיותר לאומי והיותר נאה לחג היובל של חרות יון החדשה, אלא שפקפקו, אם תמצא הממשלה בקרב האמה היונית חכמים ואנשי מדע ראויים למפעל כזה והסכומים העצומים הנצרכים לזה (K. Krumbacher, Intern. Wochenschr.) (f. Kunst u. Techn. 1908.

ובנוגע ללשון העברית, הגה כבר הורה זקן, הוא רבם של חכמי ישראל בדור העבר, ד"ר ל. צונץ, במאמרו: Wünsche für ein Wörterb. der hebr. Sprache בהעתון Zeitschrift der D. M. G. 1856 אמר כן וזה לשונו:

Wenn ein hebräisches Lexikon den Wortschatzvorrat des hebräisch redenden und schreibenden Volkes bedeutet, so besitzen wir noch kein solches. Niemand würde ein Lexikon zum Herodot, ja selbst eines für alle Autoren vor Theophrast, ohne weiteres ein Wörterbuch der griech. Sprache nennen, so vollständig es für die Schriftsteller und den Zeitraum, auf welche es eingerichtet wäre, auch sein möchte. Vierundzwanzig hebr. Bücher in der Amsterdamer Ausgabe vom Jahre 1630 nach Abzug der aramäischen Stücke — 592 mässige Oktavseiten füllend, dieselben welche die Alten vorzugsweise biblia nannten—diese sind es allein, deren Sprachschatz die von den Juden erbenden Theologen in das Wörterbuch aufgenommen haben, der gleich starke aus noch andern zehntausend Büchern wurde des Hebens nicht für würdig befunden. Diesem Teile widmeten sich nur sehr vereinzelte Kräfte früherer Jahrhunderte und mit Buxdorf dem Ältern hatten sie ihren Höhenpunkt erreicht.

Der Tadel trifft nicht diejenigen, die vor mehr als zwei Jahrhunderten jenes Lexikon geschrieben, sondern, die welche seither kein besseres versucht haben. Ein solches sollte nichts aus dem Sprachschatz ausschliessen, weder wissenschaftl. noch poetische Bildungen, zumal bei vielen es schwer zu ermitteln sein dürfte, ob es Überreste der lebenden Sprache, ob es Neubildungen sind, ob Grammatiker und Erklärer von dem Paitan, oder dieser von jenen gelernt...

ובזמננו כבר הסכימו על זה גדולי חכמי עמנו ובראשם ד"ר ברלינר, ד"ר גולדציהר, ד"ר בכר וכו', וכמו"כ חכמי אה"ע בני סמך במקצוע זו... כמו שיראה הקורא בדבריהם בסוף ההקדמה.

ואם על כל פנים היה מקום לפקפק אם ראוי מבחינה המדעית להכניס המלים מכל הזמנים תחת כפה אחת, לתוך מדור אחד, בספר אחד ובמערכה אחת, הנה לכל הדעות יש צורך גם להמדע במלון של כל הספרות העברית הרחבה מאחרי התלמוד ועד הזמן החדש. והנה להמקרא וגם לתלמוד ומדרשים נתחברו הרבה מלונים, קטנים וגדולים לקויים וגם מתוקנים אך אוצר המלים לספרות ישראל שלאחר התלמוד עוד לא נאספו ולא נרשמו יחד ברשימה מלונית. צונץ חבר רשימות מלים של הפיוטים, אך לא שלימות ובלי משלים. מספרות נרשמו מעט מלים ברשימות המלים הזרות בראש תרגום ספר מורה הנבוכים של ר"י חריזי ור"ש אבן תבון, וחלק קטן בספר הגדרים ל[יצחק סטנוב, ברלין תקמ"ד] וברשימות המלים שפרסם גולדנאל בזכרונות האקדמיה של וינה, וברשימות המלים של קצת ספרי המחקר שנדפסו בזמן החדש. כמו בספר עץ החיים לר"א הקראי ועוד. וכבר התאונן על חסרון זה חכם אה"ע פ' דליץ. בהקדמת ספרו: Zur Geschichte der Jüd. Poesie. אמר וז': Wir bedürfen noch einer geschichtlichen Entwicklung der Descendenz der neuhebr. Sprache (mit Ausnahme der rein aram. der Rab. u. Talmud.) eines Wörterbuches zu dem Oceane des poetisch. Wörter- u. Phrasenschatzes.

ודומה לזה כתב משה שטיינשניידר באגרתו להמו"ל [שזח"ה] ספר תגמולי הנפש לר' הלל [בן ר' שמואל בן הגאון ר' אלעזר מוירונא] ואלה דבריו שם [עמ' 20]: ... ובאמת יקשה מאד למצא סגולות דבורו כי אין לנו אוצר מלין כולל כל החידושים שנתחדשו במשך הזמן הארוך אחר חתימת חזון כמו שנמצא ללשון יון ולטיין וכו'. וכבר העיר על זה המבוקש הנחוץ והמועיל ראש חכמינו צונץ במאמר מיוחד (ווינשע פיר איין ווערטערבוך דער העברעאישן שפראכע) במ"ע לחקירת חכמת קדם כרך י' ע' 501. וגם הוא הפליא לעשות בספריו על הפיוטים ברשימת מלות וענינים אשר השתמשו בהם הפייטנים ואשר נתחדשו על ידם. אמנם מלאכת אוצר מלין כללי איננה מלאכת איש אחד, ואם יחיה חיי מתושלת. האמנם חכמי האמות המוציאים ספר ישן לאור הרגילו לעשות מפתח מלות ושמוש הלשון הנמצא בספר, ומתוך כך באו לידי אוצר מלין כללי ולספרי קורות הלשון. אבל אצלנו רובא דרובא מן המוציאים לאור אינם חכמי הלשון (פילאלאגן) וגם המבארים לא ידקדקו בענין הזה להבדיל בין סגנון לסגנון, אע"פ שע"י החקירה הזאת לפעמים יתוקן הנוסח ויתבאר הענין ויודע השתלשלות החיבורים —

ולדוגמא אודיעך שמתוך מלה שמאית בס' ת"ה¹, נזכרתי שמצאתיה בס' שבילי
אמונה וחפשי ומצאתי כל המאמר כנזכר לעיל ואוסיף כאן שגם ר' שמואל אבן
תבון בפי' המלון הזרות ערך שער כתב כח המשער אשדימר (צ"ל אשדימר?) בלע"ז.
והנה זה כמו כ"ה שנה התחלתי לאסוף אוצר מלין לספרי חכמה בלה"ק
ובפרט למועתקים מל' ערב ולנמשכים אחריהם, וכאשר קראני הח' דעליטש
בשנת ת"ר להתחבר עמו בהוצאת ספר עץ חיים לר' אהרן בן אליה
הקראי, עשיתי מפתח לספר הזה הכולל כל לשונותיו (עיין הקדמת דעליטש
[ו]ע' צונץ במאמרו די פרעמדשפראכליכען עלעמענטע אים נייהעברישען
ע' 12) אפס קצתו נדפסו ולא כלו. ובמשך כ"ה שנים האלה לא ידעתי מי
עשה כזאת גם לספרים הנדפסים ראשונה, רק הח' רי"ל דוקעס עשה מפתח
מלין (גלאססאר) לספרו ראבבנישע בלומענלעזע, המאסף משלי המון בתלמוד
ובמדרשים עם העתקה אשכנזית וביאור, אבל לא ציין מקומות ספרו, ולמבוקשנו
ענין נכבד הוא לדעת אנה נמצא המלות וכו' וללמד מן הפרט על הכלל, ואח"כ
נלמוד מן הכלל על הפרט".

מעין מה שבקש צונץ עשה שי"ף בספרו האוצר, שהזכרתי כבר בהקדמת
המחברת לנסיון. המחבר הדפיס בחייו עד סוף אות ז' ואחר מותו נדפס השאר
מעשה ידי אחרים עפ"י הרשימות שנשארו בכ"י מהמחבר, אבל, מכל הבחינות זה
מפעל לקוי כלו. בחלק המקראי הוא עמד על מדרגה שפלה מאד בחקירות הלשוניות
שבו. המחבר בעצמו לא ידע שום לשון שמית חוץ מהעברית והארמית, והחקירות
המדעיות אפילו של זמנו לא היו ידועות לו אלא מקצת מן המקצת מכלי שני
ולא מהמקורות הראשונים. בחלק התלמודי אינו שלם, כי עפ"ר אינו מביא אלא
המלים שמקורן בהמשנה, והצד המדעי לקוי כמו בחלק המקראי. ובחלק הספרות
שלאחרי התלמוד חסר הרבה אפילו ממה שיש בהספרים הנדפסים ומכל שכן שאין
בו מהאוצר הגדול שבכתבי היד.

והנה, את זה המלון של הלשון העברית, שאליו התפלל צונץ בדור
העבר מבחינה המדעית בלבד, התאויתי אני לתת לעמי, לא לשם המדע בלבד, אלא
העקר, לשם התחיה הלאומית שלמה, בזה הזמן הגדול כל כך בדברי הימים של
עמנו, עתה שחלק מעמנו התחיל לשוב לארץ האבות ולהחיות שם את לשון האבות
חיים שלמים בדבור פה.

אבל, איך העזתי אני להכניס את עצמי במפעל שלא העזו לנסות לעשותו
שום אחד מהחכמים בזמננו?

ד"ר ברלינר, בדבריו על מלאכתי, אמר כי הסבה שעד כה לא העזו אדם
לגשת למלאכה זו היא מפני שמלבד הידיעות הרבות נצרך לזה בפרט מרץ רב וכח

1. כלומר ס' תגמולי הנפש עמ' ז': "... בכח הדמיונית, והוא הנקרא (בלעז פנטסיע) או בכח

השמאית הנק' (שטיאומטיבא) וכו'. ואולי צ"ל שובשטמטיבא Substantiva.

רצון של ברזל להתעקש ולהתמיד במלאכה קשה זו עד הסוף. והנה, בודאי זה אמת. אבל, אני מודה, כי הסבה העקרית היא, שהחכמים בעלי מקצוע זו יודעים מה רבה, מה עצומה היא מלאכת חבור מלון כזה וכמה היא קשה, והם נרתעים לאחוריהם. ואני, בתחילה לא היה בדעתי מלאכה שכזו, כמו שכבר ספרתי, ואחר כך, כשראיתי כי עלי לעשות מלאכה זו, לא ידעתי עדין מה היא, לא ראיתי כל מדתה ולא חשתי קושיה.

וכמו שכבר אמרתי, אשרי שכך קרה !

ד.

והמלאכה היתה באמת רבה, עצומה, וקשה מאד. ובדברי אלה אין כונתי לעצם מלאכת החבור, הסדור והחקירה המדעית, מה שטבע כל מלאכה מדעית מחיבת אלא מלאכת הכנת ה"חומר" שהיה נצרך לבנין זה. כי אפילו לחלק התלמודי גם אחרי לוי וקוהוט ויסטורוב, לא יכלתי לפטר את עצמי מקרא בעצמי כל ספרי התלמוד משנה, תוספתא, מכילתא, ספרא וספרי וגמרא ירושלמית ובבליה וכל המדרשים, לא בלבד מפני החשש שמא נשטמו מהם קצת מלים, אלא מפני שבהיות עקר כונתם לבאר את המאמר התלמודי, הם מסתפקים ברוב הערכים במשלים מעטים ולא בכל פעם באותם היותר חשובים מבחינת הלשון. אף אינם משגיחים כלל בסדד הזמנים ומביאים במקורות מאוחרים מלים שבאו במקורות יותר קדומים ומשלים במקורות מאוחרים במקום שיש משלים במקורות קדומים. ומכל שכן שהייתי צריך לקרא בעצמי את כל הספרות שלאחר התלמוד בכל ענפיה המרבים, פוסקים ומפרשים ושו"ת, פיוטים, מליצה ושירי מחקר וחכמות וקבלה וספרי דה"י וגם ספרות הקראית כלה, כל מה שנדפס וחלק גדול מכתבי היד הטמונים עוד בבתי הספרים הגדולים שבאירופה.

מאלפי הספרים האלה שקראתי, רבם עוסקים בדברים שלפי טבעם לא יכלו להעיר בי שום תשוקה לקראם, רבים מהם כתובים בלשון קשה, לא נעימה, והיה שהיה עלי לקרא עשרות וגם מאות דפים גדולים מבלי שאמצא מלה אחת או דבור אחד שיהי לי חפץ בו לעבוד [תי] ואעפ"כ לא יכלתי לפטר עצמי מקריאת ספר כזה, כי פעמים דבור אחד או מלה אחת שמצאתי בספר אחד בעל מאות דפים היה די שכר לכל עבודה קשה ולא נעימה זו. ולעומת זה יש ספרים שכל דף וקצתם כל שורה הביאה לי איזה דבר, והיה עלי מהספרים המצויים לרשם לפחות המראה מקום. ומספרים לא מצויים ובפרט מכתבי היד, היה עלי להעתיק אתי פסוק פחות או יותר ארוך לפי הצרך. וכל זה היה עלי לעשות בעצם ידי, כי בפרט בשנים הראשונות עבדתי בלי כל עוזר וזולתי מה שיכלה לעזר לי אשתי הסופרת העברית חמדה בשעות הפנאי המעטות שנשארו לה, משאר העבודות שהיו מוטלות עליה העתון וכיוצא בזה. ואלה ההעתיקות היו לא עשרות, לא מאות

ולא אלפים, אלא עשרות ועשרות אלפים (סכום כל הפתקאות שנצברו רק במשך שנות עבודתי עלו עד ליותר מחמש מאות אלף).

ולכל זה נוסף עוד שגם בחלק המקראי, מלבד עצם מלאכת עריכת הערכים וסדורם בדרך מלוני, ראה ראיתי כי גם אחרי כל החקירות הרבות בפרוש המלים של התנ"ך למן הקדמונים ועד היום עלי להביא בכור מבחן חדש (את) כל מלה ומלה ולא לסמך סתם על דעות מי שקדמוני.

ופה אחוש צרך להעיר על שתי טענות שנטענו על פעלי במשך ימי עבודתי, דוקא לא מצד החכמים בני סמך בדבר, אלא מצד סתם „בעלי בתי"ם" וגם מצד קצת סופרים עבריים, מורים וכדומה.

הטענה הראשונה היא, — שעוד לא הגיעה השעה לחבור מלון בלשוננו, מפני שעוד לא נעשו ההכנות הספרותיות המוקדמות הנצרכות לזה.

והטענה השנייה שנטענה בקול רם, היא שמפעל כזה צריך להיות לא מלאכת יחיד אלא מלאכת חבר חכמים, אקדמיה של מדעים.

והנה בעצם הדבר, כבר ענו על שתי השאלות יחד אותם החכמים בני סמך שבחנו ובדקו מלאכתי כי החכמה והבקרת הטובה עליהם] ושבחוה ונתנו הסכמתם עליה ומכל מקום רוצה אני להוסיף על זה עוד דברים אחדים.

גם בענין אלה הטענות, אין זו סגולה מיוחדת לישראל, אלא הוא דבר רגיל גם באה"ע. וכבר כתב המציע להאקדמיות הגרמניות בענין חבור המלון היוני שהזכרתי קדם, הדברים האלה לאמר:

Fast jedem zusammenfassenden Werke wird von irgend einem Beurteiler entgegen gehalten, dass es noch verfrüht sei. Die meisten grossen Wörterbücher der alten Zeit sind von einzelnen mit ungewöhnlicher Arbeitskraft und sprachlichem Verständnis ausgestatteten Männern hergestellt worden, die sich ein solches Werk zur Lebensaufgabe stellten. —

וכבר נשאלה שאלה זו בבית מדרשם של חכמי הלשונות ומחברי המלונים המדעיים מה יותר נאות, מבחינה המדעית, לחבור מלון מדעי, עבודת חבר חכמים או עבודת יחיד? ובאו לכלל מסקנה שאעפ"י שאין ספק בדבר שיש יתרונות לעבודת חבר חכמים, בפרט מצד מלאות המלאכה, כי מעיני חבר ישמט בודאי פחות ממה שישמט מעיני יחיד, בכל זאת יתרונות מלאכת יחיד, מבחינת איכותה הרוחנית של המלאכה, מכריעות את הכף. וכבר נשא ונתן בזה רבם של חכמי הלשון בגרמניה, הוא Jacob Grimm, מיסד המלון הגדול של הלשון הגרמנית בהקדמה הכללית למלון ואמר:

... Anderwärts verschwinden aber die Vorteile einer gesell-

schaftlichen Bearbeitung vor den Hemmungen und Gebrechen die sie heraufführt.

Prologomena eines: **וכעין זה כתב Fried. Delitzsch בהקדמת ספרו:**
neuen Hebr. Aram. Wörterbuches

Einen Vowurf sehe ich schon jetzt gegen mich וי"ל:
erheben, nämlich den Vorwurf übergrosser Selbstzuversicht,
dass ich aus eignen Kräften allein und ohne Beihilfe anderer
an die Abfassung eines neuen Wörterbuches zum alten Testament
gegangen bin. Aber das Wagnis war fürs Erste nicht zu umgehen,
wenn das Ganze ein einheitliches Gepräge erhalten sollte.

והחכם K. Krumbacher שהוא אחד מבני סמך המובהקים בשאלת
המלונים, כתב באותו העתון שכבר הזכרתי למעלה במחברת שלי במאמר:

Das Programm des neuen Thesaurus d. griech. Sprache:
Wenn wir irgend etwas aus der Wörterbucharbeit gelernt haben, so
ist das die Tatsache, dass auch hier, wie bei jeder wissenschaftl.
Thätigkeit... Geschmacksrichtungen eine grosse Rolle spielen.
וכבר ראינו בנסיון בשני המלונים הגדולים של הלשון הצרפתית, האחד

של חבר חכמים הוא Dictionnaire de-l'Académie Française והשני של
יחיד, הוא המלון של Littré, שהכל מודים שהמלון שלו הוא הטוב בשניהם והוא
היותר חביב על כל הסופרים הצרפתים. וכך היו הכרכים הראשונים של המלון
הגרמני הגדול של האחים גרים מלאכת יחיד, ר"ל של שני האחים שעבדו ברוח
אחד, וגם אחרי מותם של האחים שממשלת פרוסיה לקחה את המפעל ברשותה
והיא נתנת כרך כרך לאחד חכמי הלשון הגרמנית לחברו, הנה כל כרך הוא מלאכת
יחיד וסוף דבר באמת [ה] אחדות הרוחנית והמדעית של הספר נשברה. גם המלון
הגדול של הלשון הגרמנית של החכם היהודי דניאל סנדרס הוא מלאכת יחיד.
גם המלון הגדול החדש של הלשון האנגלית, שעוד לא נשלם, הוא בעצם
הדבר מלאכת יחיד של Sir Jas. A. H. Murray אעפ"י שהיו לו שלשים עורכים
עוזרים חכמים, מלבד אלף וחמש מאות עוזרים בקריאת הספרות האנגלית.
אפילו שלשים עורכים העוזרים, שהיו כלם חכמים מסמכים בחכמת
הלשון האנגלית, לא היו אלא עוזרים לו, עשו הכל על פי מצותו וברוחו
ועשו כך את המלאכות הספלות שמלא המחבר את ידיהם לעשות. לי לא היו
עוזרים אלא מה שכבר הזכרתי למעלה ולא היה לפני אלא דרך אחד להשגת
מאויי, להוציא לפעל את זממי והוא: שאעבד אני עבודה כפולה ומכפלה כמה

וכמה פעמים, לישן פחות לנוח פחות, ולהספיק אני לבדי את כל מתכנת הלבנים שהיו צריכים להספיק חבורה של עוזרי וזהו מה שעשיתי.

וכך יצרתי את המלון של הלשון העברית הישנה והחדשה.

Joseph Scaliger אמר: מי שהאלהים רצים להענישו קשה מאד הם

גוזרים עליו להיות מחבר מלון, והוא מדמה חיי מחבר מלון ליסורי הגהנום.

אבל מימיו של שקאליגר ועד ימינו נשתנו הזמנים הרבה ואני בספק אם כך הוא מדותיו של האלהים גם עתה, ואם גם בזמננו כך קשה גורלם של מחברי מלונים של אמות העולם ואפילו של ישראל. ואולם בנוגע אלי, אוכל לאמר כי עד השנים האחרונות של עבודתי היו חיי באמת מה שאמר שקאליגר. ואף על פי כן אחר לא נסוגתי. קבלתי עלי את יסורי עבודתי בחיי, ומצאתי לי נחם באמונתי שמפעלי זה ימלא את תפקידו הגדול לתכליתי בחיי—תחית הלשון העברית על אדמת האבות. ואחר כך, כשזכיתי שהחכמים בני סמך שלנו ושל אה"ע הסכימו על מפעלי ועל הסכמה זו נתנו לי קצת נדיבי עמנו היכלת להשתחרר מהגהנום ולבצע את אשר החלתי בקצת הרוחה ומנוחת הנפש, הוספתי מאמצי כח להביא את המפעל להשלמות האפשרית.

עד כמה עלה בידי[.] זאת ישפטו החכמים בני סמך. אבל, אין ספק בדבר, כי

גם אחרי כל עמלי ומאמצי כחי, הרבה נשמט ממני, בפרט בהכרכים הראשונים וקצת ערכים באותם הכרכים אינם מלאים כל צרכם, וכבר פרסם ד"ר בכר שתי רשימות של מלואים ושל הערות וגם אצלי כבר נקבצו מלואים והערות: כל זה יבוא בכרך מיוחד של מלואים¹.

1. בהמשך דבריו מביע בן-יהודה את תורתו לכל אלה שסיעולו בעבודתו ואמזו את רוחו,

המערכת.

ואין המקום לכך אלא בהוצאת הכרך המסיים של חמלון.

חקירות בלשון

ד"ר אפרים הראובני

המרור והמרורים

ומצות על מרורים יאכלוהו (שמות יב, ח).
ואלו ירקותן שאדם יוצא בהן ידי חובתו
בפסח: בחזרת בתמכא ובחרחבינא ובעלשין
ובמרור. (פסחים לט א)

מהו המרור? רש"י מפרש (בשמות יב, ח): „כל עשב מר נקרא מרור".
אולם מדברי רז"ל שבמשנה הנ"ל בפסחים ברור כי בשם מרור היו מכנים לא כל
עשב מר, אלא עשב ממין ידוע, כחזרת וכתמכא וכחרחבינא ובעלשין. ואמנם הורו
רז"ל שאדם יוצא ידי חובתו בפסח בירקות מרים שונים¹, (ובנוגע לירקות אחרים
אף נפלו הדעות בבבלי ובירושלמי), כי נשענו על הכתוב במקרא „מרורים"
ברבים², ולא משום שסברו שכל עשב מר נקרא „מרור". ואילו היה כתוב „מרור".
ביחיד ודאי שהיו מקפידים על הצמח הזה דוקא.

גם הערבים קוראים כיום בשם „מראר" לצמח ממין קבוע והוא Centaurea
pallens. הפלחים העניים והבדואים מלקטים מהמרור הזה, מסירים את הירק
אשר משני צדי העורק הראשי שבצֶלָה ואוכלים את העורק הזה, שטעמו מרי,
ומכאן שמו של הצמח³.

ולמרור הזה מתאימים אמנם דברי ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן
(פסחים בגמרא שם): „למה נמשלו מצרים כמרור? — לומר לך מה מרור זה
שתחלתו רך וסופו קשה, אף מצרים תחלתן רכה וסופן קשה" (— בתחלה „בפרך" —
„בסה רך", ולבסוף: „לכו עבדו ותבן לא ינתן לכם, ותכן לבנים תתנו"). — אבותנו
הכירו יפה את טבע צמחי הארץ ואת חלופי צורותיהם. והנה נמצא בארץ ישראל
מספר ירקות השדה היכולים להתקיים ברוב תקופות השנה, ולשם זה הגם פושטים
צורה ולובשים צורה בהתאם לתנאים האקלימיים של אותה תקופה בשנה. באלה
גם חלקו של המרור, בחורף עליו רכים והם משתרעים בדור (rosette) על פני
האדמה. בחדשים אדר וניסן הגם מוציאים במרכזם קוץ רך בצורת כוכב, שצבעו
תחלה ירוק ואח"כ הופך לבן בהיר מבריק, וה„כוכב" נעשה קשה וקוצני חד. עם
עבור ימות הגשמים ועם בוא ימות החמה הולכים העלים התחתונים ונכמשים,

1. ונתנו סימן יפה למיני המרור: „כל שיש לו שרף", „כל שפניו מכסיפין" (פסחים לט, א).

2. כמבואר בפירוש בגמרא שם: „א"ל רבה בר רב חנין לאבבי אימא מרור חד, — מרורין כתיב".

3. ויש מקומות וביחוד בצפון הארץ ובלבנון שיקראו לצמח הזה „קֶרֶר".

„הקוף“ הולך ומתרומם על גבעולו ומסתעף. לבסוף ייבשו העלים הרכים לגמרי והצמח מקבל צורה קוצנית. עליו צרים וקרומם קשה לבל תרבה הלחה המעטה שנשארה בקיץ באדמה להתאדות דרכם. וכך הוא אפוא טבעו: תחלתו רך וסופו קשה. וכך היו לנו המצרים.

בגולה, כשהתרחקנו מעל אדמתנו ומעל צמחינו, נהגנו לאכול כמרור את ה„חרייך“ (horse-radish) המר אשר בטעות קראו לו בעברית חזרת. החזרת היא החסא (פסחים שם). ואכלו את החזרת=חסא — לא רק מטעם „מאי חסא דחס רחמנא עליון“ (פסחים לט א), אלא גם מהטעם הנ”ל שבמרור: „מה חזרת תחלתה מתוק וסופה מר, כך עשו המצרים לאבותנו במצרים. בתחלה „במיטב הארץ הושב את אביך ואת אחיך“, ואח”כ „וימררו את חייהם“ (ירושלמי פסחים פ”ב ה”ה).

מדברי הירושלמי שם: „הרי אינו קרוי חזרת אלא מתוק“ יש רוצים להסיק כי את המרור קראו עברית „מתוק“ בלשון סגי נהור: כשם שיש מפרשים הסוברים כן בענין המתוק שבמשנה שביעית ג’ א’ שהוא כנוי לצמח מר הקרוי ערבית „חנטל“ והידוע בשמו המדעי *Citrullus colocynthis*. אולם לא קראו לחזרת=מרור בשם „מתוק“ אלא כך אמרו: „הרי אינו קרוי חזרת אלא (— בעודנו —) מתוק“. כך טבעו. כשהוא צעיר עליו מתוקים. יש בהם אך משהו מן המרירות, טעם לשבח, וכן בגבעולו. אז ימכרוהו בשוקים וצוחין ליה: „חזרת“, וכשהוא מזקין יהפוך טעם עליו מר, גבעולו נעשה עצי וקשה (השוה פסחים לט ב: „חזרת איצטריכא ליה סיד אמינא וסופה להתקשות“), ואז לא יאכל, ויתכן, כי בהיות הצמח צעיר יקראו לו „חזרת“, ולכשיזקין לא יקראו לו כן. דוגמה לכך, שחכמינו קראו לצמח בשם אחד בהיותו צעיר ובשם אחר בהזקינו, הננו מוצאים בדבריהם: „וכי לא היא שושנה וכי לא היא חבצלת? אלא כשהיא צעירה קורא לה חבצלת“ וכו’.

ונראה לי כי בשם חזרת קראו בתחלה בעיקר למין הבר של הצמח הזה. ל„חסת הבר“ *Lactuca saligna*, כי טבעו של הצמח הזה שעליו הולכים וסובבים בשעות היום לפי תנועת השמש ובמשך הלילה, ולעת בוקר יחזרו למצבם הראשון. החרחבינין. הצמח הזה ידוע, והוא נקרא ערבית קורצענה *قرصنة*, ובשמו המדעי (*Eryngium creticum*). להגדרת החרחבינא נאמרו בבבלי ובירושלמי דברים שפירושם לא הוברר, והנראים גם מוזרים מאד. בבבלי מפורש: „חרחבינא — אמר ר’ שמעון בן לקיש אצוותא דדיקלא“. ובירושלמי נאמר באותו הענין בפירוש

1. עיין מאמרי „המתוק“, לשוננו כרך ט’, חוברת א”ב’.

2. על שם קצת המרירות הזאת יקראו לחסא בחלב ובעינטב ובעוד כמה מקומות בשם „מרול“ ו„מרול“.

3. אפשרות פירוש כזה תלויה בשאלה אם החיית והזיין שב„חזרת“ הן ע”ס מקורן ח (בערבית ח)

וד (ז) כמו בפעל „חזר“ (בארמית „הדר“). הערבית מראה גם את השרשים *حزر*, *حزر* הנבדלים מן

חזר בעברית, = *حذر*. ט.

החרחבינא: „ר' יוסי בר' בון אמר ר' יסי: חלי". ברור כי ה"צוותא דדיקלא" שבבבלי וה"חלי" שבירושלמי הם היינו הך. והנה את ה"צוותא דדיקלא" יש מפרשים שהם הצמחים הגדלים מסביב לדקל, לתמר. (עי' ערוך ערך אצוותא) ואת ה"חלי" שבירושלמי מפרש קרבן העדה שם: „סיב הגדל סביב הדקל". וכבר העירו בעלי התוספות בפסחים ל"ט א' בד"ה אצוותא דדיקלא: „צ"ל דהוי מין זרעים, דהא לקמן אמרינן מה מצה מין זרעים אף מרור זרעים". והסיב הגדל סביב הדקל הרי אינו זרעים.

ובגלל קשי המלה „חלי" נשתבשה ועלתה נוסחת טעות שקשרה קשר למחצה בין שתי המלים האלה: „יסיה ל"י (ועי' בירושלמי כפשוטו לר"ש ליברמן פסחים פ"ג ה"ח: „ולא נתברר מהו <יסי חלי>"). אולם הענין בחרחבינא כאן הוא אותו אשר בחסא-חזרת ובמרור. ובזה יתבאר ויתברר כאן כל הדברים בנוגע לחרחבינא. כחזרת כן החרחבינא תחלתה מתוקה וסופה מר, וכמרור תחלתה רכה וסופה קשה וקוצנית. כי כגידול המרור כן גם דרך גידולה של החרחבינא. תחלה, בימות הגשמים, עליה רכים ומתוקים, ובסוף החורף יעלה ו"יתמר" ממרכז העלים המשתרעים על פני האדמה בדור, גבעול המסתעף בראשו. ואת הגבעול הזה כינו כאן בשם דיקלא¹ (והשוה ללשון: „מיתמר ועולה" ו"תמרות" הצלף והתלתן וכדומה). גם בבסיסי הענפים שב"דיקלא" נמצאים עלים, אך טעמם אינו טוב. בימי הפסח נמצאים גם העלים אשר ב"דיקלא" מסביבו למטה, על פני האדמה, וגם העלים למעלה שבבסיסי ענפי הדיקלא, אשר אינם טובים למאכל. וזהו שהורו רז"ל: חרחבינא—אדם יוצא רק בעליה הנמצאים אצוותא—בחברותא—דיקלא שמסביבו למטה, ולא באשר אצוותא דענפיו למעלה. ובירושלמי אותו הענין: חרחבינא, אדם יוצא בה בפסח רק באותן העלים אשר למטה (שהם באצוותא דדיקלא) ושהם „חלי, ר"ל שהם מתוקים, ולא באותם אשר טעמם הפך מר. כי בימי הפסח, וביחוד בשנים שהגשמים נפסקו במוקדם, יש אשר טעמם של אחדים מהעלים, גם מאותם שהם אצוותא דדיקלא, יהפוך מר, ולכן הורו כי אך באותם עלי חרחבינא שבקבוצה זו שעודם מתוקים, רק בהם יוצאים ידי חובת מרור בפסח. וזהו פירוש המלה „חלי" וענינה כאן. ובנוגע ל"יסי" אין לו כל קשר וענין לשם של צמח ולחרחבינא דנן. כי הוא שם האמורא, וכך צריך לקרוא: „ר' יוסי בי ר' בון אמר ר' יסי (ויש גורסין ווסי): חלי", ולא „יסי-חלי".

וגם ענין ה"אצוותא חרוזיאתא" של ריש לקיש בעירובין כ"ו ב' מתפרש בדברים אלה שבחרחבינא. ב"אצוותא חרוזיאתא" מפרש ריש לקיש את הערקבלין דר' אלעזר שבמשנה עירובין כ"ג א', שלדעתו יוצאים בהם ידי חובת המרורים בפסח. בשם ערקבלין כינו, כפי שנראה לי, את החרחבינא שבצורתה הקיצית, הקוצנית. גם הערבים יקראו לחרחבינא לא רק בשם הכללי „קורצענה" אלא גם

1. וזהו בטעם הנומנקלטורה העברית והערבית לקרוא לחלקים שונים של הצמח בשמות שונים. דומה לזה: „מאי חלביצין?" — ביצי נץ החלב" (ירושלמי שביעית ז, ח).

בשם "שוק אל ערקבני", כלומר "קוך הערקבני" והשם קוך אינו מתאים לצמח הזה אלא לצורתו הקיצית, כנ"ל. והערקבני (ערקבנין) והערקבלין היינו הך. בחלוף למנ"ר המצוי מאד בערבית כבעברית. ובהתאם לזה כינו בשם "ערקבלין" בעיקר את החלק הקוצני המסתעף בדיקלא של החרחבינא. ורבי אלעזר פסק לפי המסורת שבידי ר' אלעאי, כי יוצאין ידי חובת מרור לא רק בעלים התחתונים שבחרחבינא, אלא גם בעליונים, באותם הנמצאים בבסיסי הענפים שבדיקלא, והענפים האלה הם קוצניים. וזהו שאמר "אצוותא דחרויאתה" מלשון חרוי=חיזרי=קוצים, אע"פ שאינם טובים למאכל רגיל, בהשענו על זה שבמשנה נאמר חרחבינא סתם, הכולל את כל הצמח, את צורתו החרפית והקיצית יחד. ובנגוד לדברי ר' יסי בירושלמי, שהתיר אך את עלי החרחבינא המתוקים דוקא, וכן בנגוד לדעתו של רבי שמעון בן לקיש, שהתיר אך את עלי "אצוותא דדיקלא", התיר ר' אלעזר אף את העלים דאצוותא דחרויאתה, כלומר אשר בבסיס הענפים הקוצניים, ה"חיזורים" המסתעפים למעלה מעמודו של ה"דיקלא". אולם דין זה להוציא ידי חובת מרור בעלים של הצמח שאינם טובים למאכל, היה מוזר מאד אף בעיני ר' אלעאי, ולכן אמר שחזר על כל תלמידיו של ר' אלעזר ובקש לו חבר אשר אולי גם הוא שמע מרבי אלעזר כך, ולא מצא. על ידי ביאור זה מסתבר יפה כל הענין וביחוד ההקבלה בין האצוותא של רבי שמעון בן לקיש ובין האצוותא דחרויאתה של ריש לקיש.

ובנוגע לשם ערקבלין שבמשנה, וכן לשם הערקבני שבשפה הערבית, הייתי מבארם בשימוש של הצמח הזה, של חלקו הקוצני, לתרופה לעקיצת העקרב. הבידואים שבעבר הירדן מזרחה נוהגים ללקוט את החלק הקוצני, את הדיקלא בחיזוריו, ולפזר את האפר על הבשר במקום עקיצת העקרב. וכמה מהתרופות שבידי הבידואים הן בידיהם מימים עתיקים, ומוצאן בתורות דיאוסקרידס ורופאים קדמונים אחרים. הן תרופות שהיו נוהגות בודאי גם בימי התלמוד. וסרוסי מלים כגון "ערקבלין" ו"ערקבנין" מן "עקרב" שכיחים מאד, הן בעברית והן בערבית.

בענין העולשין, שהם כמפורש בגמרא שם הינדבי, אין חלוקי דעות כי אלה הם הצמחים הנקראים גם ערבית כן "עֶלְתָּ" (בחלוף ה"ת" וה"ש") והנדבי, אנדבי, ובשפה המדעית *Chicorium*, אשר משרשי יעשו את ה"ציקאריע", ויאכלו את עליהם כמו בסלט. יהודי קורדיסטאן קוראים לצמח הזה בשפתם ה"תרגומית" (כך הנם מכנים את הדיאלקט שלהם) בשם "מרור", ומוסיפים שזהו ה"מרור שיאת (=של) מצות", "מרור שיאת פסח". והמרור הזה הוא המקבול אצלם בקורדיסטאן לפסח. וגם כאן, בארץ ישראל, הנם חוזרים אחרי המרור הזה דוקא. ובדבר התמכא טרם נתבררה מהותה כראוי. ואולי זהו *Sonchus oleracea*

ועיין בענין זה ב-Flora של הח' לעף במקומות שונים.

להרחבת הלשון ותקונה

נ. ה. טורטשינר

כ ב ר

המעייין בספרות ימינו והמקשיב לדבור העברי בארץ יתקל בתוך דברי הטובים מבין הסופרים והמורים בשמוש המלה „כבר” שלא כשמושה במקורות שבמקרא ובספרות התלמודית יחד. במקרא, וכן בספרות התלמודית, מקום המלה „כבר”, לפני הפעל:

במקרא: כבר היה לעולמים, קהלת א. י.

את אשר כבר עשוהו ” ב. יב.

מה שהיה כבר הוא ואשר להיות כבר היה קהלת ג. טו.

ושבח את המתים שכבר מתו קהלת ד. ב

מה שהיה כבר נקרא שמו ” ה. י.

גם אהבתם גם קנאתם כבר אבדה ” ט. ו.

כי כבר רצה אלהים את מעשיך ” ט. ז.

ומתוך הספרות התלמודית מביא בן־יהודה במלוננו כמה וכמה דוגמאות כמו: „כבר נגזרה גזרה, כבר בנית ואין אתה יכול לסתור, כבר קדמוך רבנן”¹, ולעומתם אין אצלו אף דוגמה אחת לסדר אחר.

לעומת זה „נכשלים” היום גם טובי הסופרים, בשעה שהם כותבים או אומרים את רעיונותיהם באפן חפשי מבלי שישתדלו במכוון ללכת בעקבות הספרות הקדומה, להכניס את המלה „כבר” לפי צורך הענין בין לפני הפעל: „כבר אמרתי” כשרצונם להדגיש את גמירת הפעולה (האמירה) בעבר, אבל גם אחרי הפעל, ביחוד במשלים כמו „אמרתי כבר אתמול” כשההדגשה חלה על המועד (אתמול) ולא על הפעולה, או „כבר אריסטו אמר” ולא „אריסטו כבר אמר” כשההדגשה על האיש ולא על מעשהו, וכהנה רבות. אחרי שנעשתה המלה „כבר” למלה המסמנת את יחס הזמנים בכלל, מה לנו אם יחס זה חל על פעולה או על סוג אחר מסוגי

1. לגורמים שגרמו לעמדה זו עיי' להלן.

המלים ? המלה „כבר“ באה להדגיש את המלה שלאחריה ולומר שתוכן המלה, בין שהוא אדם או בעל חי, צומח או דומם, ובין שהוא תואר או פעולה וכו', כבר היה, ועל כן באים רבים להשתמש במלה „כבר“ זו לא לפני הפעל לבד, אלא גם לפני כל מלה אחרת כשהענין דורש סדר זה.

ומתוך כך שהתרגלו לשים את המלה „כבר“ לאו דוקא לפני הפעל, אלא לפני מלה מודגשת אחרת, התרגלו שלא לדייק כלל במקומה של מלה זו. מבינים את המלה „כבר“ כמלה המציינת את הזמן: „כבר אמרתי“ כדוגמת „אתמול אמרתי, אשתקד הלכתי“ וכדומה. וכשם שמותר לומר במקום „אתמול אמרתי“ גם: „אמרתי אתמול“, כך למדו לכתוב ולאמור גם „אמרתי כבר, הלכתי כבר“ במקום „כבר אמרתי, כבר הלכתי“. ואף על פי שבן-יהודה במלוננו אינו מביא אף דוגמה אחת לשמוש מחודש זה של „כבר“, רגיל ומצוי מאד שמוש זה גם בספרות ימי הביניים, ביחוד בספרות חכמי צרפת, ורש"י בראשם, השוה למשל, מתוך דוגמאות הרבה כאלה, (א) „כבר“ לפני מלה מודגשת שאינה לא פעל מסוים ולא נשוא אחר:

והאדם ידע, כבר מקודם הענין של מעלה (רש"י בראשית ד, א)
יותר ממה שנתקלה היא כבר בעֶזְרָה. (רש"י בראשית ד, יא).
וה' פקד את שרה, שפקד כבר קודם שרפא את אבימלך (בראשית כא, א).
ונמצא בידו, כבר קודם מכירה (רש"י שמות כא, טו).
ושמחת עולם, שמחה אשר מעולם, שהיתה להם כבר בעת יציאתם ממצרים (ישעיה לה, י).¹

עוד אריב אתכם... אעפ"י שרבתי עמכם כבר ימים רבים (ירמיה ב, ט).
בחדשה ימצאונה... אף אתם חדש אחד הוכן לכם כבר מימות המרגלים (ירמיה ב, כד).

ומעין זה מביא רש"י את המלה „כבר“ לפני שם העצם או לפני שם הגוף, גם כשאין קשר מיוחד בין „כבר“ ובין המלה הבאה, כגון:

שכבר סימן זה מסור בידם מיעקב ומיוסף (שמות ג, מט).
וגם נפשם בחלה ב... פי' רבותינו לשון גודל במס' נדה [מ"ז, ע"א] „אלו ימי הנעורים“ שכבר היא גדולה (זכריה יא, ח).
ישמרו דעת... למה? שהרי תורה יבקשו מפיהם, שכבר דבר זה מסור להם: יורו משפטין ליעקב (מלאכי ב, ז).

(ב) „כבר“ אחרי הפעל או אחרי נשוא אחר:
ואני הנני מביא, הנני מוכן להסכים עם אותם שזירזוני ואמרו לפניי
כבר: מה אנוש כי תזכרנו (בראשית י, יז).

1. את הדוגמה הזאת אפשר להבין גם לפי הסוג ב), ובעצם אפשר לחלק כך גם את יתר הדוגמאות: „ידע כבר, קודם הענין“ וכו'.

2. ברלינר בהוצאתו של רש"י לתורה שם את שתי חמלים, ואמר לפני „בטוגרים“.

ויהי השמש באה. טעמו למעלה וכך הוא מבואר שבא כבר (בראשית טו, יז).
 בימי אברהם נתמעטו השנים כבר (שם יז, יז).
 כי רבה. כל רבה שבמקרא הטעם למטה בביית לפי שהן מתורגמין גדולה
 או גדלה והולכת, אבל זה טעמו למעלה ברייש לפי שמתורגם גדלה כבר
 (בראשית יח, כ).

נתתי. דונייש (donnais) בלעז. מוכן הוא אצלי והלואי נתתי לך כבר
 (בראשית, כג, יג).

בדרך... וכן כל ביית ולמ"ד וה"א המשמשים בראש התיבה ונקודים בפתח
 מדברים בדבר הפשוט שזכר כבר במקום אחר (בראשית כד, כז).
 לא תעשה לך. אין לי אלא שלא יעשה. העשוי כבר שלא יקיים מניין?
 (שמות כ, ג).

שארה כסותה ועונתה לא יגרע. מן האמה שיעד לו כבר (שמות כא, י).
 שהרי להטות הדין נאמר כבר (רש"י שמות כג, ח).
 ופשוטו של מקרא (ומלך... והקטיר המזבחה ונמצה דמו) מסורס הוא:
 ומלך והקטיר וקודם הקטרה ונמצה דמו כבר (ויקרא, א, טו).
 ולו הואלנו ונשב. הלואי נמלכנו לשבת... בארץ סיחון ועוג שנכבשה
 כבר (יהושע ז, ז).

ובית יוסף יעמדו על גבולם מצפון. צפוני למה? שנכבש כבר
 (יהושע יח, ה).

וישחיתו בישראל, נענשו על שלא קנאו. כמו כן במעשה דמות מיכה
 שהיה כבר (שופטים ב, כא).

והקימותי. פירוש העמדתי להם כבר (ירמיה י, יז).
 כי אכף עליו פיהו... שאכל מה שעמל כבר (משלי טז, כו).
 (עם נקודת) הכסף. שהיה בידך כבר, שהוצאת ממצרים (שה"ש א, יא).
 שפטה משפטי. כאשר עשית כבר (איכה ג, נט).
 ואינן יודעין להבין... שמימי הנהרות ההולכים לתוך הים הם המים עצמם
 שהלכו כבר (קהלת, א, א).

לא יראה אלא מה שהיה כבר, שנברא בששת ימי בראשית (קהלת א, ט).
 כך נוהג רש"י לכתוב בפירושו לתורה, למגלות וליתר כתבי הקדש,
 כלומר במפעליו אלו שהיו עיקר ויסוד ליצירת תודעה עברית בעמנו במשך
 הדורות, אשר על פיה נבנתה לשון ספרותית עברית עד שקמה לתחיתה גם
 בדבור. ואין סגנונו בפירושים אלו שונה מסגנונו ביתר כתביו, ולא הוא בלבד
 שכתב בסגנון זה, אלא גם חבריו ותלמידיו. לדוגמה אביא רק מקומות אחדים
 מתוך פירוש התורה של הרשב"ם, נכדו של רש"י:

גדיש שנקצר כבר (רשב"ם שמות כב, ה).
 ביום הקריבו. ביום שהקריב הוא כבר את זבחו (ויקרא ז, יז).
 העודף. המעדיף של שנים שאכל כבר (ויקרא כה, כז).
 כי הוא עצמו קדוש כבר לקרבן בכור (ויקרא כז, כו).
 הנה ברך לקחתי. הנה לקחתי לברך אותם היום כבר לברכם. והוא
 ברך אותם כבר (במדבר כג, כ).
 אז יבדיל משה... לכך כתוב כאן כי משה הבדילם כבר ולכך לא צוה
 לישראל (דברים ד, מא).
 וכן כותב למשל גם מחברו של הפירוש לדברי הימים המיוחס בטעות
 לרש"י: מזכירו אעפ"י שהזכירו כבר (דה"א, י, נ).
 תניא בסדר עולם בשנת שלשים ושש למלכות אסא עלה בעשא. אפשר
 לומר כן והלא מת כבר בעשא בשנת כ"ו למלכות אסא (דה"ב, טו, יט).
 ובודאי ימצא המעיין דוגמאות כאלה לרוב בתוך כתביהם של גדולי ישראל
 מימי הבינים.¹

נקדים נא דברים אחדים על דרך השמוש השניה. במקום לאמר "גדיש
 שכבר נקצר, שכבר בא" אומר רש"י: "שנקצר כבר, שבא כבר" וכו' וכו'. אף
 על פי שהיה יכול להשתמש בלי שנוי יסודי בהוראה גם בצורה העתיקה "כבר
 בא" וכו', בכל זאת מעדיף הוא דוקא את הצורה החדשה ברוב המקומות אשר
 שם הוא מביע את רעיונותיו הוא. וברוב המקומות שגם רש"י כותב "כבר אמרו,
 כבר הלך" וכדומה, אפשר בדרך כלל להוכיח, שלא הוא קבע את דרך הבטוי אלא
 המקור הקדום אשר בעקבותיו הוא הולך.² מחשבתו של רש"י עצמו הקדימה את
 הפעולה לזמן, ועל כן הוא כותב "בא כבר" ולא "כבר בא". יתכן שחשב ככה
 בהשפעת לשון אחרת, שהרי ברוב הלשונות האירופיות נוהגים היום ונהגו בימי
 רש"י בדרך כלל להקדים את הפעל: *I was, ich war schon, j'étais déjà*
 already. אבל אין ספק שרש"י לא ראה בשמוש כזה גם כל חטא לחוקי לשוננו.

1. כאן מפסק ראזין בהוצאתו: "לברך אותם היום, כבר לברכם", ומשום כך הוא מתקן ומוסיף
 „כבר [גזר] לברכם", ואין צורך. אפשר לפסוק: „לקחתי לברך אותם; היום כבר לברכם". וממשיך: והנה
 הוא קדמני וברך אותם כבר. ואולי יש למחוק את „כבר" הראשון.
2. בערבית נוהגים להקדים לפעל את המלה **قد** המביעה שם את המושג „כבר", ועל כן
 נוהגים גם החכמים המוסלמים מלשון זו, כמו חראב"ע, לכתוב בדרך כלל רק „כבר כתבו" על פי
 דוגמת הערבית **قد كتبوا**. אבל לא בדקתי את החומר, ואולי יש גם אצלם דוגמאות לסדר ההפוך.
3. הוא הדין לגבי „נוסחאות" (פורמולות) כמו „כבר פירשתי, כבר כתבתי" הבנויות ע"פ
 דרכי המדרש „כבר נאמר" וכדומה.

הוא הרגיש יפה יפה, שאחת היא לאמר: "אתמול הלכתי", או "הלכתי אתמול". לא ההגיון סובל ולא טהרת לשון הקודש חסרה דבר אם הופכים ואומרים: "הלכתי כבר"; אין בזה שום שינוי עניני, אלא אך ורק שנוי בהדגשת המלים. בשפה הקדומה הדגישו את הפעולה "כבר הלכתי", ואין בדוגמאות הקדומות "כבר" מודגש; אבל כשאתה רוצה להדגיש את המלה כבר, מותר לך לאמר כדרך הרגילה בלשונות אחרות: "הלכתי כבר". וגם בלשונות אירופה חל שנוי היסטורי כזה בעמדת המלה הזאת. ברומית של קיקרון (Cicero) למשל מקימה של המלה iam (= כבר) בדרך כלל לפני הפעל: cum iam aduesperescet, te enim iam adpello, iam posse accedis; ועוד ועוד, ונדירים המקרים של הפוך הסדר הזה; אבל בצרפתית, בתה של הלשון הרומית, נשתנה הסדר במשפטים רגילים: je suis déjà, ולא je déjà suis. וכלום לא השתנה סדר המלים במשפט העברי שנויים עיקריים אחרים בתקופות הלשון? במקרא לא תמצא בפרוזה רגילה משפטים ראשיים הפותחים מיד בפעל בעבר גוף שלישי, כמו "הלך יוסף, שמע משה", אבל בתקופה התלמודית אין לנו דבר שגור יותר מן הצורה "אמר ר' יוחנן, שנו רבנן", שאמנם מקורה גם הוא בלשון אחרת, בלשון הארמית.

ולמה אין המלה "כבר", ואין המלה המקבילה ברומית iam, בערבית قد, עומדת בתקופה הקדומה אלא דוקא בראשית המשפט לפני הפעל? התשובה היא, שאין הוראת המלים האלה בראשיתן כהוראת מלת הזמן "כבר", déjà, schon, וכו'. בדרך כלל נולדו מלות אלו כמלות חזוק סתם, אשר רק אחר כך קבלו את ההוראה הזמנית המיוחדת שאותה אנו מוצאים בהן היום. המלה הרומית iam, למשל, היא מלת חזוק בהוראת "גם, אף, מאד"; iam porro הוא: גם הלאה, הלאה הלאה. וכן גם הוראת המלה iam ברומית ומשמעות המלה قد בערבית לפני הפעל היא בעצם אך ורק חזוק הפעל. iam fecit, قد فعل פירושם לאו דוקא "כבר עשה", אלא בעצם ובעיקר: הנה עשה, בודאי עשה, באמת עשה.

וכן לא היתה גם המלה "כבר", שהושאלה לעברית מן הארמית, בעצם אלא מלת חזוק: "כבר" = "כביר, הרבה, מאד", ומתוך הוראת חזוק זו התפתחו למשל בסורית שלוש הוראות אלו של המלה כבר: א) אולי, שמא, השוה בערבית רַבְמָא (מלשון רב, הרבה) = אולי, שמא, ב) כבר מזמן, ג) כמעט.

וגם בתקופת המקרא אין המלה "כבר" אלא "הנה". השוה את המקומות הנזכרים למעלה.

כבר היה לעולמים = הנה היה

את אשר כבר עשוהו = את אשר הנה (כפי שאפשר לראות) עשוהו

ואשר להיות כבר הוא = הנהו

ושבח אני את הסתים שכבר מתו = שהנה מתו, שהרי מתו

כבר אבדה = הנה אבדה

כי כבר רצה אלהים = הנה רצה אלהים¹.

והרי גם בדוגמאות התלמודיות אין הוראת המלה "כבר" בדרך כלל "כבר" ממש, "מומן" אלא בערך "הנה, הרי" ולא יותר. במאמרים כמו "כבר בנית ואין אתה יכול לסתור", "כבר נגזרה גזרה", אין כל הדגשה חלה על הזמן עד שיכולנו לומר במקומם גם "מומן נגזרה גזרה" או "מומן בנית". אין כאן אלא הדגשת הענין: הנה בנית ואין אתה יכול לסתור, הנה נגזרה גזרה (ואין אתה יכול לבטלה), וכדומה.

ומובן הדבר שמלת "כבר" בשימוש זה לא עמדה אלא בתחלת המשפט ככל מלות הקשור "כי, הנה, הרי, אבל" וכו' וכו'. "כבר אמרתי, כבר פירשתי" דינם כדין "הנה אמרתי, כי אמרתי, אבל אמרתי". מלות כאלה מקומן הטבעי בראשית המשפט, וכל עוד שזה שמושן לא תטעה תודעת כל אדם לשנות את מקומן ולומר "באתי הנה" במקום "הנה באתי" וכדומה. אבל בהוראה אחרת, בהוראה זמנית מפורשת, מלה אחרת לפנינו, מושג אחר, מושג קלא בפני עצמו, שאין לדון אותו בלשון טבעית על פי שמוש ששמשה אותה המלה מקודם כמלת השלמה חסרת חיים עצמיים.

נשוה למשל את המלה הקטנה כן. בכמה שמושים באה מלה זו בראשית המשפט כמלת קשור: "וכן אמרו, ובכן עשו, לכן אבוא, על כן באתי". מלת קשור זו מקומה בתחלת המשפט, ואיש לא יטעה לומר: באתי על כן, אבוא לכן, הלכו בכך. אבל מלת "כן" המודגשת, שהוראתה "כן ממש" היא באה גם בראש המשפט וגם בסופו: ("כאשר צוה ה' את משה) כן עשה" וגם לאמתך תעשה כן, והוא הדין ל"כבר". "כבר" ממש, מקומו ההגייוני אינו יכול להיות תמיד בראש המשפט. אמנם יכול אתה לאמר "כבר הלכו" לפני הפעל בעבר; אבל מה לעשות בהווה ובעתיד? במקורות העתיקים אין "כבר" בעיקר אלא מלת מלואים בראש המשפט בעבר; אבל "כבר" ממש מושג נחוץ הוא גם בהווה ובעתיד. הנה למשל עליך לאמר משפט בהווה, משפט שאינו נפתח בפעל ממש, כמו "בו יש מדרגה", ואתה צריך להוסיף בתוכו את המושג המלא "כבר". איך תכתוב? הנה מר א. אברונין (לשוננו כרך ט, עמ' 232, שורה 15) לא מצא בטוי טבעי אחר לרעיונו אלא זה: "זהו מפני שבצירה יש חלק לפאר, כלומר בו יש כבר מדרגה גבוהה בהשוואה עם הפתח". ואיך היה עליו לכתוב? "כבר יש בו מדרגה"? האם לא היה משנה בזה את רעיונו, בהדגישו את זמן הפעל "יש" בעוד שרצונו היה להדגיש את גובה המדרגה?

האם שגיאה היא אפוא להשתמש במלה "כבר" בהפוך הסדר ולומר "הלכתי

1. בחלק ממקומות אלו אפשר למצוא אפילו את ההוראה "אולי" הרגילה ביחוד בארמית.

"כבר" במקום "כבר הלכתי"? כבר הורה זקן, כבר לימד רש"י בפירושו לתורה —
 שהוא חלק יסודי של לשוננו בתודעת העם — שאין זאת שגיאה. אמנם שנוי יש בזה
 לגבי סגנון קדמונינו, אבל שנוי שאינו אלא ביטוי לשנוי הוראת המלה ולדרך
 מחשבה חפשית. היא המרגישה צורך להדגיש לפעמים את הפעולה ולפעמים את מלת
 הזמן, ולפי זה היא משנה את סדר המלים שבמשפט. ואין לראות שגיאה בשמוש
 זה, אלא אם אנו רואים את דמיון המלים החיצוני בלבד: "נאמר כאן כבר ונאמר להלן
 כבר", ואין אנו עומדים על ההבדל שבתוכן המלה, המביא בהכרח לחופש בשמושה.
 ואשר לשמוש האחר של "כבר" לפני בטייזמן מודגש, אשר על פיו
 רגילים לאמור היום "כבר היום, כבר בשנים האלה", ואשר גם בו משתמש רש"י
 ללא חשש ("כבר קודם הענין, כבר קודם שרפא, כבר קודם מכירה", ועוד), גם הוא
 הגיוני ונכון, ואין בו שום חטא לרוח לשוננו. גם כאן הרגיש רש"י בצדק שמותר
 לצרף את המלה המביעה את המושג "כבר" בלשוננו להבעת זמן שניה, כשם
 שדבר זה מותר בכל לשון ולשון: *already yesterday, déjà hier, schon gestern*,
 ברומית *(iam dudum)*. אמנם בעצם יש כאן שתי מלים מקבילות, שאפשר היה
 להפריד ביניהן ע"י פסיק ולאמור: "כבר, אתמול ראיתי אותו", כלומר: כבר, הייתי
 שם, ואם תרצה לדעת מתי, אומר לך בדיוק: אתמול. ובצורה זו "כבר,
 אתמול חלכתי" בודאי ובודאי שאין כל פגם בשמוש זה. אבל כשם שקיצרו
 וצירפו בכל השפות ואמרו אחר כך: *iam dudum, schon längst*, ביונית
ἤδη ἔα πολλοῦ או *πάλαι ἤδη* כך מתפתח גם בעברית באופן טבעי והגיוני
 מתוך "כבר, אתמול", "כבר, קודם לכן" הצירוף "כבר אתמול, כבר קודם לכן".
 ולא עוד, אלא שאין דרך אחרת להביע מושג כזה בלשוננו. אמנם סופרינו
 המושפעים מרוסית אומרים וכותבים במקום "כבר אתמול": "עוד אתמול". אבל
 זאת בודאי שגיאה גסה היא וחטא פלילי להגיון ולרוח לשוננו: המלה "עוד",
 כמלים *still, encore, noch* בשפות אחרות, היא מוסיפה לעתיד לבד ולא
 לעבר. "עוד אתמול" פירושו: בכל הזמנים שעברו וגם שלשום ועוד (נוסף) אתמול
 בכלל; כך פירושו של *noch gestern* בגרמנית, של *encore hier* בצרפתית,
still yesterday באנגלית וכו'. וכן הוראת הבטויים "עוד אתמול, עוד היום"
 בעברית. "עוד אתמול האמנתי בנצחוני" פירושו: כל הזמן האמנתי בנצחוני וגם
 עוד אתמול, ורק היום חדלתי להאמין. אבל אין הרי זה כהרי "כבר אתמול
 האמנתי" שכוונתו: אין אני אומר כלום על מה שהיה עד אתמול; אבל מאתמול
 התחלתי להאמין בנצחוני. עלינו לזכור שאין הוראת המלה "עוד" אלא "שוב,
 עוד פעם, שנית ושלישית", ובאמת הוראת הפעל "עוד" בערבית היא "שוב,
 חוזר", ומכאן לפי דעת חוקרים שונים גם הוראת ההפעיל "העיד" (עדות), בעיקר
 כהוראת הפעל הערבי "חוזר ואמור, אמור כמה (שבע) פעמים (השוה: השבע)".

„עוד אתמול“ פירושו: כל הימים שעברו וגם שלשום ושוב אתמול. היש שבוש וחטא להגיון גדול מזה להגיד ולכתוב „עוד אתמול כתבתי“ כשאין כוונתי לאמר „תמיד וגם אתמול“ אלא „אם לפני זה לא כתבתי, סוף סוף כבר כתבתי, כתבתי אתמול?“

הרי אין „עוד אתמול“ אלא „עוד, אתמול“ ואין „כבר אתמול“ אלא „כבר, אתמול“; והנה מה שאנו רוצים לומר הוא „כבר (כתבתי), אתמול כתבתי“, ובשום אופן לא „עוד (כתבתי), אתמול כתבתי“; ומה ומתי כתבתי לפני זה, שאוכל לאמר עוד כתבתי?.

יש להבדיל יפח בין „כבר היום כתבתי“ שאין לו תמורה בלשוננו, ובין „עוד בימים ההם“ שפירושו „לפני כן וגם בימים ההם“. בצדק כותב בן־יהודה (לעיל עמ' 251) „ואלך פריזה שהיתה עוד בזמן ההוא מרכז החיים המדיניים באירופה“, שכן כוונתו: „פריז היתה לפני זה ושוב גם בימים ההם מרכז החיים“. אבל לו רצה לדבר על עיר שגדולתה מקרוב, כי אז היה עליו לומר: „ברלין שהיתה כבר בזמן ההוא מרכז“, ואיך אפשר לערבב שני מושגים שונים כאלה? וידוע הדבר, שלא נכון הוא לכתוב גם בשלילה „עוד לא אבדה תקותנו“, והמדייקים מבדילים בשמוש זה בצדק בין „עדיין, עד (עדיין לא, עד לא)“—הרי עד שייכת לפעל עדה — ובין „עוד (לא)“, שאינו משמש אלא לעתיד. ואין גם „עוד היום“ שבמקרא בא אלא להוסיף, (auch heute noch) ולא להתחיל „כבר היום“. „עוד היום בנב לעמד“ פירושו: אמנם גם היום יעמד עוד בנב ולא יצא משם, ולא שיגיע כבר היום אל נב. אמנם שתי המלים „עוד“ ו„עד“ קרובות מאד הן בצלצולן, ועל כן נתנו מקום לערבוב כבר (לא: עוד) בימי הקדם. ביחוד ניכר ערבוב זה במלה המורכבת „בעוד“. גם עיקר פירושה הוא לעתיד: בעוד שלשה ימים = כשתוסיף עוד שלשה ימים, אבל גם בזמנים הקדומים ההם כבר החליפה במלה כְּעַד המורכבת (ב־עד)¹, שגם אותה ביטאו בעוד: „בעוד הילד חי“ = „כל זמן שהילד חי“ — וכעת איננו עוד (=שוב) בחיים. אבל פרשת המלה „עוד“ היא פרק בפני עצמו, ונסתפק במה שכבר גמרנו, ועוד חזון למור־עוד.² וכעת מעיר אותי מר ד"ר ז. בן־חיים על העובדה שבשומרונית—אשר שם קבלה המלה „כבר“ את ההוראה „ודאי“ — נמצאות כמה דוגמאות ל„כבר“ בשנוי הסדר: אנון אנון כבר ראשי חרשיה (תג' ערבי: ٤٤) = באמת) מימר מרקה, כ"י ירושלים 30; ולית אנון כבר שמעין לקלי (ס' פליאתה 43); היא כבר גזירת דבחה (ש. כהן, 14 Zur Sprache d. Sam.).

1. מלה אחרת היא המלה כְּעַד, כְּעַדִי, שהבית שלה „שרשית“ כמו בערבית „בעד“.

2. לשמוש הנספח היום של „מְכַבֵּר“, זה כבר אין אני יודע כל מקור עתיק.

מונחים בכלכלה

אין צורך בראיות כדי להוכיח, שאנו זקוקים לקביעת מונחים מדויקים למושגי הכלכלה בלשון העברית. כל החוגה בכלכלה בלשוננו הלאומית יודע מנסיונו, כי רבים מן המונחים השגורים בפינו מעורפלים מדי, קצתם פגומים מן הבחינה הלשונית וקצתם אינם כל עיקר. על מידת-הצורך בתקנה ובקביעות בנידון זה עמדתי משעה שהתחלתי, לפי הזמנתה של חברת "דבר", בהכנת מלון לכלכלה בעברית. למלון אי אפשר בלי מלים, והייתי צריך לחפש, לברר וגם לחדש הרבה. ואם גם המלון עצמו מרס נשלם, חושבני שטוב אעשה, אם אביא את הצעות המונחים לפני הצבור הרחב, למען יוכלו אנשי-הכלכלה ובעלי-הלשון להגיב עליהן, לרחותן, לקבלן או לתקנן. שהרי כל מונח הוא מטבעו פרי הסכמת רבים לצורך עבודת-רבים.

א.

נפתח-נא ביסודות. המלה פֶּלְפֶּלֶה אינה זקוקה לפרוש, מאחר שנתקבלה אצלנו לציין את המושג Wirtschaft, economy, דהיינו: הספקה מחושבת של צרכי בני אדם. בה בשעה שמלה זו מטעימה את הצד הכולל והדינאמי שכדבר, הרי מִשְׁקָה הוא חטיבה חסרית המשמשת לתכלית כלכלית מסוימת ובכך הוא הולם, אם גם לא בדיוק, את המושג Betrieb או Haushalt בלשון גרמנית. מכאן נובע גם ההפרש בין שמות-התואר פֶּלְפֶּלֶי wirtschaftlich, economic לבין מִשְׁקָי haushälterisch, betriebswirtschaftlich, אם כי מבחינה כוללת הרי מִשְׁקִיז היא העיקרון השליט בכלכלה כולה. אין כל רע בשמוש במונחים מִשְׁקָה ופֶּלְפֶּלֶה וְאִפִּית בזה תחת זה, אם גם יש מקרים, שבהם מוטב לדייק ולבחור באחד מן המונחים הללו דוקא, למשל: "משק לאומי עשיר במערנים", אבל "משבר בכלכלה הלאומית".—כיצד לומר בעברית: economist? אולי תחאים לכך המלה פֶּלְפֶּלֶאי, על-דרך שמאי, מדינאי. אבל אנו חסרים פעל שיתאים

למושג wirtschaften בגרמנית. "נהל משק" הוא תרגום שאינו ממצה את כל מלואו של המושג. גם המונח "כלכל משק" אינו נראה לי, משום שבו משמש הפעל "כלכל" במובן. "נהוג במחשבת תחלה" ("מכלכל מעשיו"). השונה ממובן המונח השגור בתחום המדע שלנו. סבורני, כי אין טוב לנו מלגזור מלשון קושק את הפועל קלשוק וכמנו נכנה את המלה מקושק (Wirtschaften, Wirtschaftsführung) במקומה של "כלכלת-משק". לעומת זאת יתכן לגזור מן הפעל קלכל את שם-הקצם קלכלל למלא את החסרון במלה עברית למושג Politik, policy, ושוכ לא נצטרך לכתוב. מדיניות-האשראי או "פוליטיקה של שכון" וכדומה.

חורת-הכלכלה מטפלת בתנועות ובחלופים של goods, Güter. בעברית אין לנו מונח כזה. אמנם יש נוקמים כאן במלה קצקק, מצרכים, אבל ראשית-הרי זאת ממש גזירת lucus a non lucendo¹ ושם-דבר במחסורו, ושנית — קשה לקבל למושג יסודי ופשוט זה מלה שהיא בגדר חדוש בן חדוש. גם במלה נקם יש משום קשר לענייני קנין, שאינם במושג Gut. כלום אינה ענין לכאן המלה "טוב" שבמקרא? אכן בתורת מושג כלכלי תחיה צריכה לכאן גם ברכוי, אבל אין בכך משום נתינת פגם במעמדה.

תרגומו של want, Bedürfnis הוא כמובן, צקק, אף-על-פי שמלה זו מציינת, כדרך הלשון, במובן מה גם את הפוכה, היינו דבר הממלא את הצורך (וכן גם: חפץ). למעשה מופיעים הצקקים בכלכלה בצורת הצקקת Bedarf, demand. ומתצרכות יש להכדיל את המושג הצקקכות. תצרכות הריהי כלל הצרכים לטוב מסוים, ואילו ההצטרפות היא כלל צרכיו של אדם פלוני, של מדינה (Finanzbedarf) וכדומה.

יודע אני, כי אצלנו נהגו להשתמש במלה הצקקת למושג Konsum, consumption, אבל תמהני מי בעל-טעם בלשון העברית שאינו סולד מפני שמושג זה. הרי consumption, Konsum הוא הפכו של want, Bedürfnis. פרושו: מלוא וספוק של צרכים וכך גם סלוקס. משום כך אין לגזור את המונח למושג זה מן השורש צרך. סבורני, כי השורש המתאים לכך ביותר הוא קנה, שפרושו "קבל הנאה, מצוא תועלת", פעל זה מצוי בכמה בנינים, אבל למעשה שגורים בלשון רק הנפעל והפיעל, ולכן נוכל ליחד את הבנין הקל למושג konsumieren, to consume בלי שנחטא כלום ליחס ההגייוני שבין בניני-הפעל, ואילו למושג הפאסיבי konsumiert werden, to be consumed.

1. במקום דוגמה רומית זו של גזירת שם על פי תכונה שאיננה במושג — lucus

(יער), משום שאין בו lux (אור) — אפשר אולי לומר בלשון הלמודית: "אורתא (=לילה) משום שאין בה אור".

העורך.

יתאים הכנין התפעל. בכך נאמר, דרך משל: „הונָה לחם”¹ נִהְנָה ממנוי וכן „הלחם סִתְהֶנָה באכילה וּמִתְנָה את הרֶעֱב”. מעתה נוכל לגור למושג consumption את המונח תְּנוּת ואת שם-התפעולה ניהר במלה תְּנִיָה das Konsumieren. מכאן נקבל גם את המלה הונָה למושג consumer, Konsument ומסתבר, ההכרל חרב שבינו לבין הַצְרָכָן, הברל שעליו עומדת הכלכלה כולה להלכה ולמעשה.

למושג production, Produktion הנחינו אצלנו את המונח יִצּוּר, וחכל אחי שפיר. אלא שלרירי מוטב שנשתמש במלה זו בצורת הרבוי: יִצּוּרִים. ומעמי ונמוקי הוא בזה, שמושג כולל ומקיף כל כך, המוסב לא על מעשה עובר, אלא על פעולה קבועה מטבעה, יפה לו בעברית שיהיה בא בצורת הרבים, כדוגמת יתר המלים למושגים מפשטים כוללים: נעורים, זקונים, שמורים, חליפין וכדומה. כי ראיתי רבים נמנעים מלהשתמש במלה „יצור” מחוך הרגשה סתומה בפגם הפונטי-לשוני אשר בה, ומעדיפים עליה, דרך משל, את המלה „תוצרת”, בעלת צלצול וצורה נאים יותר. אעיר עוד, כי שום תקלה לא תצמח לנו מצורת יִצּוּרִים. כאשר רבוי של המושג production, Produktion אינו מצוי אף בלשונות אחרות.

מן המלה יִצּוּרִים ברין הוא שנגזור גם את התואר יִצּוּרִי produktiv, productive, ולא „יצרני”, כאשר נהגו אצלנו משום-מה, וממנו נבנה גם את שם-העצם יִצּוּרִיּוֹת Produktivität, productivity. אמנם נוהגים לומר „פוריות-העבודה” וכיוצא בזה, אבל מסתבר, שפּוּרִיּוּת Fruchtbareit, fertility היא תכונה טבעית של בעלי-חיים וכן של האדמה בחקלאות לגבי הצמחים והיא שונה בחחלט מתכונתו של האדם לייצר מוצקים בעבודתו. את המושג productive Produktivkraft power נוכל לתרגם: פֶּשֶׁר יִצּוּרִים, כי בשמושנו היום המלה „כושר” מופשטת וכללית יותר מאשר „כח”, ולכן מתאימה היא יותר למושג הנידון. לעומתו יוכל המונח קו יִצּוּרִים לשמש לנו בשביל המושג productive capacity, Produktionskapazität. ואילו קֶאֶת-יִצּוּרִים תתאים למושג volume of Produktionsvolumen, production (וכן נוכל לומר: קֶאֶת מִסְחָר—volume of commerce, Handels-volumen וכיוצא בזה). המלה יִצְרָן כבר נחקלה אצלנו בשביל המטפל ביצורים, דהיינו producer, Produzent, ואולי נוכל להעז ולגור במלה זו פעל

1. שמוש הפעל „הנה” במקורות אינו מתאים להצעת זו. „הנה” בקל הוא „הנה” הנאה ולא „קבל הנאה”. אבל אולי אפשר לקרא ל-Konsument תְּנוּי (= נחנה) השוה את הצורה הפסיבית קְנוּי במקום Abonent.

חדש יצרן ומכונן: produktivieren. ובכך נאמר, כי יצרוננו של עם ישראל הוא אחד מתפקידי הציונות.

קשי ניכר לתאור ענינים כלכליים בעברית הוא בחוסר מלה מתאימה למושג to reproduce, reproduzieren. קשי זה מביא רבים או להמנע מדיון בנושא חשוב זה או — בשעת הכרח — להשתמש במלה הלועזית. כידוע אין בעברית צורה דקדוקית מסוימת להשנות-הפעולה, מכל מקום בשביל פעל מבנין דגוש. לכן אציע לחדש לצרכנו את הפעל יצרר, אשר יביע את חזרת-הפעולה על-ידי הכפלת האות האחרונה. כפי הרגיל בשרשים הנחים ונס בקצת שלמים, כגון: ערבב, שרטט. ומפעל זה נבנה את שם-העצם יצרורים, reproduction, Reproduktion.

נתעכב-נא עוד רגע בתהליך-היצורים (Reproduktionsprozess). למעשה הוא לא יתכן בלי השמוש ב-Produktionsmittel, means of production. בעברית מחזיקים כאן בלשון "כלים" או "אמצעים". דומני, כי שתי המלים אינן קולעות למטרה: הראשונה קונקרטיה מדי, ואילו השנייה כללית מדי, ונוסף לכך היא מקובלת גם במובן של "כסף". לכן דומני, כי מוטב לנו לנקוט במונח תשמישי-היצורים, על דרך תשמישי-מלכות, תשמישי-כחונה. — תהנתוכם תיצורית של תשמישי-היצורים היא Verschleiss, wealing out. יש מתרגמים מושג זה במלה פָּזָא, אבל צורה זו אינה מקובלת כלל לכנוי של פעולה ומתאימה יותר למושג Altmaterial, אבל שם-פעולה מן השורש פָּזָה צריך להיות פָּזוּת או פָּזוּת. לחשוב ולקבוע בפנקס את שקורה של הפזות הרי זה abschreiben, to write off. דומני, שבעברית יתאים לפעולה זו הפועל גָּרַע ולשעור הגרוע נוכל לקרא גָּרַע Abschreibung. הוא הוא המכונה אצלנו בשם המסולף "אמורטיזציה", שענינה לא לכאן, אלא לפרעון-חובות.

פרי-היצורים היא התוצרת produce, Produkt (אנב: יש חוששים להשתמש במלה זו ברכוי ואיני יודע למה). אבל כניסתה ליצורים היחה בתורת חקר-גֵּלֶם או פשוט גֵּלֶם או גֵּלֶם Rohstoff, raw material. תוצרת שנוקדה לעבוד נוסף מכונה במפרוחנו בשם "חוצרת-בינים" או גם "חוצרת-חצאי". אולם יש לנו בעברית צורה מקורית וגם נאה הרבה יותר למושג זה half-product, intermediary produce, Halbprodukt, Zwischenprodukt, והיא גֵּלֶם-תוצרת על-דרך. גלמי-כלי שבמשנה. ולא עוד, אלא שנוכל לדייק ולציין את התוצרת חזוקה רק לעבוד נוסף מועט בשם פְּשׁוּט-תוצרת. לעומת דרגות אלו מופיעה התוצרת האחרונה בשם finished produce, Fertigprodukt, ובעברית לְגֵלֶם —

המוצרת וגם פשוט שלם או תוצרת-מגוונת¹. חסרים נוספים הנחוצים ליצואים מלבד הגלם מכונים תפריט-מזון.

ואולם עד הגיעה אל התקנות עוברת התוצרת, כרגיל, דרך ארוכה בספירה של circulation, Zirkulation. בעברית נוחים לתרגם את המושג במלה סחור. אבל, מלה זו רווחת אצלנו לציון שורה שלמה של תנועות, הדומות, אך אינן שוות זו לזו, ולכן עלול רבוי המושגים במלה אחת להקלים את התפרשים שביניהם ולהקשות את תאורם. מוטב לנו לצמצם את מובנה של מלה זו בצורת תנועה שחירתה אל עצמה ניכר ביותר, המכונית בלועזית Umschlag, turn-over. למושג הרחב יותר יתאים המונח סחור, מן הפועל סחור circulate, zirkulieren שסמנו נגזרה גם המלה סחורה. ואעיר כאן, שאת המושג exchange circulation, Giroverkehr נוכל לתרגם לעברית: סחור-הליכה. ועדיין אנו חסרים מונח מתאים למונח cycle, Zyklus בעצם, הרי זהו מובנה הראשון של המלה "תקופה", אבל מכיון שכיום היא שגורה בפיו במובנים אחרים, אציע לכך את המלה נקף מלשון "חגים ינקפו" (אם כי יש לה מובן אחר, — "נקף זית" — אבל הוא רחוק מכאן). אולי יש סוברים, כי אין לנו צורך בכל ההברלות והתדרושים הללו, אך כל המצוי אצל תורת התנועה של סחורות וכספים יורה לי כי אין אלה אלא המושגים הנחוצים ביותר לתאורם.

מכחינת כלל הכלכלה מופיע המסחר כחור Austausch, exchange, ובעברית תלפין, אבל תנאי קודם לו היא distribution, Verteilung. נוכל לתרגם מושג זה בפשטות במלה "חלוקה", אבל דומני, כי למלה עברית זו יש אבק-מובן של פעולה מתוך רצון, ומכיון שאין אדם בא ומחלק את המוצרים בין האוכלוסים, אלא הם "מתחלקים מעצמם", מוטב שנדייק ונצוין את המושג הזה במלה "ניטרלית" הנגזרת מן ההתפעל: תתלקת.

בכך סיפנו בסירתנו החטופה את חמשת החלקים של תורת הכלכלה הקלאסית. נקריש-נא עוד מלים מספר למושג capital, Kapital. נתחלקו בו הפילוסופים בארץ: יש מתרגמים אותו לעברית "רכוש", יש הנוקטים "הון" ויש גורסים "ממון". והנה אין צורך בחוכמות, כדי להראות ש"רכוש" אינו קאפיטאל, אם כי במסיבות מסוימות הוא נהפך להיות קאפיטאל. משום כך יש לראות את הכנוי "רכושנות" השגור אצלנו לצורת-הכלכלה המודרנית, כמוטעה ומטעה, שהרי גם הכלכלה העתיקה וגם זו שבימי-הביניים, הכלכלה של הפלח וגם זו של הקבוצ, כולן בנויות וקיימות על יסוד של רכוש, דהיינו Besitz, property. גם "הון" אינו מתאים למונח חשוב זה, כי מובנה הראשון של מלה זו ממשט (כת, עצמה), ואינו כלכלי. ועוד—

¹ מוטב: נגמרת, ט.

היא קליטה מדי ואינו נוחה לגזירת מלים אחרות ממנה. גם בשמושנו היום היא מקובלת לקאפיטאל בצורת שמרי-ערך, כספים וכדומה. לכן מוטב שנחזיק למושג "קאפיטאל" במלה השלישית, כלומר קָמון. אמנם, יש המציינים כך כסף בלבד, אבל אין זו אלא השפעת המושג הלועזי Mammon, באשר זאת הצורה הקדומה והכוללת ביותר של הממון. הפעל קָמון יסמן אפוא את הפעולה של יצירת הממון: to capitalise, kapitalisieren, ולא כמובנו השגור היום בפי רבים — ספק מעות. למושג אחרון זה to finance, finanzieren לא נמצא עד עכשיו מונח נאה, כי גם הפעל "כספר" לא נתקבל ברבים. סבורני כי הדרך הטובה ביותר היא לבנות פעל יוצא חרש מן המלה הון, דהיינו: הון, אשר יהיה נוטה על-דרך נחי ע"י, כמו זון, קום, רוע. שורש זה מצוי היום רק בבנין הפעיל — "ההין", במובן התאמץ, העז — ואין בו משום סתירה להצעה זו. מן הבנין הקל נוכל לבנות שם-פעל הינה das Finanzieren, ושם-פעולה תהונה financing, Finanzierung, ואילו הפיעל, כלומר הוֹנָן יוכל לשמש למושג refinance, umschulden וכדומה. מאידך גיסא נקבל קְמוֹנוֹת לציון הכלכלה הקאפיטליסטית למעשה capitalism, Kapitalismus, ואילו במלה קְמוֹנוֹת נסמן את הלך-ההרוח הקאפיטליסטי.

הערות בלשניות ¹

א. כימיה או כימיה?

בזכרונות ועד הלשון חוברת ו' נדפסה רשימת מונחים בכימיה, ושם נכתבה תיבה זו כמח. בימי נעורי למד ליסדוני, כי המונח הלועזי כימיה מקורו בערבית علم الكيمياء = חכמת הכמות; הרי שבערבית בודאי ובודאי יש להעתיק תיבה זו כמכ, ובאמת היו נוחנים לכתוב כך, לפני 25–30 שנה עד שבא ועד הלשון (בשנת תרפ"ח) וקבע את הכתיב כמח. איני יודע מה המריץ את הועדה, שערכה את המונחים האלה, לקבל כתיב זה. ניסיתי להציל דבר מפי כמה ממשתתפי הועדה, והנה נתברר, כי דרעת כמה מחוקרי תולדות הכימיה בזמן האחרון אין מקורו של המונח "כימיה" בערבית אלא במצרית העתיקה, ואילו השם הערבי אינו אלא התאמת השם הישן — על סמך אתימולוגיה עממית מוטעית — לכתוב ערבי. ומקורה המצרי של התיבה — כן נאמר לי — הוא אדמה שחורה או חמה; חברי הועדה הנ"ל קשרו תיבה זו בשורש ח מ ס העברי וקבעו את כתיב המונח כמח.

אמנם, נכון הדבר, כי במצרית הקדומה מצוי השורש ח' מ ס ² ופירושו כבעברית היום — חם, אבל דבר אין לו ולאדמה בכלל, ולאדמה שחורה בפרט. תחת זאת מצוי במצרית הקדומה עוד שורש כ מ ס (קבטית — KMOM), שפירושו היות שחור (שורש זה מצוי גם בשפות שמיות, מכאן הארמית — אֶמְקָא), ומכאן גם שמה של מצרים — כ מ י (ובקבטית: KHME — קאמיקית ואֶמְקִיטית; XHME בְּחִיכִית). כלומר האדמה השחורה, היא אדמת עמק הנילוס הפורה, לעומת אדמת המדבר (שהיא צהבהבה, לבנה או אדומה — הכל לפי המקום). כאשר

(1) ראה ל שוננו ז', עמ' 47–51.

(2) ע"ד דרך העתקת האותיות המצריות ראה מאמרי בל שוננו" ב', ע' 136.

מתברר מן הקבצית העתיקה הערבים את השם הזה נכונה (אם אמנם מקורה של תיבת כימיה הוא במלה שפירושו אדמת שחורה): علم الکیمיה; ומכאן שגם בעברית יש להעתיקו בכי. רק מפני אי-ידיעת המצרים הקדומה טעו אז חברי הועדה וקשרו מלה זו בשורש חסם, המשותף לעברית ולמצרית — אך דבר אין לו ולענין הנדון, וקבעו כתיב מוטעה כימיה (במח.).

ולא זו בלבד; גם אלמלא נתברר מקורה של המלה הזאת כודאות, כי אז היה עלינו להעתיקה בעברית בכי, שכן כל ch בינלאומית אירופית (בין שמקורה ב־א או ב־ח היוניות ובין שאין מקורה בהן) יש להעתיק בעברית בכי, כאשר אנו למדים מהעתיקה רוב המלים היוניות הנכתבות ב־ח או ב־ח בספרותנו, שלאחר החניך. כן נעתקת התיבה κηρύσσω בכרו, χιλιαρχοι בכלירכין, χέλος בכילי, χείρας בכירי, χρώμα בכרום, χάρτης בכרמס וכו'; לעומת c הלטינית, הנעתקת חמיד בקי, כגון centenarius — קינטרא, caesar — קיסר, circus — קרקס וכו'.¹

על וער הלשון חובה לתקן את המעוות ולהכריז על הכתיב המתוקן של המלה כימיה.

ב. למונחי הרדיו².

החקירות הבאות למטה דנות בכלל חרשימה כוללה, גם במונחים שחידשה הועדה ולא נראו למחבר, וגם במונחים שבהם סמטה הועדה מטה שכבר הונח לפנינו.

(א) אמנם כבר הונח במונחי הפיסיקה המונח קָדֵעַ למושג—to absorb, וכן נהגה גם הועדה למונחי הרדיו; ובכ"ז הייתי מציע להחליפו במונח קָפָג וכן הונח במונחי החשמל³: תָּקָפָג, תְּקָנָה—to impregnate, מכאן שהפעל העומר to absorb=קָפָג (כמראה אין להשתמש כאן, שכן מוכנו (to be saturated)).

(1) עיי' דים ערכים אלו במלוגיהם של לוי או יספרוב. בדרך כלל יש לאמור, כי האות היוונית χ נעתקת ככ, ואילו האות α נעתקת בין ככ ובין בק, אך ההעתיקה ככ עורפה.

(2) ראה לשוננו ט', חוב' א'—ב', ע"ע 133—147.

(3) מלון לעבודת השם ל—1 (מלוני ועד הלשון העברית, ו')

ע' 37 (ערך 196, 8). להבא יצוטט מלון זה בשם מלון ו'.

* הערותיו הבאות של המחבר נוגעות בעבודתה של אחת מועדותיו של ועד הלשון, שדנה וחזרה ודנה עד שהציעה את המונחים שנתפרסמו ברישימה למונחי הרדיו. וטוב שהרכבה מן הדברים המובעים בהערות שלפנינו הוכעו בועדה — וגדחו אחרי ברור נוסף. בכל זאת נכיר טובה למר ש. גם על המוצלחות שבחערותיו, וגם על אלה שאין אנו יכולים להסכים להן. להערות שונות ניתנה תשובה עיי' מוכרי הועדה, מר ז. בן-חיים, ופה ושם העירותיו על פרט זה או זה מטעם המערכת, מכלי לנגוע בכל השאלות, ט.

ב) קשה להניח את המונחים פֶּוּן, פֶּוּן לְמוֹשָׁגִים to adjust, adjustment, משום שכבר הרבו להשתמש בספרותנו במונחים אלו להוראת המושגים to direct, direction; וגם אין לנו מונחים אחרים טובים מהם למושגים האחרונים. הועדה הזמנית למונחי הפיסיקה שישבה בת"א בשנות 1935/36, התחבטה הרבה בשאלת שני המונחים האלה, שלהוראתם משמשים חליפות הפעלים פֶּוּן, פֶּוּן (וגם להוראות אחרות), ולבסוף החליטה וקבעה להכדיל – מחוים והלאה – בין שני הפעלים האלה¹. והיה:

פֶּוּן —	to direct	פֶּוּן —	to adjust
פֶּוּן —	direction	פֶּוּן* —	adjustment

ומן הראוי שמומחינו יביעו את דעתם על הצעה זו.

ג) לא הצליח המונח פֶּוּן לְמוֹשָׁגִים. אמנם מונח זה משמש זה זמן רב ל-Antenne (Fühler) של החרקים, אבל כבר הדגיש הפרופ' בודנהיימר כמה פעמים שהרמשים אינם ממששים באנטינות שלהם, אלא חשים בהן, ובספרו הוא מתרגם את המונח הזה כתיבת פֶּוּן². מלבד זאת עצם הצורה פֶּוּן לְמוֹשָׁגִים היא סוורה; והיא גם קשה לעיין, שכן אם נבוא לתרגם, sechskantige Antenne נוכח לאמר פֶּוּן לְמוֹשָׁגִים פֶּוּן לְמוֹשָׁגִים**. המשתמש דוקא בשורש זה צריך לפחות לנקוט במשקל הרגיל פֶּוּן לְמוֹשָׁגִים (על דרך יְקוֹשׁ, יְקוֹשׁ, פֶּוּן לְמוֹשָׁגִים)*** ולקבוע לאנטינה — פֶּוּן לְמוֹשָׁגִים. ואולם לפי דעתי אין צורך לתרגם מונח זה. מו"ס אמור להרחיק את מתלמידינו ומשכילידינו יתר על המידה ממערכת המונחים הבינלאומיים. דומני כי עלינו להניח כלל זה: מונח בינלאומי נשאר בחזקתו, כלומר בלא תרגום לעברית, אם הוא מקובל בשפות העיקריות (אנגלית, גרמנית, צרפתית, רוסית, איטלקית), אלא אם כן צורתו סוורה מאוד לרוח השפה העברית או שיש צורך לכנות תארים ופעלים המסתעפים ממנו. במקרה הראשון טוב לשנות את המונח במעט כדי לתן צורה עברית למלה, ואם הדבר אינו אפשרי (כבמונח ארוך מאוד) יש לתרגמו לעברית;

1) כמובן תחית הכדלה זו מלאכותית לחלוטין, שכן אפשר להביא מן הספרות הרבה ראיות לכאן ולכאן; אך מו"ס הרי מבחינת הנחת מונחים מדעיים אין במונח אלא תחובן שנותנים בו מניחיו ומחדשו; משום כך ראתה הועדה היחר לעצמה בטה שהחליטה.

2) עי' פ. ש. בודנהיימר וה. צ. קליין, ספר החרקים לחקלאי, ע' 4

(ציור א').

* סן, "כונן" צריך להיות "פֶּוּן". ט.

** אפשר למצוא כמעט לכל מלה צירופים משונים: תְּרוֹט תְּרוֹט, תְּמוֹצָה תְּמוֹצָה, שלמה שלמה, שלמה שלמה, ואין זה פוסל את המונח. וכאן אפשר לומר: משות-עש. ט.

*** הוראת המשקל פֶּוּן (pā'ol) הזה שכמלים הנזכרות היא אומנות ומקצוע, ואינו

ענין לכאן. ט.

במקרה השני יש לתרגמו לעברית למען נוכל לבנות ממנו פעלים ותארים עבריים. במקרה דנן, אנטינה, אין צורך לא בפעל ולא בתאר הכנוי על פי מונח זה; וגם צורתו "עברית" למדי, וע"כ טוב יותר להניחו בלעז. ואמנם כן עשתה הועדה הזמנית החדשה למונחי הפיסיקה (חומר עבודתה עודנו נמצא בכ"ו).

ד) במונחי הפיסיקה¹ הונח המונח תְּנוּפָה למושג amplitude וכן קבלה גם הועדה למונחי הרדיו; ואולם מונח זה אינו חולם ביותר את תכנו הלעזי. בשעת הדיון במונח זה בוועדה לעריכת המהדורה הב' של המלון למונחי התיכניקה הוצע המהנרם מר א. ויזנסקי להשתמש למושג זה בשורש שרע; ולפי זה amplitude — תְּנוּפָה. וגם הצעה זו ראויה לתשומת לב*.

ה) לפי הנאמר לערך ג' אין צורך לתרגם את המונח אמטוספירה. יתכן להוסיף שאפשר להשתמש גם במלה המקובלת אַטְמוֹסְפֵירָה.

ו) המונח coefficient אינו בר-מזל. כימי היותי עדיין תלמיד בית הספר היה רווח התרגום קֶפֶס. וכך נקבע במונחי המתימטיקה,² וכן נהגה גם הועדה למונחים הרדיו; ואולם במונחי החשמל נכתב כמה פעמים קֶנָה,³ ואילו במונחי הפיסיקה⁴ כתוב גֶ'רֶס. אמנם, יתכן כי המושגים שונים הם; אך אם אין הדבר כך, יש לשים קץ לרבגנויות זו.

ז) למושג audibility הניחה ** הועדה שני מונחים שֶׁמַע וּשְׁמִיעוּת. ראשית, דיינו במונח אחד בדרך כלל; ושנית שֶׁמַע הוא לפעיד hearsay, hearing (לשמע אופן, חוש השמע וכ"ו) ולא audibility.

ח) למושג bombard חוצע בוועדה הזמנית למונחי הפיסיקה (ראה לעיל בערך ב') תֶּפֶץ וְגַם צורה עברית של הלעז: בֶּפֶס (וכן תֶּפֶץ; בְּפֶס). בְּתֶפֶץ אין צורך, כי זו נחוצה לנו למושגים אחרים.

1. ראה לשוננו ג', ע' 893 (מס' 496).

2. ראה לשוננו ה', ע' 345, עמוד א'.

3. ראה מלון לעבודות חשמל — 2 (מלוני ועד הלשון העברית, ז'), ע' 243—244 (ערכים 219, 19 ואילך). להבא יצוטט מלון זה בשם מלון ז'.

4. ראה לשוננו ג', ע' 183 (מס' 112).

* אין "שורע" אלא "ארוך יותר מדי" והשתרע בעיקר, התפשט לאורך, ואין לו ענין ל-amplitude שחייא (Brockhaus) "die grösste Ausweichung aus der Mittellage", לרוחב ולא לאורך. וגם משקל המלה אינו מתאים. ט.

** ו"א: הוציעה לבחירה, וכן במקרים אחרים. ט.

(ט) המונח פִּיוֹל כבר נתקבל וגוהג בארץ למושג titration¹ ואין להשתמש בו למושג (to calibrate) to gauge, eichen. למושג זה האחרון הוצעו בוערה הזמנית למונחי הפיסיקה שחי הצעות דָּרָג או מַגֵּן²; וההצעה הראשונה נראית לי יותר.

(י) לפעִיד capacity הוא יכולת קיבול; ואילו קיבול הוא שם הפעולה של הפועל קָבַל — דהיינו taking, reception.

(יא) מעגל הכוור — אמנם נוחת המשנה בצירוף זה של שם בלא היא הידיעה עם תואר הבא בהיא הידיעה (כגון כותח הכבלי, שכר המרי, חומץ האדומי — פסח' ג', היא; אפונים הגמלנים — כלא' ג', ח'ב; ומכאן שבת הגדול וכו'), אך אין להשתמש בצירוף משונה זה היום. וע"כ יש לתרגם selective circuit בַּמָּגֵל בּוֹרֵר, ולא מעגל. "הכוור" כמעשה הועדה. ובענין בוור, ברירות עי' להלן, ערך מ"א.

(יב) אמנם, משמש עדיין ברשימת מונחים לחשמל, מלפון ומלגרף³ המונח condenser כלעזו — קוֹנְדֵנְסָטוֹר, מ"ם כבר תורגם עברית אח"כ — וכדין, שכן יש צורך להשתמש גם בפועל to condense וכו'; והונה לכלי זה המונח קֶנְדֵב⁴; לא ברור אפוא, מה ראתה הועדה לשנות ולהניח בַּמָּגֵל. הרי השורש הזה מצוי גם בצורת נחי ל"י וגם בצורת כפולים (לכ"ו-עָבִים).

(יג) המושג to control ניתן להיתרגם עברית, לפעיד, רק כמונח שֶׁלֹא יֵשׁ בּוֹ... שֶׁלֹא עָלָה. ואת גונו הסווייג בתרגום הגרמני אפשר לתרגם בפועל נָהַג (כפיעד; על דרך: הִנְחֵה עוֹלָמוֹ בְּחֶסֶד).

(יד) ואשר למונח קְרוֹנְטָה אין לראות למה הוא בא. אם לתרגום — אין טוב מלאמור מֶטְרָה; ואם להנחת המונח בלעזו — מאי קְרוֹנְטָה? וכמה עדיפה היא על קוֹרֹנְטָה או קְרוֹנְטָה?

(טו) איני מומחה לעניני רדיו, ואיני יודע למה מתכוון המושג corrector (tone)

1. ראה מונחי הכימיה, זכרונות ועד הלשון ו', ע' 53, עמודה א'.

2. אם יתקבל המונח מַגֵּן לענין זה יהיה צורך לקבוע מערכת מונחים הקשורה

בשורש משנה זה, וכן נאמר: תָּכַן — (תְּכָנִית — plan)

מַגֵּן — (calibration) to calibrate, to gauge (מָגֵן —)

מִתְקַנֵּן — (מִתְקַנֵּת — standard)

כמובן, תהיה קביעה זו גם היא מלאכותית ומותנה במש כקביעת מערכת המונחים בַּנֵּן — (ראה לעיל בערך ב') [אין תָּכַן אלא מִדָּה. עי' מאסף דברי II, עמ' 90 — 91. ט.]

3. ראה רשימת מונחים לחשמל, מלפון ומלגרף (מלוני ועד הלשון העברית, א'), ע' 3 (מס' 20. להבא יצומט מלון זה בשם מלון א').

4. ראה לשוננו ג', ע' 185 (מס' 276) ומלון ו', ע' 54 (ערך 224, 2).

* אין "עכ"ל! יש רק "עצבים" כמונח לבנין שאין לו כל קשר להוראת עב, עבה. ט.

הראשון. מים ברי לי כי אין להניח קוק, כאשר פעל זה כבר הונח על פעולה ידועה בנוזלים. וכן אנו אומרים קוק — to distill, קוק — distillation, מוקק — distiller — ואין להשתמש במערכת מונחים זו לענין תיכני אחר¹. אם הכוונה היא לנבדק הצליל, כי אז אולי יתכן לאמר מצליל (מלשון צליל צליל) או קופק (מלשון צליל צליל).

(טז) המושג coupling, Kupplung כבר נזכר במלון למונחי התיכניקה, ושם הונח לצורך זה המונח קשור (קשר, מקשר)²; ואילו מצמד הונח על המושג coupling-box, Muffe (צמוד — coupling, Muffenkupplung, box-coupling)¹. ואיני רואה כל הכרח לשנות כאן ממה שהונח שם.

(יז) הוא הדין במושג oscillation. במונחי הפיסיקה הונח המונח נעזע על oscillation, ואילו על vibration הונח המונח תנודה⁴. ושוב כמה לשנות ממה שכבר הונח? לפי הרגשתי הולמת התיבה נעזע את המושג oscillation הרכה יותר מאשר התיבה תנודה. ולדעתי אין תנודה הולמת גם את המושג vibration, ויש לחפש לכך מונח עברי אחר. לדעתי פירושה של תנודה הוא ranging, fluctuation; ד"מ: המחירים בתנודים בין סך פלוני לסך אלמוני; ואולם הן לא בפירושה של תנודה הננו עוסקים כאן. ויש לדעתי לחזור ולקיים את החלמת הועדה למונחי הפיסיקה על ישנה — מבחינה זו: oscillation = נעזע. (יח) גם בהנחת מונח למושג deflection סתמה הועדה למונחי הרדיו ממה שהונח מכבר. במונחי הפיסיקה⁵ הונח למושג זה המונח הפקח; במלון למונחי התיכניקה⁶ הונח למושג זה המונח רפיון (שלא יתאים לעניננו כאן, אם כי יפה הוא לענינו שם). ומה טעם היה לשנות כן הסחה? ואם הכוונה כאן היא לפעל עומד או חוזר ולא לפעולה יוצאת, הרי אפשר היה לקבל כאן את המונח נסיטה. ומים נחוצים לנו מונח סטייה לתרגום המושג deviation, השונה מן deflection.

(יט) המונח diaphragm הוא לעולם דיאפרגמה, לפי עיקרון שכבר הזכרתי לעיל⁷. ומ"מ, אם באה הועדה למונחי הרדיו לתרגם, מה ראתה לשנות מן התרגום שניתן במונחי הפיסיקה — קרום? אמנם אין „קרום“ נראה לי, כי אין פירושו דווקא דיאפרגמה אלא כל קור או ציפוי קשה העולה על נוזל, פצע או כד'.
 1. ע, ד"מ, זכרונות ו', ע' 57, עמוד א'.
 2. ראה מלון למונחי התיכניקה (מלוני ועד הלשון העברית, ג') ע' 6 (ערכים 56, 1 ואילך; להבא יצוטט מלון זה בשם מלון ג').
 3. שם, ע' 7 (ערכים 56, 4 ואילך).
 4. ראה לשוננו ג', ע' 192 (מס' 456 ו-458).
 5. ראה לשוננו ג', ע' 193 (מס' 459).
 6. ראה מלון ג', ע' 9 (ערך 76, 2).
 7. ראה ערך ג' לעיל.

(כ) בלתי מוצלח הוא התרגום טֶצֶפֶן למכשיר direction-finder. ראשית הרי הונח כבר מצפן על compass; ושנית, הלא כל עיקרו של מצפן לא בא אלא מהמלה צפון, כלומר מכשיר המראה תמיד על צד צפון; ואם כך מה ענינו אצל מכשיר המוצא את הכוון לכל צד שחוא? ויש לתרגם מונח זה בלשוננו לרעתי: מוצא הַבּוּדֵן, קוֹבֵעַ הַבּוּדֵן.

(כא) החופקה brushing discharge כבר נתרגמה פְּרִיקָה בְּרָמֹת אֶלְקָה¹. ומה טעם ראתה הועדה למונחי הרדיו לשנות? פְּרִיקָה בְּאֶלְקָה היא במקצת טעין דבר והיפוכו.

(כב) והוא הדין במושג glow discharge. מונח זה כבר תורגם תּוֹפֶקֶת נֶצֶנֶז² על דרך הלעז הגרמני שם Glimmerscheinung; ואם רצו להתאימו דווקא ללעזים, אפשר היה לתרגם פְּרִיקַת נֶצֶנֶז, הַתְּפִיָּקִית נֶצֶנֶז, שהוא בעצם התרגום הנכון גם מבחינה לשונית: כי הגחלים הלוחשות נקראו לוחשות, לא על שם מראהן, אלא על שם קול השריקה הקלה, הפעפוע שהן משמיעות; והאם גם בשעת הפריקה נשמע קול הלחישה הזאת?

(כג) למושג to distort מספיק ללעזים תרגום אחד: עִזָּה; בִּסְרָם — אין כל צורך, שכן יש בפעל „מסר“ מהמלת מוס, מבלבול מושגים, מערכוב תחומים*, אבל אין בו משום שינוי צורה או עיקום הרמות כבפועל עות.

(כד) פּוֹעֵל אינו — לרעתי — acting, effective, wirksam, אלא acting, working, wirkend (בהכרח מן פְּעִיל — active). ואילו כאן הייתי מציע להשתמש בשורש כִּצַּע: כְּצִיעַ** — effective, wirksam, בּוֹצֵעַ — efficient, פְּעִיעוּת — efficacy, Wirksamkeit, בּוֹצֵעוּת — efficiency.

(כה) המונח אנרגיה יפה בלעזו ואין כל צורך להוסיף עליו סְרִי, שהוא אמנם תרגום לאנרגיה, אך מבחינה אחרת לגמרי (כתכונה רוחנית!); וכענין אנרגיה התנודה ראה לעיל, ערך יז.

(כו) ואשר למונחים לָקָה, לָקוּי למושגים to fade, fading: ראשית, הרי לִיקוּי הונח על „פגיסה, חסרון“ מטעם הועדה עצמה ככתוב במונח חבא מיד לאחר הערך הנדון כזה: fault of phase — לָקוּי תִּפּוּסָה; ושנית אין לָקוּי חולם את המושג fading שיש בו משום הפסקה חבאה בהדרגות ידועה, בהמשכות מסויימת. המהדרם מר א. ויזנסקי מציע להשתמש בשורש פּוּג (הטעם

1. ראה סלון ז', ע' 48 (ערך 219, 15).

2. ראה שם (ערך 219, 14).

(*) כל זה יש במושג distort כשמשו לרדיו. מ.

(**) אין תוראת, בִּצְעִי בבנין קל אלא: „כרת, שבר, רצץ; עמול לעשות קִצַּע; פרום לחם, ואי אפשר לצור צורה „בציע“ או „בוצע“ אלא להוראת קל. מ.

פג; פוג — to fade; פוגה — fading; ואילו ד"ר כהן מצייע תפוגה — fading. מ"ם שורש זה יפה יותר למושג הנדון משורש דקה.

כז) לעומת זה הצליחה הוערה בקביעת המונח פֶּרְגָם לחלק הכלי הנקרא בשם feeder, Speiseleiter; אך גם כאן לא צוין, כי כבר הונח לכלי זה שם במלון למונחי התיכניקה, שהוא-אמנם, לפי דעתי, מוצלח פחות מזה שהונח בזה¹. כח) ברשימת כלי המטבח² הונח המונח פֶּסְנָגַת על הכלי filter, וכך תוקן עתה גם במהדורה ב' של המלון למונחי התיכניקה, שבו היה מנוקד לכתחילה פֶּסְנָגַת³. ומנין דה ולמה דה לוועדה למונחי הרדיו החיקון פֶּסְנָגַת?⁴.

כט) התרגום לְשֶׁטֶף למונח flow, flux אינו מתאים ביותר, משום שמורגש בפועל שטף מקצת ממושג השטיפה בכוח (שֶׁטְפוֹן). הייתי מצייע להשתמש כאן בשורש נהר, ולהניח למושג זה את המונח נְהִיָּה. דרך אנכי, בוועדה הזמנית למונחי הפיסיקה⁵ נקבע המונח קֶרֶיֶחַ למושג (Strahl)flüssigkeit.

ד) למכשיר fuse הניחה הוועדה את המונח נְתִיף⁶. ואין המונח הולם את הענין לא מפאת משקלו ולא מפאת קצם השורש שבו אחוז הועדה. המשקל פֶּעִיז כבר נחקל בחידושי שפתנו החדשה⁷ לתארים המורים על אפשרות של חכונה ידועה, כלומר אלה הנכבדים בעזרת המופיכם able, ible באנגלית או bar, sam בגרמנית; כגון פֶּפִּיף — flexible, biegsam⁸; ואשר לעצם השורש נתך, הרי זה הונח על פעולות allaying, Legierung⁹; *וע"כ יש לבכר כאן את השימוש בשורש אחר, כגון מסס או נגר; ואולי יפה להשתמש בזה

1. ראה מלון ג', ע' 15 (ערך 129, 9).

2. ראה מונחי לשון ב', הוצאת הארגון לחשלוטת העברית ע' 5 — בראש בעמוד.

3. ראה מלון ג', ע' 6 (ערך 53, 1).

4. אנכי אירחא, משקל זה אינו מצוי בספרותנו בכפולים; בשרשים אלה נוהג המשקל מ.ל. אמנם במקום שלא היחה אפשרות להמנע מכך ראו כמה ועדות להחיר משקל זה; אבל כאן הרי כבר נקבעה צורה אחרת.

5. עיי' לעיל בערכים ב' — ג'.

6. וראה לעיל ברשימה זו עצמה: נְצָרָה — alarm fuse, protector.

7. נאמר כאן חדשה ככונה, כי בתיבות המצויות בספרותנו העתיקה לא חסיר ברור אפיו זה של המשקל (הסכילות). וראה התערה שלהלן.

8. כמובן בנויים גם שמות מסוג אחר על משקל זה (דָּלִיל, שְׁפִיר וכו'); ואולם כאן מדובר בחידושים בלבד.

9. ראה מלון ו', ע' 21 (ערכים 190, 19—21).

* כמה דברים אמורים? בכנין פיעל נִתְּךְ, ואולם -נְחִידֶךְ* משתייך לבנין קל או נפעל. ט.

בביטוי המסמל את תמסת השלג ונתקבל במובן זה במונחי הפיסיקה¹ – הפשרה? וכן נאמר כאן – בַּפְּשִׁיר או גַּפְּשִׁיר?

(א) המושג leak אינו מתכוון לַנְּפִיקָה אלא לְהַפְסֵד*, ועיכ יש לתרגם מונח זה בהרכב מעין פְּסֵד-הֶסְרִיג.

(ב) מִתָּוֶן הוא לדעתי תרגום בלתי מוצלח לכלי indicator, משום שכבר הוכח כי מחוץ קידה, פירושו הראה כיצד יש לעשות קידה, כלומר demonstrated. וכך כבר נתנו רבים להשתמש בפעל החוה במובן to demonstrate. ואילו המושג indicate הייתי מציע ליחד את הפועל רזם (שהוא נדרף לרזם בהיפוך אותיות ואין לנו צורך בו במובן זה), וכן לקרוא לכלי בָּזָם; הצעתי זו נתקבלה בועדות למונחי מכונות ולעריכת המהדורה חב' של המלון למונחי החיכניקה.

הועדה למונחי חרדיו לא יכלה לדעת את הצעתי זו שעדיין לא באה לפני הלשכה הירושלמית; אך מה ראתה הועדה לשנות מסה שהונח במהדורה הא' של המלון הג': מוֹרָה?²

(ג) לדעתי – input, Aufwand, Bedarf – הוא צֶרֶךְ³ או דְּרִישָׁה. מ"מ לא תִּשְׁקָעָה, שענינה investment.

(ד) המושג ion תורגם במונחי הפיסיקה⁴ במונח יֹאִוֶן; ומכאן to ionise, ionisation – יֹאִוֶן, יֹאִוֶן; ומה ראתה הועדה למונחי חרדיו לשנות לֹאִוֶן, יוֹנָנוּת, יוֹנָן? במה נבדלת מערכת מונחים זו לטובה מן המערכת שנקבעה במונחי הפיסיקה הנ"ל? ומה הכרח היה לשנות מן המטבע שכבר נמכרה?

(ה) המונח גוֹן תְּקוּל הונח במונחי הפיסיקה⁵ על המושג quality, Klangfarbe. אם נלקח עתה למושג modulation, שאין הוא חולם אותו לפעיר, מה נעשה ל-quality?

(ו) תנודה צוֹלָלִית היא תנודה היורדת לעסקי המים. תנודה אֶטוֹסִית הוא ככלל מושג בלתי-ברור, שחרי כבר נתקבל המונח אטום למושג בלתי-שקוף או בלתי-חרדיו, כלומר סגור בפני דבר מה; וזהו בעצם פירושו של שורש

1. ראה לשוננו ג', ע' 185 (מס' 263).

2. ראה מלון ג', ע' 13 (ערך 111, 2).

3. המונח צְרִיקָה קשה לשימוש משום היותו מין ג' של התואר צָרִיךְ.

4. ראה לשוננו ג', ע' 199 (מס' 650).

5. ראה לשוננו ג', ע' 163 (מס' 488).

* אין זה מדויק. מ.

זה: סגירות, חוסר מכוא ומוצא¹. מונח מעין חנדון בערך זה כבר הונח במלון ג' die Räder tönen — הנגלים רועשים²; ואם לא נשא המונח הזה חן בעיני הועדה ורצתה להשתמש דווקא בשורש צלל, כי אז אפשר היה לאמור תְּנוּדָה צְדִילִית וּבְדִילִית או מְשִׁיעַת צְדִיל וְתִסְבַּת צְדִיל.

(ז) מהמונח oscillation loop, Schwingungsbauch שהכוונה היא לקו עקום, וע"כ אין לפע'ד לחרגם זאת כתיבה הבנויה מן השורש ב'ט, שכן בליטה היא עפ"י יציאת-דופן פתאומית שמידת בליטתה (יציאתה מן הגוף שאליו היא קשורה) גדולה ממידת רחבה; בכגון זה, כלומר במקום שמחווה קו עקום הדרגי במידת הבליטה, טוב יותר להשתמש במונח קִשְׁת או קפּוּר.

(ח) המונח displacement, Verschiebung כבר תורגם במונחי הפיסיקה³ בְּהֶעֱתָקָה (כשם הפעולה) וּבְהֶעֱתָק (שם העצם שהוא תוצאת הפעולה). למה אפוא היה צורך להמירו כאן בְּעֶתְיָקָה, המשתמעת לשתי פנים? (ט) הכלי plug, Stöpsel כבר תורגם בשתי רשימות של ועד הלשון⁴ במונח חיפה פִּיקָה. מה טעם היה להכניס כאן במקומו תְּקַע? ברור כי הדבר נעשה לשם השלמה תְּקַע — שְׂקַע; ואולם עצם השקע אינו עולה יפה (ע"י ערך מ"ג).

(ט) בְּיִאֻסְטָט משמש בכל השפות, וגם בעברית כבר הונח כך⁵ ומה טעם לשנות כאן ממה שכבר הונח בשתי ועדות ולכתוב דווקא הֶתְנַגְדוּת קִשְׁתָּה?

(טא) אם יונח המונח בְּיִירוּת על המושג selectivity, כיצד יתורגם המושג clarity לעברית? שמה תאמרו בְּהִירוּת, הרי זו lightness (of colour)! האם לא מוטב לבחור בשורש כחר לתרגום המושג הנ"ל?

(טב) יפה נחנה הועדה במונח תְּצַד, שהעירה כי יש כאן תיקון מכוון למה שהונח קודם; והתיקון אמנם עלה יפה, וטוב הוא לאין ערוך מן שְׂנָט (shunt) הראשון, שלא היה לו על מה שיסמוך. רך אנכי, יש לציין כי גם בועדה למונחי המכונות הונח המונח הזה על עצם המושג הזה מבלי אשר תדע הועדה, כי כבר הוחלט כך בועדה למונחי הרדיו.

1. השווה ערבית — اظ — מצר סגור; ועיין מה שכתבתי בענין זה בלשוננו ג', ע' 107 (ערך י"א) וכן ברבעון Kemi VI, pp. 67 – 68.
2. ראה מלון ג', ע' 8 (ערך 72, 8).
3. ראה לשוננו ג', ע' 192 (ערכים 466/67).
4. ראה מלון א', ע' 9 (מס' 81) ורשימת מונחי הפיסיקה, לשוננו ג', ע' 198 (מס' 620).
5. ראה מלון א', ע' 21 (מס' 76) ולשוננו ג', ע' 199 (מס' 633).

בנ) אחוזו הוא בדרך כלל משקל של שם פעולה ואינו מתאים לא מפתח מכנה ולא מפתח תוכנו לכלי socket. גם התרגום שהונח לכך לפני¹ — חבור-קיר אינו טוב כל עיקר. מלבד שביטוי זה מסורבל הוא ביותר, הרי הוא הולם בעצם רק אפשרות אחת: כשהחיבור קבוע בקיר; ובמקרים אחרים כיצד נקשה? הייתי מציע להשתמש במונח פִּזְתָּה, שהיא socket בדלתות הקדמוניות², ולהרחיב את היקפו של מונח זה על כל socket שהוא, כי מיום כל socket הוא בבחינת פותח. שָׁקַע אינו טוב יותר מאחת, שהרי עפ"י אין זו כלל שקיעה, אלא חור נקוב או קרוח לשם תקיעת דבר מה בו. ואם רוצה מי שהוא למצוא שימוש לזיווג זה של תָּקַע — שָׁקַע הרי הוא מתאים הרבה יותר לזוג mortise and tenon.

בד) התרגום תָּקַע למועל to superpose אינו מוצלח, משום שהרכב פירושו המקובל הוא to compose (בכימיה) ונח to bud (בבוטניקה). מוב יותר להשתמש בְּתַעֲלָאֵרִי' (מלשון [במקרא הנעל] עוֹל, על=בוא, הכנס) או תַּעֲלָה. (מה) לכלי switch, Schalter כבר הונח המונח פְּטָה³, ולמה היה לשנות מסמכע שטבעו ראשונים? ומה גם שְׁפָתָה אינו נוח, מכיון שכמה כללי הטיה כאלה אינם נקשים כלל בצורת מתח, אלא בצורת כפתורים שיש לדחקם או לסובבם סחור, סחור.

בז) המושג to transform הוא גִּלְגָּל, הֶמֶר (כפעל יוצא) או תַּתְּגִּלְגָּל, הֶמֶר (כפעל עומד) ופעולת השינוי כאן אינה אלא תוצאת התרגוםפורמלי; וע"כ אי אפשר להשתמש במונח שְׁנָאִי ל-transformer. ומה גם שהמונח נשאר בלעזו במסגרת שהונחו לפני⁴. אמנם מן הראוי להניח פעל מיוחד למושג זה בעברית, ואז אפשר יהיה להניח מונח עברי גם לכלי. להכליל זו הייתי מציע לבנות שורש משנה תִּמְרָה (משורש תִּמְרָה) על דרך תרם מתרומה (משורש רום); ונאמר תִּמְרָה — to transform (intr.) (פועל עומד), תִּמְרָה — to transform (tr.) (פועל יוצא), תִּמְרָה — transformer⁵. ואין לחשוש

1. ראה מ' לון א', ע' 34 (מס' 110).

2. הדלתות הקדמוניות היו סובכות על ציריהן (יחדות עץ שבלשו מעל לדלת ומתחתיה); שהיו נתונים בפותות (שקעים שנעשו במשקוף ובסף) של אבן, עץ, של מהכת וכדו'.

3. ראה מ' לון א', ע' 22 (מס' 83). כמובן לא ידובר כאן במקל, אלא בכלי המפתח את הורם לכאן ולכאן.

4. ראה מ' לון א', ע' 13 (מס' 127). וכן יש לכתוב גם אמטור-טרנספורמטור אם לא תקובל החצעה הבאה להלן.

5. והוא חרין בכלי auto-transformer: אֶמְטוֹ-תִּמְרָה.

לערבוב הפרשיות בפעל תָּפַר (מלשון תָּפַר). שכן זה משמש עפ"ר בפיעל: קְתַפֵּר וְעוֹלָה וכו'.

(מז) פרנסמסיה היא קְסִיכָה או הַעֲבָכָה, אך מ"ם לא קְשִׁיכָה הנהג זה זמן רב במסחר במוכן shipping (כאניות) או posting (כדואר).
מח) המושגים to tune, tuning כבר תרגמו עברית במונחי המוסיקה בְּקָנָלִי, קוֹדֵל¹ ההולמים יפה את מושגיהם. ואשר למערכת הפעלים בָּנָן, בּוֹנָן, תְּבָנָן ראה לעיל בערך ב'.

(מט) בענין control במוכן שְׁלִיטָה ב... עיין לעיל ערך י"ג. ואילו למושג control במוכן ריגולאציה כבר הונח המונח נְפֻט; מ"ם אין כאן מקום לְפָקוּדִי, שהוא תרגום על דרך הצרפתית — commande (ואף שם אין פירושו פיקוד, אלא שְׁלִיטָה עַל, שְׁלִיטָה ב...). ובמונחי הפיסיקה הונח על המושג — loudness, Tonstärke שהוא מונח קרוב לנרון כזה — הִזָּק הַקוֹל². ומה ראתה הועדה לשנות? הרי המונח קְצָצָה הונח למושג intensity³.

(נ) מוטעה מעיקרו — לדעתי — תרגום המונח wave crest, Wellenberg שכן המונח כאן לקו השיא, למרום הגל, וכן יש לתרגם: שִׁיא הַגֵּל (שיא אינו וצריך להיות דוקא נקודה או חוד), או קְרוֹם הַגֵּל — אע"פ שזה האחרון אינו נראה לי. רכס אינו קו השיא או נקודה גבוהה, אלא שלשלת מחוברת של הרים (ביחד עם שפוליהם והבקעות שביניהם וכו') chain of mountains, Bergkette, ואילו חלק השלשלת הגבוה ביותר נקרא בשפת הגיאוגראפים בעברית פְּרִשֶׁת הַתַּיִם.

1. החומר נמצא עדיין בכ"י בתיקי חלשכות בירושלים ובתל-אביב.

2. ראה לשוננו ג', ע' 193 (מס' 486).

3. ראה שם, שם (מס' 486) וע' 194 (מס' 526). אמנם במקרה זה התוצאה אחת

היא, שהרי הדבר נעשה ע"י ויסות עצמת הזרם.

הערות להערות *

בהערות בלשניות ז' המתפרסמות לעיל דן מר שבנא גם במונחי הרדיו שהונחו ע"י הועדה למונחי הרדיו שבירושלים ונתפרסמו בחוברת א—ב של כרך זה.

לרשימת המונחים ההיא, המכילה קרוב ל-330 ערכים העיר מר ש. 50 הערות, שרובן ככולן מביעות התנגדות למונחים שהונחו ע"י הועד הנ"ל.

מבחינה תיאוריתית מתנגד המעיר לשלושה דברים, ואלה הם:

(א) תרגום מונחים בינלאומיים לעברית (במדה גדושה).

(ב) הצעה של יותר ממונח אחד לענין אחד (במונחי הועדה הובאו לפעמים שני מונחים זה על יד זה).

(ג) הנחת מונחים חדשים במקום מונחים שהונחו באחת הועדות הקודמות. בדרך כלל מודה כל ועדה מועד הלשון בשלושת עיקרים הללו, אלא שהשימוש בהם למעשה — הוא המביא לחילוקי דעות.

(א) אם נעיין בהערותיו של ש. (ד', ו', י"א, ט"ו, י"ז, מ', ועוד), ניווכח שאף ש. אינו סובר, כי צריך להשאיר את כל המונחים הבינלאומיים, אע"פ שהם מקובלים „בשפות העיקריות“ ואפשר לסגלם גם בעברית בתנאים מסויימים; אלא לעתים מציע הוא מלה עברית אחרת תחת הצעתה של הועדה. ברי שאילו היה ועד הלשון נמנע מלהשתדל לקבוע מלים עבריות למונחים „בינלאומיים“, כי עתה היינו חסרים מונחים כגון: זיקוק, זעזוע או תנודה, תנופה, מקדם, אירה, שנעשו נכסי צאן ברזל של הלשון הכללית, ואין צריך לומר של לשון המדע, ובמקומם היינו משתמשים בלעזים: דיסטילציה, אוסצילציה — ויברציה, אמפליטודה, קואפיצינט, כשם שאנו עוד משתמשים במלים: סוציאליזציה, אינטגרציה ועוד ועוד. והרי על עדיפותם של המונחים העבריים הנ"ל אין גם מר ש. כנראה, חולק כלל.

מן הנמנע לקבוע כללים אובייקטיביים לתרגום מונחים בינלאומיים לעברית.

(*) ההערות האלה חוברו בהתייעצות עם חבר הועדה למונחי הרדיו, המהנדס מר ש.

סמ"ל. הערות אחרות אף נוסחו על ידי.

שני הגורמים: 1) המושג המובע במונח לכל צד-צדדיו, 2) החומר הלשוני העברי, שונים הם בכל מונח ומונח, ואם נוסיף לכך שאף הטעם הלשוני אינו קבוע ועומד, מסופקני אם יצליח מישורו לנסח כלל שיספק את כל המעוניינים במונחים עבריים.

ב) לעתים יש יותר ממלה אחת להבעת מושג מסויים, שהרי אפשר להביע מושגים לאו דוקא בדרך אחת. כשאין הכרע להעדיף הצעה אחת על חברתה וכשהדעות נחלקות הן בתוך הועדה והן מחוץ לה, אם שם זה או זה מעשי יותר לשמש מונח למושג מסויים, הרי אין הועדה רואה לעצמה זכות לגזור על הציבור דוקא מונח אחד. מטבע הענינים הוא, שהצעת שני מונחים באה בעיקר בשעה שתורגם מונח בינלאומי במלה עברית—אז יבאו המונח העברי והמונח הבינלאומי יחד, והרי אותו דבר עושה המבקר בהערה מספר ח'.

ג) החלפת מונחים שהונחו כבר במונחים חדשים אינה נעשית מחמת אי ידיעה בחומר ובעבודת הועדות הקודמות. צריך לזכור שעם התפתחות לשוננו הולכים ונפסלים מונחים שונים, והם נדחקים מאליהם מתוך חיי הלשון. על כן מתפקידה של כל ועדה לבדוק תמיד לאור המצב במקצוע, אם קנו להם המונחים שהונחו פעם מהלכים בחיים, ואם יש בהם היום כדי לספק את התביעות. ואם בתחום אותו מקצוע הוחלף מונח במונח חדש — כלל גדול הוא: „הלכה כבתראי“. אולם יש עוד סבה — והיא עיקר. לרבים נראה מונח חדש כסתירה למונח שכבר נקבע פעם במקצוע דומה ואין הדבר כך. על סתירות מדומות מראה ש. בהערות: י', ט"ז, ט"ח, י"ח, י"ט, כ"ב, כ"ו, ל', ל"א, ל"ה, ועוד. כרגיל מסיקים על מציאות „סתירה“ מתוך שויון תרגומו של מונח מסוים ללעז. גישה זו מוטעית בהחלט.

המונחים של ועד הלשון אינם בחזקת תרגום של מונחים לועזיים כפי שהוער בכמה מקומות¹, אלא המונחים העבריים והלועזיים שוי-ערך (אקוויוולנטים) ענייניים הם זה לגבי זה. מה שנראה למבקר כאי-דיוק הוא בעצם חוסר-התאמה בתחום הלשוניות הלועזיות. יש שמונח לועזי משמש בכמה מקצועות קרובים זל"ז, ובכל אחד מהם גון מסויים לו, ששוב אינו ניתן להיכלל במלה עברית אחת. שהרי אין להעביר היסטוריה רבת-פנים של חיי מלה בלשון אחת לחברתה. לדוגמה: במלון למ' התכניקה הונח למונחים:

קשור coupling; Kupplung

box-coupling; Muffenkupplung צמוד

והנה המונח שברדיו שונה מאותו המונח שבתכניקה. בתכניקה הכוונה לקשור מיכני, ואילו ברדיו אין הכוונה לקשר פיסי בין הסלילים (שברוב המקרים

1. עיין מכא למונחי רדיו שם עמ' 183; מכא למלון למונחי המטבח עמ' 5.

אינו קיים כלל) אלא לצמוד (או וזוג) אינדוקטיבי, ו"א ע"י שדה מגנטי הקיים בין הסלילים אפילו כשהם מרוחקים זמין. ועל כגון זה יחול באמת המושג "צמוד". האם מחוייבת הועדה לרדיו לקבוע למושג שונה זה את המלה "קשור" שאיננה מתאימה — אך ורק בגלל דמיון המונחים הלועזיים?

הוא הדין לגבי המלים זעזוע—תנודה (הערה י"ז). השימוש במלים הבינלאומיות oscillation, vibration אינו על דרך הקפדה יתרה. החפץ שביניהן בתדירות: ברדיו משתמשים כרגיל במונח oscillation המסמן את התדירות הגבוהה המיוחדת למקצוץ זה. ואילו בטלפוניה, שבה נוהגת תדירות נמוכה בהרבה, מקובל המונח vibration. ואין ספק שברדיו מתאימה יותר תנודה מאשר "זעזוע", מונח המסמן כביכול תנועה חד-פעמית.

כדי שלא להאריך יתר על המדה אסתפק בשתי דוגמאות אלו להודיע, שהמבקש למצוא סתירה במונחים עליו לעמוד תחלה על השמוש המיוחד של אותו המקצוץ ולא להסתפק בידיעה המלולית של המונחים הלועזיים, שעל הרוב אינם מביעים את עיקר הוראת הענינים.

לאחר בירור הדברים הכלליים אעבור לדון בקיצור בהערותיו של ש. כסדרן וכמספרן. מכללן אוציא הצעות למונחים שנימוקן "הטעם" הלשוני בלבד, שהוא אינו בגדר דיון עניני. הועדה — בהמשיכה את עבודתה — בודאי תדון בהן. כדאי לציין כי רבות מההצעות מסוג זה הוצעו גם ע"י חברים בועדה, אלא לא הוסכם עליהם. — ואחרי רבים להטות.

ב) נכון שבמלים "כון" אפשר להבין גם to direct, ואמנם יש הפרש בין הוראה זו להוראה to adjust, והשורש "כון" בכלל מסובל בגוני הוראות מרובים. אולם באין ברירה, ולאחר דיונים ממושכים, הסכימה הועדה להשתמש במלה זו גם ל"to adjust" ונאלצה לחדש את הצורה "הַכְנֵן" to tune שהכוונה בה ג"כ לכוון את הקול, וכך הגיעה להבדלה מסוימת. אולם הצורה "כוון" לא תתכן כאן, כי כבר הונחה הוראתה ל"to mount". אותו הקשי להבחין בדיקנות בין המושגים הללו, הקרובים זל"ו, הביא את הועדה לידי הנחת מִצְפֵּן (גלים) ל"direction finder" ולהמנע ממונח מורכב במלת "כוון". וכי מה בכך שמלת מצפן המשמשת ל"compass" נגזרת מן צפון, בשעה שהמכשיר המכוון בשם זה ברדיו אף הוא ממלא תפקיד דומה. אמנם צד אחד של מחט המצפן מורה על צפון, אבל צדה השני על דרום, והמשתמש במצפן מוצא בו כל כוון וגם במלת orientieren המשמשת בהרבה לשונות אין חוששים ל"Orient=מזרח" וכך אין לחשוש במצפן לצפון.

טז) אין בין calibration ו"titration הבדל של מהות: לדעת המומחים שבועדה דוקא רצוי מאד להשתמש באותה המלה, כיו"ל לשני המושגים הקרובים מאד, הכימאי על פי דרכו והפיסיקאי על פי דרכו.

(י) קבול — קיצור לשון מן „יכולת קבול“, מ"מ לא נראה לתרגם כיום taking, reception במלת „קבול“ אלא ב- „קבלה“.

(יא) הא הידיעה ע"י התואר בלבד (במונח מעגל-הבורר) היא על דרך לשון המשנה ונמצא גם במקרא (יום הששי, בור הגדול, שמואל א' י"ט כ"ב) ועל כל פנים אין זה „צירוף משונה“. הועדה השתמשה כאן בדרך לשון זה בכוונה להדק את התואר אל המתואר שייראו כמונח אחד, והועדה סברה שמותר לנהוג כך גם בשאר המונחים אם התואר אינו בבחינת מקרה אלא עצם המונח.

(יב) המונח „מעבב“ ל- „קונדנסטור“ הונח על יד התעבות-קונדנסציה (שם מונח 272). השימוש בשני שרשים — ויהו קשורים זה בזה: — לעניין אחד לא נראה לוועדה. וכיוון שנתקבל השורש „עבה“ במלים: „התעבות, עבוי“, התאימה הועדה גם שם המכשיר להן. מכאן: מעבה.

(יג. מט) המושגים control, to control אינם ניתנים להיתרגם במלים נסת. וסות. הכוונה במושג „וסות“: הסדרת מכשיר שיהא פועל בזמנים קצובים ולפי תנאים קבועים. ואילו הכוונה ב- „control“ היא: כיוון עצמת הקול (או חוזק הקול, כאן אין נפקא מינה) לפי רצון המאזין לרדיו. כלומר המאזין מפקד על עצמת הקול כרצונו; אם הביטוי „שלוט בעצמת (או על עצמת) הקול“ מדויק הימנו מוטל בספק.

(יד) הצורה „קרוּנְטָא, קרוּנְטָה“ נמצאת בתרגומים הארמיים למקרא, ואילו הצורה קרונה פירושה „באר, מעין“ (ביונית *κρήνη*), ועיין קראוס Lehnwörter כרך ב' 565.

(טו) המכשיר הנקרא corrector משחרר את הקול מעוות (ע"י הערתי כ"ג) ועושה אותו טבעי, כלומר: פעולתו היא כפעולת הזיקוק לגבי נוזלים. ברי שהשורש „צלל“ והמלה „מצליל“ אינם באים בחשבון, משום שכבר הונח צולל ל- „stimmhaft“. וכיוון שהשימוש בשני המונחים הוא לגבי קול, מצוה להזהר מערבוביה.

(טז-יז) עיין מה שכתבתי עמ' 301.

(יח) למעשה אין בלשון האנגלית בין deflection ובין deviation ולא כלום. Chamber's מבאר במלוננו את האחת ברעותה. השימוש בשני המונחים האנגליים ניתן במידה ידועה לבחירה. ואולם יש כאן צורך בשם השייך לפעל עומד, ולרבים נדמה שהמלה „סטיה“ יפה ומובנת יותר מאשר „נסיחה“.

(יט) למונח הבינלאומי דיארפגמה הונחו ארבעה מונחים, וכל אחד טוב

ומתאים למקצועו. במונחי רפואה „סרעפת“, במונחי המטבח „טרפש“ או „חָצֵר“ הכבד“ כפי המקוכל מדורות, ובמונחי הרדיו „תופית“ ע"פ צורת הכלי. הועדה לרדיו לא יכלה להסכים לתרגום „קרום“ (ממברנה) משום שלדעתה אין כל ריוח בין קרום למה שמצופה בו, ואילו ב„תופית“ נרמז לחלל הריק כבתוף, וזה עיקר כאן. והשוה בגרמנית Trommelfell ל„ממברנה“ של האוזן.

כו) הגדרת המושג fading, הפסקה הבאה בהדרגיות היא סוביקטיבית לגמרי, מה שיראה ל„אחד“ כהדרגיות יראה לחברו כ„פתאומיות“, כי המדובר כאן ביחידות זמן קצרות מאד מאד.

אך תוצאת התופעה היא לקוי, והשווה לקוי לבנה, לקוי חמה. וידוע שאין לקוי חמה בא באופן פתאומי, אלא לאט לאט, דרגה דרגה, אמנם נכון שגם השורש פוג אינו סותר את הענין, אלא שהוא בודאי קובע את אטיות התהליך. כח) מסננת היא כידוע מכשיר קטן ששימושו בדרך כלל במטבח, ואילו המסנן הוא כלי אחר לגמרי המורכב לעתים מכמה סלילים, מעבים, התנגדויות וכו'. כט) מה שנקרא בחשמל „הזרם“, נקרא במגנטיות flow, flux, והונח לזה מומן * השם „שטף“, שהוא בלי ספק מובן וקרוב יותר לזרם מאשר „נהירה“. אין לחשוש שעובדי הרדיו יערבבו „שטף“ ב„שטפון“.

ל) הניקוד נתיך (נון קמוצה) הונח מומן * ; ודוקא אם ניחד משקל זה להוראה על אפשרות של תכונה ידועה טוב הוא המונח „נתיך“ fuse, שעצם תכונתו במה שהוא ניתן להנתך בשעת הצורך. וסוף סוף אין זאת הוראת המשקל היחידה, גם לחדושים וכן חודשו בצדק ע"פ נביא, שליח, נתיב, זמיר, בציר, קטיף, צדין ועוד מלים כמו רציף.

לא) טועה מר ש. בנוגע למונח leak. כנראה לא הבחין בינו לבין המונח leakage הנוהג בטלפוניה, שכוונתו באמת הפסד. המונח leak מציין מוצא (=מפק) מכוון לטעינה שלילית הנצברת בסריג. אין זה אפוא הפסד; אדרבא, למעשה תהיה עבודת המכשיר בלי מפק זה לקויה, ועתים בלתי-אפשרית.

לב) מִחָן Indicator מדיק יותר מאשר „מורה“. כבר שבענו מומן צירופים כגון מורה-שעות (=שעון), ונבוא להוסיף עליהם „מורה“ חדש? אגב, המלה מחנה = טייטעל (עיין ספיה לח. נ. ביאליק, פרק שלישי; בהוצאת „דביר“ תרצ"ה, כרך ב' עמ' קי"א) דומה לה בהוראתה.

לד) בצורות אֵיוֹן, יוֹנֵי, יוננות שאפה הועדה לשמור גם בלשון העברית

(1) עיין מלון למונחי המטבח עמ' 14. „חָצֵר“ זה אינו סמיכות של חָצֵר אלא של חָצֵר.

חָצֵר=אצבע. ט.

(2) לשוננו כרך ב', עמ' 77 וכן מלון לחשמל וטלגרף, עמ' 6.

(3) שם כרך א', עמ' 21.

על צורתה הבינלאומית של המלה ion (במבטאה המקורית איון) שאינה ניכרת בצורת יֶאֱן, יֶאֱוֹן. והאם אין זה בקו דרישותיו של המעיר? (עין הערתו ג').
 לח) עדיפה „עתיקה“ על „העתקה“ בזה שיכולה להשגב כגזורה מפעל עומד ומפועל יוצא, בדיוק כמונחים הלועזיים. וזה נחוץ כאן.

מא) נוהגים בזמננו להבדיל בין ברור ל־בְּחֹר, בְּרֹר יתורגם כרגיל to select ואילו בְּחֹר to choose. נראה לועדה להשתמש בהבדלה מועילה זו. והשווה: „ברירה טבעית“ לעומת „בחירה חפשית“, ואמנם צריך להודות שיש כאן מקום לטעות בבירור = clarity.

מג) למלה „הרכיב“ שתי ההוראות: to superpose וגם to compose — הראשונה (to superpose) היא המקורית כגון הרכיב על גבי חמור.
 מו) לא מן הדיוק לתרגם to transform בגלגל או המר. המכוון בטרנס-פורמציה אינו המרת זרם בזרם, כגון זרם ישר בזרם חילופין, אלא שינוי מתח של זרם. השורש „מור“ הונח למושג אחר כגון ממיר Umformer, converter, ושם הוא במקומו (הממיר הופך זרם חלופין לישר).

ואשר להצעות „תָּמַר וְהַתְּמִיר“ אינן מתפרשות בהוראת הפעל „מור. המיר“, אלא מלשון תמורה (כמו „תָּרַם“ מן „תרומה“ או „התמיד“ מן „תמיד“). שהוראתו היום החלפת דבר בדבר אחר, ואין לזה כל ענין ל־to transform.
 מז) מובנה של המלה טרנסמיסיה ברדיו הוא דווקא מ ש ל ו ח כפי שמעיד המונח הגרמני Sendung. והעברה היא Übertragung. אגב, הועדה קבעה הבדלים בין המונחים: משלוח, שידור והעברה, וכדאי היה לעיין בהערה שם, עמ' 146.

בקורת וביבליאגרפיה

מ. בירמן

מלון למונחי רפוי השנים *

(גרמני – עברי)

חבר והוצע ע"י ד"ר א. פרלמוטר, היסט. ורצי הסתי רופאי השנים בא"י, סניף היסט.

הצורך הדחוף במונחים קבועים ומוסכמים בכל ענפי החיים היומיומיים בשפתנו המתחדשת – הולך ורב מיום ליום. תיתי ליה לועד הלשון בירושלים, העומד על משמר הלשון ומוציא מפקדה לפקידה מלונים שונים (זה-עכשיו והופיע „מלון למונחי המטבח“ – עבודה קיבוצית מפוארה!). אלא שהתביעות למונחים חדשים במקצועות-תרבות שונים מרובות מאד ועולות כנראה על מדת יכלתו של הועד לספקם. אם במקצוע הרפואה הכללית, למשל, יכול הרופא להשתמש במלון הגדול של ד"ר מזיא או במלון של ד"ר מלחי, הרי ברפוי השנים נזקקים הרופאים למונחים לועזיים, מהעדר מונחים עבריים, מקובצים בספר אחד.

ספרו זה של ד"ר פרלמוטר הוא אפוא השג חשוב כהצעה ראשונה ברפוי שנים ומחברו ראוי ל„יישר-כח“ ושבח רב על חלוציותו במקצוע כה מוזנח ונחזק. ביחוד עכשיו עם עלות מספר רב של רופאי שנים מחו"ל. –

סקירה קלילה ע"פ הספר דיה כדי להוכח, שהמחבר הנכבד השקיע עמל רב ושקד להוציא מת"י דבר מתוקן ונאה. הוא נזהר מהכניס מונחים מפוקפקים ובכגון דא הוא מעדיף להשאיר לע"ע את המונח הלועזי המקובל. כל מונח שאינו חוסף את המושג כל-צרכו, הוא מסמן בסימן מיוחד (0). הספר מצטין גם בהידורו החיצוני, הוא מרוכז ונוח לשימוש. – אולם, כמו בכל עבודה ראשונה, נפלו גם בספרו אי-פה אי-שם אילו אי-דיוקים ולקויים מסוימים. הטעוניהם עיון ולבון נוספים או, פשוט, תיקון. על אחדים מהם אני רוצה להעיר, רק מהצד הלשוני כמובן. בתקוה שבמהדורה הבאה יושם לב להערות אלו ולשאר הערות שתוערנה אולי ע"י מומחים במקצועם, והכל יתוקן לשם שכלול הספר, דיוקו ונוחיות השימוש בו.

(א) בולט ביותר חסרון מפתח עברי-גרמני (– לסיני) במלון. חסרון זה מקשה מאד על השימוש בספר. מוטב היה להשתות את ההדפסה ולצרף אליו מפתח – מדריך המקל על המעיין במלון.

(*) ראוי לציין כאן מה שהעיר המחבר במבוא למלון, כי הוא נהנה בעבודתו גם מסיועו של הד"ר ישראל רבין, חבר ועד הלשון. המערכת

(ב) מתמיהה העובדה שהמחבר מרבה כיכ להשתמש במונחים. שאינם משביעים רצונו די צרכו (בסימן 0). מוטב היה לדעתי להשאיר. כבמקרים אחרים, את המונח הלועזי, את המונח העברי המפוקפק אפשר היה להכניס בסוגרים ובסימן השאלה המראה על הצעה גרידא. לא נכון הוא — לקבוע ולפקפק...

(ג) המחבר מגדיר בכל מקום את הפעלים הסבילים כעומדים. זוהי טעות שיש לתקנה.

(ד) כמרכן אינה נכונה הגדרת מונחים כגון: „מְטָבֶע־מְצָמֶד“ וכד' כתוצאת הפעולה. משקלי ה„מ“. משמשים כידוע גם להוראת עצמים מוחשיים („מאכל“ „משתה“). מופשטים („מבחר“ „מחנק“). מקום („מגרש“) או כל־מעשה ומלאכה. ולשם־מה להשתמש בסימנים שאינם הולמים וקולעים?

(ה) „מְנַשֵּׁף“ (Biss) עמ' 8, 6. צורה זו מלאכותית יותר מדי. וכי כעורה זו שהוצעה ע"י והע"ל („לשוננו“, עמ' 149) „נשיכה“, מלה ברורה ומקובלת? (ו) המחבר פוסל (בהוספות) את המונח המקובל „קיבול“ („Gehalt“), ל„שיעור“ ומציע במקומו „תכולה“ (מן „כול“). מלבד זרותה הבולטת. הרי מלה זו מזכירה את תאר השם „תָּלֵל“, נק'.

(ז) הלהיטות אחרי הדיוק הניעה כנראה את המחבר לפסול (שם) את המונח „שן תואמת“, „מתאימה“ כהצעת וה"ל (שם) למושג „antagonist“, ולהציע במקומו „שן נגדית“. מונח זה אינו מתאים בהזכירו את המושג „ניגוד“. ומלבד זה: „נגד“ „כנגד“ קשור ברעיונו לרוב עם דבר העומד לפנינו ודא מתחת למשהו.

(ח) גשר „נשטף“, למטה עמ' 10, 3. יותר הולם ונכון „שטיפ“ (העלול להשטף). (ט) „Infusion“ עמ' 23 — „העריה“ — פליטת הקולמוס וצ"ל „ערוי“ או מונח אחר, כי כידוע משמשת בתלמוד „העריה“ למושג אחר לגמרי... ואין להאריך בזה.

(י) „Otomiseur“ — „מְזֹלֵף“ או „מְזֶה“. השני אינו הולם כלל, אולי „מְזֶה“. (יא) „kippen“ — „נָטָה“, (בסעות רשום „פִּעֵע־וצִיל „פעיי“) הִטָּה „גהה“.

מונחים רפואיים

(הערכה לספר המונחים הרפואיים של ד"ר א. פ. מויא)

ספר המונחים הרפואיים הוא יצירה גדולה וחשובה, אשר זכה בה דורנו. זה שנים כמהה נפשו של הרופא העברי אל לכסיקון, או אפילו מלון, אשר יסביר את המונחים הרפואיים בשפה עברית. ספרותנו עשירה מאד, ומקורותיה עמקו מני ים. על כן יקשה על האדם אשר אינו בקיא במכמני השפה לדלות בה מונחים רפואיים מן המקור עצמו. אין להאמין כי אדם אחד יוכל ליטול עליו עול יצירה גדולה כספר המונחים, להתחיל בה ולגמרה. רק איש ענק בחיי הרוח כמו המנוח יכול היה להרשות לעצמו יצירה ענקית מעין זו. רבות עמל המנוח באיסוף המונחים הרפואיים השונים שבכל רחבי ספרותנו, במיונם וביחוד בהתאמתם אל המונחים הרפואיים החדשים שבשפות הלועזיות. הנחת מונחים תכניים חדשים דורשת בקיאות פילולוגית בשפות השמיות והלועזיות, בפרט בעניני מדעי הרפואה השונים. יש להצטער על כי המחבר בעצמו לא זכה לגמור את היצירה הזאת בחייו, שהרי אז היינו מקבלים יצירה אחידה, ולעומת זאת יש לברך את הד"ר ש. טשרניחובסקי על הצלחתו בעבוד החומר הרב ובעריכתו בצורה כה נאה.

באשר לחיצוניותו של הספר לא חסכו המוליים כל כסף. הגיר משובח. ההדפסה טובה ואף הכריכה נהדרה. הספר עושה רושם נעים מאד על כל רואיו ומעיר בכל רופא, ואף היודע מעט עברית, את הדחיפה לרכוש לעצמו את האוצר היקר הזה בכל מחיר. זוהי מצבת זכרון עולמית נאה למחבר המנוח, אשר שם לילות כימים בעבודתו התרוצה והמתמידה. מבלי כל ליאות לקט ואיסף מכל רחבי ספרותנו כל מונח רפואי. תלמיד חכם היה המנוח, מלא וגדוש בידיעות כרימון; אבל סוֹיִס אין לשכוח כי זה הוא הלכסיקון הרפואי הראשון בשפתנו. חבל, שהעבודה הרבה שנטל עליו המחבר לא נתנה לו את האפשרות, לבזק ולבחון את המונחים ואת שרשיהם בטרם יקבעו בספר זה בצורתם הסופית. מפני זה אנו מוצאים מונחים רבים אשר הוראתם אינה מתאימה, ובלי ספק היה

המנוח מתקנם. היצירה מעידה על פוריותו הרבה של המנוח. והפגם הזה של חסר התאמה אינו אלא חסרון זמני. כי המלון עלול לההפך בעתיד הקרוב ליסוד ללכסיקון העברי הגדול. אשר יהיה נחלת המדע הרפואי בארץ. כשאנו סוקרים את המלון מנקודת השקפה כזאת. חובתנו היא להעיר את תשומת לבם של העורכים והמוליים לאי-אלו טעויות שנפלו בגוף הספר. ולהציע אי אלו מונחים חדשים אשר יהיו כדאים להערכה בעריכה החדשה של המלון.

אין העורך מזכיר בהקדמה את הדרך אשר נקטו בה גם המחבר וגם העורך ביצירת המלים המחודשות. וכמו כן אינם מראים תמיד מאין נלקח מונח זה או אחר. במקומות ידועים מביא העורך את הדעות השונות באותיות ועירות. כדי להראות כי מונח זה אמנם שכיח הוא. אבל אינו לפי רוחם של העורך או המחבר. למשל: „שבר“ (באותיות גדולות) ושברון. פרץ. ובקיע (באותיות קטנות) ל-„הרניה“: גלדינה (באותיות גדולות) דבק. (באותיות ועירות). ויש אשר תבואנה שתי מלים נרדפות (סינונימיות) באותיות גדולות להעיד על שמש רגיל בשני המונחים הללו כאחת. ואין לבכר מונח אחד על פני חברו. כגון: „שריר הסנטר“ ו-„עצם הלשון“ או „הלמרא“ (גינור-הואיד). „שריר השת האמצעי“ או ש. העגבות האמצעי לסמן גלותיאוס מידיוס. ש. הדק או ש. העדין ל-גראצילים. וכיוצא באלה. הוא הדין גם במלים „עדשה“ „נמש“ „כלף“ (באותיות גדולות) למלה האנגלית „פריקל“. לעתים יש אשר יתן העורך את המלה הלועזית באותיות עבריות ויצרף אליה ביאור עברי בתורת הוראה נרדפת. כמו: הרמטי. סגור היטב. במקומות אחרים. ודוקא במלים הלועזיות הבלתי רגילות. אשר הן זקוקות לפירוש. יסתפק העורך רק. בהעתקת המלה הלועזית באותיות עבריות בלבד. כמו: „גאודה=Geoda“. „גיאוזוט=Geozote“. וכיוצא בצורות כאלו. מן הראוי שיושם לב במהדורה החדשה להסברת המלים הלועזיות כדי שלא תשארנה כחידה סתומה בפני עצמה למעיין העברי ולא יצטרך להשתמש במלון לועזי לשם רכישת הוראה נוספת. ושנית. במקומות הרבים ששם ניתנו מונחים באותיות ועירות. טוב הוא. כמו שנהגו במקומות ידועים בספר. לתת את שם האדם המציע את המונח ואת הסברתו לכך.

בחלק הביבליוגרפי נתחבר. לפי הגראה. בפזיזות. כלאחר-יד ומבלי כל שיטה וסדר. בנוהג שבעולם. כשעורכים ביבליוגרפיה לאיזה ספר שהוא. ובפרט לספר בעל ערך מדעי. מסדרים את החומר הביבליוגרפי לפי האלפא ביתא של שמות המחברים. לפי שם הספר או הענין. או לפי סדר כרונולוגי. בחלק הביבליוגרפי של המלון הזה שוררת ערבוביה רבה. לא החלק הלועזי בלבד אינו ערוך כהוגן. אלא גם החלק העברי. בעמוד VIII נגמרת כביכול הרשימה של הספרים העבריים ומתחילה רשימת הספרים הכתובים ערבית. ולאחר כך אלה הכתובים

בשפות הלועזיות. הרשימה האחרונה למשל מתחילה ב-M כמו מוריס, ובאמצע הרשימה תזאת. אנו נתקלים בשמות כגון: ברגל, כהן ואחרים, בשמותם המתחילים באותיות, אשר לפי סדרם באלפא ביתא היו צריכות לבוא לפני תזאת מ'. מיד לאחר הרשימה הלועזית הזכרת באה רשימה שניה בעברית ובערבית, ולבסוף חזרת הרשימה וגומרת בשפות הלועזיות. כמו כן לא נעשתה כל הבחנה בין הספרים הרפואיים גרידא ובין הספרים העוסקים במדע בכלל. יש אפוא להכניס קצת יותר שיטתיות בחלק הביבליוגרפי במהדורה הבאה.

יש להצטרף על שנכנסו שגיאות אחדות בשמות מחברי הספרים הנזכרים ברשימה הזאת. בלי ספק יודעים העורכים הנכבדים את הקשי הרב בחיפוש ספר לפי שם מחברו, ולכן מן הראוי היה שידייקו יותר בענין זה. כך למשל: שמו של הד"ר ד. א. פרידמן, רופא העינים בתל אביב, מופיע בתור "פרידמן א. ההיגינה של העין", ובמקום אחר באותו עמוד ובאותו טור "בריאות העם, רבעון מוקדש לשאלות ההיגינה וכו' וד"ר ד. א. פרידמן, ירושלים 1927". גם בשמו של פרופסור לוינסון, רופא הילדים משיקגו, חלה טעות ונכתב א. ד. לוינסון, "הטפול בילדים" ספר למוד לאחיות, ירושלים, הדסה 1933. פרופסור לוינסון זה מעולם לא חתם א. ד. לוינסון. בכל כתביו העבריים או האנגליים תמיד חתם א. לוינסון או אברהם לוינסון. ומכיון שהספר הזה תורגם משפה אחרת לשפתנו מן הראוי היה להזכיר את שם העורך או המתרגם.

בגשתנו לקבוע מונחים למלים לועזיות עלינו להתרחק, עד כמה שאפשר, מהשמוש במלים או בשרשי מלים, אשר בדרך כלל פירושן אינו ברור למדי, או שחם מקבוצת המלים בתנ"ך שאין להם רע במקרא, או שחזרתן מוטלת בספק. כך למשל מכנה המחבר את המלה הלועזית "גנגליון" במלה "חרצוב", הוא נותן "חרחור" כתרגום למלה הרפואית "גנגרין", "אסטר" למונח הלועזי habena וכיוצא באלו. המלה "חרצוב" מופיעה בתנ"ך רק פעמים בסך הכל, והוראתה עדין לא נקבעה אי לזאת מוטב לכנות "גנגליון" בשם "עקדה" מן השרש "עקד", כיון שהוראת המלה היזנית "גנגליון" באה מ"עקד" או "קשר". המלה "חרחור" נמצאת רק פעם אחת בתנ"ך יחד עם שחפת וקדחת, גם הוראתה של מלה זו אינה ברורה, במקום לקבוע חרחור ל"גנגרין" יש אולי להמשיך ולהשתמש במונח "נמק" אשר רבו המשתמשים בו בא"י.

במקרים ידועים יש חוסר דיוק בתרגום המלים מהמלון הלועזי. כך למשל, מתרגם המחבר את המלה הלועזית attar "שמן-ורדים" — או לפי מלוננו של קאופמן — "ורדינון". לאמתו של דבר אין בהוראת המלה חזאת כל קשר או שייכות ל"ורד". בעל המלון האנגלי, דורלנד, מסביר כדלהלן: Any essential volatil oil of vegetable origin. וכך הוא נותן דוגמה: attar of roses פירושו volatil oil from rose petals.

שמן מתנדף עשוי מפרחי ורדים; הוה אומר: הוראת המלה „עטר“ היא „בושם“ או „עקר הבשמים“ או „שמן-הבושם“. בעל המלון הרפואי האנגלי. דורלנד. סובר כי שרש המלה הזאת הוא מהשפה הפרסית. אבל היא מקובלת גם בערבית: „עטר“ = בושם. וכך: عطر عطرًا הפיח ריח של בשמים. „עטר“ בבנין פיעל הוראתו „בשם“. השם „עטר“ בלבד ענינו „ריח נעים“. וכך: عطر الورد = „עקר מבשמי הורדים“, ותרגומו באנגלית Essence of roses. האיש המוכר בשמים נקרא: „عطار“ ותרגומו באנגלית: druggist, perfumer. היינו „בִּשְׁס“, „רוקח“. זה מוכיח את עתיקותה של המלה. מזמן אשר הבשם היה גם רוקח. כי לאמתו של דבר המרקחת הנזכרת ב„פטום הקטורת“, אינה אלא הכנת הבושם.

אין לערבב את המלה „כתן“ או „כתנה“, בערבית „كان“ במושג „צמר-גפן“. כיון ששתי אלה מושגיהן שונים ומורות הן על עצמים שונים. „כתן“ בעברית. הוראתה דומה לזו שבערבית. היינו: „פשתן. פשתה“. ואם המחבר התכוין לציין דוקא „צמר-גפן“, מן הראוי היה שיכתב את המלה הזאת ב„ק“ וב„ט“, היינו: „קטן“ כמו בערבית. ולא כדעת המחבר, „כתן“ כי גם השפות האירופיות מעידות בהעתקתן האורתוגרפית. שמלה זו שאולה מהשפה הערבית. ולכן דייקו להעתיק את ה„ק“ הערבית ב„כ“ ואת ה„ט“ ב„ז“ ולא ב„כ“ וגם לא ב„ת“. שהרי אלמלי כן היו המעתיקים כותבים „א“ ו„ז“. ליתר דיוק וליתר הסברה במושג זה אפשר לעיין במלוננו של גזניוס לתנ”ך. המלה „כתן“ שהוראתה פשתן מופיעה באורתוגרפיה זו לא רק בשפה הערבית. כי אם בכל השפות השמיות. לרבות את השפה המצרית והכושית.

לדעתי אין לתרגם dentes decidui או d. cadui ב„שני-חלב“, ביחוד בשפתנו, כיון שרבים מאתנו מביילים כדת בין כלים של חלב וכלים של בשר. יש לפעמים אשר ישאלו את אחד הפעוטות „מה הנה שני החלב?“ והוא יענה: „אלו הן שנים אשר אנו אוכלים בהן חלב. כמו כלי חלב“. או אחרים ישאלו אם יש שני בשר. כשם שיש-חלב. מטעם זה אין להכניס למלון מדעי. וביחוד למלון רפואי מלים או בטויים שנולדו בפי ההמון הלא-יהודי. מוטב להשתמש במונח „שנים נושרות“ או „שנים זמניות“ בנגוד לשנים הקבועות או „התמידיות“, כי כך היא הוראת המונחים בשפה הלועזית d. deciduus ו־d. permanens.

דומני כי אין צורך בחדוש „משנן“ למונח הלועזי denture, שענינו „טורי השנים שבלחי העליונה והתחתונה“. כיון שזוהי הוראת המלה „מלתעה“, וברבים „מלתעות“ או לפעמים „מתלעות“. כך גורס גם גזניוס. ולפיו השרש הוא „לתע“ והוראתו „לעס“ או „גשך“. ודומה לו בערבית השרש „לغ“ או „لث“. המלה

1. באשורית-בבלית במקום „מלתעות“ anta'u בג'ין. ועל כן קרוב לו בערבית نطع (נטע) =

חנך הקדמי. ואלי מכאן בלשון בני אדם שבספר איוב: ושני כפירים נטעו (משרש נטע) איוב ה. י. ט.

«*לג*» מובנה, החלק הפנימי של השפתים על יד השנים. מוטב שנהיה יותר עקביים בשמוש במלים הנמצאות כבר באוצר לשוננו. מאשר לחדש מונחים. אין דעתם של רבים מחוקרי הלשון יכולה להיות נוחה מחדש מונח כמו «שיון» להורות על «צמיחת שנים». ביחוד כשהמחבר בעצמו קובע את השורש «שין» לענין «שתן». (ראה עמוד 753). הוא הדין גם בצורות האחרות הנגזרות מאותו השרש כדוגמת «שינת» או «הפרדת השינת» (דגש גם ב«יוד» וגם ב«נון»). משקל משונה מאוד שאינו רגיל גם בשפתנו) במובן: *uratology, urea*. אם אנו מתעסקים בקביעת מונחים שיש להם קשר עם שנים, מן הראוי לגזור אותם לא מ«שין» נחי ע"ו או ע"י, אלא מהשרש «שנן» הכפול: «צמיחת שנים» או במלה אחת «אשונה». המונח האחרון יהיה קרוב יותר ל«שן» מאשר «שיון».

גם המונח «רפואת שנים» למונח הלועזי: *dentistry*, אינו מניח את הדעת. כי לרוב סוברים שרפואת שנים ענינה רפואה או תרופה שאותה בולעים דרך הפה בשביל להשתיק את כאב השנים. אין המונח «רפואת-שנים» מביע את מלאכת הרפוי של השנים. אי-לזאת לדעתי יש לקרוא ל«רופא-השנים»: «שנן», ולרפוי השנים «שננות» וכבלועזיות: *dentist* ו-*dentistry*.

המונח «מימת» להבעת המלה הלועזית *hydrops* הוא נאה ויפה. ואין להתשמש במונח המסופק «הידרקון» להבעת ענין זה. הן לאמתו של דבר המלה «הידרקון» הנזכרת בתלמוד לא נגזרה מהמלה היונית *ὑδρ* שהוראתה «מים», כי אם מהשורש *ἔδρα* שענינו «מושב», «כסא», ומלת הידרקון *ἔδρακος, ἡ, or* מתרגמים לידל וסקוט במלונם האנגלי היוני הידוע. עמוד 395 בטור האמצעי *belonging to seat or the bowels (medic.)*. שייך למושב או לבני-מעים. בטוי זה שכיח רק בספרי הרפואה. כנראה זוהי מחלת מעים הבאה בעקב קימה נחפזת בטרם ישלים האדם את פגיו בני מעיו. או צניחת החלחולת. ענינו של זה הידרקון יתחור לנו בעברנו על מקומות אחדים בתלמוד. «תניא רשב"ג אומר: «עמוד החוזר מביא לידי הידרקון (צ"ל הידרקון) וסילון החוזר מביא את האדם לידי ירקון». רש"י מסביר: «הידרקון חלי-מעים» (ברכות מ"ד, ב'). ספורו של רבי אלעזר מפין יותר אור על עיקר הוראתו של המשג הידרקון. רבי אלעזר על לבית הכסא ובא פרסי וזרזוג. קם ר' אלעזר ונפק ואתא דרוקנא, שמטיה לכרכשיה. קרי עליה ר' אלעזר, ואתן אדם תחתיו. אל תקרי אדם, אלא אדום» (ברכות ס"ב ב'). הפיסקה הזאת מראה כיצד עלולה להתהוות צניחת חלחולת. מטעם זה מזהירין את האדם המתהלך בדרך שלא יסתכל לצדדים, פן ימצא מי שהוא יושב ועושה את צרכיו, ואם יסתכל בו העובר עלול הוא לקום לפני זמנו ולגרום לידי הידרקון. כמו כן שמש המנעול על דלת בית הכסא אמצעי זהירות למניעת הידרקון; «מצאו נעול בידוע שיש שם אדם, מצאו פתוח בידוע שאין שם אדם»; (ברכות ס"ב, ב').

שתי המלים „אסכרה“ ו„דפתריה“ שמשו ומשמשים עדיין בערבוביה. גם בספרות וגם בדבור היומי אצלנו. להבעת המונח הרפואי „דפתריה“. לא רק אצלנו שוררת ערבוביה כזאת. אלא אנו מוצאים שמצב כזה היה שורר גם בשפות הלועזיות. אשר ערבבו את המונח „קרום“ במונח דפתריה לערך עד תחלת המאה העשרים לספירה. כך כתב וולטיר גוטמן. מחבר המלון הגרמני למונחים רפואיים: Während viele Autoren Croup syn. für Diphtheria gebrauchen, betonen andere die Existenz eines entzündlichen nicht contagiösen Croups (Virchow). הפתלוג הידוע. היה הראשון אשר השתדל להבחין בין „קרום“ ובין „דפתריה“. במצב של „קרום“ עלול להתהוות „קרום-מדומה“. בו בזמן שב„דפתריה“ הקרום הוא „אמתי“. יש לומר כי, בדרך כלל, מחודש הוא המונח „דפתריה“ בספרות הרפואית הכללית. וכי הרופא הצרפתי „טוסו“ (Tousseau) פתח בו. ורופאים אחרים כ„בריטונו“ (Bretonneau) תמכו בו במונח זה והחדירוהו לשפה הרפואית. רק בעשרות השנים האחרונות. אחרי גלוי מתג הדפתריה ע"י „קלבס“ ו„לפליר“, קבעו את המונח „דפתריה“ לציין את המחלה אשר בה יתהווה קרום אמתי לרגלי התפתחותם של מתגי קלבס ולפליר. מן הראוי אפוא. שגם בשפתנו יתקבל המונח „דפתריה“ במושג המקובל בספרות הלועזית הכללית. לפי ההסברה הנ"ל. יש לומר שבדרך כלל אין המלה דפתריה זרה בשפתנו. ומחבר המלון וגם עורכו משתמשים בה שלא בקביעות למונח אחד „דפתריה“. אלא מערבבים אותה ב„קרום“. המלה „דפתריה“ שאולה היא מהשפה היוונית *διφθερία* שהוראתה „קרום“ או „קלף“ ובגרמנית Tierhaut. דיפתרא. „דפתר“ נתקבלה גם בשפות השמיות להבעת המושגים „קרום“, „קלף“, או גם „גיר“, כך בארמית „דפתרא“ ובערבית „دفتري“. אלינו חדרה מלה יוונית זו דרך מקורות ארמיים. וכן נתקבל אצלנו המונח „דפתרן“ לאדם העוסק בהנהלת ספרים. באשר למלה „קרמת“ המוצעה ע"י ד"ר מויא להבעת המושג „קרום“. אמנם נאה היא אבל מיותרת. כיון שהמונח „אסכרה“ מביע באופן יותר מדויק את ענין המחלה „קרום“. היות והוא מזכיר לנו את השורש „סכר“ או „סגור“, הן בחלות האדם ב„אסכרה“ ירגיש רגש של חנק. המונח „אסכרה“ מתאים בהרבה להגדרתו של דורלנד. מחבר המלון הרפואי האנגלי. לענין של „קרום“. ואלו הם דבריו: A disease characterized by laborious and suffocative breathing, laryngeal spasm and sometimes with a local membranous deposit מתוך כך אנו למדים כי המונח „אסכרה“ יתאים יותר ל„קרום“ מאשר ל„דפתריה“ אם כי הסימנים דומים המה מאד. ומציאת מתגי ה„דפתריה“. במחלה המוגדרת לעיל. אינה שכיחה מאד אם לא נדירה היא בארצנו; ומצד שני, לא מעטים חמה המקרים של מחלת ה„אסכרה“ במושג המוגדר לעיל. במובן „קרום“. בארצנו. המונח „קרום“ נשאל

לשפה הרפואית משרש אנגלוסקסוני „קרוֹפֿ" — kroupân, — שהוראתו: קרוא בקול כתרנגול. אפשר שהדמיון הזה בא לרגלי הקול הצרוד שאותו משמיע האדם המוכה ב„קרוֹפֿ"=„אסכרה". לפיכך יש לקבוע את המונח „אסכרה" להוראת „קרוֹפֿ" בלבד, והמונח „דפתריה" אך ורק למחלה אשר בה יצליחו לבודד את מתגי הדפתריה של קליבס ולופליר. הן הסכם זה כבר מקובל הוא בספרות הרפואית, ומוטב לקבלו גם אצלנו.

„סכרת", „מחלת-הסכר", „דבשת-השתן", „שתן-דבשי", כל המונחים האלה נובאו אצל המחבר להביע את המושג „דיאבטיס". לדאבוננו אין אפילו אחד מהם אשר יביע את הרעיון העיקרי הנכלל בבטוי „דיאבטיס". לפני שנים אחדות הצעתי את המונח „תעביר", בתרגום העברי ל„הטפול בילדים" של הפרופסור א. לוינסון, שיצא לאור ע"י „הדסה". המונח „דיאבטיס" מקורו בשתי מלים שאולות מהשפה היוונית, היינו: „דיא" $\delta\iota\alpha$ ענינו „דרך" ו-„בינין" $\beta\alpha\iota\nu\epsilon\iota\nu$ = „עבור". הוראת שתי המלים יחד היא „לעבור-דרך". במונח זה רצו המניחים של ה־BNA להביע את התופעה הפתולוגית שיש בכח הכליות להפריש בשתן חמרים ידועים, אשר כמותם בדם תעבור את הגבול או הרכוז הנורמלי. כך למשל אין הרכוז של הסכר בדם אדם בריא עולה על 120 מיליגרם לכל 100 סנטימטרים מעוקבים של דם, ואם הכמות תעלה למעלה ממדה זו אשר הגוף יכול להשתמש בה, היינו 150 או 200 מיליגרם, תתחלנה הכליות להפריש מהגוף את הכמות הנוספת של הסוכר עד הגיע רכוז הסכר בדם למדרגתו הנורמלית. הוא הדין גם בחמרים השונים הנמצאים בדם כמו „השתנה" (אוריאה=urea), מלח רגיל, חמצה של השתנה (אוריק-אסיד uric acid), וכיוצא באלה. הן כל מי שיקח בידו מלון רפואי ויעיין במונח דיאבטיס יוכח לדעת כי המונח אינו בא להודיע לנו על מציאת סוכר בשתן, אלא שם זה משותף הוא להפרשת חומרים שונים מן הדם אשר כמותם למעלה מן המדה הנורמלית. אין אפוא—מנקודת מבט מדעית שמושית—המלה דיאבטיס לבד מספיקה להביע „מחלת הסוכר", ולשם כך עלינו להשתמש בשם לואי „(דיאבטיס) מליטוס", ולאמתו של דבר יש יותר מעשרים מין של דיאבטיס, ולכלם אין כל קשר עם המלה סוכר. לפי הנראה הלכו המניחים העברים לאור המונח הגרמני „צוקר-קרנקהייט", שתרגמו „מחלת-הסוכר". גם אלה אשר דגלו במונח הזה נטשוהו בזמן האחרון והציעו „זקרת", לבל יהיה תסביך בענין הסוכר בדבר הזה; אולם אין מונח זה הולם, כי בטעות יסודו, ואינו מתאים למונח היוני כפי שהוסבר לעיל, ושנית, מלת „הזדקר" יש לה הוראה אחרת בשפתנו. בלי ספק יקשה לומר „סכרת חנקנית", „סכרת תפלה", „סכרת שמנונית" וכיוצא באלה, בזמן שאין כל ענין של סוכר בזה. המונח „תעביר-דבשי" יתאים ל„סכרת", וכך יותר קל להשתמש ב„תעביר-חנקני" ל„דיאבטיס-אזוטי", במקום „סכרת של רבוי

חנקן בשתן". והמונח "תעביר תפל" יתאים יותר מאשר "סכרת תפלה". המונח "תעביר" יביע אפוא בדיוק את ענינו של המונח הלועזי "דיאביטיס".

במאמר מיוחד על "גיד ומיתר", שהופיע בלשוננו, כרך ו', עמוד 17, הוכחתי כי ההוראה העיקרית של המלה "גיד" היא אגד, חבר, מהשורש "אגד", "גד" או "גוד". וכי גזרתו של מונח זה דומה לזו של השפה הלועזית "ליגמנט" ligament מהפעל הלטיני: ligo, ligare, ובצרפתית: lier, היינו: חבר, אגד. יש אפוא להמנע מהשמוש באותו מונח בהוראות שונות כפי שאנו מוצאים אתו במלוננו של בן יהודה. עלינו להיות דיקנים ועקביים יותר בהבעת הרקמות השונות, ביחוד בספרות הרפואית, ולא להשתמש בהם כלאחר-יד, כפי שעשו זאת בדורות שקדמונו. תיתי לו להמון העם, שאין לו ידיעה רבה ברקמות השונות של גוף החי, לערב את היוצרות, אם כי בזמננו אין כל הצדקה לכך. מכל מקום אין הדבר נאה לאדם בעל תרבות לנהוג אי דיוק בהבעותיו, ועל אחת כמה וכמה שמחובתו של הרופא העברי להיות המדריך בדיוק ההבעה ואפילו בדבורו עם ההמון הפשוט, כי רק באופן כזה נוכל לתקן את המעוות ולמנוע שבוש המושגים בתוך הצבור הרחב. לפיכך אין להשתמש במונח "גיד" להוראת המונח הלועזי: vas בשפה הלטינית, vessel באנגלית, ו"angion או αγγεῖον ביוונית, ודומה לה בעברית, אגן אשר ענינה "כלי"; מכאן נתאזרח בשפתנו המונח "כלי-דם", אם כי אינו הוגן ביותר. כיון שמתחילים להשתמש במלה "כלי" להבעת מושגים שונים, כך למשל: "כלי העכול", "כלי-השתן", "כלי-הנשימה" וכיוצא באלה, בגשתנו לקבוע איזה מונח עלינו להיות עד כמה שאפשר נאמנים למקור הלועזי, ובאותו הזמן קרובים אל השפה העברית ורוחה. המונח "מזרק" מתאים מאד להבעת המושג הלועזי Any canal for carrying vessel, דורלנד. בהסברתו למונח vessel אומר: fluid, such as blood or lymph ו"לשד". עורך המלון הד"ר טשרניחובסקי ואפילו המחבר הרגישו בזרות המונח "גיד" להבעת "כלי-דם" vessel. מטעם זה השתדל העורך תמיד להסביר את הענין ע"י המלים "צנור", ו"כלי". מענין לראות כיצד משתקפת לפנינו המלחמה הנפשית של המחבר והעורך, אשר לא יכלו להסכים לקביעת המונח "גיד" לכלי-דם, ולכן נוטים הם לתת אותו בדרגה שניה ובסדרה שלישית; קודם "צנור", אחר "כלי" ורק בסוף "גיד". חושו הבלשני הטוב של העורך לא נתנו להשתמש במונח "גיד" בסדרה הראשונה אבל ההשפעה ההמונית גברה עליו. אולם גם אז הסס בדבר, ולכן אנו מוצאים לפעמים: angialgia, כאב-הגידים, כאב כלי הדם". במקרים כאלה אינו מסתפק ב"כאב-הגידים" בלבד, אלא מוסיף לשם יתר בירור, "כאב כלי דם". הוא הדין גם במונחים אחרים מסוג זה. הד"ר

טשרניחובסקי. במאמרו, בירור מושגים במונחי האנטומיה¹: מסביר את הטעם אשר שכנע אותו להשתמש במונח „גיד“ להוראת „צנור־דם“, בכדי שתוכל המערכת לצאת מן המיצר בכל מקום שהיא פוגשת את המלה vessel, כי מלה זו (גיד) קצרה היא ונוחנת למתרגם גם אפשרות לבנין שם תואר גידי“. לדעתי אין טעם זה מספיק לקביעת מונח. חובתנו היא: ראשית למצוא את המונח המתאים, הקצר ביותר והקולע אל המטרה. בשביל להביע רקמה ידועה בגוף. סבורני, שבנין שם תואר חשיבותו ממדרגה שניה. — המונח „מזרק“ המוצע על ידי אינו מחודש ואף לא חדש בשפתנו להבעת „צנור־דם“. חבל שגם המחבר וגם העורך לא עמדו על ערכו של מונח זה. אשר בלי ספק אינו זר להם, ולא העמיקו לדלות אותו מאוצר גנוזי הלשוני. הן במונח זה השתמשו כבר רופאינו בעבר. בתקופת התלמוד, כמו ר' שמואל וחבריו; רש"י מפרש את המונח „מזרק“ = „חוטי הצואר, ורידין“. מתוך כך עלינו ליחד את המונח „גיד“ אך ורק להוראת „ליגמנטום“. כפי שהוסבר גם פה וגם במקום אחר; ו„מזרק“ להבעת המונח Gefäss, angion .vas, vessel.

לעתים יש אשר שרשים עבריים ידמו ביותר בצורתם האורתוגרפית למונחים רפואיים בשפה הלועזית וכמו כן בהוראתם. התוספת הלועזית „סקופ“ למשל, שמקורה בשפה היונית *σκοπεῖν* והוראתה „הסתכל, הביט בעין בוחנת, צפות, תור“, תדמה בהרבה לשרש העברי „שקף“ הן בצורה האורתוגרפית והן בהוראת הענין. נקח את הדוגמה הלועזית „סיסתוסקופ“ למשל, מכשיר אשר בו יבדוק הרופא את פנים שלחופית השתן. יש לתרגמו „משקף־השלחופית“ במקום „ראי־השלחופית“, לפי ספר המונחים למזיא. המלה „ראי“ אינה מביעה את הרעיון הנכלל במונח הלועזי „סקופ“. המלה „משקף“ מן הצד השני, לא רק שכוללת את הרעיון של „סקופ“, כי אם גם דומה בצורתה האורתוגרפית. באשר למונח „סיסתוסקופי“, אשר בא להביע את פעולת ההשקפה יש לתרגמו במונח „תשקיף“ או „תישקיף“ השלחופית. מונח זה מתאים יותר מאשר זה המוצע בספר המונחים, בדיקת השלחופית בראי“. מונחים דומים לזה הם: „אוטוסקופ“ = „משקף־און“, „פרוקטוסקופ“ — „משקף־חלחולת“ וכיוצא במונחים כאלה. באפן כזה יקרא המכשיר אשר ישתמש בו הרופא להשקפה „משקף“, ויספח בתור שם נוסף לאבר הנשקף בו בזמן שהמונח „תשקיף“ יביע את פעולת ההשקפה.

אלו הן רק דוגמאות אחדות אשר תשמשנה לעזר בעריכה חדשה של המלון. בודאי תבואנה בספרות עוד הצעות רבות לשנוי אי אלו מונחים, אולם עלינו להיות זהירים בבדיקת המונחים, בהתאמתם לרוח השפה, בסיגולם לשפה

1. ש. טשרניחובסקי, לשוננו כרך ח', עמוד 181.

2. חלק, צ"ב, ע"ב; מסחים, ע"ד, ע"ב.

השוטפת, ולא למחר ולקבל מכל הבא לידינו. על המחקר הלשוני להיות גר לרגלנו גם בהנחת מונחים רפואיים.

אין ההצעות הנתנות בהערכה זו ממעטות אף כמלוא נימא את חשיבותו של ספר המונחים, אשר ערכו רב לכל אחד מאתנו. מן הצד השני עלינו לדאוג לפתוח שפתנו הרפואית ולהעמיד את רוב המונחים הרפואיים אם לא את כולם על בסיס מדעי לשוני. דבר אשר בלי ספק היה המנוח תומך בו בשתי ידיו. פתוח זה ישמש כעין המשך לרוח האצילה אשר פעמה בלבו של המנוח ביצירתו הנאדרה והמפוארה: „ספר המונחים הרפואיים“.

שיקגו, ארצות הברית, סבת, תרצ"ח.

ה ע ר ו ת ו ה ע צ ו ת

יעקב בניאל

הערות להצעות

של מר בן-יצחק — „לשוננו“ כרך ט' חוברת א—ב

1. אישהו — איזה שהוא

מר בן-יצחק מציג לקצר ולכתוב „אישהו אדם“ במקום „איזה אדם שהוא“. ואף כי מר בן-יצחק איננו מפרש — כונתו כודאי גם לקצורים בלשון נקבה ובלשון רבים: „אישהי אשה“ במקום „איזו אשה שהיא“, „אישהם אנשים“ במקום „אילו אנשים שהם“. אחרת הלא אין תועלת בהצעתו.

הנמוק להצעה הוא שהולך ונפוץ בארצנו הבטוי הלא נוח „איזה שהוא אדם“ וכדומה. אבל אם משום זה אין צורך בחרושים. יש לנו מלה קצרה אחת „שום“ והיא משמשת במקום איזה שהוא, איזו שהיא, אילו שהם. מלה זעירה זו מצויה במובן זה בספרותנו לכל תקופותיה ההל' מהתלמוד ועד לפני דור-דורותים רק בזמן האחרון חדלו כמעט להשתמש ב„שום“ במובן חיובי ומשתמשים בה רק במובן שלילי בצירוף עם „אין“ או „לא“.

ויש צורך לחדש בימינו את השמוש החיובי של „שום“ שהננו זקוקים אליו כל כך (העירוני על זה פעם, בלשוננו לעם).

והנני להביא כאן דוגמאות של „שום“ במובן חיובי מתקופות שונות של ספרותנו, ומסוגיה השונים.

בתלמוד

(1) כל אשכולות שעמדו לישראל מימות משה עד שמת יוסף בן יעקב איש צידה לא היה בהם שום דופי, מכאן ואילך היה בהם שום דופי (תסורה מ"ו, ע"ב).

(2) שום שרץ קתני (נדה, מ"ג, ע"ב).

במדרש תנחומא

3) וכשהוא (אדם זקן) דובר שום דבר אומרים הניחו לו (פרשת פקודי).

ברש"י על המקרא

4) פן נפון, שמא יבוא עלינו שום מכה להפיצנו (בר' יא, ד — הוצ' ברדינר).

5) נראה בעיני שהיה משפטם (של הולכי רכיל) לאכול בבית המקדל בדריהם שום העקמה וכו' ואותה העקמה נקראת אכילת קורצין (ויקרא י"ט, ט"ז).

6) ובארצכם לא תעשו דבר זה לסרם שום בחמה (ויקר' כ"ב, כ"ד).

7) לא תחרוש בשור ובחמור. הוא הדין להנהיגם יחד קשורים זוגים בחובלת שום משא (דבר' כ"ב, י).

8) כי כל סאון סואן ברעש. כל נצחון שום נוצח במלחמה (ישע' ט, ד).

ברשב"ם על התורה

9) המתכל (הקביה) והביט כל מעשיו וכל פעולותיו שעשה אם יש לתקן שום דבר בהם (שמות ב, כ).

10) היכן מצינו שום פרשה שמתחלת כן (במד' ל, ב).

במורה נבוכים של הרמב"ם בתרגומו של ר' שמואל אבן תבון
11) ואלו באר שום אדם הענינים ההם כלם בספר (בפתיחה)

בחובת הלבבות לרבנו בחי בתרגומו של ר' יהודה אבן תיבון
12) ואם תראה בו (בספרי) שום טעות, תקנהו (כתקדמה).

אצל שר"ל

13) כי אין ספק שאם נולד לפרעה שום חשש (בפרושו על התורה שמות יב, כט).

14) האחרונים בהתחכמותם רחוקים מאד מליהם שום ענין להשגחת האל (יסודי התורה — פרק כ"ז).

15) כל מקום שנמצא בתלמוד ובמדרשים שום צדוקי נזכר וכו' (בית האוצר 1 — עמקי שפה).

16) וכל החולק על שום דבר מדבריהם כחולק על ה' (שם — בשם ספר קדמון).

בספרים שונים

17) יפה היה לך לשתוק מאשר שום דבור תדבר (תם ומועד).

18) שאלו היה חוצה ממנו (מה'), אמתת מציאות וקיום לשום דבר בעצמו וכו' (מורה נבוכי הזמן לרנ"ק — שער ו').

(19) מעות סופר הוא ושמא שום תלמוד הגיה (בדברי רש"י) שלא מדעתו (ברלינר כמפרו „בייטרעקע" בשם ספר הישר).

(20) מענין למצוא שמוש זה במלת שום בתקנות של אנודת „פועלי צדק" שנכתבו בירושלים בשנת תרל"ד (מוכא ב„דברי" מיום י"ג ניסן תרצ"ד):

כל אחד מחברתנו לא יוכל לקבל אצלו פועל בלתי אם יקבל עליו שיקיים את כל התקנות. גם אכי הנער יחתום אשר הוא מרוצה שבנו יקבל עליו כל אלה, והכתב וההתקשרות יכתב אצל גבאי וראשי ההכרה, ובהיות לו שום מענה. יודיע להגבאים הנ"ל, וכן אם אכיו יש לו שום מענה על הכעל מלאכה צריך גם כן להודיע.

(21) גם ביאליק כותב באחת מאגרותיו: תמיחני אם כדאי לכם להוציא בא"י שום ספר (אגרות ביאליק, כרך ב' — אג' שנח).

בזמן האחרון חזרו במקצת להשתמש ב„שום" במובן חיובי. כן למשל מצאתי בעתונות:

(22) יש שחם מציאים להם רווחה פורחא בשום מעשה כשהוא לעצמו (י. קלאצקין).

(23) ניטל אצלי כוח המושך לשום עשיה (א. שמינמן).

בכל 23 הדוגמאות המובאות למעלה אין השמוש במלת שום מאפיל על כונת הדברים, ואין שום סבה לגנוז את השמוש הנחוץ כל כך והכרוז כל-כך. אמנם יש ובדבור ההמוני מקצרים ומכיעים שלילה במלה היחידה „שום" ואת מלות השלילה גופא (לא, אין, בלי) מכליעים. ויש גם כותבים בעתונים המחקים דבור רשלני זה, כגון (לפי דוגמאות מהעתונות): שום רגש של מולדת, שום גענועים (במקום אין שום וכי). אבל האם נקפה את שפתנו מפני הרשלנים המקלקלים אותה?

2. חוֹנֵן = Gönnen

מר בן-יצחק מציע לקבוע את הפיעל חונן להבעת המושג המיוחד הכלול בפעל הגרמני gönnen. חרוש זה זר הוא לשפתנו ודומה לחרוש מלאכותי. אמנם בשפה המקצועית אין להסנע לפעמים מחרושים מלאכותיים, אבל אין מקום לכמויים מלאכותיים להבעת רחש-לב.

וחקיקר הוא שאין לגמרי צורך בחרוש הנ"ל. המושג של gönnen מוכע במלה אחת רק בגרמנית (ובאידיש). בשפות אחרות (אנגלית, צרפתית ורוסית ועוד) אין מלה מיוחדת למושג זה, ובכל זאת מביעים אותו ברור למדי על ידי צרופי מלים. וגם בעברית אין מחסור במלים ובכיויים להבעת המושג הזה. רק מי שאינו יכול להשתחרר מלחשוב גרמנית (או אידיש) מרגיש בחסרון

מלה מיוחדת בשביל gönnen. מי שחושב עברית מעודו או מי שהתרגל במחשבתו לרוח השפה העברית איננו מרגיש לגמרי בחסרון זה. ויורשת נא לי להזכיר עובדה שהייתי לה ער שמיעה: פעם הפליט איש-שיחי בשטף דבורו תרגום המלה gönnen כאמרו. "הנני מחפץ לך את אשרך" (החפץ — הפעיל מן חפץ). אבל תוך כדי דבור תקן איש-שיחי לעצמו והחליף את התרגום (שהיה מוכן לי) בכטוי עברי ואמר "עיני יפה באשרך" (ע"ד ההפך מן "ורעה עיניך באחיד האכיון" — דברים טו, ט).

3. סִבֵּר — suggerieren

תמוהה דעהו של מר בן-יצחק שאין להשתמש בשביל המושג suggerieren במלה הַקָּה (הפעיל מן דמה), כאשר צורה זו תפוסה למושג אחר. עד כמה שידוע לא נשתמש עדיין בצורה זו. אפשר אפוא לתת להפעיל הדמה את המושג הדרוש, היינו: הכרח שום אדם לדמות לעצמו כרצונו של הַקָּה. שזהו עיקר מושגו של הפעל הלועזי suggerieren.

הערת המערכת

מסרנו את הערותיו אלו של מר בנאל לבקל ההצעות מר בן-יצחק והנה תשובתו:

א) הדוגמאות שהכיון מר בנאל לשימוש המלה "שום" בהוראה כוללת¹ (אע"פ שגם הן בחלקן שילציות ולא חיוביות) מענינות הן ומראות באמת, כי מותר להשתמש במלה זו גם בחיוב. בכל זאת אין "שום אדם" גם בחיוב אלא "איזה אדם" ולא "איזה אדם שהוא". והנה העובדה שמרכיב היום להשתמש בצורה הארוכה "איזה שהוא" — גם שלא במקומה — מראה שיש צורך נפשי להוסיף את המשפט הכולל המקוצר "שהוא" (= מי שיהיה), כשם שאומרים "כל שהוא" (א), "משהו" במקום "כל, הכל, מה". ולא עוד אלא שצורה זו "אישו" נותנת באמת מקום להגדרת המין והמספר "אישו, אישה, אישהם, אישהן", מה שאינו כן במלה "שום". ואותה התפתחות המיוסדת על צורך לשוני מכריחה לקבוע את המלה המורכבת "איזה שהוא" או "אישו", אם לא יחדשו אפילו במקום "שום אדם" (אדם) שהוא: "שום-שהוא אדם".

ב) נכון הדבר שהצורך במלה במקום gönnen בגרמנית ובאידית הוכר רק אחרי שניסו לתרגם משפה אחרת. אבל הוא הדין לכמה וכמה מושגים (לא מלים לבד) חדשים שנוצרו במקומות אחרים וכרשומה של לשון

1. בשעת קריאת ההגהות הוסיף מר בנאל עוד דוגמאות אחדות, אלא שאי אפשר היה

להכניסו לתוך המאמר המסודר בדפוס. המערכת

אחרת. ידוע הפוליסטום שנתקורר כשהקצו ראשונה סופר עברי לכתוב „שאלה בוערת“ כתרנום לתמונה שנוצרה בשפה לועזית ולא בעברית. וכן נתקבלו בכל לשון ולשון כמה וכמה תמונות לשוניות מתוך הספרות והחיים של לשון אחרת. והוא הדין גם לגבי שמוש ידוע (בתוך עצם הצעתי הוכרר שהצורך הוא אך בחלק משמושי המלה) בפעל gönnen. עם כל הניבים הנזכרים על ידי מר בניאל ועל ידי אני, כשיש לנו לתרגם משפט כמו „Wer mir nicht einmal das gönnt“, כלום אין אנו משנים את גון המשפט כשאנו הופכים את צורתו ואומרים „מי שקינו צרה כי אפילו על דבר זה“? וסוף סוף, יש שאנו מחויבים לתרגם מתוך שפות אחרות, ואין אנו חפשיים לחשוב מחשבות עבריות עצמיות. ומה לעשות במקרים כאלה? וכידוע אין „חונן“ חדוש. השוה למשל מלכד החומר המוכא אצל בן-יהודה: „בני כשתקח אשה לא תקח לא מחוננת ולא מתאוננת ולא ממאנת, מחוננת שהיה לה בן מאיש אחר ותחון עליו“ (אבן זבארה, הוצ' דאוורזאן, עמ' 79, שורה 238).

ג) כאן אין צורך להוכיח ש-הַתְּמַחַ עַל פִּי עֵצֶם הוראת הבנין איננו suggerieren אלא = השוות, עשות דומה. ומוטב להשתמש בצורה סְבָרָר = גרום לפ' שיסבור. ועי' בהצעת.

רשימת מונחים במתימטיקה הגבוהה

רשימה זו, הכוללת מונחים למתימטיקה הגבוהה, חוברה בידי ועדה מיוחדת למקצוע זה מטעם ועד הלשון, בהשתתפות רוב המורים במכון המתימטיקה של האוניברסיטה. החומר, רובו הוגש לוועדה ע"י חבריה, ומקצתו ע"י חבר הוועד יחיאל גרינפלד ז"ל.

כבר נודע לציבור מדוחות ועד הלשון ב"לשוננו" כרך ח', חוב' א' – ד' ומאמרו של הד"ר ת. מוצקין ב"לשוננו" כרך ח', עמ' 327 ואילך, כי הועדה למונחי המתימטיקה האלמנטרית שעל-יד ועד הלשון בירושלים הכינה (תוך שיתוף-פעולה עם הועדה למתימטיקה לשעבר בתל-אביב) מלון למונחי המתימטיקה האלמנטרית. פרסומו של מלון זה נתעכב עד כה מסיבות שונות, והועד מקוה שבזמן קרוב תהיה לו היכולת להוציאו.

הועדה למתימטיקה הגבוהה התחשבה אפוא בקיומו של מלון זה והוציאה ממנו מספר מועט של מונחים אלמנטריים ההכרחיים ביותר לשלמות רשימת המונחים הבאה. כיוון שהמונחים המובאים להלן מיועדים בעיקר לחוג מצומצם של מומחים ותלמידים בבתי-ספר גבוהים, שהטרמינולוגיה הבינלאומית ידועה להם, לא ראתה הועדה צורך לשאוף לתרגום המונחים הבינלאומיים בכל מקום ומקום, אך מצאה לחובתה לקבוע כתיב אחיד ושימוש אחיד (גם בנוגע למין) של המונחים הללו. חברי הועדה הם:

ד"ר יצחק אפשטין (ועד הלשון)

ד"ר י. לויצקי

ד"ר ת. מוצקין

פרופ. מ. פקטה

פרופ. א. ה. פרנקל

מוכירה: ד"ר ז. בן-חיים

הד"ר גיליס מן האוניברסיטה בבילפאסט הואיל בטובו למסור לוועדה את המונחים האנגליים. גם הד"ר ב. אמירה, מרצה למתימטיקה באוניברסיטה, לשעבר חבר הועדה למונחי המתימטיקה אלמנטרית שבירושלים, ראה את הרשימה הזאת. מלבד הנזכרים למעלה השתתפו בקריאת הגהות, אף העירו הערות: פרופ' נ. ה. טורטשינר, ד"ר ש. טשרניחובסקי, ומר ש. ייבין.

א. מונחים כלליים

element, term	Element, Glied	איבר, סמ' איבר; ר' איברים סמ' איברי
realisation	Versinnlichung	המחשה
term by term	gliedweise	איבר-איבר
to reduce	zurückführen ² (eine Aufgabe auf eine andere) (בַּעֲיָה)	העמד (בַּעֲיָה) על (בַּעֲיָה)
soluble	entscheidbar	נתן להכרעה
recursion formula	Rekursionsformel	נקחת-נסיגה
principle	Prinzip	עקרון

ב. תורת-הקבוצות

intuitionism	Intuitionismus	אינטואיציוניזמוס
infinite; transfinite	unendlich; transfinit	אינסופי; אלסופי
axiom of infinity	Axiom des Unendlichen	אקסיומת-האינסוף
axiom of choice,	Auswahlaxiom,	אקסיומת-הבחירה, אקסיומה
multiplicative axiom	Auswahlprinzip	שבבסל
	Axiom der Aussonderung	אקסיומת-הבררה
	Axiom der Bestimmtheit	אקסיומת-ההקבעות
	Axiom der Paarung	אקסיומת-הזוג
	Axiom der Potenzmenge	אקסיומת-החזקה
	Axiom der Vereinigung	אקסיומת-הקבוצה הכוללת, אקסיומת-הקליטה
equivalent	äquivalent	אקויוולנטי
representation	Abbildung	הצגת (חוצאה), הצגתקה (פעולה)
many-one correlation	Belegung mit...	הרפבה ב...
comparability	Vergleichbarkeit	השמותות
freedom from contradiction	Widerspruchslosigkeit	חסר-סתירה
order type	Ordnungstypus	ספוס-הסדר, סוג הסדר
number class	Zahlenklasse	מחלקת-מספרים

cardinal number	Kardinalzahl	מספר מונה, מספר קרדינלי
initial number	Anfangszahl	מספר פותח
continuum	Kontinuum	משך, ר' משכים
theorem of equivalence	Äquivalenzsatz	משפט-האקוויולנטיות
order, ordering	Ordnung	סדר (תוצאה), סדירה (פעולה)
well-orderedness	Wohlordnung	סדר טוב (תוצאה), סדירה טובה (פעולה)
residue	Endstück	סיפה, ר' סיפות
power	Mächtigkeit	עצמה
		עקרון-הבחירה
		עיון אכסיומת-הבחירה
(d)enumerable aggregate, — set	abzählbare Menge	קבוצה בת-מניה—נתנת להמנות
subclass, subset	Teilmenge	קבוצה חלקית
sum class	Vereinigungsmenge	קבוצה כוללת
enumerated aggregate, — set	abgezählte Menge	קבוצה מנויה
complementary set	Komplementmenge	קבוצה משלימה
ordered aggregate, — set	geordnete Menge	קבוצה סדורה
well ordered aggregate, — set	wohlgeordnete Menge	קבוצה סדורה היטב
null class, null set	Nullmenge	קבוצת-אפס, קבוצה ריקה
	Auswahlmenge	קבוצת-בחירה
	Belegungsmenge	קבוצת-הרפפה
class of all subclasses	Potenzmenge	קבוצת-חזקה
	Verbindungsmenge	קבוצת-צירוף
	Abschnitt	ראש
section (of an ordered set)	Anfangsstück	רישה, ר' רישות
diagonal process	Diagonalverfahren	שיטת-האלקסון
theory of chains	Kettentheorie	תורת-השרשרות

ג. תורת קבוצות הנקודות; גיאומטריה

measurable	messbar	בר-מדה
connected	zusammenhängend	בר-קשר, קשר
kernel	Kern	גרעין
compact	kompakt	דחוס, קמפקטי
to circumscribe	umschreiben	הקף (במעגל)
radius	Radius	רדיוס
to inscribe	einschreiben	כלול (מעגל)
gap	Lücke	לפוי
covering	Überdeckung	כסוי
isolated	isoliert	מבודד
measure	Mass	מדה
path, way	Weg	מסלול
inscribed circle	eingeschriebener Kreis	מעגל כלול
circumcircle	umgeschriebener Kreis	מעגל מקיף
polygonal	Polygon	מזלע
local	lokal	מקומי
component	Komponente	מרכיב
perfect	perfekt	משלם
derived set, derivative	Ableitung	נגזרת
point of condensation	Verdichtungspunkt	נקדת-עבוי
neighbourhood	Umgebung	סביבה
limiting value, point of accumulation	Häufungs wert Häufungspunkt	ערך-הצטברות, נקדת-הצטברות
simple	einfach	פשוט
dense	dicht	צפוף
everywhere dense	überalldicht	צפוף בכל
dense in itself	insichdicht	צפוף בתוכו
nowhere dense	nirgendsdicht	לא צפוף בשום מקום
segment	Strecke	קטע

diameter	Spanne, Durchmesser	קטר
saltus	Sprung	קפיצה
		קשיר ע"ו בר-קשר
boundary	Rand	שוליים (של קבוצה נקודות, והם כלולים בה)
boundary, frontier	Grenze	קצה (של תחום או של קבוצה-נקודות, והיא אינה כלולה בתחום)
closed domain, -region	abgeschlossenes Gebiet	תחום סגור
content	Inhalt (Mass)	תכולה (כגון תכולה-שטח, תכולת-גוף וכיו"ב)

ד. אלגברה ותורת-המספרים

automorphism	Automorphismus	אוטומוर्फיקסמוס
		התואר: אוטומורפי
co-set	Nebengruppe	אחיות-החבורה
invariant	Invariante	שמורה
irreducible	irreduzibel, unzerlegbar	אי-פריק
irreducibility	Irreduzibilität	אי-פריקות
non-residue	Nichtrest	אי-שארית
ideal	Ideal	אידיאל
principal ideal	Hauptideal	אידיאל ראשי
isomorphism	Isomorphismus	איסומוर्फיקסמוס
algebra	Algebra	אלגברה
algebraic(al)	algebraisch	אלגברי
principal diagonal	Hauptdiagonale	אלכסון ראשי
determinant	Determinante	דטרמיננטה
minor (sub-determinant)	Unterdeterminante, Minor	דטרמיננטה חלקית
adjoint minor	adjungierte Unter-determinante	דטרמיננטה חלקית מתאמת
bordered determinant	geränderte Determinante	דטרמיננטה מקפת
representation	Repräsentation, Darstellung (e. Gruppe)	הדגמה
homogeneous	homogen	הומוגיני
homomorphism	Homomorphismus	הומומוर्फיקסמוס

to transform	transformieren	העבר (בשימוש הכתיב)
transformation	Transformation	העברה, טרנספורמציה
to define a norm, to estimate	bewerten	העריך (יותר כללי)
norm, generalised absolute value	Bewertung	הערכה
inversion	Inversion	הפוך
extension	Erweiterung	הרחבה
composition	Komposition	הרכב
coprime (without common factors)	tellerfremd	זר (כגון: מספרים זרים)
characteristic subgroup	charakteristische Untergruppe	חבורה חלקית אופיינית
cyclic group	zyklische Gruppe	חבורה מחזורית
alternating group	alternierende Gruppe	חבורה מתחלפת
simple group	einfache Gruppe	חבורה פשוטה
soluble group, metacyclic –	auf lösbare Gruppe, metazyklische –	חבורה פתירה; – מטציקלית
conjugate group	konjugierte Gruppe	חבורה צמודה
factor group	Faktorgruppe, Quotientengruppe	חבורת-מנה
theorem of reciprocity	Reziprozitätsgesetz	חק-ההדדיות
law of inertia	Trägheitsgesetz	חק-ההתמדה
Dedekind section	Dedekindscher Schnitt	חתך דדקינד
unity	Einheit	יחידה
character	Charakter	כרךטר
characteristic	Charakteristik	כרךטרסטיקה
discriminant	Diskriminante	מבחנת דסקרימיננטה
cycle	Zyklus	מחזור
elementary divisor	Elementarteller	מחלק אלמנטרי
normal divisor	Normalteller	מחלק נורמלי
residue class	Restklasse	מחלקת-שאריות

matrix	Matrix	מטריצה
regular matrix	reguläre Matrix	מטריצה רגילה ¹
	Reihe einer Matrix	טור של מטריצה
column of a matrix	Spalte, Kolonne e. Matrix	עמוד של מטריצה (סור זקוף)
row of a matrix	Zeile e. Matrix	שורה של מטריצה (סור אופקי)
direct product	direktes Produkt	מכפלה ישרה
hypercomplex number	hyperkomplexe Zahl	מספר על-מרכב
associated numbers	assoziierte Zahlen	מספרים תחברים
representative (system)	Repräsentantensystem	מערכת נציגים
reducible	reduzibel	מצטמצם (לגבי חבורה)
irreducible	irreduzibel	לא-מצטמצם, (לגבי חבורה) בלתי-מצטמצם
completely reduced	ganzreduziert	מצטמצם לגמרי
semi-reduced	halbreduziert	מצטמצם למחצה
centre	Zentrum	מרכז (של חבורה)
characteristic equation, secular —	charakteristische Gleichung (Säkulargleichung)	משוואה אפינית
pure equation	reine Gleichung	משוואה טהורה
linear equation	lineare Gleichung	משוואה קוית
complete	vollkommen	משכלל (שדה)
complementary	komplementär	משלים
induced	induziert(e Darstellung)	נגזר
norm	Norm	נורמה
orthogonal	orthogonal	נצב, אנורתוגונלי
algebraically closed	algebraisch abgeschlossen	סגור באופן אלגברי
composition series	Kompositionsreihe	סדרת ההרכב
adjunction	Adjunktion	ספוח

1. בדרך כלל נקרא regulär סדיר, ובמתימטיקה לפעמים גם : משכלל, רגיל.

to adjoin	adjungieren	ספח
lattice	Gitter	סריג
spur	Spur	עקבה
(elementary) symmetric(al) function	(elementare) symmetrische Funktion	פונקציה סמטרית (יסודית)
reducible	reduzibel, zerlegbar	פריק
solubility	Lösbarkeit	פתירות
index	Index	ציון
quaternion	Quaternion	קוטרניון
congruence	Kongruenz	(כלי ניקוד: קוואטרניון) קנגרואנסיות
power residue	Potenzrest	שאריית-חוקה
quadratic residue	quadratischer Rest	שאריית-רבוע
biquadratic residue	biquadratischer Rest	שאריית-דו-רבוע
cubic residue	kubischer Rest	שאריית-קובה
improper fraction	unechter Bruch	שבר לא-אמתי
continued fraction	Kettenbruch	שבר משרשר
field	Körper	שדה (באלגברה)
prime field	Primkörper	שדה ראשוני
cyclic field	Kreiskörper	שדה-מעגל
congruent modulo	kongruent modulo	שוה-שאריית לפי קנגרואנסטי מודולו
to interpolate	interpolieren	שרבב
interpolation	Interpolation	שרבוב
multiple root	mehrfache Wurzel	שרש מרבה
primitive root	primitive Wurzel	שרש פרימיטיבי
form	Form	תבנית
binary form	binäre Form	תבנית בינרית
quadratic form	quadratische Form	תבנית רבועית
definite form	definite Form	תבנית שומכת-סימן
indefinite form	indefinite Form	תבנית לא-שומכת-סימן

algorithm	Algorithmus, Rechenprozess	תהליך חשובי, אלגוריתמוס
domain of integrity	Integritätsbereich	תחום שלמות
dependence	Abhängigkeit	תלות

ה. חשבון דיפרנציאלי ואינטגרלי ותורת הפונקציות המרוכבות

integral	Integral	אנטגרל
length of arc	Bogenlänge	אורך-הקשת
rectifiable	rektifizierbar	בר-ישור, ישיר
limit	Grenzwert	גבול
upper limit	<i>limes superior</i>	גבול עליון
lower limit	<i>limes inferior</i>	גבול תחתון
argument	Argument	גורם, ארגומנט
differentiation	Ableitung, Differentiation	גזירה (פעולה)
differentiability	Differenzierbarkeit	גזירות
functional determinant, Jacobian	Funktionaldeterminante	דטרמיננטה של יעקבי
differential	Differential	דיפרנציאל
total differential	totales Differential	דיפרנציאל שלם
element of arc	Bogendifferential, Linienelement	דיפרנציאל-הקשת
analytic(al) continuation	analytische Fortsetzung	המשך אנליטי
absolute convergence	absolute Konvergenz	התכנסות מוחלטת
principal part	Hauptteil	חלק ראשי
bound	Schranke	חסם
an upper bound	Schranke nach oben, eine obere Schranke	חסם מעל
a lower bound	Schranke nach unten, eine untere Schranke	חסם מלרע
the (least) upper bound	obere Grenze (kleinste obere Schranke)	חסם עליון
the (greatest) lower bound	untere Grenze (grösste untere Schranke)	חסם תחתון

series	Reihe	סדר
power series	Potenzreihe	סדר-חזקות
rectification	Rektifikation	ישר
rectifiability	Rektifizierbarkeit	ישרות
to rectify	rektifizieren	ישר
divergent	divergent	לא-מתכנס
differential quotient	Differentialquotient	מנה דיפרנציאלית
difference quotient	Differenzenquotient	מנת-הפרשים
integrand	Integrand	מסתפקת, אנטגרנד
singular point	singuläre Stelle	מקום סגולרי
non-essential singu- larity	ausserwesentliche singuläre Stelle	מקום סגולרי לא-עקרי
essential singularity	wesentliche singuläre Stelle	מקום סגולרי עקרי
mean value theorem	Mittelwertsatz	משפט הערך הממוצע, משפט ערך-הביניים
properly divergent	divergent (im engeren Sinne, nach ∞)	מתבדר
differential quotient, derivative	Ableitung, Differential- quotient	נגזרת
partial derivative	partielle Ableitung	נגזרת חלקית
indefinite integral	unbestimmtes Integral	נספקת, אנטגרל לא-מסוים
branch point	Verzweigungspunkt	נקדת-הסתעפות
sequence	Folge	סדרה
partial sum	Partialsumme	סכום חלקי
integrable	integrierbar	סכים
integration	Integration	סכימה
partial integration	partielle Integration	סכימה לחלקים
integrability	Integrierbarkeit	סכימות
definite integral	bestimmtes Integral	סכום, אנטגרל מסוים
double integral	Doppelintegral	סכום כפול, אנטגרל —
improper integral	uneigentliches Integral	סכום לא-אמתי, סכום מכללי, אנטגרל —

curvilinear integral	Kurvenintegral	סכּם לפי עקום, אנטגראל —
principal value (of log) function	Hauptwert (von \ln) Funktion	ערך יסודי (של לוגריתמוס) פנקציה
function of function, compound function	zusammengesetzte Funktion	פנקציה מרכבת
implicit function	implizite Funktion	פנקציה סתומה
regular function	reguläre Funktion	פנקציה ריגולרית
exponential function	Exponentialfunktion	פנקצית-המעריך
decomposition, partition	Partialbruchzerlegung	פרוד לשברים חלקיים
simply connected	einfach zusammenhängend	פשוט-קשר (ועפ"י זה נסול-קשר)
indefinitely small	unendlich klein	קטן לאין-סוף
extremum, extreme value	Extremum, Extremwert	(ערך) קיצון
section (of a series)	Abschnitt (einer Reihe)	ראש (סור)
interval	Intervall	רוח
to tend (to zero)	(nach Null) streben	שאוף (לאפס)
partial fraction	Partialbruch	שבר חלקי
maximum	Maximum	שיא, מכסימום
residue	Residuum	שור
natural boundary	natürliche Grenze	שפה טבעית
minimum	Minimum	שפל, מינימום
oscillation	Schwankung	תנודת

